

arhivi

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2020

Letnik 43
št. 1

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835 (Print)
ISSN 2630-4376 (Online)

9 770351 283001

arhiv

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
 Ljubljana 2020

Letnik 43
 št. 1

*Na fotografiji je hazenska tekma med kluboma Atena – Ilirija 5. julija 1931. Hazena ali češki rokomet je bila na slovenskih tleh med leti 1920 in 1938 priljubljena oblika telesne kulture za ženske.
SI_ZAL_LJU/0282, ŠPORTNI KLUB ILIRIJA, t. e. 5, a. e. 72.*

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Association and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.
© 2019 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, SI-1000 Ljubljana
telefon: (01) 306 13 29
e-pošta: arhivi@arhivsko-drustvo.si
URL: www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi
FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

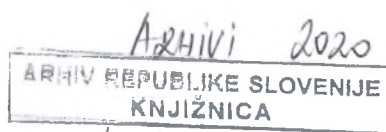
Odgovorna urednica: mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Glavna urednica: Dunja Mušič (Zgodovinski arhiv Ljubljana)
Uredniški odbor: doc. dr. sc. Zdenka Bonin (Pokrajinski arhiv Koper), izr. prof. dr. Boris Golec (Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU), mag. Nina Gostenčnik (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv Nova Gorica), red. prof. dr. Walter Lukan (profesor v pokoju, Avstrija), dr. Elvis Orbanić (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci, Područna jedinica u Puli, Hrvaška), doc. dr. Julijana Visočnik (Nadškofijski arhiv Ljubljana, škofijski arhivi), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Tanja Žohar (Arhiv Republike Slovenije)

Redakcija te številke je bila zaključena: 1. julija 2020
Revija izhaja dvakrat letno.
Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: dr. Aleksandra Gačič
Prevodi: mag. Nina Gostenčnik (angleščina), Monika Močnik (angleščina)
Fotografska dela: Dunja Mušič
UDK: Alenka Hren
Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije
Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk
Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice
Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.
Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing*; *ProQuest*, *Library & Information Science Source*; *Library, Information Science & Technology Abstracts with Full Text* (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de Archivos* (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

Inv. št. 33937, 1

KAZALO

JUBILEJI

Ljuba Dornik Šubelj	70 let Vladimirja Žumra. »Kar koli v življenju delaš, delaj preudarno in misli na konec.«	11
Mojca Tušar	Darinka Drnovšek, letošnja jubilatka	15
ČLANKI IN RAZPRAVE		
NADA ČIBEJ	Pravo in pravni akti ter uprava in upravni akti – arhivsko pravo	19
MARIJA ČIPIĆ REHAR	Otroško zavetišče v Ljubljani – nastanek in delovanje v prvem desetletju (1834–1844)	45
PAVEL ČELIK	Varnostno osebje v zaporih na Slovenskem (od grajskih ječarjev do pravosodnih policistov)	63
ALEŠ ŠAFARIČ	Športna delavnica B. Kolb in trgovina B. Kolb & Predalič	97
NATAŠA BUDNA KODRIČ	Jožefina Terpinc, ljubljanska »femme fatale« 19. stoletja	111

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

MATEJA JERAJ TADEJA TOMINŠEK ČEHULIČ	Mnogoteri obrazi Josipa Broza - Tita: sledi v domačih in tujih arhivskih dokumentih iz obdobja 2. svetovne vojne ter po njej	135
MONIKA MOČNIK	Fotografski fond Marjana Cigliča v Fototeki Muzeja novejše zgodovine Slovenije: fond Marjana Cigliča kot primer arhivskega dela s fotografskim gradivom	155
DEJAN HVALA	Življenje inženirja in ljubiteljskega fotografa Antona Sedeja iz Dol nad Idrijo	179

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Hana Habjan	Poročilo o delu izvršnega odbora Arhivskega društva Slovenije v mandatnem obdobju 2018–2020	195
-------------	--	-----

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH

Matevž Košir	Poročilo o delovanju medarhivskih delovnih skupin v letu 2019	203
Nina Gostenčnik	51. posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva Slavonski Brod (Hrvaška)	214
Hana Habjan	Poročilo o udeležbi na 40. avstrijskem arhivskem dnevu 2019	216

Aleksander Lavrenčič	Študij arhivistike (prva stopnja), arhivistike in dokumentologije (druga stopnja) ter arhivskih znanosti na Visokošolski izobraževalni ustanovi Alma Mater Europaea – Evropski center Maribor	217
----------------------	---	-----

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH

Publikacije

Nataša Car	Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana	221
Vesna Kočevar	Dekade: petdeseta 1950–1959 @Celje	222
Franc Križnar	Duška Žitko: EL TARTINI IN PIASSA/Tartini na trgu	224
Franc Križnar	Sto let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet: [1919–2019]	226
Dunja Mušič	Arhivski kuharski rokovnik	228
Vinko Skitek	Matjaž Grahornik: Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690	230
Aleš Šafarič	David Petelin: Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni	231
Ivanka Uršič	Vesela Goriška: zbornik o ljubiteljski kulturi	233
Boštjan Zajšek	Die Zukunft der Vergangenheit in der Gegenwart: Archive als Leuchfeuer im Informationszeitalter. <i>Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung</i> , zvezek 71	235

Razstave

Tadej Cankar	Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije – priložnostna razstava Arhiva Republike Slovenije	241
Nataša Budna Kodrič	Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920) – potujoča razstava	243
Nina Gostenčnik	TVT Boris Kidrič Maribor, Ob proggi in za progo, 1863–2009	245
Uroš Lavrenčič Mugerli	Anton Brcko – Selko Dragar: pozabljeni muzik: 1911–1939	247
Tanja Martelanc	Arhivske »cvetke« ali tudi uradni dokumenti so lahko zabavni, razstava, pripravljena v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine (DEKD) in Tedna kulturne dediščine (TKD) 2019	248
Katja Zupanič	Razstava in katalog »Fotografske metamorfoze Ptuja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja«	249

INDEX

PERSONALIA

Ljuba Dornik Šubelj	70 years of Vladimir Žumer
»Whatever you do in your life, do it seriously
and with your mind on the goal.«	11
Mojca Tušar	Darinka Drnovšek and her Anniversary	15

ARTICLES AND PAPERS

NADA ČIBEJ	Law and Legal Acts and Administration and
Administrative Acts – Archival Law	19
MARIJA ČIPIĆ REHAR	Children's Sanctuary in Ljubljana – Establishment
and Operation in its First Decade (1834–1844)	45
PAVEL ČELIK	Prison Security Personnel on Slovene Territory
(from Castle Jailors to Correctional Officers)	63
ALEŠ ŠAFARIČ	Sports Equipment Workshop B. Kolb
and Store B. Kolb & Predalič	97
NATAŠA BUDNA KODRIČ	Jožefina Terpinc, »Femme Fatale« of Ljubljana
in the 19 th Century	111

FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

MATEJA JERAJ
TADEJA TOMINŠEK ČEHULIČ	Numerous Faces of Josip Broz – Tito:
Traces in Domestic and Foreign Archival Documents
from the Second World War and after	135
MONIKA MOČNIK	Photographic Fonds of Marjan Ciglič in »Fototeka« –
the Photo Archives of the National Museum
of Contemporary History of Slovenia: The Fonds
of Marjan Ciglič as an Example of Archival Work
with Photographic Material	155
DEJAN HVALA	Engineer and Amateur Photographer Anton Sedej
from Dole above Idrija	179

WORK OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Hana Habjan	Report on the Work of the Executive Committee
for the Term 2018–2020 | 195 |
|-------------|---|-----|

ACTIVITIES OF ARCHIVES AND CONFERENCES

Matevž Košir	Report on the Activities of Inter-archival
Work Groups in 2019	203
Nina Gostenčnik	51 st Conference of the Croatian Archival Association
in Slavonski Brod (Croatia)	214

Hana Habjan	Report on the 40 th Austrian Archival Day 2019	216
Aleksander Lavrenčič	The Study of Archival Management (Undergraduate), Archives and Records Management (Graduate Master's) and Archival Sciences (Doctorate) at the Higher Learning Institution Alma Mater Europaea – European Centre Maribor	217

REVIEWS AND REPORTS ON PUBLICATIONS AND EXHIBITIONS

Publications

Nataša Car	Registers of the Archiepiscopal Archives Ljubljana	221
Vesna Kočevnar	Decades: 1950s 1950–1959 @Celje	222
Franc Križnar	Duška Žitko: EL TARTINI IN PIASSA/ Tartini on the Square	224
Franc Križnar	A Hundred Years of the Slovene National Theatre in Maribor: Drama, Opera, Ballet: [1919–2019]	226
Dunja Mušič	Archival Culinary Appointment Book	228
Vinko Skitek	Matjaž Grahornik: Probate Inventory after Johann Jakob count Khisl from the year 1690	230
Aleš Šafarič	David Petelin: To Live in Socialist Ljubljana: City Life in the First Two Decades after the Second World War	231
Ivanka Uršič	Vesela Goriška: Amateur Culture Proceedings	233
Boštjan Zajšek	Die Zukunft der Vergangenheit in der Gegenwart: Archive als Leuchtfeuer im Informationszeitalter. <i>Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung</i> , zvezek 71	235

Exhibitions

Tadej Cankar	Jews in the 20 th Century in Archival Records of the Archives of the Republic of Slovenia – Occasional Exhibition of the Archives of the Republic of Slovenia	241
Nataša Budna Kodrič	Slovenes, a New Era is Beginning ... (1918–1920) – Travelling Exhibition	243
Nina Gostenčnik	TVT Boris Kidrič Maribor, By and for the Railway Line, 1863–2009	245
Uroš Lavrenčič Mugerli	Anton Brcko – Selko Dragar: the Forgotten Musician: 1911–1939	247
Tanja Martelanc	Archival »Pearls« or Even Official Documents can be Funny, Exhibition in the Framework of European Cultural Heritage Days and Cultural Heritage Week 2019	248

Katja Zupanič Exhibition and Catalogue »Photographic Metamorphosis
of Ptuj in the 1960s and 1970s«

249

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- Prispjevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- Prispjevki za rubrike *Članki in razprave*, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisec **virov in literature**.
- Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1, šk. 1.
Primer za regionalne arhive: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
Primer: Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.
- Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- Citiranje spletnih strani (naslov, točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani).
Primer: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (dostop: 12. 6. 2020).
- Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani ADS.
- Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,
glasilo *Arhivskega društva in arhivov Slovenije* so osrednja slovenska arhivska revija, ki spremlja širok spekter arhivskih vprašanj. V njej objavljamo prispevke s področja arhivistike, (upravne) zgodovine, zgodovinskih pomožnih ved, vede o virih, arhivske teorije in prakse ter vsakdana slovenskih arhivov in aktualna vprašanja s področja zaščite in hranjenja novih oblik zapisov informacij na računalniških medijih.

Prispjevke sprejema uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
e-pošta:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Rok za oddajo prispevkov za rubrike
Članki in razprave, *Iz prakse za prakso* in *Iz arhivskih fondov in zbirk* za prvo številko je
1. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!
Rok za oddajo prispevkov za ostale rubrike pa je za prvo številko
20. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!

ARHIVI,

the *Review of the Archival Association and Archives of Slovenia* is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov

Zvezdarska 1, SI-1000
Ljubljana, Slovenija
T: +386 (0)1 306 13 29
Email:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Deadlines

papers for the section *Articles and Papers, From Practice to Practice and From Archival Files and Collections* are to be submitted by

May 1

for the first number and by

October 1

for the second number!

Papers for other sections are to be submitted by

May 20

for the first number and by

October 1

for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- Papers for the sections *Articles and Papers, From Practice to Practice, and From Archival Files and Collections* must include a maximum 10-line **abstract, keywords** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: Archives of the Republic of Slovenia: SI AS 1, box 1.
Example for regional archives: SI: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, box 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
Example: Krippernspie. In: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, p. 1107.
- Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- Citation of websites (title, URL, date of access).
Example: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (accessed: 12. 6. 2020).
- Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

70 let Vladimirja Žumra

»Kar koli v življenju delaš, delaj preudarno in misli na konec.«

Latinski pregovor v podnaslovu je priljubljeno delovno in življenjsko vodilo, po katerem se že od študentskih let ravna Vladimir Žumer, ki je 26. avgusta 2019 dopolnil 70 let. Na željo uredništva Arhivov mu v tem zapisu posvečam nekaj misli in spominov na skupno delo, saj sva ista generacija in sva bila v zadnjem delu svojega poklicnega življenja tudi sodelavca.

Njegovo poklicno pot in pomembne mejnike na njej za razvoj arhivistike je zelo podrobno opisal njegov sodelavec in prijatelj Vladimir Kološa v spominskem zapisu ob Vladimirjevi šestdesetletnici (Arhivi, letnik 32, št. 2, str. 411–417). Njegov prispevek k razvoju arhivistike kot znanosti je omenjen tako v zborniku ob 80letnici Filozofske fakultete kot tudi delu Univerze v Ljubljani, 1919–1999.

Zato bom le na kratko povzela že objavljene ugotovitve in jih dopolnila s svojimi spomini na skupno sodelovanje. Lado, kot ga kličemo sodelavci in prijatelji, je osnovno šolo obiskoval v Voklem pri Kranju, svojem rojstnem kraju in jo dokončal v Šenčurju. Na gimnaziji Kranj je maturiral leta 1968 in se vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, kjer je študiral zgodovino in sociologijo. Tu sva se tudi spoznala, saj sem postala študentka iste smeri leta 1967. Nisva se spoznala pri študiju ali izpitih, ampak bolj na ekskurzijah, s katerimi so nam profesorji dr. Fran Zwitter, dr. Bogo Grafenauer, dr. Ferdo Gestrin, dr. Metod Mikuš, dr. Vasilij Melik in dr. Ignacij Voje, ki je še edini živ, razkazovali kraje, kjer se je dogajala naša preteklost. Ker je bilo študentov enega letnika premalo za avtobus, so vedno združili po dva letnika, tako tudi za dodiplomske ekskurzije, kjer smo se v študijskem letu 1969/70 priključili našim predhodnikom na poti po Italiji, kjer je Ferdo Gestrin raziskoval trgovske vezi med mestecem Fano in Piranom, bili pa smo tudi pet dni v Rimu. Ladov letnik se je priključil našemu v študijskem letu 1971/72 na poti po Jugoslaviji, kjer je profesor Voje pokazal svoje navdušenje nad Dubrovnikom, temeljem njegovega raziskovalnega dela.

Oba sva diplomirala leta 1973 – jaz junija, Lado pa septembra. Tu sta se najini poklicni poti za nekaj časa razšli (do leta 1990), saj sem se zaposlila kot učiteljica sociologije v Šoli za miličnike v Tacnu in si ustvarila družino. Lado pa je že ob nastopu službe oktobra 1973 v Zgodovinskem arhivu mesta postal vodja Enote za zunanjo ljubljansko regijo. Njegovo glavno strokovno in kasneje tudi znanstveno delo je bilo posvečeno vrednotenju in strokovni obdelavi arhivskega gradiva, nastalega po letu 1945. Zato je bil leta 1986 izvoljen za asistenta na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, kjer je od šolskega leta 1987/1988 dalje vodil seminar iz arhivistike za študente 4. letnika zgodovine nepedagoške smeri. V okviru seminarja je študente zgodovine kot prihodnje raziskovalce oziroma uporabnike arhivskega gradiva uvajal v arhivski informacijski sistem ter jih seznanjal z vrstami, oblikami in vsebino arhivskih virov od srednjeveških listin do magnetnih in optičnih nosilcev zapisov.

To je bil tudi čas, ko je zamenjal delovno mesto, saj se je avgusta 1986 zaposlil v Arhivu Slovenije, kjer je postal svetovalec direktorice za koordinacijo in razvoj arhivske službe. Skupaj z Vladimirjem Kološo je odšel na trimesečni specialistični študij v Moskovski državni zgodovinsko-arhivski inštitut. V Arhivu Slovenije je postal leta 1988 namestnik direktorice ter med leti 1993 in 2004 direktor Arhiva Republike Slovenije, potem pa je do upokojitve 30. septembra 2012 vodil Arhivski center za strokovni razvoj.

Najina pota so se ponovno prekržala v letu 1990. Po desetih letih po-

učevanja sem poiskala službo na Republiškem sekretariatu za notranje zadeve, kjer sem skupaj oziroma pod vodstvom mag. Irene Mrvič proučevala zgodovino organov za notranje zadeve, pripravljala razstave in publikacije. Moram priznati, da je zasluga moje tedanje šefice, da me je spodbudila k vpisu na magistrski študij zgodovine, ki sem ga začela v šolskem letu 1986/87, ko podpora na RSNZ ni bila ravno velika in sem si prvo leto magistrskega študija kar sama plačala. Zaključila sem ga leta 1994, magistrsko nalogo OZNA za Slovenijo pa mi je v knjižni obliki izdal prav Arhiv Republike Slovenije leta 1999.

Vladimir Žumer je imel pomembno vlogo pri izvedbi ukinitve tako imenovanih specialnih arhivov in organizacijske vključitve teh v Arhiv Republike Slovenije. Družbene spremembe leta 1990 so namreč omogočile, da je osrednji slovenski državni arhiv z vključitvijo dotlej samostojnih Zgodovinskega arhiva CK ZKA (1990) in Arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (1992) prvič po ustanovitvi leta 1945 pod svojo streho na državni ravni združil tudi arhive, ki so bili dotlej neformalno, a v resnici pod posebnim nadzorom »Zveze komunistov«. Pod neposredno pristojnost države oziroma njenih organov so s tem prišli najpomembnejši arhivi (z izjemo arhivov organov za notranje zadeve), vsi, ki so nastali na slovenskih tleh med drugo svetovno vojno in prva leta po njej ter arhiv Zveze komunistov kot dejavnik političnega značaja. Pri vključevanju Arhiva Ministrstva za notranje zadeve v Arhiv Republike Slovenije sva dobro sodelovala, saj smo že vse od sprememb leta 1990 delovali s skupno željo, da bi bilo arhivsko gradivo v celoti vključeno v Arhiv Republike Slovenije in tako dostopno javnosti. Veliko truda je namenil temu, da je Arhiv Republike Slovenije pridobil starejše, le na mikrofilmih ohranjeno arhivsko gradivo Slovenske obveščevalno-varnostne agencije (SOVA) oziroma njene predhodnice Službe državne varnosti (SDV), predvsem pa projekt podvojevanja in skeniranja teh mikrofilmov. Z uspešno izvedenim projektom je bila omogočena splošna uporaba tega arhivskega gradiva za znanstvene in druge namene. V devetdesetih letih se je povečal pomen arhivskega gradiva, poleg »tradicionalne uporabe« tudi za zagotovitev pravne varnosti in poslovnih pravic pravnih in fizičnih oseb, zlasti pa za dokazovanje krivic, povzročenih med drugo svetovno vojno in po njej – vojnega nasilja, nacionalizacij, povojnih krivic, pri ugotavljanju pravice do državljanstva, povračilu vojne škode itd., v zvezi s čimer je Arhiv izdal več kot sto tisoč potrdil in kopij arhivskih dokumentov.

Proučevanju valorizacije je posvečeno tudi njegovo magistrsko delo, ki ga je leta 1994 zaključil na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V besedilu ob obletnici Filozofske fakultete je njegova magistrska naloga opredeljena z naslovom »Osnove valorizacije dokumentarnega gradiva po letu 1945«. V opisu Ladovega življenja jo Kološa predstavlja kot »Valorizacijo dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo«. V njem sistematično in v strnjeni obliki predstavlja svoje v dveh desetletjih ukvarjanja s temi vprašanji pridobljeno znanje.

Tudi doktorska disertacija »Vrednotenje zapisov javne uprave v Republiki Sloveniji«, ki jo je zagovarjal v Zagrebu leta 2007 na Filozofski fakulteti, je posvečena valorizaciji arhivskega gradiva. Zato Kološa upravičeno poudarja, da kljub širokemu vsebinskemu spektru njegovih razprav in člankov valorizacija zavzema posebno mesto.

Druga področja, s katerimi se je poleg valorizacije še ukvarjal, pa so bila metodologija arhivskega strokovnega dela, arhivski informacijski sistem in tudi arhivska zakonodaja. Posebej bi poudarila Ladova prizadevanja za uvedbo in modernizacijo arhivskega informacijskega sistema. Pri razvoju in uvajanju tega v slovenske arhive je začel sodelovati že leta 1985. Bil je pobudnik izdelave lastnega slovenskega računalniškega programa, na katerem naj bi temeljil arhivski informacijski sistem. V veliki meri je njegova zasluga, da so v letu 1987 v slovenske arhive prišli prvi osebni računalniki in da je bil v naslednjem letu že izdelan prvi računalniški program za obdelavo arhivskih podatkov, ki je bil izključno rezultat znanja domačih arhivskih delavcev, pokojnega Milana Bizjaka in Darje Plevel - Armida.

Kot je povedal v radijski oddaji Razkošje v glavi leta 2016, je tudi sam najbolj ponosen na ta dosežek. Dobil pa je v zvezi z njim visoko češko odlikovanje leta 2015 za razvoj arhivistike, saj je Čehom uspelo na osnovi teh izhodišč, s katerimi so se seznanili ob krajšem bivanju v Ljubljani, ustvariti in razviti program, ki ga še vedno uporabljajo.

V Informaciji o modernizaciji na področju arhivskega informacijskega sistema (1989) je razložil pojem arhivski informacijski sistem, razloge za nujnost modernizacije le-tega, opisal stanje na tem področju in predstavil srednjeročne načrte, po katerih je kasnejši razvoj tudi potekal. Kasneje je s pripravo strokovnih arhivskih izhodišč sodeloval pri razvoju računalniškega sistema Info-arh. Bil je tudi pobudnik za uvedbo »uvoženega« programa Scope-arhiv in je sodeloval pri pripravah strokovnih aplikacij.

Za svoj pomembni dosežek je v tej oddaji omenil tudi digitalizacijo arhivskih dokumentov, saj smo bili prva in edina evropska država, ki ji je uspelo v treh letih digitalizirati franciscejski kataster in ga tako narediti dostopnega uporabnikom, hkrati pa zaščititi original. Postopek digitalizacije se seveda v zadnjem času izredno širi, pa vendar so začetki Ladova zasluga.

Posebno veselje mu je predstavljal tudi prevzem osebnega arhiva Zvonimira Cigliča, ki ga je prevzemal kar 10 let in se ob tem sam veliko naučil, saj je bil Ciglič v tem času že 30 let prikovan na posteljo, a pravi polihistor, ki je vsako predajo arhivske škatle, ki jo je sam popisal, spremljal s svojimi spomini na razvoj Slovenske filharmonije in drugih za zgodovino glasbe pomembnih del iz svojega bogatega življenjskega opusa.

Od leta 1986 do leta 1992 je Lado kot glavni in odgovorni urednik urejal glasilo arhivskega društva in arhivov Slovenije Arhivi. Ukvarjal se je tudi z vprašanji metodologije arhivskega strokovnega dela, z arhivsko zakonodajo in organizacijo arhivske službe.

Pomemben je njegov prispevek k upoštevanju mednarodnih arhivskih standardov, priporočil Sveta Evrope, direktiv Evropske unije glede varstva in dostopa arhivskega gradiva ter kodeksa arhivske etike v slovenski zakonodaji.

Kot eden izmed največjih slovenskih strokovnjakov za pisarniško poslovanje je imel v zadnjih desetih letih – tudi še po upokojitvi – več kot 500 predavanj na temo upravljanja in arhiviranja dokumentacije v zadnjih desetih letih.

Pri tem sta pomembna njegova priročnika Arhiviranje zapisov (2001) in Poslovanje z zapisi (2008), ki pomenita osnovo za uspešno delo na tem področju. V univerzitetni karieri je dosegel mesto docenta.

Naj proti koncu pritaknem še svoje spomine na začetek dela v Arhivu in z Lodom. Ko je bilo dogovorjeno, da se nekdanji Arhiv Ministrstva za notranje zadeve priključi z gradivom in (ostanki) zaposlenih Arhivu Republike Slovenije in so nam najprej iskali prostor za delo, sem morala v treh mesecih (od julija do septembra 1998) napisati obsežen pregled gradiva Arhiva Ministrstva za notranje zadeve, ki je po vključitvi v Arhiv Republike Slovenije postal oddelek III, za objavo v Vodniku. Vodnik po fondih in zbirkah Arhiva Republike Slovenije, ki je izšel leta 1999 v treh knjigah, velja tudi za eno izmed epohalnih Ladovih dosežkov in je bil takrat tik pred izidom. Bil je namreč prvi samostojni prikaz arhivskega gradiva po letu 1960 in prvi popis na ravni fonda oziroma zbirke za vse arhivsko gradivo, nastalo po drugi svetovni vojni. Glede na to, da smo se v arhivu po sprejemu zakonodaje po letu 1991 o popravi krivic ukvarjali predvsem s prošnjami strank, ki jih je bilo več kot 1.500 na leto, sem morala kar pošteno zagristi v delo, ki ga dotlej nisem bila ravno vajena, saj zaradi dela s strankami ni bilo časa za popisovanje gradiva.

Kot sem že omenila, je Lado poskrbel za objavo mojega magistrskega dela leta 1999, torej pet let po mojem zagovoru. V arhivu je uvedel prakso, da so v knjižni obliki objavili vse magistrske in doktorske naloge ter tako javnosti omogočili, da se seznanijo s strokovnimi dosežki delavcev arhiva. Spodbudil me je tudi za vpis na doktorski študij, saj sama o tem nisem razmišljala. Škoda se mu je zdelo, da bi sredstva, ki so bila že odobrena za doktorat nekemu kolegu, ki pa ga iz zdravstvenih razlogov ni več mogel niti hotel nadaljevati, propadla. Toliko časa »mi je težil«, da sem se res odločila in leta 2003 vpisala na doktorski študij na Univerzi v Mariboru, ki sem ga zaključila leta 2010. Brez Ladove vztrajne spodbude tega prav gotovo ne bi naredila. Hvaležna sem njemu in tudi Arhivu, ker mi je doktorat »Ozna in prevzem oblasti 1944–1946« objavil v sozaložbi z Modrijanom v knjižni obliki že po moji upokojitvi leta 2013.

Nedvomno je Lado najbolj ponosen na Aškerčevo nagrado, ki jo je dobil leta 2004 za izjemen prispevek k razvoju slovenske arhivistike. V že omenjenem intervjuju leta 2016 pa je o njej povedal tole:

»Bil sem vesel, ker se vidi, kako so pomembni popisi gradiva, da kaj najdeš. Izdali smo 94.000 potrdil samo za žrtve vojnega nasilja. To je bilo dobro za levi del politike. Smo se jim pa zamerili, ker smo izdali 40.000 dokumentov žrtvam povojnega nasilja, kar je bilo vseč desnemu polu politike. V arhivu ne smeš biti politično opredeljen. Zato sem doživel veliko stresa in zdravje se mi je poslabšalo. Ko nisem bil več izbran za direktorja leta 2004, sem bil vesel – stroka me je nagradila, politika pa odstavila.«

Vse življenje je rad potoval, veliko po službeni potrebi z vlakom, avtom in letalom, pa tudi z družino – z ženo Francesko in z obema sinovoma, največ kar s šotori po svetu. V zadnjih letih pa sta se z ženo, ki ga v vsem podpira, posvetila prav posebni vrsti potovanja: pešpoti v Santiago de Compostelo. Prvič sta šla na pot po francoski smeri leta 2008, ko sta prehodila 820 kilometrov, od katerih je zaradi žuljev kar 14 dni hodil le po eni nogi. No, sčasoma je dobil kondicijo in do letošnjega januarja, ko sta o svoji poti predavala v Preddvoru, sta bila skupaj na poti v Španijo že dvanajstkrat, sam pa je bil na tej poti triindvajsetkrat. Impozantne številke! Na poti običajno prehodi 27 kilometrov na dan le z nahrbtnikom na rami, v kateri mora biti vse od hrane do obleke za naslednji mesec. Drži se reka – ne hodim do cilja, cilj je pot! V tem času obuja spomine na vse, kar je preživel, predela težave in si celo zastavlja načrte – menda ima v glavi že nov zakon o arhivski dejavnosti! Občuduje neokrnjeno naravo, uživa v toploti Špancev in vedrosti njihovih družabnih običajev in v tem času se je že naučil španščine, kar mu omogoča lažjo sprejetost pri domačem prebivalstvu. Vsekakor pa pot koristi njegovemu zdravju, zmanjšuje stres, ki ga je bilo v poklicnem življenju več kot dovolj.

V teh dneh osamitve zaradi virusa je imel čas za obujanje spominov na vse poti, ki jih je oziroma sta jih z ženo prehodila, ter urejanje spominov, vtisov in fotografij, ki jih seveda deli tudi s prijatelji prek spleta. Tudi sama sem jih deležna. Želimo mu še veliko lepega v prihodnosti – morda bi bil čas, da si ga vzame zase ter v knjižni obliki popiše doživetja in razmišljanja o raznih plateh svojega življenja. Tako bo zaokrožil svojo bogato bibliografijo, ki šteje kar 174 enot: od prve objave »Heterostilija pri trobentici« v Proteusu leta 1966 do zadnje, navedene v COBISSU, posvečene njegovemu stalnemu bivališču: »Preddvor – podobe minulih časov in ljudi: zbornik občine Preddvor« (2018).

dr. Ljuba Dornik Šubelj

Darinka Drnovšek, letošnja jubilatka

Moji prvi vtisi o Darinki Drnovšek segajo tja proti koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko sem še kot pripravnica v Arhivu Republike Slovenije prvič prestopila prag Državnega zbora, da izvem nekaj o arhivskem gradivu in zgodovini KPS/ZKS. Da ne bo pomote, na Tomšičevi 5 v Ljubljani je bil takrat (še) Oddelek (prej Referat) za dislocirano arhivsko gradivo I,¹ ki ga je vodila Darinka, in to poleg pisarne takrat vladajoče stranke LDS. Takrat sem Darinko tudi prosila, naj mi pokaže nekatere dokumente iz *Zbirke o nasprotnikih partizanstva* in prijazno mi je ustregla. Niti v sanjah si nisem predstavljala, da bom nekaj mesecev pozneje – po odhodu dr. Nevenke Troha na Inštitut za novejšo zgodovino – postala tudi njena sodelavka. Prvi vtis o njej je bil, da je stroga, vendar zelo prijazna, da je elegantna in – kar ženske vedno opazimo – zelo mladostna.

Drugi spomin sega že v obdobje, ko sva že bili, morda nekaj dni ali tednov, sodelavki. Pri jutranji kavi – tema pogovora je bila na začetku povsem strokovna – me je nenadoma presenetila z vprašanjem, ali sem že kdaj pripravila potico. Nekoliko osramočeno sem morala zanikati in se zraven še izgovarjati, da mi ta simbol slovenske kulinarčne dediščine ni preveč všeč. V resnici pa sem si priznala, da mi priprava potice predstavlja prevelik izziv. Vem, da mi je Darinka hotela s tem sporočiti, da je treba v življenju sprejemati različne izzive, tudi na poklicnem področju. Priznam, da mi je v tistem obdobju primanjkovalo samozavesti.

V Državnem zboru dislocirana enota ni ostala dolgo, že poleti 1998 je prišlo do selitve za Bežigrad, na Linhartovo 3a, v »Modro laguno«. Leta 2000 so se nama na tej lokaciji pridružile še kolegice Oddelka za dislocirano arhivsko gradivo III oziroma nekdanjega zgodovinskega dela Arhiva Ministrstva za notranje zadeve. Selitev pa še ni bilo konec, na začetku leta 2004 – takrat že v nekoliko spremenjeni sestavi – smo se vsi z Linhartove preselili v središče Ljubljane, v drugo nadstropje Kazine, na Kongresni trg 1, medtem ko so naši skladiščni prostori ostali za Bežigradom. Kmalu je prišlo tudi do združitve obeh (I. in III.) oddelkov za dislocirano arhivsko gradivo, in vodja sedaj združenega Oddelka (kasneje Sektorja) za varstvo arhivskega gradiva nekdanjega Zgodovinskega arhiva CK ZKS in nekdanjega arhiva organov za notranje zadeve je postala prav Darinka. Ta odločitev je bila vsekakor pričakovana, saj so jo odlikovale dolgotrajne izkušnje na področju arhivistike. Svojo poklicno pot je namreč začela v ljubljanski enoti Zgodovinskega arhiva Ljubljana leta 1974 in jo od leta 1978 nadaljevala v Zgodovinskem arhivu CK ZKS, kjer je bila prva strokovno usposobljena arhivistka. Polega tega je bila vedno redoljubna in natančna – kar je po mojem

¹ Nekdanji Zgodovinski arhiv CK ZKS, ki je bil leta 1990 priključen Arhivu RS.

mnenju odlika vsakega dobrega arhivista – in je znala vse te lastnosti dobro preleti v arhivistiko, kar dokazujejo tudi njeni številni lepo urejeni popisi fondov in zbirk. V letih vodenja tudi čitalniške službe našega oddelka, v stikih z različnimi, tudi zelo zahtevnimi strankami, je dobro zaznala njihove želje in potrebe, zato so njeni popisi temu primerno natančni in podrobni. Še danes v čitalnici marsikatera stranka z velikim spoštovanjem omenja njeno ime. Poleg tega je bila vedno dobro podkovanana v delu z računalnikom.

Tudi ob selitvah so se vtisi o Darinki množili in oblikovali novi. Darinka je tudi ženska, ki trdno stoji na tleh, praktična, realistka in zvesta svojim gorenjskim koreninam, vendar v najžlahtnejšem pomenu te besede. Najine vezi – čeprav Darinka, kljub svoji prijaznosti in zgovornosti, nikoli ni bila kot odprta knjiga (kar pri njej zelo cenim!) – so se z leti poglobljale. Njen nekdanji oddelek je danes del Sektorja za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, ki skrbi tako za varstvo arhivskega gradiva vseh nekdanjih specialnih arhivov, ki so bili po letu 1990 priključeni Arhivu RS, kot tudi za gradivo pravosodja in t. i. družbenopolitičnih organizacij.

Od leta 2003 dalje se je, skladno s *Sporazumom o vprašanju nasledstva nekdanje SFRJ* oziroma priloge D, ki precizira izvedbo sukcesije na področju arhivskega gradiva, kot strokovnjakinja angažirala pri projektu evidentiranja arhivskega gradiva v Srbiji. Zlasti je bila dejavna pri delu v Arhivu Jugoslavije in posebej v Vojnem arhivu Ministrstva za obrambo Republike Srbije v Beogradu, kjer so ona in še nekateri drugi arhivisti pravzaprav »oralni ledino«. Tudi njena bibliografija je obsežna (objavil jo je njen nekdanji sodelavec Martin Ivanič l. 2012 v Arhivih, št. 2). Naj izpostavim le nekatera – za številne raziskovalce zelo cenjena dela: Viri št. 15 *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954* v letu 2000; ali njeno sodelovanje z Metko Gombač, Marijo Oblak Čarni in Marjeto Adamič pri izdajah *Dokumentov ljudske revolucije* od 7. do 12. zvezka (od 9. zvezka dalje že z naslovom *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*). Poleg tega je Darinka vzgojila številne mlade in obetavne arhiviste, ki so bili »njeni« pripravniki in so danes v arhivistiki, zaradi svojega znanja, zelo cenjeni.

Leta 2011 je vodstvo Arhiva RS sklenilo, da se mora naš oddelek preseliti na Zvezdarsko 1 in Darinka je ob že prej večkrat izraženi želji, da se bo upokojila, jasno izrazila željo, da se bo pri svojih 60-ih letih poslovila, predvsem pa se ni želela še enkrat seliti.

Njeni nekdanji sodelavci se z Darinko ne-

kajkrat letno srečamo, še vedno je taka pot prej – energična, prijazna in vedno pripravljena pomagati s strokovnimi nasveti. Arhivistiko je nadomestila z drugimi izzivi in se angažira na številnih drugih področjih, v veliko veselje ji je tudi mala vnukinja.

Draga Darinka, tvoji nekdanji sodelavci smo ti hvaležni za ves tvoj, več kot tridesetletni prispevek k arhivistiki in zgodovinopisju. Zato ti ob tvoji sedemdesetletnici želimo še veliko lepih in zdravih let.

Mojca Tušar

A

1.02 Pregledni znanstveni članek

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND PAPERS

UDK 930.25(497.4):34

Prejeto: 1. 7. 2020

Pravo in pravni akti ter uprava in upravni akti – arhivsko pravo

NADA ČIBEJ

magistrica znanosti, doktorska študentka na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani,
arhivska svetovalka, direktorica
Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistrijsov trg 1, SI-6000 Koper
e-pošta: nada.cibej@arhiv-koper.si

Izvleček

Arhivska zakonodaja nalaga strokovnim delavcem v arhivih številna javna pooblastila, ki terjajo, za strokovno kakovostno in zakonito izvajanje javne arhivske službe, dobro poznavanje osnov prava in uprave. Pri tem je treba upoštevati poleg strokovnega in znanstvenega arhivskega dela kot dela javne službe tudi naloge, s katerimi vplivajo arhivski strokovni delavci na obveznosti, pravice in pravne koristi drugih oseb. Prispevek se osredotoča na ta drugi (ali morda celo prvi) del javne službe ter postavi pravne in upravne akte v ospredje, njihovo strukturo in namen, razumevanje in uporabo. Za strokovne delavce v arhivih je tudi razlogovanje pravnih norm pomembno, in sicer zaradi podeljene pristojnosti dajanja pojasnil v zvezi z dolžnostmi javnopравnih oseb glede dokumentarnega in arhivskega gradiva.

Abstract

LAW AND LEGAL ACTS AND ADMINISTRATION AND ADMINISTRATIVE
ACTS – ARCHIVAL LAW

Archival legislation confers numerous public authorities on archival professional workers. For the professional and lawful execution of the public archival service, these authorities demand basic knowledge of law and administration. Besides taking the professional and scientific archival work as a part of the public service into consideration, we also have to think about tasks, which affect the duties, rights and legal benefits of other persons. The article focuses on this second (or maybe even first) part of the public service and puts legal and administrative acts, their structure, purpose, understanding and use to the forefront. Since archival professionals provide explanations of duties of public persons considering records and archives, they must be able to interpret legal norms.

Ključne besede:

Pravo, pravni akt,
uprava, upravni
akt, javna
arhivska služba,
javno pooblastilo,
hierarhija pravnih
aktov, pravni
argumenti

Key-words:

Law, legal act,
administration,
administrative
act, public
archival service,
public authority,
legal acts
hierarchy, legal
arguments

1. Pomen poznavanja predpisov

Razumevanje lastnega deleža pri oblikovanju in delovanju družbe spada med temelje našega ravnanja. Od tega je odvisna naša usmeritev v pravilno ali družbeno sprejemljivo (dogovorjeno) delovanje, lahko bi rekli »na pravi poti«. Velja tako na osebni ravni, kjer marsikdaj »vemo«, kaj je prav po naravi, kakor tudi na poklicni ravni, ki pa je bolj podložna usmeritvam, navodilom in omejitvam. Prav tu se poleg naravnega občutka v polni meri izkaže poznavanje osnov prava, ki nam omogoči, da ravnamo pravilno, pravno, skladno, kar nas glede usposobljenosti dvigne na raven strokovnjakov in pooblaščenec, vrednih zaupanja. Še zlasti to poudarjam za arhiviste, katerih naloge in poslanstvo zajamejo tudi vrednotenje dokumentarnega gradiva, izdajo pisnih strokovnih (tehničnih) navodil in določanje obveznosti zavezancem po zakonu, dajanje pojasnil (kar je brez poznavanja osnov prava in uprave skoraj neizvedljivo oziroma lahko strokovno oporečno), izvajanje strokovnega nadzora in v nekaterih primerih tudi odločanje o pravicah posameznikov (denimo zavrnitev vpogleda v podatke, ki jih hrani arhiv in ki mora biti izpeljana kot upravni postopek) ter izdajanje izvršilnih aktov v zvezi s temi nalogami. Zaupanje v arhivistiko pomeni zaupanje v kompetentnost strokovnih delavcev v obeh pomenih termina kompetentnost, in sicer tako pooblaščenost kot tudi usposobljenost. Običajno poznavanje osnov prava in pravnih aktov ter tudi uprave in upravni aktov spada v domeno usposobljenosti, ne pa nujno tudi pristojnosti za odločanje, v arhivistiki pa se pri izvajanju prej opisanih nalog večinoma prepletajo. Vsekakor nam je latinski izrek *ignorantia iuris nocet* – nepoznavanje prava škoduje – lahko vodilo pri zahtevi po usposobljenosti in strokovnosti.

Nasprotij med stroko in upravljanjem se je že pred leti dotaknil profesor na Pravni fakulteti v Zagrebu dr. Eugen Pusić v knjigi *Nauka o upravi*, kjer je zapisal, da ima stroka svoj *lex artis* – zakon znanja (umetnost izvajanja), zato druge zakone dojema kot omejevanje svoje funkcionalne avtonomije (kar lahko opazimo tako pri naših ustvarjalcih kot v arhivih, o.p. N. Č.). V določenem delu je stroka (strokovni delavci) pripravljena sprejeti, da obstajajo merila, na temelju katerih imajo določena dejanja prednost pred pravili stroke. Stroka si prizadeva težavo rešiti čim bolj skladno s pravili stroke in ji je vsaka omejitev tega v osnovi tuja. Upravljanje pa ni neposredno izvajanje le ene dejavnosti, niti ni usmerjeno v le eno stroko, temveč povezuje vse strokovne dejavnosti celotne družbe ter postavlja območje in meje upoštevanja pravil znotraj posamezne dejavnosti. Upravljanje kot dejavnost je na eni strani urejena s tehničnimi pravili (katere cilje doseči, na kakšen način in s katerimi sredstvi), na drugi strani s strokovnimi pravili (katerim interesnim ciljem mora slediti stroka oziroma dejavnost, ki jo upravljamo). Tehnična pravila nastanejo neposredno iz opravljanja dejavnosti oziroma iz strokovnih temeljev. To je *lex artis*, interesna pravila pa so formalna.¹

¹ Pusić: *Nauka o upravi* str. 35–37. Izvirno besedilo v knjigi je v hrvaškem jeziku, prosti prevod v slovenščino je pripravila avtorica prispevka. »U vezi s upravom zanima nas ponajprije suprotnost koja postoji između tih poslova i djelatnosti upravljanja. Stručni poslovi imaju svaki svoj *lex artis* i druge zakone osjećaju u krajnjoj liniji kao sputavanje svoje funkcionalne autonomije. [...] Ali oni to prihvaćaju kao građani, svjesni opće hijerarhije društvenih vrijednosti, spremni su priznati da ima kriterija i mjerila prema kojima neki obziri dolaze ispred pravila njihove struke. [...] Kao stručnjaci određene struke, imaju samo jedan cilj: riješiti problem što bolje u skladu s pravilima struke, dok im svako ograničenje u primjeni tih pravila mora biti strano. [...] Obratno, upravljanje ne znači neposredno obavljanje neke službe. [...] Upravljanje nema na umu samo pojedinu stručnu djelatnost i njezina pravila; ono se orijentira prema cjelokupnoj ljestvici društvenih vrijednosti i na osnovi toga određuje mjesto i granice pridržavanja normi i vrijednosti pojedinog područja i djelatnosti u organizaciji. [...] Djelatnost upravljanja regulirana je, s jedne strane, tehničkim pravilima o tome kakvi se ciljevi mogu postići i kojim sredstvima, a, s druge, interesnim normama o tome kojim interesima treba služiti osnovna djelatnost kojom se upravlja, odnosno koje interese u samom upravljanju

Poudarjanje nasprotij na začetku prispevka ponazarja, da ni le arhivistika na dveh nasprotnih točkah delovanja, temveč je to prepletanje v razvoju znanosti in strokovnih izhodišč običajno. Arhivistika, predvsem razvoj arhivista, kot znanstveno strokovnega eksperta, z vsemi zakonskimi pooblastili, ki jih ima, nujno potrebuje to prepletanje.

Ugotovitev ni nova, zagotovo pa čedalje bolj dobiva pomen. To zasledimo v objavah in razpravah tako pravnih zgodovinarjev kot tudi zgodovinarjev in arhivistov. Mnenje, da arhivist mora poznati pravo, če naj se v svojem odgovornem delu znajde in pri vrednotenju dokumentov ravna pravilno, je v uvodnih besedah knjige *Osnove prava in pravne države za arhiviste* zapisala dr. Jelka Melik.² Govorimo o uslužbencih z visoko izobrazbo, za katere je že dr. Jože Žontar ugotavljal, *da jih mora označevati kompetentnost, da samostojno oblikujejo načela in odločitve ter da morajo biti usposobljeni za vodenje del in sprejemanje temeljnih odločitev*. Bistvo arhivista, po Žontarjevo, ni v urejanju in popisovanju sodobnih množičnih spisov, temveč v raziskovalnem delu s področja arhivistike.³ Pri snovanju dodiplomskega in podiplomskega študija arhivistike je v devetdesetih letih ravno dr. Žontar poudarjal, da so vodilna področja pri študiju poleg arhivistike tudi arhivsko pravo, ustavna in upravna zgodovina, viroslovje, arhivska upravna praksa in druge vede, kajti kombinacija arhivistike, zgodovinskih ved in upravnih ved ter informatike označujejo arhivsko identiteto.⁴

2. Kaj je pravo in kam je umeščeno arhivsko pravo?

Pa začnimo na začetku. Kaj naj bi pravo bilo? Kratka opredelitev, skladna s teorijo prava, je, da je to »sistem kot celota učinkovitih pravnih načel in pravnih pravil, ki jih sankcionira država in s katerimi se v življenjsko pomembnih družbenih razmerjih ureja zunanje vedenje in ravnanje ljudi na vsebinsko pravilen način, katerega spodnja meja so očitno človeško neznosne možnosti ravnanja«. Ni pa vseobsegajoča niti dokončna. Zagotovo je Pavčnikova opredelitev prava kot »kulturnozgodovinskega in pravnocivilizacijskega pojava, kot modernega prava, ki je zavezano vrednotam, ki so del našega življenjskega sveta (temeljne pravice, pravna država, ustanove demokracije), kot **pozitivnega prava**, ki je dejavno v določenem času in prostoru, ki ju mora ustrezno izražati, in prava, ki je tudi državno (nacionalno) pravo, ki je vpeto v ožjo ali širšo mednarodno skupnost blizu arhivistom oziroma bi morala biti.⁵

Pozitivno pravo je postavljeno pravo, torej tisto, kar določimo ljudje, je skupek načel in pravil, ki v danem trenutku veljajo. Če torej pravna načela in pravila, ki urejajo delovanje arhivov in javne arhivske službe, poimenujemo arhivsko pravo, ugotovimo, da je **arhivsko pravo pozitivno pravo**, s katerim se ukvarjamo. Prav tako določimo, da se bomo posvetili le eni panogi, in sicer upravnemu (javnemu) pravu, ki se posveča organizaciji in delovanju državne in javne uprave. Upravne zadeve, ki jih upravno pravo obravnava, so vselej tudi v javnem interesu. Skladno z Zakonom o državni upravi (v nadaljevanju: ZDU) uprava izvaja upravne naloge, posluje s strankami in jim omogoča uresničevanje

treba poštovati. Tehnička pravila proizlaze iz djelatnosti same, iz njezina stručnog karaktera. [...] To su „zakoni umijeća“, *lex artis*, koji vrijede zbog svoje objektivne valjanosti, bez obzira na to jesu li formalno propisani, bez obzira jesu li čak i napisani. Interesne norme, naprotiv, vrijede zbog toga što su ih izrijekom donijeli oni koji su u određenom društvenom uređenju ovlaštene da rješavaju interesna pitanja, da odrede u čiju će korist ići neka djelatnost, koji interesi imaju prednost.«

² Melik: *Osnove prava in pravne države za arhive*, str. 2.

³ Žontar: *Arhivsko šolanje v Sloveniji*, str. 115.

⁴ Prav tam, str. 115–116.

⁵ Pavčnik: *Teorija prava*, str. 27–28.

njihovih pravic in pravne koristi, zagotavlja javnost svojega dela, varuje osebne in tajne podatke, posluje z dokumentarnim gradivom, zagotavlja opravljanje javnih služb v javnih zavodih in drugih organizacijskih oblikah. Upravne naloge opravljajo ministrstva, organi v sestavi, upravne enote, javne agencije in nosilci javnih pooblastil.⁶ Posvetimo se pomenu javne službe in javnega pooblastila.

2.1. Javna služba in javno pooblastilo

Javna služba je pravni režim, s katerim se zagotavljajo za družbo življenjsko pomembne dobrine oziroma pomembne za socialni, kulturni in gospodarski razvoj družbe. Posamezne dejavnosti v režimu javne službe mora v večji ali manjši meri zagotavljati država (lokalna skupnost), večinoma zaradi odsotnosti tržnih mehanizmov in za zagotavljanje splošne dostopnosti, s čimer sledi načelom enakosti in pravičnosti.⁷ Za javno službo je značilno, da se izvaja v javnem interesu, ki prevlada nad individualnim interesom, in ji ni prednostni namen ustvarjanje dobička.

Javna služba je eden izmed temeljnih elementov, ki opredeljujejo javni zavod. Javni zavodi so v Republiki Sloveniji posebna statusno-pravna oblika, namenjena opravljanju dejavnosti vzgoje in izobraževanja, znanosti, kulture, športa, zdravstva, socialnega, varstva invalidskega varstva, socialnih dejavnosti ter drugih podobnih, t. i. družbenih dejavnosti. Podlago za oblikovanje javnih zavodov je dal Zakon o zavodih (v nadaljevanju: ZZ) leta 1991, ki je dotedanje organizacije združenega dela, ki so opravljale dejavnosti posebnega družbenega pomena na področju družbenih dejavnosti, preoblikoval v prvo statusno obliko oseb javnega prava v novi ureditvi, tj. v javni zavod.

Arhivisti moramo razlago javne službe gledati na dveh ravneh, prva je lastno delovanje ter umestitev arhivov in javne arhivske službe v kontekst delovanja države in uprave ter druga delovanje tistih (pravnih) oseb, ki jim arhiv, na posebnem področju, določa pravila in obveznosti ter način izvajanja dela njihove javne službe (ustvarjalci arhivskega gradiva).⁸ Tako državni arhiv, ki deluje kot organ v sestavi ministrstva, pristojnega za kulturo, torej sestavni del državne uprave, kot regionalni arhivi, ki delujejo kot javni zavodi (ustanovljeni s sklepom Vlade RS) izvajajo javno službo,⁹ za katero jih je pooblastila država z zakonom in jo tudi financira.¹⁰

Ko govorimo o **javnem pooblastilu**, vedno izhajamo iz Ustave Republike Slovenije (v nadaljevanju: URS), ki določi, da lahko pravne ali fizične osebe dobijo javno pooblastilo za opravljanje določenih nalog državne uprave. To pomeni, da država del svojih nalog prenese na osebo izven kroga državne uprave. Pooblastilo se podeli z zakonom oziroma drugim aktom na temelju zakona. Upravne naloge, skladno z ZDU, zajamejo med drugim tudi pripravo predlogov pravnih aktov (oblikovanje politik), izvršilne naloge – izvrševanje zakonov in drugih

⁶ Določilo o podelitvi javnega pooblastila za opravljanje določenih nalog državne uprave z zakonom je zapisano v 121. členu Ustave Republike Slovenije.

⁷ O razvoju in opredelitvah javne službe bolj podrobno glej Pirnat: Osebe javnega prava, 1995; Pirnat: Pravne osebe javnega prava: sistem ali kaos, 1999; Pirnat, [et al.]: Statusnopravni problemi pravnih oseb na področju javnega prava, 1999; Bohinc: Osebe javnega prava, 2005; Brezovnik: Izvajanje javnih služb in javno-zasebno partnerstvo, 2008; Trpin: Javne službe in javni zavodi, 2004; Trpin: Nastanek in razvoj javnih služb v Sloveniji, 2011; Tičar, Rakar: Pravo javnega sektorja, 2011; Brezovnik, Trpin, Pličanič: Public administration system, 2019.

⁸ O merilih za določanje zavezancev po arhivski zakonodaji glej Čibej: Kdo so ustvarjalci arhivskega gradiva?, 2019.

⁹ Javna arhivska služba je določena v 53. členu Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA.

¹⁰ O načinih financiranja v arhivih glej Čibej: Tržna dejavnost v arhivih, primer Pokrajinskega arhiva Koper, 2016.

pravnih aktov, ki se izvršujejo tudi z izdajanjem predpisov in posamičnih aktov, zagotavljanjem javnih služb. Nosilci javnih pooblastil (15. člen ZDU) imajo pri izvajanju le-teh pravice in dolžnosti uprave, določenih z zakonom. ZDU s tem nosilca javnega pooblastila v obsegu samega pooblastila izenači z upravo, kar pomeni, da imajo njegove odločbe enako veljavo in moč kot odločbe organov javne oblasti.

2.1.1. Primera podelitve javnega pooblastila

Javno pooblastilo za izvajanje javno veljavnih vzgojnih in izobraževalnih programov je podano v 8. členu Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (v nadaljevanju: ZOFVI), ki določi, da so »vzgojno-izobraževalni zavodi (po zakonu) zavodi, ki kot pretežno dejavnost izvajajo programe za predšolske otroke, javno veljavne izobraževalne programe, javno veljavne vzgojne programe domov za učence in dijaških domov in javno veljavne programe za predšolske otroke s posebnimi potrebami oziroma programe vzgoje in izobraževanja za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami«.

Javno pooblastilo za izvajanje javne arhivske službe je podano v 54. členu Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (v nadaljevanju: ZVDAGA), prav tako pooblastilo o odločanju o pravicah, obveznostih in pravnih koristih zavezancev in upravičencev (izdajanje posamičnih aktov), o katerih je več navedenega v nadaljevanju.

3. Arhivsko pravo kot del upravnega prava

Arhivsko pravo je del upravnega prava. Pravila, ki urejajo izvršilno vejo oblasti, še posebej tista pravila, ki se nanašajo na izvrševanje oblasti v posamičnih in konkretnih primerih, sestavljajo upravno pravo, zlasti takrat, ko se odloča o pravicah, obveznostih in pravnih koristih državljanov in drugih subjektov. Pri definiranju upravnega prava v širšem smislu se največkrat navaja, da je upravno pravo celota pravnih norm, ki urejajo organizacijo in delovanje javne uprave s tem, da pojem javne uprave zajame organe izvršilne veje oblasti, organe samoupravnih lokalnih skupnosti, nosilce javnih pooblastil in izvajalce javnih služb. S tem se zaobjame celotna dejavnost, ki zagotavlja opravljanje zadev v neposrednem javnem interesu ob uresničevanju pravnega reda. Torej, arhive v delu svojega poslovanja, ki vselej delujejo v javnem interesu,¹¹ in javno arhivsko službo po navedenih merilih zajame javna uprava na funkcionalni ravni.¹² **Arhivsko pravo**, glede na to, da določa vrsto, pristojnosti in organizacijo delovanja arhivov (formalno pravo) ter obveznosti in pravice javnopravnih oseb po ZVDAGA

¹¹ Javni interes na področju kulture je interes za ustvarjanje, posredovanje in varovanje kulturnih dobrin na državni in lokalnih ravneh, ki se uresničuje z zagotavljanjem pogojev zanje. 1. alineja 2. člena Zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo ZUJIK. Javni interes za kulturo (8. člen ZUJIK) temelji na zagotavljanju javnih kulturnih dobrin, s katerimi se uresničuje kulturni razvoj Slovenije in slovenskega naroda, za katerega skrbijo Republika Slovenija (država) in lokalne skupnosti. Kadar je v javnem interesu treba zagotavljati javne kulturne dobrine trajno in nemoteno (26. člen ZUJIK), jih zagotavlja država oziroma lokalna skupnost neposredno ali tako, da ustanovi javni zavod na področju kulture. Kadar gre za dejavnost, ki jo je treba zaradi njene posebne narave določiti za javno službo, to uredi področni zakon.

¹² O umestitvi arhivov v sistem državne uprave je razpravljal in pisal Vladimir Žumer v prispevku Predlog organiziranosti arhivske službe v sistemu državne uprave Republike Slovenije v znanstveni publikaciji Arhivi iz leta 1990 in v njej se je skliceval na podobna dela. V kontekstu tega prispevka ni umestitev arhivov kot institucij v drugačen sistem, temveč kontekst opravljanja nalog, ki jih zajame upravno pravo.

in posameznikov ter način njihovega izvrševanja (materialno pravo),¹³ in sicer v dejavnosti, ki je v javnem interesu, **sodi v upravno pravo**. Seveda imajo arhivi tudi drugo plat delovanja, enakovredno prej omenjenemu, in sicer varstvo arhivskega gradiva, ki je kulturni spomenik, razglašen in ščiten z ustavo in zakonom, ki sodi med temeljne kamne našega družbenega, nacionalnega, osebnega bistva. Kot tretjo pa lahko poudarim raziskovalno-znanstveno plat, ki jo arhivisti opravljajo in sodi med temelje pridobivanja kompetenc. A tokrat se ne spuščam v raziskovanje in utemeljevanje statusa arhivov, glede na javno službo, pozornost je usmerjena bolj v pravni in upravni okvir ter iz tega izhajajoč naše naloge in kompetence ter razumevanje predpisov. Zato bo v nadaljevanju več pozornosti namenjene določbam arhivske zakonodaje in razumevanju določb v luči umeščenosti pravnih aktov v pravni red Republike Slovenije.

4. Pravna varnost in pravno varstvo

Načelo pravne države vsebuje številne zahteve, med katerimi sta pravna varnost in pravno varstvo zagotovo izjemnega pomena. Arhivsko pravo pri tem ne izstopa, saj je arhivski zakon ta načela uvrstil v merila vrednotenja arhivskega gradiva in jim v razumevanju naše zakonodaje poudari pomen.

Zakonodajalec vedno s pravnimi pravili vnaprej določa ravnanja oseb, ki jih zadeva. Tako omogoči vsem osebam seznanitev s pravicami, obveznostmi in pravnimi posledicami v primeru kršenja zapovedanih pravil. S tem zagotavlja, da se tisti, ki jih zadeva predpis, zanesejo na svoj pravni položaj in možnost uveljavljanja pravnih sredstev, kar pomeni zaupanje v pravo.

Pravna varnost je v resnici pravna predvidljivost, da bodo pravilna oziroma dopustna ravnanja taka tudi v prihodnosti, in zanesljivost, da ta ravnanja ne bodo podvržena arbitrarnemu odločanju. To je pogoj, s katerim se ustvarja zaupanje v učinkovitost prava. Temeljno izhodišče za pravno varnost je podano v 155. členu URS s prepovedjo povratne veljave pravnih aktov, kar pomeni, da pravni akti ne morejo veljati za nazaj, razen v primerih, ko sam zakon določi učinke za nazaj pri posameznih določbah. Pri tem je treba biti zelo pozoren na to, da tako določbo zahteva le javna korist in nikdar v škodo že pridobljenih pravic.

4.1. Retroaktivno učinkovanje določb v arhivskih pravnih aktih

Ravno v primeru arhivske zakonodaje lahko izluščimo učinkovanje določbe za nazaj in njeno upravičenje. ZVDAGA iz leta 2006 je v tretjem odstavku 65. člena določil, da je »*arhivsko gradivo, nastalo pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, ki se nanaša na nekdanje družbenopolitične organizacije (npr. Zveza komunistov Slovenije, Socialistična zveza delovnega ljudstva, Zveza sindikatov Slovenije, Zveza socialistične mladine Slovenije, Zveza združenj borcev NOV Slovenije, Zveza rezervnih vojaških starešin Slovenije), organe notranjih zadev (npr. policija), pravosodne organe (npr. sodišča, tožilstva, zapori) in obveščevalno varnostne službe, dostopno brez omejitev, razen arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke, ki so bili pridobljeni s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter se nanašajo na osebe, ki niso bile nosilke*

¹³ Upravna zadeva je odločanje o pravici, obveznosti ali pravni koristi fizične ali pravne osebe oziroma druge stranke na področju upravnega prava. Šteje se, da gre za upravno zadevo, če je s predpisom določeno, da organ v neki zadevi vodi upravni postopek, odloča v upravnem postopku ali izda upravno odločbo oziroma, če to zaradi varstva javnega interesa izhaja iz narave zadeve. 2. člen Zakona o splošnem upravnem postopku – ZUP.

javnih funkcij«. S to dikcijo je ZVDAGA v navedenem gradivu opredelil izjemo, po kateri ni dostopno tisto arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke, pridobljene s kršenjem človekovih pravic in temeljnih svoboščin ter nanašajoče se na osebe, ki niso bile javni funkcionarji. Drugo arhivsko gradivo iz te določbe, ki ne sodi v okvir te izjeme, je torej dostopno pod splošnimi zakonskimi pogoji. Občutljivi osebni podatki javnih funkcionarjev so bili prosto dostopni. Dikcija tretjega odstavka 65. člena ZVDAGA iz leta 2014 pa določi, da je »javno arhivsko gradivo v javnih arhivih, nastalo pred konstituiranjem Skupščine Republike Slovenije 17. maja 1990, dostopno brez omejitev, razen z omejitvami iz drugega odstavka« (javno arhivsko gradivo, ki vsebuje taksativno navedene zaščitene osebne podatke). S to določbo novela ZVDAGA razširi učinek zavarovanja občutljivih osebnih podatkov na vse osebe (tudi javne funkcionarje) z dobo 75 let oziroma 10 let po smrti. To je primer, ko je, sicer ne eksplicitno, zakon z učinkom posegel retroaktivno, vendar v skladu s prvim odstavkom 14. člena URS, in sicer zaradi varstva človekovih pravic oziroma temeljnih svoboščin, ki je v tem primeru prevladal nad pridobljeno pravico do vpogleda v podatke, in skladno z 22. členom URS o zagotovljenem enakem varstvu pravic vsakomur. Tega ne gre šteti za pravo retroaktivnost, ker se ne nanaša na že zaključena pravna dejstva in ne posega v že pridobljene pravice ter objave, niti zaradi tega ni predvidene sankcije. Omenjeni primer in razlaga sta navedena za prikaz določanja pravnih razmerij in ne v smislu ocenjevanja ustreznosti oziroma ustavnosti vsebine.

Pravno varstvo pa lahko opredelimo kot možnost varstva pravic in pravnih interesov, ki jih pravni red daje na razpolago nosilcu pravic v primeru njihove kršitve ali ogroženosti. Osrednja prvina pravice je pravno zavarovana možnost subjekta, da na določen način ravna. Za pojem pravice je poglobitno, da je zagotovljeno njeno pravno varstvo (*ubi ius ibi remedium* – kjer je pravo je pravno varstvo).

Zagotavljanje obojega se uresničuje z obveznostjo javne objave pravnih aktov v državnem uradnem listu oziroma v uradnem glasilu za predpise lokalnih skupnosti, kar omogoča pravnim naslovnikom, da se s predpisom seznanijo, še preden stopi v veljavo, ter da lahko temu prilagodijo svoje vedenje in ravnanje.¹⁴

Rok od objave do uveljavitve predpisa (*vacatio legis* – razbremenitev zakona oziroma čas pred nastopom veljavnosti) je res v prvi vrsti namenjen temu, da bi se tisti, ki se jih tiče, lahko z vsebino predpisa vnaprej seznanili. Smisel in pomen ustavne določbe, da začne predpis veljati petnajsti dan po objavi, je v tem, da uvaja splošno prakso štirinajstdnevnega »vakacijskega« roka, ki ji zakonodajalec sledi vselej, kadar nima posebnih razlogov za podaljšanje ali skrajšanje tega roka, in ki velja tudi, kadar predpis o začetku svoje veljavnosti ne določa ničesar.

Nosilci pravnega varstva v državi so državni organi, sistem pravnega varstva pa je urejen kot javna funkcija. Predmet pravnega varstva je pravica ali zasebni interes njegovega nosilca, ne pa njegov dejanski, politični ali kakšen drug interes.

5. Sprejemanje in hierarhija pravnih aktov

Pravne akte lahko sprejemajo oziroma izdajajo le tisti, ki so za to pristojni, kar omogoča usklajeno delovanje. Na vrhu slovenskega pravnega reda je URS, ki jo je sprejela Skupščina Republike Slovenije. Minimalna pravna vsebina, ki bi zadostovala vlogi ustave, je določitev zakonodajnih organov in pristojnosti. Naša ustava je obsežnejša ter poleg zakonodajnega telesa opredeljuje človekove pravice in temeljne svoboščine, gospodarska in socialna razmerja, državno

¹⁴ Določbe 154. člena URS.

ureditev, samoupravo, javne finance, ustavnost in zakonitost, ustavno sodišče in postopek za spremembo ustave. V 8. členu določi, da morajo biti zakoni in drugi predpisi v skladu s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z mednarodnimi pogodbami, ki obvezujejo Slovenijo. Ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe se uporabljajo neposredno. Veljavnost in skladnost pravnih aktov podrobneje razdela v VII poglavju (od 153. do 159. člena), kjer opredeli ustavnost in zakonitost pravnih aktov ter njihovo medsebojno razmerje in usklajenost. Tako v 153. členu določi, da morajo biti zakoni, podzakonski in drugi splošni akti v skladu z ustavo. Za zakone določa tudi usklajenost s splošno veljavnimi načeli mednarodnega prava in z veljavnimi mednarodnimi pogodbami, ki jih je ratificiral državni zbor, podzakonski in drugi splošni akti pa tudi z drugimi ratificiranimi mednarodnimi pogodbami, za podzakonske akte usklajenost z nadrejenimi zakoni, za posamične akte in dejanja državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil pa še utemeljenost na zakonu ali na zakonitem predpisu.

V 87. členu URS opredeli, da pravice in obveznosti državljanov ter drugih oseb lahko državni zbor določa samo z zakonom, ki jih sprejema v večfaznem postopku (89. člen URS).

5.1. Razvrščanje pravnih aktov

Pravne akte lahko razvrstimo na splošne (predpisi, ki ne določijo vnaprej števila naslovnikov – zakon) in na posamične ali individualne (predpisi, v katerih je subjekt točno določen – sodba) oziroma na abstraktne (predpisi, ki merijo na vnaprej namišljene primere) in konkretne (predpisi, ki se nanašajo na že obstoječe dejanske okoliščine, v katerih naj se pravni subjekti na določen način vedejo in ravnaajo). Razvrstitev je lahko tudi po sami naravi pravnih aktov, in sicer javnopravni akti (enostranski oblastni akti, ki učinkujejo proti vsem naslovnikom in zasledujejo javni interes), zasebnopravni akti (dvo- ali večstranski soglasni akt, ki učinkuje proti podpisnikom akta) in pravni akti mešane narave (koncesija med javnim in zasebnim, v katerem ima javni (država) privilegiran položaj).

5.2. Zakonodajni postopek

Nosilci priprave vsebine predlogov pravnih aktov so običajno ministrstva, ki skrbijo za področje, ki je predmet predpisa, tako novega kot tudi predpisa, podvrženega spremembi. Posamezna ministrstva pripravijo predloge besedila in jih usklajujejo z drugimi ministrstvi, Službo Vlade RS za zakonodajo in zainteresirano javnostjo.

Skladno z določbami URS, Zakonom o Državnem zboru (v nadaljevanju: ZDZ) in Poslovníkom Državnega zbora (v nadaljevanju: PoDZ-1) pa sprejetje zakona lahko predlagajo:

- ⊗ Vlada RS,
- ⊗ poslanec,
- ⊗ najmanj 5.000 volivcev in
- ⊗ Državni svet.

Predlog zakona vsebuje naslov zakona, uvod, besedilo členov in obrazložitev.

Zahtevani večfazni postopek v URS je udejanjen v treh obravnava¹⁵ in sicer prva je posredovanje predloga zakona poslancem in splošna razprava na

¹⁵ Zakonodajni postopek je procesno določen v PoDZ-1 v 2. oddelku IV poglavja Akti in postopki.

zahtevo vsaj desetih poslancev, druga je v primeru ustreznosti predloga obravnavana in priprava amandmajev v matičnem delovnem telesu ter nato obravnavana dopolnjenega predloga na seji Državnega zbora ter tretja obravnavana uskladitev amandmajev, razprava in glasovanje o predlogu zakona kot celoti. Poslovník dovoljuje tudi skrajšani postopek v primeru manj zahtevnih sprememb in dopolnitev ali uskladitev, prenehanja veljavnosti posameznih določb ali zakona, sprememb v zvezi s postopkom oziroma odločbo ustavnega sodišča ter nujnega postopka iz razlogov varnosti ali obrambe države, odprave posledic naravnih nesreč, preprečitev težko popravljivih posledic za delovanje države.

5.3. Hierarhija nacionalnih pravnih aktov

Eno izmed temeljnih načel pravnega sistema je hierarhija oziroma stopnjevítost pravnih aktov. Vsi splošni akti državnih organov morajo biti usklajeni po načelu stopnjevítosti oziroma po načelu hierarhije. Nadrejen pravni akt pomeni, da morajo biti vsi predpisi, izdani na njegovem temelju, z njim v skladu in ne v nasprotju. To pomeni, da nižji pravni akt mora biti vsebinsko in oblikovno usklajen z višjim pravnim aktom in Ustavo RS, ki je najvišji pravni akt države. Hierarhija ne pomeni le preproste prednostne razvrstitve, temveč je povezana z vprašanjem zakonite oblasti in določa, da lahko zakonodajni akt ustvari le za to pristojen organ. To lahko stori samo v predpisanem pravnem okviru in v skladu s svojimi zakonodajnimi pristojnostmi.

Za lažje razumevanje pravnih aktov so v spodnji tabeli prikazani državni splošni pravni akti, ki so del slovenskega pravnega reda. Urejeni so po hierarhiji.

Iz besedila pravnega predpisa morajo biti jasno razvidni naslovníki pravila in predpisano ravnanje. Vsebina zakonov in podzakonskih aktov niso konkretna posamična pravna pravila, temveč abstraktna splošna pravna pravila.

Tabela 1: Vrste splošnih predpisov, kdo jih sprejema in kaj opredeljujejo oziroma urejajo.

PRAVNI AKT	PRISTOJNOST	NAMEN
ustava	Skupščina Republike Slovenije (RS)	je najvišji temeljni splošni pravni akt, ki opredeljuje vsebino, ki je temeljnega pomena za državo in družbo. Minimalna pravna vsebina ustave je določitev zakonodajnega organa.
zakon <i>(tudi ustavni)</i>	Državni zbor RS	je osrednji splošni pravni akt, ki ureja vse tiste zadeve, ki so poglavítne, temeljne, osrednje za določen pravni sistem.
podzakonski predpisi (predpisi upravnih in izvršilnih organov, ki podrobneje izvršujejo oziroma razdelajo zakonske določbe).		
uredba	Vlada RS	je akt, s katerim se podrobneje ureja in razčlenjuje z zakonom določena razmerja.
odlok	Vlada RS	je akt, s katerim se urejajo posamezna vprašanja ali predpisujejo ukrepi, ki imajo splošen pomen.
<i>pravilnik</i>	Minister	je akt, ki podrobneje razčleni posamezne določbe nadrejenih pravnih aktov in ureja organizacijo poslovanja ali način delovanja določenega organa.
<i>odredba</i>	Minister	je akt, ki je namenjen izvrševanju posameznih ukrepov, ki imajo splošen pomen.
<i>navodilo</i>	Minister	je akt, ki predpisuje način ravnanja upravnih organov, ki izvršujejo posamezna določila zakona ali podzakonskega predpisa.
<i>splošni akti za izvrševanje javnih pooblastil</i>	Nosilec javnega pooblastila	je akt, ki ureja način izvrševanja javnega pooblastila.

5.4. Hierarhija evropskih pravnih aktov

Pravo Evropske unije (EU)¹⁶ je prav tako stopnjevano kot slovenski pravni red, poimenovanje predpisov pa je drugačno. Pravni predpisi EU neposredno ali posredno vplivajo na predpise v državah članicah. V EU so pravni akti razdeljeni na primarno in sekundarno zakonodajo. Najvišji pravni akti EU so pogodbe, splošna načela in Listina EU o temeljnih pravicah.¹⁷ Njim podrejeni so podpisani in ratificirani mednarodni sporazumi (ki so zavezujoči tako za EU kot za članice), naslednja stopnja pa je sekundarna zakonodaja. Tudi pri teh aktih veljajo argumenti hierarhije in skladnosti. Pravni akti EU (sekundarna zakonodaja) so navedeni v 288. členu 2. poglavja, 1. oddelka PDEU, in sicer »za izvajanje pristojnosti Unije institucije sprejemajo uredbe, direktive, sklepe, priporočila in mnenja.

Uredba se splošno uporablja. Zavezujoča je v celoti in se neposredno uporablja v vseh državah članicah.

Direktiva je za vsako državo članico, na katero je naslovljena, zavezujoča glede cilja, ki ga je treba doseči, vendar prepušča nacionalnim organom izbiro oblike in metod.

Sklep je v celoti zavezujoč. Če določa tiste, na katere je naslovljen, je zavezujoč samo zanje.

Priporočila in mnenja niso zavezujoča.«

Neposredna uporaba pomeni, da je z dnem veljavnosti obvezujoča za vse osebe znotraj unije in ni nujno posebej prenašati določil v nacionalne pravne akte. Določila Uredbe tudi razveljavijo določila v nacionalnih pravnih aktih, ki so v neskladju z njo. V našem pravnem redu za varstvo osebnih podatkov, če pustimo ob strani Uredbo, ki ureja dostop javnosti do dokumentov evropskih institucij, še vedno velja ZVOP-1 in neposredno tudi Uredba iz leta 2016, glede na to, da nekajkrat obravnavani ZVOP-2 še ni uradno sprejet. Direktiva je za naslovnika zavezujoča, vendar dovoljuje, da članica (naslovnik) v svojem pravnem redu določi obliko in način doseganja zavezujočih ciljev. Če ne pride do izvedbe harmonizacije, pa velja neposredno. Priporočila in mnenja ne podeljujejo pravic ali določajo obveznosti naslovnika, temveč bolj poudarjajo smernice.

V zakonodajnem postopku EU parlament in Svet sprejemata uredbe, direktive in sklepe, ki so zakonodajni akti, znotraj teh pa lahko podelijo pooblastila Komisiji za pripravo nezakonodajnih delegiranih aktov, ki ne spreminjajo bistvenih določil nadrejenega akta. Delegirani akti imajo pojasnjevalno funkcijo. Če je treba zagotoviti oziroma določiti enotne pogoje za izvajanje obveznosti, se Komisiji lahko podeli izvedbeno pooblastilo za sprejemanje izvedbenih aktov (priporočila in mnenja).

5.5. Hierarhija arhivskih pravnih in upravnih aktov

Arhivski pravni predpisi si torej skladno z navedenim sledijo od splošnih pravnih aktov ZVDAGA, Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (v nadaljevanju: ZAGOPP), zakonom podrejena Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (v nadaljevanju: UVDAG), zako-

¹⁶ O osnovah prava Evropske unije glej več v Borchard, Klaus-Dieter: Osnove prava Evropske unije, 2017.

¹⁷ Pogodba o Evropski uniji (PEU) – prečiščeno besedilo 2016 (z verigo osnovne in pristopnih pogodb za seboj), Pogodba o delovanju Evropske unije (PDEU) – prečiščeno besedilo 2016, Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti za atomsko energijo – prečiščeno besedilo 2016, Listina Evropske unije o temeljnih pravicah 2016.

nom in uredbi podrejeni pravilniki, ki jih je izdal pristojni minister,¹⁸ do konkretnih posamičnih upravnih aktov.

Splošni pogoji za izvajanje certifikacije za opremo in storitev ponudnikov opreme in storitev na področju izvajanja javne arhivske službe (drugi odstavek 91. člen ZVDAGA) so splošni akt za izvrševanje javnih pooblastil, katerega izdaja je v pristojnosti državnega arhiva.

Konkretni posamični upravni (izvršilni) akti v arhivih (na temelju ZVDAGA in ZAGOPP) so:

- ⊗ odločba državnega arhiva o razglasitvi dokumentarnega gradiva zasebnih pravnih in fizičnih oseb za arhivskega (četrti odstavek 34. člena ZVDAGA in tretji odstavek 44. člena ZVDAGA),
- ⊗ odločba pristojnega arhiva o podaljšanju roka za izročitev arhivskega gradiva (tretji odstavek 40. člena ZVDAGA),
- ⊗ dovoljenje pristojnega arhiva za objavo reprodukcij arhivskega gradiva (tretji odstavek 63. člena ZVDAGA),
- ⊗ odločba arhivske komisije na ugovor o dostopu do občutljivih osebnih podatkov (peti odstavek 65. člena ZVDAGA),
- ⊗ odločba arhivske komisije o izjemnem dostopu do javnega arhivskega gradiva, ki vsebuje občutljive osebne podatke (drugi odstavek 66. člena ZVDAGA),
- ⊗ odločba arhivske komisije o dostopu do arhivskega gradiva, ki vsebuje podatke o pacientu (četrti odstavek 6. člena ZAGOPP),
- ⊗ odločba pristojnega arhiva o zavrnitvi dostopa do arhivskega gradiva za potrebe uporabe v uradnih postopkih oziroma drugo uveljavljanje pravic oseb (četrti odstavek 68. člena ZVDAGA),
- ⊗ odločba državnega arhiva o potrditvi notranjih pravil (81. člen ZVDAGA),
- ⊗ odločba državnega arhiva o vpisu ponudnika opreme in storitev v register ponudnikov (drugi odstavek 83. člena ZVDAGA).

Glede na to, da ZVDAGA kot specialni zakon nima predpisanega postopka (procesnega dela) izdaje navedenih posamičnih aktov, je treba subsidiarno uporabiti splošni pravni akt, ki to določa. V upravnih zadevah v pristojnosti individualno vodenih organov izda odločbo predstojnik organa, ki pa lahko pooblasti drugo osebo, zaposleno v istem organu (z opravljenim strokovnim izpitom iz upravnega postopka), tako za vodenje postopka kot za odločanje (28. člen Zakona o splošnem upravnem postopku (v nadaljevanju: ZUP)). Za arhive je pomembno določilo iz 32. člena ZUP, ki pravi, da »v upravnih zadevah, o katerih odločajo nosilci javnih pooblastil, se glede vprašanja, katera oseba je pooblaščen za odločanje oziroma za opravljanje posameznih dejanj v postopku, smiselno uporabljajo določbe tega zakona, če drug zakon ne določa drugače. Za predstojnika šteje poslovodni organ, razen če splošni akt nosilca javnega pooblastila ne določa drugače«. Postopek odločanja in izdaje odločbe mora biti skladen z določbami ZUP.

Poleg navedenih konkretnih izvršilnih aktov izdajajo arhivi **pisno strokovno navodilo** o odbiranju arhivskega gradiva, ki je pripravljeno in se nanaša na določenega/e ustvarjalca/e in je individualizirano, za katerega je podana

¹⁸ Pravilnik o določitvi nadomestila stroškov uporabe, konserviranja in restavriranja arhivskega gradiva in hrambe zasebnega arhivskega gradiva v arhivih, ki opravljajo arhivsko javno službo, Pravilnik o strokovnih izpiti in pridobivanju strokovnih nazivov na področju varstva arhivskega gradiva, Pravilnik za valorizacijo oseb zasebnega prava, ki so na temelju zakona pridobile status delovanja v javnem interesu, Pravilnik o delu medarhivskih delovnih skupin, Pravilnik o strokovni usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom, vsi v pristojnosti Ministrstvo za kulturo ter Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi, v pristojnosti Ministrstva za javno upravo. Seznam pravilnikov, ki so v veljavi, je naveden v seznamu pravnih virov.

pravna podlaga v zakonu (1. odstavek 34. člen ZVDAGA). Za pisno strokovno navodilo ni podana obveznost javne objave, prav tako ni za izdajo (po ZVDAGA) opredeljen upravni postopek. Pisno strokovno navodilo je (v sedanji obliki in veljavnosti) treba obravnavati v luči materialnega dejanja, ki spada med specializirane strokovne naloge, ki pa so temelj za ugotavljanje in izvedbo morebitnih sankcij v zvezi s kršenjem ali neizvrševanjem predpisanih obveznosti.

Pooblastila pristojnim arhivom segajo tudi na področje usposabljanja. ZVDAGA zapoveduje opravljen preizkus strokovne usposobljenosti pri pristojnem arhivu in veljavnost preizkusa (osmi odstavek 39. člena ZVDAGA). Potrdilo, ki ga izda pristojni arhiv, ima pravno veljavo na celotnem območju države. Pogoji in način pridobitve potrdila o opravljenem preizkusu strokovne usposobljenosti ter potrdil o dopolnjevanju in obnavljanju strokovnega znanja so določeni v Pravilniku o strokovni usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom.

5.5.1. Nedovoljeno preseganje pravne moči nadrejenega akta

Po načelu pravne moči nižji pravni akt ne sme preseirati vsebine in pristojnosti, ki mu jih nalaga višji pravni akt. Pravna moč se nanaša na lastnosti predpisov, kar pomeni, da je pravni akt lahko podrejen drugemu pravnemu aktu (tj. predpisu z večjo pravno močjo) oziroma je sprejet na temelju pravnega akta z večjo pravno močjo, lahko pa je enakopraven. Torej, UVDAG mora biti usklajena z nadrejenimi akti in to so ZVDAGA, ZAGOPP in URS.

Primer preseiranja pristojnosti podrejenega akta lahko zasledimo v arhivskih pravnih aktih iz leta 2006, in sicer pri določanju meril za zavezance po zakonu. Namreč, ZVDAGA iz leta 2006 je v 2. členu kot zavezance za izročanje arhivskega gradiva arhivu določila, da so »*javnopravne osebe*« *državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti ter nosilci javnih pooblastil in izvajalci javnih služb*«. Zakonu podrejena uredba iz istega leta je v svojem drugem členu ne le prevzela definicijo iz zakona, temveč je četrto točko »*javnopravne osebe*« *so državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti ter nosilci javnih pooblastil in izvajalci javnih služb*« dopolnila z »*ter druge osebe, ki izpolnjujejo večino od teh pogojev*«:

- ⊗ *so osebe javnega prava;*
- ⊗ *njihov ustanovitelj je država ali samoupravna lokalna skupnost oziroma ima država ali samoupravna lokalna skupnost v njih odločujoč delež ali vpliv;*
- ⊗ *so ustanovljene z javnopravnim aktom;*
- ⊗ *so zavezanci po predpisih za dostop do informacij javnega značaja*«; in dodatno v peti točki opredelila, da »*javnopravni organi*« *so državni organi, organi samoupravnih lokalnih skupnosti in nosilci javnih pooblastil*«.

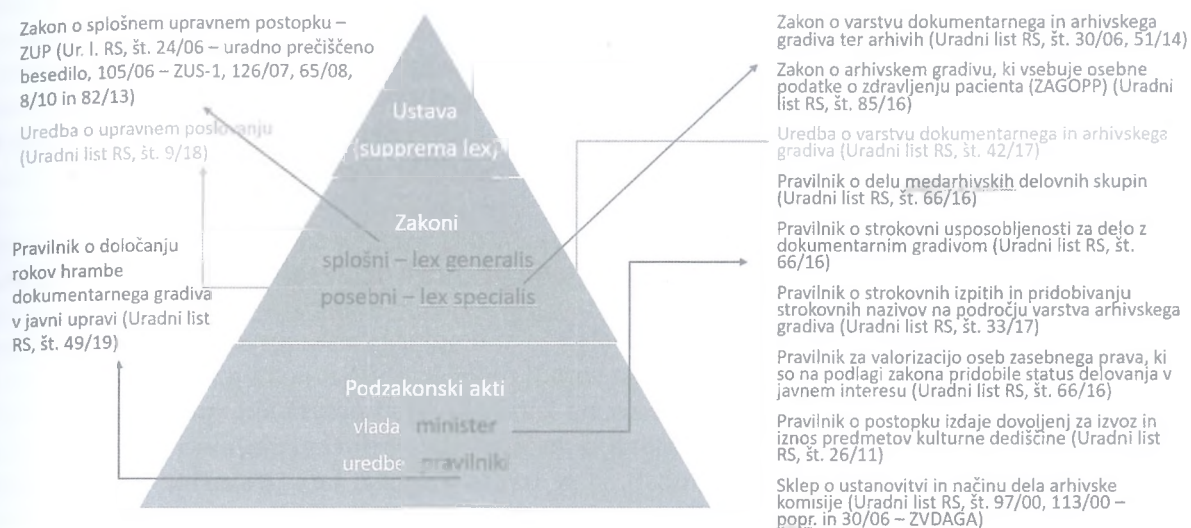
Ne glede na to, da bi ta poseg lahko upravičili kot razlagalni oziroma opisni, je mogoče razbrati namen razširitve nabora zavezancev, ki v zapisu »*ter druge osebe ...*« presega zakonsko določbo.

5.6. Skladnost pravnih aktov

Po pravni moči razlikujemo nadrejene, prirejene in podrejene pravne akte, ki med seboj morajo biti usklajeni tako po navpični kot po vzporedni hierarhiji ter temeljiti na ustreznem splošnem pravnem aktu. Skladnost pravnih aktov ni torej izražena le v stopnjevanju pravnih aktov, temveč to zahteva tudi med akti na isti ravni. Ne glede na to, kateri državni organ sprejema pravni akt, mora zadostiti načelu skladnosti.

V naši pravni ureditvi skladnost na primeru arhivske zakonodaje pomeni,

da morata biti oba arhivska zakona (ZVDAGA in ZAGOPP) usklajena z ustavo in drugimi splošnimi zakoni ter med seboj, uredba mora biti usklajena z ustavo, arhivskima zakonoma in drugimi splošnimi nadrejenimi in prirejenimi pravnimi akti (npr. ZUP in Uredbo o upravnem poslovanju (v nadaljevanju: UUP)), pravilniki z ustavo, arhivskima zakonoma, drugimi splošnimi nadrejenimi in prirejenimi pravnimi akti in tako do najnižje ravni.

Slika 1 Prikaz hierarhije in povezanosti pravnih aktov na primeru arhivske zakonodaje.

6. Uporaba pravnih argumentov pri določanju veljavnosti pravnih aktov

Veljavnost pravnih aktov je podatek, ki nam sporoča, katere pravne akte smo obvezni upoštevati. Veljavnost se izraža v krajevni, osebni in časovni veljavi. Zagotovitev pozitivno pravne omejitve nas varuje pred samovoljo oblastnika. Vse to je nujno za doseganje pravne varnosti.

Krajevna veljava pri zakonih je ozemlje celotne države (ker je zakonodajalec državni zbor), torej veljavnost ZVDAGA in ZAGOPP je celotno državno ozemlje. Osebna veljava naslavlja subjekte (pravne in fizične) ter omejuje veljavnost na naslovnike zakona. V primeru ZVDAGA so to javnopravne osebe (državni organi, samoupravne lokalne skupnosti ter pravne osebe javnega prava in zasebnega prava ter fizične osebe, ki so nosilci javnih pooblastil ali izvajalci javnih služb, določeni za potrebe ZVDAGA v 11. alineji 2. člena), ki morajo z navodili določeno arhivsko gradivo izročiti pristojnemu arhivu, druge pravne in fizične osebe, katerih gradivo je razglašeno z odločbo državnega arhiva, politične stranke, osebe zasebnega prava, ki delujejo v javnem interesu, Rimskokatoliška cerkev, verske skupnosti, ponudniki storitev zajema, hrambe in drugih storitev, povezanih z dokumentarnim in arhivskim gradivom, ponudniki strojne in programske opreme ter uporabniki arhivskega gradiva. ZAGOPP naslavlja izvajalce zdravstvene dejavnosti (obveznost izročitve za tiste izvajalce, ki so del javne zdravstvene mreže) in Nacionalni inštitut za javno zdravje (v nadaljevanju: NIJZ) ter uporabnike arhivskega gradiva.

Uporaba argumentacije v pravu sega tako na področje izvršilnih dejanj (zlasti v delu sodnikov) kot na področje teorije prava.¹⁹ V luči poudarka na ra-

¹⁹ Podrobneje o argumentaciji v pravu glej Pavčnik: Argumentacija v pravu, 2019 in Feteris: Fundamentals of Legal Argumentation, 1999.

zumevanju osnov prava in pravnih aktov za potrebe arhivistov pri izvajanju z zakonom predpisanih nalog prispevek ne obravnava cele palete pomenov in razlag argumentacije. Obravnava le nekatere interpretacijske argumente, ki služijo osnovnemu razumevanju zgoraj opisanih veljavnosti pravnih aktov in načinu uporabe teh aktov v zvezi s pripravo aktov in navodil, ki jih arhiv izdaja zavezancem in upravičencem po zakonu.

Če pustimo ob strani številne pravne argumente glede jasnosti oziroma uporabe jezika, slovničnih pravil, terminologije ali zgodovinske, primerjalne, precedenčne argumente, se pri določenih sistemskih pravnih argumentih moramo zadržati. Navedena usklajevalna merila (argumenti) upoštevajo stopnjevitost in skladnost, čas nastanka pravnega akta, vsebino pravnega akta, avtoriteto oziroma pravno moč. Bolj kot splošni pomen argumentacije v pravu nas tukaj zanimajo predvsem splošne derogacijske (razveljavitvene) klavzule.

6.1. Argument časovne veljave na primeru arhivskih pravnih aktov

Pri časovni veljavi je poleg že omenjenega vakacijskega roka pomemben čas začetka veljave predpisa zaradi določanja veljavnosti oziroma prenehanja veljavnosti drugih predpisov, na katere sprejeti pravni akt vpliva. Časovna veljavnost je obvezna sestavina in vedno zadnja določba predpisa.

Argument časovnosti, ki se izraža v zapisu **Lex posterior derogat legi priori** in pomeni mlajši zakon razveljavi starejšega, lahko ponazorimo s primerom sprejetja ZVDAGA leta 2006, ki je kot mlajši zakon razveljavil starejši Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (v nadaljevanju: ZAGA) iz leta 1997. Zakonodajalec je v ZVDAGA to naredil izrecno z določbo, kar je v slovenskem pravnem redu običajno, vendar tudi, če ne bi izrecno zapisal, bi veljal navedeni splošni argument časovnosti.

ZVDAGA iz leta 2006 je bil sprejet 6. marca, objavljen v Uradnem listu 14. marca, začel je veljati petnajsti dan po objavi (103. člen ZVDAGA). V svojem 98. členu je razveljavil (derogacijska klavzula)²⁰ veljavo ZAGA iz leta 1997, ne pa tudi podzakonskih predpisov, ki jim je podaljšal veljavo oziroma dal veljavno pravno podlago do sprejetja novih. Novela ZVDAGA (Zakon o spremembah in dopolnitvah ZVDAGA) iz leta 2014 je bila sprejeta 28. januarja, objavljena v Uradnem listu 7. julija in prav tako upošteva splošni (štirinajstdnevni) vakacijski rok. Pri novelah velja, da je začetek veljavnosti tudi izvršljivost tistega dela besedila, ki je predmet novele in z dnem veljavnosti postane sestavni del besedila predpisa (spremenjena, dodatna ali črtana vsebina). Novela je določila rok za prilagoditev podzakonskih in posamičnih aktov, ni pa izrecno zahtevala novih, kar pomeni, da je zakonodajalcu prepuščena odločitev o noveliranju obstoječih podrejenih aktov oziroma sprejetju novih na temelju novih zakonskih določb. ZAGOPP iz leta 2016 je prav tako upošteval splošni vakacijski rok, določil je uskladitev takrat veljavne uredbe (v pristojnosti Vlade RS) in pravilnika o določanju rokov hrambe (v pristojnosti Ministrstva za javno upravo). Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (UVDAG) iz leta 2006 (izvršilni predpis), nastala na temelju ZVDAGA iz leta 2006, je veljavnost razglasila naslednji dan po objavi v Uradnem listu (138. člen UVDAG), razveljavila prej veljavne pravne akte pristojnega ministra (135. člen) in veljavnost enega člena prirejenega pravnega akta v pristojnosti Ministrstva za gospodarstvo (136. člen).²¹ Prav tako je datumsko določila prilagoditev obstoječih posamičnih ak-

²⁰ V besedilu je uporabljen termin derogacija, ne glede na to, ali gre za popolno razveljavitev (abrogacijo) nekega akta ali za delno razveljavitev (derogacijo) akta.

²¹ Razveljavitev 33. člena Uredbe o pogojih za elektronsko poslovanje in elektronsko podpisovanje.

tov in ravnanj naslovnikov pravnega akta. Zelo razločno je mogoče razbrati, da posamezni pravni akt lahko razveljavi podrejene pravne akte in prirejene (enakopravne) pravne akte, nima pa pristojnosti razveljavljati pravnih aktov z višjo pravno močjo. Po spremembi ZVDAGA in sprejetju ZAGOPP (na temelju ustavne odločbe št. U-I-70/12 z dne 21. marca 2014),²² v katerih se zahteva uskladitev podrejenih aktov, se je zakonodajalec odločil pripraviti in izdati nove podzakonske akte. Nova UVDAG iz leta 2017 je prinesla poleg podaljšanega vakacijskega časa s 14 na 29 dni (začetek veljavnosti trideseti dan po objavi)²³ tudi določbo o začetku uporabe, in sicer s 1. januarjem 2018. Nova UVDAG je prejšnjo sicer res razveljavila (107. člen UVDAG), a zaradi zamika začetka uporabe nove UVDAG določila veljavnost uporabe določb prejšnje uredbe, torej do 1. januarja 2018. S tem je določila datum prenehanja uporabe uredbe iz leta 2006. Določila je tudi, da se vsi začeti postopki pred začetkom uporabe nove UVDAG dokončajo po določbah prejšnje UVDAG (iz 2006). Gre za postopke, ki so se začeli v obdobju od prvega dne veljavnosti nove UVDAG (to je trideseti dan od objave – 3. september 2017) do prvega dne, ko se začne nova UVDAG uporabljati (to je 1. januar 2018). Opisani sistemi določanja veljavnosti pravnih aktov veljajo tudi pri drugih pravnih aktih.

6.2 Argument specialnosti na primeru arhivskih pravnih aktov

Argument specialnosti, ki se izraža v zapisu **Lex specialis derogat legi generali** in pomeni specialni zakon razveljavi splošnega, lahko ponazorimo s sprejetjem ZAGOPP. Čeprav je ZVDAGA v svoji osnovi specialni zakon,²⁴ postane v razmerju do ZAGOPP splošni zakon. Torej ZVDAGA v svoji osnovi obravnava ožji del uresničevanja javnega interesa v kulturi, in sicer le na področju arhivskega gradiva in arhivov, zato njegove določbe presežejo določbe splošnega zakona na obravnavanem področju. S sprejetjem ZAGOPP se je obravnavana vsebina zožila le na arhivsko gradivo izvajalcev zdravstvene dejavnosti in NIJZ in še to ne na vse gradivo, temveč le tisto, ki vsebuje podatke o zdravljenju pacientov, torej področje, za katerega veljajo drugačna pravila kot za druge zavezanke. Za vse drugo gradivo naslovljenih zavezancev po ZAGOPP je še vedno pristojen ZVDAGA, saj ZAGOPP neposredno napotuje v 4. členu na subsidiarno uporabo ZVDAGA kot splošnejšega zakona.

Konkretno to pomeni, da javni zdravstveni dom arhivsko gradivo, ki vsebuje podatke o zdravljenju pacienta, ne predaja najkasneje 30 let od nastanka

²² Ustavno sodišče je z odločbo št. U-I-70/12 z dne 21. marca 2014 odločilo, da je ZVDAGA, če med arhivsko gradivo uvršča tudi gradivo izvajalcev zdravstvene dejavnosti, ki so po tem zakonu opredeljeni kot javnopravne osebe, in ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacientov, v neskladju z Ustavo. Hkrati je določilo tudi način izvršitve svoje odločitve. Zaradi spoštovanja pravic pacientov je odločilo, da se do uveljavitve drugačne zakonske ureditve za gradivo izvajalcev zdravstvene dejavnosti, ki so po tem zakonu opredeljeni kot javnopravne osebe, ki je po tem zakonu opredeljeno kot javno arhivsko gradivo ter vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacientov, ne uporablja ureditev po ZVDAGA in po izvršilnih predpisih, izdanih na njegovi osnovi.

²³ UVDAG je bila sprejeta 27. julija 2017 in objavljena 4. avgusta 2017.

²⁴ Specialnost zakona se šteje v primeru, ko enako dejansko stanje urejata dva zakona – eden ureja poleg določenega stanja tudi druga, torej splošno širše področje – generalis (v primeru kulture ZUJIK), drugi pa le določeno stanje oziroma zadevo v tem okviru – specialis (v našem primeru ZVDAGA). To pomeni, da za specialno področje, urejeno v posebnem zakonu (ZVDAGA), ni mogoče uporabiti določb iz splošnega zakona (ZUJIK), saj gre za specialno področje, za katerega veljajo drugačna pravila kot pri splošnem. Eksplicitni zapis prevlade specialnega zakona in subsidiarnosti (nadomestnosti) je razviden tudi v 3. členu Zakona o splošnem upravnem postopku – ZUP, ki v 2. odstavku navede, da se na upravnih področjih, za katera je z zakonom predpisan poseben upravni postopek, postopa po določbah posebnega zakona. Po določbah tega zakona se postopa v vseh vprašanjih, ki niso urejena s posebnim zakonom.

pristojnemu arhivu, kot to določi ZVDAGA, temveč najkasneje 150 let od nastanka, kot to določi ZAGOPP. To pa ne pomeni, da je temu režimu podvrženo tudi splošno arhivsko gradivo zdravstvenega doma, ki nima omenjenih podatkov o zdravljenju pacienta. Za to gradivo še vedno veljajo določbe ZVDAGA.

6.3. Argument pravne moči na primeru arhivskih pravnih aktov

Argument pravne moči (avtoritete), ki se izraža v zapisu **Lex superior derogat legi inferiori** in pomeni višji pravni akt razveljavi nižjega, lahko ponazorimo z derogacijsko klavzulo v UVDAZ iz 2006 (v pristojnosti Vlade RS), ki v 135. členu razveljavi pravilnike iz leta 1999 (v pristojnosti ministrstva). Pravna moč in nadrejenost oziroma podrejenost aktov sta opisana v podpoglavju *Skladnost pravnih aktov*.

6.4. Argument skladnosti na primeru arhivskih pravnih aktov

Pri navedenih argumentih je skupna točka argument skladnosti (koherence), ki se izraža v zapisu **Argumentum a cohaerentia**, ki določa uporabo razlage, ki v pravnem sistemu odpravlja notranja nasprotja. Argument ob hierarhiji poudarja soodvisnosti in povezanosti (vsebinskih delov v samem pravnem aktu ter vsebinskih in oblikovnih z drugimi pravnimi akti). Ta argument temelji na domnevi, da je pravni sistem notranje usklajena celota, torej znotraj sistema ne bi smelo biti protislovij. Ponazoritev tega je določba v drugem odstavku 21. člena Zakona o varstvu osebnih podatkov (v nadaljevanju: ZVOP-1), ki iz brisanja, uničenja, blokiranja in anonimizacije osebnih podatkov izvzame osebne podatke, ki so na temelju zakona, ki ureja arhivsko gradivo in arhive, opredeljeni kot arhivsko gradivo, ter s tem napotuje na uporabo določil ZVDAGA (opredeli znotraj zakona tudi drugačno obravnavo za posamezne vrste osebnih podatkov). Razumevanje določb zakonov, njihovo povezovanje in spoštovanje določb so pomembni za pravilno izvajanje nalog iz naslova javnega pooblastila. Denimo, v Zakonu o osnovni šoli (v nadaljevanju: ZOsn) je v 94. členu določena uporaba predpisov glede varstva osebnih podatkov, v kateri se zakonodajalec sklicuje na predpise o varstvu osebnih podatkov, če za te podatke ni z zakonom že določeno drugačno ravnanje. Sklic za predpis, ki ureja varstvo osebnih podatkov, pomeni napotek na določbe ZVOP-1 in istočasno na določbe ZVDAGA, skladno s prej omenjenim 21. členom ZVOP-1. To je treba upoštevati pri izvajanju z zakonom predpisanih nalog.

6.5 Argument popolnosti

Argument popolnosti, ki se izraža v zapisu **Argumentum a complete-tudine**, kar pomeni uporabo razlage, ki odpravlja pravne praznine oziroma možnost definiranja pravnega pravila v sistemu, s katerim je mogoče razrešiti kateri koli pravni problem. To pomeni, da je argument tesno povezan z vsebino, strukturo in vrstnim redom pravno določenih argumentov na posameznih področjih.

7. Uporaba pravnih aktov pri določanju obveznosti in odločanju o pravicah

Za pravilno uporabo aktov, s katerimi v arhivih določamo obveznosti, pravice in pravne koristi, je treba definirati pristojnosti, ki jih podeljuje ZVDAGA.

Dejavnosti, ki sodijo v javno službo, so opredeljene v 53. členu, ki med drugim arhivom nalagajo izvajanje vrednotenja (v skladu z navedenimi merili iz sedmega odstavka 40. člena ZVDAGA) dokumentarnega gradiva pri javnopravnih osebah (zavezanci po zakonu, ki jih opredeljujemo kot ustvarjalce arhivskega gradiva), katerega rezultat je priprava pisnega strokovnega navodila, dodatnih in strokovno tehničnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva (podlaga za izdajo je v 34. členu ZVDAGA), dajanja pojasnil v zvezi z dolžnostmi javnopravnih oseb (razlogovanje zakonskih določil), izvajanje strokovnega nadzora (pravilno upoštevanje razlag in izvajanje obveznosti), izvajanje usposabljanja uslužbencev javnopravnih oseb in delavcev ponudnikov storitev, pridobivanje arhivskega gradiva, vodenje evidenc javnega in zasebnega arhivskega gradiva, dajanje arhivskega gradiva v uporabo ter izdajanje prepisov, kopij in potrdil na temelju dokumentov. Naštete pristojnosti so le del javne službe, ki pa so pomembne pri razumevanju izvajanja naloženih strokovnih in upravnih nalog. Javna pooblastila niso novost iz novele ZVDAGA, v bolj ali manj enaki obliki so podeljena že v osnovnem ZVDAGA iz leta 2006, tudi ZAGA iz leta 1997 v prvem členu zapiše, da ureja varstvo arhivskega gradiva, pogoje za uporabo arhivskega gradiva ter pristojnosti in naloge arhivov. Prav tako ZAGA v 3. členu v povezavi z 20. in 21. členom ZAGA javnopravnim osebam določi upoštevanje navodil pristojnega arhiva,²⁵ navede dejavnosti vrednotenja, dajanja pojasnil, izvajanja strokovnega nadzora, usposabljanja, dajanja arhivskega gradiva v uporabo in izdajo prepisov oziroma kopij in potrdil ter predvidi sankcije v primeru kršitev obveznosti. ZAGA se pri uporabi arhivskega gradiva o pravicah oseb in izkazu pravnega interesa sklicuje na zakon o splošnem upravnem postopku, iz česar je razvidno, da je zakonodajalec predvidel uporabo upravnega postopka v arhivih (glede na dejstvo, da se do arhivskega gradiva dostopa v prostorih pristojnih arhivov).

7.1. Ugotavljanje pristojnosti v skladu z arhivskim pravom

Iz opisa javne arhivske službe izhaja, da je že prvi korak, ugotavljanje, kdo je zavezanec po zakonu in njegov vpis v register ustvarjalcev²⁶ (s čimer so mu naložene zakonske obveznosti), osnova za odločanje o obveznostih, pravicah in pravnih koristih. Pri tem je zakonodajalec v veliki meri poenostavil ugotavljanje pristojnosti z določilom, da se v register neposredno vpišejo vsi neposredni in posredni uporabniki proračuna (drugi odstavek 3. člena UVDAG na osnovi 5. in 6. točke 3. člena Zakona o javnih financah (v nadaljevanju: ZJF)).

Vpis za druge zavezance (procesno dejanje) se izvede s sklepom (uporaba upravnega postopka). Pri vseh odločitvah in aktih, ki jih arhivi izdajajo, je obvezno upoštevanje načela zakonitosti, ki ga nalaga URS. Vsebinski vidik načela zakonitosti (materialna zakonitost) upravne organe zavezuje, da odločajo o upravnih zadevah na temelju veljavnih predpisov (drugi odstavek 120. člena URS v zvezi s prvim odstavkom 6. člena ZUP). Navedeni določbi predpisujeta ne le formalno obliko izstavitve izvršilnega akta, temveč predpostavljata zakonito pripravo tega akta. Zato je pri ugotavljanju pristojnosti arhiva oziroma ugotavljanju upravičenosti izdaje sklepa naslovniku treba upoštevati vse relevantne

²⁵ »Arhivsko gradivo organov državne oblasti in organov lokalnih samoupravnih skupnosti ter pravnih oseb, ki izvajajo javna pooblastila oziroma opravljajo javno službo (v nadaljnjem besedilu: javnopravne osebe) se odbere iz dokumentarnega gradiva po navodilih pristojnega arhiva.« Določba prvega odstavka 3. člena ZAGA.

²⁶ V drugem odstavku 54. člena ZVDAGA je pooblastilo arhivom za vodenje registra ustvarjalcev, za katere arhivi ugotovijo svojo pristojnost in od katerih bodo prevzemali arhivsko gradivo. Določitev načina izvajanja teh nalog je zakonodajalec prenesel na Vlado RS, ki je to opredelila v UVDAG.

pravne in upravne akte, ki upravičenost izdaje sklepa utemeljijo in obrazložijo. Zakonodajalec naloži izdajo izvršilnega akta (sklepa) na temelju že ugotovljenih dejstev.²⁷ Ugotavljanje dejstev je v pristojnosti pooblaščen osebe (pristojni arhiv oziroma pristojna oseba v arhivu). Pri tem opozarjam, da sta poznavanje predpisov na vseh stopnjah po pravni moči in njihovo razmerje ključni.

Izhodišče za ugotavljanje pristojnosti daje ZVDAGA s svojo definicijo javnopravne osebe v 2. členu, nabor zavezancev za vpis v register javnopravnih oseb dopolni s političnimi strankami iz 50a. člena in zasebnopravnimi osebami, ki so pridobile status delovanja v javnem interesu iz 50.b člena, a še vedno v obsegu »... od katerih bodo prevzemali arhivsko gradivo«.²⁸

Tako kot arhivist mora obravnavati in poznati **režim javne službe in podeljevanja javnih pooblastil**, mora poznati tudi **institut podeljevanja koncesij**, s katerimi oblastni organ dovoli izvrševanje ali opravljanje javne službe osebam zasebnega prava ali fizičnim osebami. To pravico oblastni organ podeli kot posebno ali izključno, kar pomeni, da močno vpliva na možnost drugih subjektov za opravljanje te dejavnosti. Tukaj je treba posebej opozoriti na 1. točko 11. člena Zakona o nekaterih koncesijskih pogodbah (v nadaljevanju ZNKP), ki določa izjemo, za katero se zakon ne uporablja in ta je negospodarske storitve splošnega pomena. V povezavi s to točko je obvezno upoštevati 18. točko 2. člena ZNKP, ki pojasni, da so »negospodarske storitve splošnega pomena tiste negospodarske storitve, ki se na podlagi zakona izvajajo kot storitve splošnega pomena in se ne ponujajo na trgu proti plačilu, zato zanje veljajo posebne obveznosti javne službe«.

Mejni primeri

Ugotavljanje pristojnosti pri tako imenovanih mejnih primerih mora v osnovi upoštevati definicijo iz 2. člena ZVDAGA in njenih podzakonskih aktov, pri čemer si za razlago terminov javno pooblastilo in javna služba (ki niso predmet razlage v ZVDAGA) pomagamo z ustreznimi pravnimi akti, bodisi splošnimi bodisi specialnimi za določeno področje. Nekaj splošnih ugotovitev je bilo opisanih na začetku tega prispevka, za pripravo izvršilnega akta o vpisu v register ustvarjalcev pa je za vsako osebo treba, na temelju meril za opredelitev in strokovne ugotovitve o obstoju arhivskega gradiva, ki ga bo arhiv prevzel, obrazložiti upravičenost izdanega sklepa. Pri merilih za opredelitev »javnosti« obravnavanih oseb je treba upoštevati določila različnih zakonov,²⁹ v določenih primerih tudi sodno prakso. Najpogostejša merila pri definiranju »javnosti« v pravni teoriji so način ustanovitve, predmet poslovanja/dejavnost, način financiranja in ingerenca. Pri določenih osebah so, zaradi specialnosti, te opredelitve zapisane v specialnih zakonih.³⁰ ZVDAGA opredeljuje tudi evidentiranje in razglašanje zasebnega arhivskega gradiva (odločba državnega arhiva) ter sodelovanje z lastniki le-tega.

²⁷ Ustvarjalce, za katere pristojni arhiv na temelju zakona ugotovi svojo pristojnost ter se v register vpišejo in izbrišejo s sklepom, določa drugi odstavek 3. člena UVDAG.

²⁸ Drugi odstavek 54. člena ZVDAGA.

²⁹ Zakon o splošnem upravnem postopku, Zakon o dostopu do informacij javnega značaja, Zakon o nevladnih organizacijah, Zakon o stvarnem premoženju države in samoupravnih lokalnih skupnosti, Zakon o javnih financah, Zakon o nekaterih koncesijskih pogodbah, Zakon o gospodarskih javnih službah, Zakon o zavodih, Zakon o javnih agencijah, Zakon o javnih skladih. Seznam ni absoluten, pri raziskovanju je treba slediti spremembam. Navedeni zakoni, ki so veljavni v času nastanka tega prispevka, so naštet v seznamu pravnih virov.

³⁰ Zakon o zdravniški službi, Zakon o gospodarskih zbornicah, Zakon o Rdečem križu Slovenije, Zakon o Banki Slovenije, Zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Seznam ni dokončen niti absoluten, naveden je kot smer raziskovanja pri opravljanju strokovnega dela pri izvajanju z zakonom določenih nalog znotraj javne arhivske službe. Navedeni zakoni, ki so veljavni v času nastanka tega prispevka, so naštet v seznamu pravnih virov.

Lastniki zasebnega arhivskega gradiva

Pri obravnavi lastnikov zasebnega arhivskega gradiva je pomembno dejstvo, da njihov vpis v register ustvarjalcev iz drugega odstavka 54. člena ZVDAGA ni predviden³¹ in se za te osebe uporabljajo določbe 44. do 50. člena ZVDAGA. Le v primeru političnih strank iz 50.a člena ZVDAGA in oseb zasebnega prava, ki so pridobile status delovanja v javnem interesu iz 50.b člena ZVDAGA, velja vpis v register, obveznost izročanja arhivskega gradiva pa se ureja skladno z določbami 50.a., 50.b člena in 61. člena ZVDAGA.

7.2. Pisno strokovno navodilo o odbiranju arhivskega gradiva iz dokumentarnega in njegova pozicija v arhivskem pravu

Zavedam se, da arhivistika v svojem zgodovinskem razvoju temelji na strokovnih izhodiščih vrednotenja, ohranjanja in uporabe arhivskega gradiva. To ji v resnici doda težo in resnost odločanja. Strokovnjak oziroma poznavalec stroke na področju arhivistike z vsakim pisnim strokovnim navodilom prevzame odgovornost, ne le za zakonitost odločanja, temveč tudi odgovornost do zgodovine in znanosti s tem, ko odloči, kaj ohraniti za prihodnost raziskav in do uporabnikov, z naborom gradiva, iz katerega bodo uveljavljali svoje pravice. Zato v širšem kontekstu (arhivske in pravne) znanosti pisnemu strokovnemu navodilu, ne glede na to, da je materialno dejanje, ni možno odrekati narave pravnega značaja. Vprašanje pravnega statusa pisnega strokovnega navodila ni vsebina tega prispevka, je pa pomembno vprašanje za razumevanje pravnih posledic, predvidenih z zakonom.

7.2.1. Priprava in izdaja pisnih strokovnih navodil

Priprava in izdaja pisnih strokovnih navodil za posameznega ustvarjalca terjata od pristojnega strokovnega uslužbenca v arhivu temeljito poznavanje predpisov, ne le arhivskih pravnih aktov, temveč tudi področnih (področje delovanja naslovnika navodil) pravnih aktov, poznavanje organizacijske strukture in pristojnosti ustvarjalca, njegovih nalog (predmet poslovanja), njegovega načina upravljanja (poznavanje upravnega prava) za pripravo strokovno kakovostnega in zakonsko skladnega navodila. Zelo pomemben del priprave navodil je pravilno sklicevanje na pravno podlago. Pravna podlaga za izdajo pisnega strokovnega navodila so ZVDAGA, ZAGOPP in UVDAG. Vsi drugi splošni in področni pravni akti služijo za ugotavljanje in pripravo konkretnih obveznosti in pojasnil v navodilu ter se navedejo kot upoštevani pravni akti. Velik dosežek v stroki je dejstvo, da zakonodajalec vse pogosteje vključuje arhivske strokovnjake v pripravo pravnih aktov in s tem skrbi za takojšnjo harmonizacijo znotraj pravnega reda (vsaj na področju javne arhivske službe), kar je ena izmed osnovnih zahtev URS.

7.2.2. Določanje obveznosti s pisnim strokovnim navodilom

Pisno strokovno navodilo je obvezno po zakonu (brez njega se ne sme posegati v dokumentarno gradivo, 34. člen ZVDAGA), zahteve (obveznosti na-

³¹ »Arhivi iz prejšnjega odstavka vodijo register javnopravnih oseb, političnih strank in zasebnopravnih oseb, ki so pridobile status delovanja v javnem interesu, iz tega zakona, za katere ugotovijo svojo pristojnost in od katerih bodo prevzemali arhivsko gradivo, na podlagi podatkov iz Poslovnega registra Slovenije in v sodelovanju z Agencijo za javno pravne evidence in storitve ter ministrstvom, pristojnim za upravo. O spornih primerih odloči minister, pristojen za arhive.«

slovnika), navedene v pisnem strokovnem navodilu, so zavezujoče po zakonu (dolžnosti opredeljene v 39. členu ZVDAGA) in morajo biti izvršene, neupoštevanje in neizvajanje zahtev (obveznosti) sta podvržena sankcijam (92.–97. člen ZVDAGA).

Kdaj in kako nastopijo sankcije?

Sankcija med drugim nastopi tudi, če pravna oseba, samostojni podjetnik posameznik ali oseba, ki samostojno opravlja dejavnost, ne skrbi za dokumentarno gradivo na predpisan način, ne sodeluje s pristojnim arhivom pri izdelavi navodil za odbiranje javnega arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva, ne izroči vsega javnega arhivskega gradiva pristojnemu arhivu v zakonsko določenem roku oziroma ga prenese v lastno hrambo, če izročeno javno arhivsko gradivo ni urejeno na predpisan način, če kadar koli pred izročitvijo javnega arhivskega gradiva pristojnemu arhivu iz tega gradiva v nasprotju z veljavnimi predpisi in strokovnimi navodili pristojnega arhiva izloči posamezne dokumente, ki imajo lastnosti arhivskega gradiva, če ne označi javnega arhivskega gradiva na predpisan način in v izročitvenem zapisniku ne navede rokov nedostopnosti, če ne zagotovi odbiranja in izročitve arhivskega gradiva arhivu (navedene sankcije se posredno dotikajo obveznosti iz navodila). Sankcije predvideva ZVDAGA v primeru kršitve navedenih obveznosti. Ugotavljanje določenih kršitev ima v svoji pristojnosti inšpektor za področje arhivske dejavnosti.³² Inšpektor lahko ukrepa (z odločbo), če ugotovi, da javnopravna oseba ni izročila javnega arhivskega gradiva v zakonsko določenem roku, da obstaja neposredna nevarnost poškodovanja ali je že nastala škoda na dokumentarnem ali arhivskem gradivu, da zaradi nepravilnega ravnanja oziroma rabe ali zaradi opustitve dolžnega ravnanja z dokumentarnim ali arhivskim gradivom pri javnopravnih osebah obstaja nevarnost njegovega poškodovanja, da je zasebno arhivsko gradivo v nevarnosti, da bo uničeno ali poškodovano.³³

Če bi naslovnik pisnih strokovnih navodil (ne glede na obveznost sodelovanja pri pripravi) želel izpodbijati navodila, ne bi mogel uporabiti določil ZVDAGA za postopek (ker to ni zakonska materija), temveč bi se ravnal po splošnem zakonu. V tem primeru bi drugostopenjski organ odločanja ali pristojno sodišče opravil preizkus, ali je izpodbijano navodilo moč šteti kot upravni akt ali ne.³⁴ Med pomembnimi elementi presoje je, ali ima izpodbijani akt pravne posledice.

Med dejavnosti javne službe sodi tudi pridobivanje arhivskega gradiva, ki je neločljivo povezano z obveznostjo ustvarjalca za izročanje arhivskega gradiva pristojnemu arhivu. Izročanje arhivskega gradiva ni le birokratska tehnična zahteva, s katero arhivi izvajamo prisilo nad ustvarjalci arhivskega gradiva. Usmeritev in zavezanost resnici ter temeljnim pravicam sta bili tudi izhodišče poziva Komisije EU glede dostopnosti arhivov. A kot je pravilno ugotovila dr. Melikova, »zaman bodo odprti arhivi, če v njih ne bo pomembnih dokumentov«.³⁵ Izpolnitev zakonske obveznosti iz 40. člena ZVDAGA (izročitev javnega arhivskega gradiva

³² Inšpektor ima pooblastilo nadzirati izpolnjevanje obveznosti varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva javnopravnih oseb iz 39. člena zakona (dolžnosti javnopravnih oseb) in zasebnih arhivov, zahtevati pojasnila in odpravo pomanjkljivosti (77. člen ZVDAGA) ter nadzirati izvajanje določil ZAGOPP (8. člen ZAGOPP).

³³ Poleg navedenih pristojnosti iz ZVDAGA inšpektor, pristojen za arhive, deluje v skladu z določbami Zakona o inšpekcijskem nadzoru, ki je splošni zakon in se uporablja subsidiarno.

³⁴ Zakon o upravnem sporu – ZUS-1 v 2. členu določa, da je upravni akt po definiciji zakona »upravna odločba in drug javnopravni, enostranski, oblastveni posamični akt, izdan v okviru izvrševanja upravne funkcije, s katerim je organ odločil o pravici, obveznosti ali pravni koristi posameznika, pravne osebe ali druge osebe, ki je lahko stranka v postopku izdaje akta« ter, da je »dokončni upravni akt tisti akt, zoper katerega ni mogoče vložiti rednih pravnih sredstev v postopku odločanja«.

³⁵ Melik: *Osnove prava in pravne države za arhive*, str. 7.

v izvirniku, urejeno, popisano, v zaokroženih in kompletnih celotah, tehnično opremljeno – vse skladno s pisnimi strokovnimi navodili) in 5. člena ZAGOPP je vezana na določitev zakonskih rokov »najkasneje 30 let« oziroma »najkasneje 150 let« od nastanka gradiva. Zakonodajalec pa je prenesel na Vlado RS pooblastilo (88. člen ZVDAGA), da predpiše osnove za odbiranje in izročanje. To je Vlada RS tudi izvedla z določbami v VI. poglavju UVDAG (28.–30. člen), s katerimi je podrobneje uredila in razčlenila zakonske določbe, in sicer v skladu z namenom in z merili zakona. Izročanje arhivskega gradiva arhivu je torej osnovni pogoj za zagotavljanje dostopnosti arhivskega gradiva (v okviru zakonskih določb) in s tem uresničevanje pravic oseb na temelju dejstev iz arhivskega gradiva.

8. Dostop do arhivskega gradiva

Dostop do arhivskega gradiva, njegova uporaba in uresničevanje pravic so zakonska materija, opredeljena v 3. oddelku V. poglavja od 63. do 70. člena ZVDAGA in v 6. členu ZAGOPP. Tukaj bi, v luči obravnavane tematike, poudarila le določbo četrtega odstavka 68. člena ZVDAGA, ki nalaga arhivu, da ob ugotovitvi neizpolnjevanja pogojev za vpogled (pregled, izpis, prepis ali kopiranje) v arhivsko gradivo za potrebe uradnih postopkov prosilcu zavrne dostop do letga z odločbo. ZVDAGA ne vsebuje določb o izvedbi takega postopka, zato je za pravilnost in zakonitost izdaje odločbe treba uporabiti splošni pravni akt, ki obravnava te postopke. Odločba je konkreten upravni (izvršilni) posamični akt, s katerim arhiv odloča o pravicah in pravnih koristih posameznikov ali organizacij ter je kot tak (zakonitost akta in posamičnih dejanj), kot sem že omenila, podvržen presoji drugostopenjskega organa in skladno s 157. členom URS pristojnega sodišča v upravnem sporu.

K dostopu in uporabi arhivskega gradiva spada tudi pridobivanje reprodukcij (prepis, izpis, fotokopija, digitalizat) arhivskega gradiva (podatkov iz arhivskega gradiva) na temelju pisne zahteve uporabnika. Overjena kopija, ki jo izda arhiv, se po zakonu (68. člen ZVDAGA in 169. člen ZUP) šteje za izvirnik oziroma veljavno javno listino. Overovitev prepisa, izpisa ali kopije, ki potrdi istovetnost z izvirno listino, podpiše oseba, ki ima opravljeno upravno overovitev lastnoročnega podpisa, kot potrditev njegove pristnosti (178. člen ZUP). Poudarjam, da gre za potrditev istovetnosti, ne pa resničnosti zapisanega podatka v dokumentu. Odgovornost za resničnost podatkov ne leži na arhivih, temveč na ustvarjalcih arhivskega gradiva. Pri izdelavi prepisa oziroma izpisa je nujno skrbno primerjanje z izvirnikom. Prepis se mora ujemati z izvirnikom, ne le v vsebini, temveč tudi v pravopisu, ločilih in okrajšavah (prvi odstavek 178.e člena ZUP), pri izpisu pa mora biti razvidno, kateri deli listine so vsebovani v izpisu in kateri izpuščeni (178.g člen ZUP).

Na točki dostopnosti in uveljavljanja pravic, poleg nacionalnih pravnih aktov, vstopajo na arhivsko področje mednarodni pravni akti (ki obvezujejo Slovenijo),³⁶ ki se uporabljajo neposredno in s katerimi morajo biti slovenski pravni akti usklajeni (8. in 153. člena URS), in priporočila.³⁷

³⁶ Uredba Evropskega parlamenta in Sveta (ES) št. 1049/2001 z dne 30. maja 2001 o dostopu javnosti do dokumentov Evropskega parlamenta, Sveta in Komisije, Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov).

³⁷ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (2000) 1 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives (Adopted by the Committee of Ministers on 13 July 2000, at the 717th meeting of the Ministers' Deputies), Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2002) 2 of the Committee of Ministers to member states on access to official documents (Adopted by the Committee of

9. Napotek ...

... k razumevanju pravnih in upravnih aktov je del široke palete znanj, ki jih arhivist kot ekspert svoje stroke potrebuje. Arhivi (arhivsko gradivo) od začetka niso nastajali kot kulturna dediščina, temveč so bili (in so to tudi danes) izhodišče pravne, upravne in operativne učinkovitosti, zaradi svoje narave, vrednot in namena pa so postali kulturna dediščina, kar je vrednosti arhivskega gradiva, arhivistike in tudi opravljanja arhivske strokovne službe dodalo pomembno vlogo. Načelo uresničevanja pravic (bodisi oblastnika bodisi posameznika) pa je prepoznano skozi zgodovino razvoja arhivistike. Že leta 1632 je v eseju *De Archivis liber singularis koprski škof (1653–1659)*, profesor prava in snovalec teorije o varovanju arhivov Baldassarre Bonifacio, v prvem poglavju Kaj je arhiv zapisal, da je arhiv, po definiciji Serviusa Mauriusa, prostor, v katerem se hranijo javne listine in v naslednjih poglavjih utemeljil obstoj javnih listin kot dokaz človekovih dejanj in pravic.³⁸ V svojem zapisu poudarja predvsem pravni pomen arhivov, četudi jim pripiše izobraževalno noto.

Vrnimo se ugotovitvi profesorja Pusića z začetka tega prispevka, da sta upravljanje in stroka dva bregova. Arhivist in arhivistika sta mostova, a vendar je treba najti pravo mero tudi v usmeritvah za razvoj arhivista. Presplošno razumevanje nalog lahko vodi v pomanjkanje strokovnih temeljev in birokratizacijo, a prav tako preozko specialistično usmerjanje v le en segment znotraj stroke pa lahko povzroči ustavitev razvoja arhivista na širokem znanstvenem področju. Zakaj je to pomembno? Arhivisti s svojimi pooblastili in odločanjem vplivajo na različna področja javnega in zasebnega življenja in ta vpliv mora temeljiti na znanju in razumevanju teh pooblastil. Zahteva, da zavezanci in upravičenci po zakonu sprejmejo, upoštevajo in izvajajo navodila in odločitve arhivistov, je izvedljiva le, če je tisti, ki zahteva, usposobljen in suveren v svojem znanju, torej kompetenten.

VIRI IN LITERATURA

PRAVNI VIRI – RS – ARHIVISTIKA

Zakon o arhivskem gradivu in arhivih ZAGA, Uradni list RS, št. 20/97 in popravek 32/97; prenehal veljati 2006.

Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta – ZAGOPP, Uradni list RS, št. 85/16.

Zakon o varstvu arhivskega in dokumentarnega gradiva ter arhivih – ZVDAGA, Uradni list RS, št. 30/06 in 51/14).

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva – UVDAG, Uradni list RS, št. 86/06; prenehala veljati 2017.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva – UVDAG, Uradni list RS, št. 42/17.

Pravilnik o delu medarhivskih delovnih skupin, Uradni list RS, št. 66/16.

Pravilnik o določitvi nadomestila stroškov uporabe, konserviranja in restavrira-

Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Ministers' Deputies), Priporočilo Sveta z dne 14. novembra 2005 o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi.

³⁸ Uvodne besede knjige *Koprski pisna dediščina, Od hrambe javnih dokumentov do ureditve zgodovinskega arhiva*, avtoric Zdenke Bonin in Deborah Rogoznica in navedeno delo Baldassarea Bonifacia. Več o Baldassareju Bonifaciu in delu *De Archives* glej prispevek Lesterja Bor-na v reviji *The American Archivist*, 1941.

nja arhivskega gradiva in hrambe zasebnega arhivskega gradiva v arhivih, ki opravljajo arhivsko javno službo, Uradni list RS, št. 75/17.

Pravilnik o strokovni usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom, Uradni list RS, št. 66/16.

Pravilnik o strokovnih izpiti in pridobivanju strokovnih nazivov na področju varstva arhivskega gradiva, Uradni list RS, št. 33/17.

Pravilnik za valorizacijo oseb zasebnega prava, ki so na podlagi zakona pridobile status delovanja v javnem interesu, Uradni list RS, št. 66/16.

PRAVNI VIRI – RS – DRUGI

Ustava RS – URS, Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a.

Zakon o Banki Slovenije, Uradni list RS, št. 72/06 – uradno prečiščeno besedilo, 59/11 in 55/17.

Zakon o dostopu do informacij javnega značaja – ZDIJZ, Uradni list RS, št. 51/06 – uradno prečiščeno besedilo, 117/06 – ZDavP-2, 23/14, 50/14, 19/15 – odl. US, 102/15 in 7/18.

Zakon o Državnem zboru – ZDZ, Uradni list RS, št. 66/19.

Zakon o državni upravi – ZDU-1, Uradni list RS, št. 113/05 – uradno prečiščeno besedilo, 89/07 – odl. US, 126/07 – ZUP-E, 48/09, 8/10 – ZUP-G, 8/12 – ZVRS-F, 21/12, 47/13, 12/14, 90/14 in 51/16.

Zakon o gospodarskih javnih službah, Uradni list RS, št. 32/93, 30/98 – ZZLPPO, 127/06 – ZJZP, 38/10 – ZUKN in 57/11 – ORZGJS40.

Zakon o gospodarskih zbornicah, Uradni list RS, št. 60/06, 110/09 in 77/11.

Zakon o inšpekcijskem nadzoru, Uradni list RS, št. 43/07 – uradno prečiščeno besedilo in 40/14.

Zakon o javnih agencijah, Uradni list RS, št. 52/02, 51/04 – EZ-A in 33/11 – ZEKom-C.

Zakon o javnih financah, Uradni list RS, št. 11/11 – uradno prečiščeno besedilo, 14/13 – popr., 101/13, 55/15 – ZFisP, 96/15 – ZIPRS1617 in 13/18.

Zakon o javnih skladih, Uradni list RS, št. 77/08 in 8/10 – ZSKZ-B.

Zakon o nekaterih koncesijskih pogodbah, Uradni list RS, št. 9/19.

Zakon o nevladnih organizacijah, Uradni list RS, št. 21/18.

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Uradni list RS, št. 16/07 – uradno prečiščeno besedilo, 36/08, 58/09, 64/09 – popr., 65/09 – popr., 20/11, 40/12 – ZUJF, 57/12 – ZPCP-2D, 47/15, 46/16, 49/16 – popr. in 25/17 – ZVaj.

Zakon o osnovni šoli – ZOsn, Uradni list RS, št. 81/06 – uradno prečiščeno besedilo, 102/07, 107/10, 87/11, 40/12 – ZUJF, 63/13 in 46/16 – ZOFVI-L.

Zakon o Rdečem križu Slovenije, Uradni list RS, št. 7/93 in 79/10.

Zakon o Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, Uradni list RS, št. 48/94.

Zakon o splošnem upravnem postopku – ZUP, Uradni list RS, št. 24/06 – uradno prečiščeno besedilo, 105/06 – ZUS-1, 126/07, 65/08, 8/10 in 82/13.

Zakon o stvarnem premoženju države in samoupravnih lokalnih skupnosti, Uradni list RS, št. 11/18 in 79/18.

Zakon o upravnem sporu – ZUS-1, Uradni list RS, št. 105/06, 107/09 – odl. US, 62/10, 98/11 – odl. US, 109/12 in 10/17 – ZPP-E.

Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo – ZUJIK, Uradni list RS, št. 77/07 – uradno prečiščeno besedilo, 56/08, 4/10, 20/11, 111/13, 68/16, 61/17 in 21/18 – ZNOrg.

Zakon o varstvu kulturne dediščine – ZVKD-1, Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11 – ORZVKD39, 90/12, 111/13, 32/16 in 21/18 – ZNOrg.

Zakon o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1, Uradni list RS, št. 94/07 – uradno prečiščeno besedilo.

Zakon o zavodih – ZZ, Uradni list RS, št. 12/91, 8/96, 36/00 ZPDZC in 127/06 ZJZP.

Zakon o zdravniški službi, Uradni list RS, št. 72/06 – uradno prečiščeno besedilo, 15/08 – ZPacP, 58/08, 107/10 – ZPPKZ, 40/12 – ZUJF, 88/16 – ZdZPZD, 40/17, 64/17 – ZZDej-K, 49/18 in 66/19.

Poslovník državnega zbora – PoDZ-1, Uradni list RS, št. 92/07 – uradno prečiščeno besedilo, 105/10, 80/13 in 38/17.

Uredba o pogojih za elektronsko poslovanje in elektronsko podpisovanje, Uradni list RS, št. 77/00 in 2/01.

Uredba o upravnem poslovanju, Uradni list RS, št. 9/18 in 14/20.

Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi, Uradni list RS, št. 49/19.

Odločba Ustavnega sodišča št. U-I-70/12 z dne 21. 3. 2014, Uradni list RS, št. 24/14.

PRAVNI VIRI – EU

Listina Evropske unije o temeljnih pravicah, UL 2016/C 202/389, 7. 6. 2016.

Pogodba o delovanju Evropske unije (PDEU) – prečiščeno besedilo 2016, UL 2016/C 202, 7. 6. 2016.

Pogodba o Evropski uniji (PEU) – prečiščeno besedilo 2016, UL 2016/C 202, 7. 6. 2016.

Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti za atomsko energijo – prečiščeno besedilo 2016, UL 2016/C 203, 7. 6. 2016.

Uredba Evropskega parlamenta in Sveta (ES) št. 1049/2001 z dne 30. maja 2001 o dostopu javnosti do dokumentov Evropskega parlamenta, Sveta in Komisije, UL L 145, 31. 5. 2001, str. 43–48, posebna izdaja v slovenščini: poglavje 01 zvezek 003 str. 331–336.

Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov) (Besedilo velja za EGP), UL L 119, 4. 5. 2016, str. 1–88.

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation Rec (2002) 2 of the Committee of Ministers to member states on access to official documents (Adopted by the Committee of Ministers on 21 February 2002 at the 784th meeting of the Ministers' Deputies).

Council of Europe Committee of Ministers Recommendation No. R (2000) 1 of the Committee of Ministers to member states on a European policy on access to archives (Adopted by the Committee of Ministers on 13 July 2000, at the 717th meeting of the Ministers' Deputies).

Priporočilo Sveta z dne 14. novembra 2005 o prednostnih dejavnostih za večje sodelovanje na področju arhivov v Evropi, UL L 312, 29. 11. 2005, str. 55–56.

LITERATURA

Bohinc, Rado: *Osebe javnega prava*. Ljubljana, GV Založba, 2005.

Bonifacii, Balthassar: *De Archivis Liber Singularis*. Eiusdem praelectiones, et Ciuilium Institutionum Epitome, Venetis, MDCXXXII, Apud Io: Petrum Pinellum Typographum Ducalem, [Elektronski vir] https://books.google.si/books?id=IvI_ngEACAAJ&pg=PP3&hl=sl&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false, (dostop: 23. 4. 2020.)

Bonin, Zdenka, Rogoznica, Deborah: *Koprška pisna dediščina, Od hrambe javnih dokumentov do ureditve zgodovinskega arhiva*. Koper, Pokrajinski arhiv Koper, 2010.

Borchardt, Klaus-Dieter: *Osnove prava Evropske unije*. Publikacije EU, Luxembo-

urg, 2017, zadnja objava 9. januar 2018: [Elektronski vir] <https://op.europa.eu/sl/publication-detail/-/publication/5d4f8cde-de25-11e7-a506-01aa75ed71a1>, (dostop: 23. 4. 2020.)

Born, Lester: Baldassare Bonifacio and His Essay De Archivis. V: *The American Archivist*, Volume 4, Issue 4 (oktober 1941), The Society of American Archivists, str. 221–237.

Brezovnik, Boštjan: *Izvajanje javnih služb in javno-zasebno partnerstvo*. [Elektronski vir] / Boštjan Brezovnik. -Maribor: Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila (Lex localis), 2008:

<https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?id=31277> (dostop: 23. 4. 2020).

Brezovnik, Boštjan, Trpin, Gorazd, Pličanič, Senko: *Public administration system / Maribor: Institute for Local Self-Government, (Lex localis. Public administration)*, 2019.

Čibej, Nada: Tržna dejavnost v arhivih, primer Pokrajinskega arhiva Koper. V: *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine XLVIII* 46 (2016), Sarajevo, Arhivističko udruženje Bosne i Hercegovine AUBiH, str. 25–46.

Čibej, Nada: Kdo so ustvarjalci arhivskega gradiva? V: *Vzpostavitev registra ustvarjalcev arhivskega gradiva: zbornik referatov / [29. zborovanje Arhivskega društva Slovenije, Maribor, 3. in 4. oktober 2019]; [organizatorja] Arhivsko društvo Slovenije [in] Pokrajinski arhiv Maribor; [uredil Gregor Jenuš; prevod izvlečkov Petra Markuš], Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 2019, str. 7–13.*

Feteris, T. Evelin: *Fundamentals of Legal Argumentation, A Survey of Theories on the Justification of Judicial Decisions*, Netherlands, Amsterdam, Springer-Science+Business Media, B. V., 1999.

Melik, Jelka: *Osnove prava in pravne države za arhiviste*. Publikacije Arhiva Republike Slovenije. Zbirka Priročniki; zv. 1, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2011.

Pavčnik, Marjan: *Argumentacija v pravu, Od življenjskega primera do pravne odločitve, 3. spremenjena in dopolnjena izdaja*. Zbirka Pravna obzorja 47, Ljubljana, GV Založba, 2019.

Pavčnik, Marjan: *Teorija prava. Prispevek k razumevanju prava, 5. pregledana in dopolnjena izdaja*. Zbirka Pravna obzorja VI, Ljubljana, GV Založba, 2019.

Pirnat, Rajko: Osebe javnega prava (prispevek k reinstituciji pojma v slovenskem pravu). V: *Javna uprava*, vol. 31 (1995) št. 4, Ljubljana, str. 477–492.

Pirnat, Rajko: Pravne osebe javnega prava: sistem ali kaos. V: *Dnevi slovenskih pravnikov*, 14.–16. oktober 1999 v Portorožu, Gospodarski vestnik, Ljubljana, str. 910–922.

Pirnat, Rajko ... [et al.]: *Statusnopravni problemi pravnih oseb na področju javnega prava / nosilec projekta Rajko Pirnat; raziskovalno poročilo*, Ljubljana: Pravna fakulteta, Inštitut za primerjalno pravo, 1999.

Pusić, Eugen, Ivanišević, Stjepan, Pavić, Željko, Ramljak, Milan: *Nauka o upravi, 12. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb, Školska knjiga, 2002.

Tičar, Bojan, Rakar, Iztok: *Pravo javnega sektorja*. Maribor, Inštitut za lokalno samoupravo in javna naročila, 2011.

Trpin, Gorazd: Javne službe in javni zavodi. V: *Dnevi slovenskih pravnikov*, 14.–16. oktober 2004 v Portorožu, Gospodarski vestnik, Ljubljana, str. 1376–1382.

Trpin, Gorazd: Nastanek in razvoj javnih služb v Sloveniji. V: *Razvoj slovenske javne uprave 1991–2011*. Ljubljana, Uradni list Republike Slovenije, 2011, str. 97–117.

Žontar, Jože: Arhivsko šolanje v Sloveniji. V: *Arhivski vjesnik*, št. 40 (1997), Zagreb, str. 111–117.

Žumer, Vladimir: Predlog organiziranosti arhivske službe v sistemu državne uprave Republike Slovenije. V: *Arhivi* 13 (1990), št. 1/2, Ljubljana, str. 137–139.

SUMMARY

LAW AND LEGAL ACTS AND ADMINISTRATION AND ADMINISTRATIVE ACTS – ARCHIVAL LAW

Trusting archival science means trusting the competence of professional workers in both meanings of the term competence: mandate and qualification. The latter usually encompasses the basic knowledge of law and legal acts, administration and administrative acts, but not necessarily also the authority of decision-making. In processing legal tasks in archives both usually interlace. The Latin saying “*Ignorantia iuris nocet*” – *not knowing the law is harmful* – can be a guideline when demanding qualification and professionalism.

If legal principles and rules, which define the activities of archives and the archival public service, are named archival law, we can see that archival law is positive law, a law we deal with. We also decide to concentrate on one branch, the administrative (public) law, which deals with the organization and functioning of the state and public administration. Administrative matters, dealt with by the administrative law, are always in the public interest.

Archivists must view the definition of the public service on two levels: the first being the functioning and placement of archives and the archival public service in the context of the state and administration, and second, the functioning of those (legal) persons, which receive instructions, rules and duties concerning their execution of a public service from the archives (creators of archival records). For the appropriate use of documents, with which archives define duties, rights and legal benefits, we have to define competences provided by the Protection of Documents and Archives and Archival Institutions Act.

With given mandates archivists affect different fields of public and private life. Their actions must be based on the knowledge and understanding of these mandates. We can only demand duty holders to oblige to follow archival instructions and decisions if archivists are suitably qualified and competent.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 373.24(497.4Ljubljana)“1834/1844“

Prejeto: 13. 5. 2020

Otroško zavetišče v Ljubljani – nastanek in delovanje v prvem desetletju (1834–1844)

MARIJA ČIPIĆ REHAR

mag. zgod. in dipl. etnol., arhivska svetovalka

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: marija.cipic-rehar@zal-lj.si

Izvleček

Članek predstavlja nastanek in razvoj prvega Otroškega zavetišča v Ljubljani. Ustanovo, ki je bila financirana izključno iz prispevkov posameznikov in dobrodelnih zbiranj, je avstrijska monarhija potrdila, k njenemu delovanju pa finančno ni prispevala. Inicijativa je bila prepuščena dobri volji bogatejšega in vplivnejšega sloja v Ljubljani. Članek prinaša podroben opis nastajanja ustanove, prizadevanj posameznikov ter začetno desetletje delovanja.

Abstract

CHILDREN'S SANCTUARY IN LJUBLJANA – ESTABLISHMENT AND OPERATION IN ITS FIRST DECADE (1834–1844)

The article deals with the establishment and development of the first Children's Sanctuary in Ljubljana. The Austrian monarchy confirmed its establishment, yet did not finance its operation. The institution was financed with contributions of individuals and through charity events; the initiative was therefore in the hands of the richer and more influential social class in Ljubljana. The author presents a detailed description of the institution's beginnings, endeavours of individuals in the process and the first decade of its operation.

Ključne besede:

otroško zavetišče,
varstvo otrok,
Ljubljana,
dobrodelnost,
meščanstvo.

Key-words:

Children's
sanctuary,
childcare,
Ljubljana, charity,
bourgeoisie

Uvod

Ljubljana se je z zadnji četrtini 18. stoletja začela širiti v predmestja, potekalo je osuševanje Barja, počasi pa so začeli rasti tudi industrijski objekti.¹ Po podatkih, ki jih navaja Ivan Slokar je imela Ljubljana leta 1800 9.731 prebivalcev, leta 1846 pa 18.583 prebivalcev, pri čemer naj bi se število prebivalstva večalo predvsem na račun delavcev, ki so delali v rafineriji sladkorja in bombažni predilnici.² S povečanjem števila delavskih družin so bili majhni otroci prepuščeni skrbi svojih starejših bratov in sester oziroma sami sebi. Ker do takrat ni bilo uradnih ustanov – vrtcev v Habsburški monarhiji, ki bi poskrbele za majhne otroke, so to pomembno vlogo prevzeli premožni ljudje.

Prve tovrstne ustanove so se pojavile v Angliji, njim je sledila tudi Nemčija in Habsburška monarhija. Na Dunaju je tako 4. maja 1830 pod pokroviteljstvom cesarice Karoline Avguste nastalo prvo dnevno zavetišče za majhne otroke, v duhu rojstva novega prestolonaslednika Franca Jožefa pa je avgusta 1830 v dunajskem predmestju nastala še ena ustanova in dana je bila možnost, da se začne s tovrstnimi ustanovami tudi drugod po cesarstvu.³

Kot piše Ivan Slokar je bila v obdobju Metternichovega absolutizma nujno potrebna zakonska podlaga tudi za zasebne ustanove, tako da je bil 21. februarja 1832 izdan odlok o ustanavljanju društev za zavetišča majhnih otrok. Ta so morala biti pod nadzorstvom škofijskega konzistorija, vendar pa so se morala vzdrževati izključno s prostovoljnimi prispevki, od javnih fondov niso prejeli nobenega denarja.⁴ Otroško zavetišče v Ljubljani je bil tako v bistvu prvi vrtec v slovenskem prostoru, sledilo mu je leta 1839 zavetišče v Kopru, ki pa je nastalo na podlagi donacije 5.000 goldinarjev odvetnika Francesca Grisonija. Leta 1841 pa je njegova žena darovala še poslopje s pripadajočim vrtom, podprli pa so ga tudi drugi meščani.⁵

Nastanek Otroškega zavetišča v Ljubljani

Otroške ustanove so v monarhiji tako nastajale ob iniciativi posameznikov, kar je v praksi pomenilo, da je bilo potrebno v sodelovanju pritegniti čim širše število uglednih in premožnih ljudi, ki bi lahko prispevali k delovanju ustanov tako s denarjem kot tudi z aktivnim sodelovanjem. Ob pripravah na ustanovitev otroškega zavetišča je potekalo tudi ustanavljanje ženskega društva, ki bi dejansko skrbelo za delovanje zavetišča ustanove. V javno objavljenem povabilu so 24. februarja 1834 pozvali »*velikodušne Ljubljančane ter jih seznanili, da bi tudi v Ljubljani, tako kot so po drugih velikih mestih v avstrijski monarhiji dnevna zavetišča za majhne otroke, katerih starši delajo. Pri tem bi razveselili velike množice ljudi in izkazali svojo velikodušnost, kajti v kratkem času naj bi nastalo društvo, ki bi skrbelo za zavetišče in veliko bi pripomogli z denarnimi sredstvi, k čemur so pozvali vse velikodušne meščane*«. Poleg tega so pojasnili, da gre za otroke med tremi in šestimi leti, katerih starši so imeli omejene možnosti, poleg tega so bili ti otroci še premajhni za v šolo in zanje ni imel kdo poskrbeti.

Javnost so obvestili, da je ustroj in predvideno delovanje ustanove pripravljeno na podlagi ustanov na Dunaju, Pragi, Gradcu in drugod, pri čemer ne bi šlo za prevzem celotne oskrbe ampak za skupen nadzor in primerno preskrbo za večji del dneva. Ob tem so tudi namignili, da potrebujejo stavbo s primernim

¹ Polajnar: *Ljubljana med kongresom in potresom*, str. 125–128.

² Slokar: *Otroško zavetišče v Ljubljani*, str. 118.

³ Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 5.

⁴ Slokar: *Otroško zavetišče v Ljubljani*, str. 118.

⁵ Bonin: *Ustanovitev in delovanje koprškega vrtca ter dobrodelne ustanove Grisoni do konca prve svetovne vojne*, str. 450.

dvoriščem za igro otrok ter opremo, zaposliti pa bi bilo potrebno tudi učitelja in varuško. Da pa bi si bralci lahko dejansko predstavljali, kakšen finančni zalogaj bi bilo delovanje zavetišča, so navedli predvidene stroške za pouk otrok, ki naj bi znašali približno 600 goldinarjev, pri čemer pa bi začetno vzdrževanje znašalo 500 goldinarjev.

V vabilu so natančno navedli, da bi ustanova delovala pod vodstvom ženskega društva oziroma njegovega glavnega organa komiteja, pri čemer bi bilo enako število članic komiteja iz vsakega stanu: iz vseh treh stanov po štiri. Statut tako društva kot ustanove bi potrdila deželna oblast.

V povabilu so tudi izrazili željo, da bi ustanova začela z delovanjem v spomladanskem času, pri čemer so v ta namen ustanovili fond. Vsi, ki bi želeli prispevati, so bili povabljeni k vpisu do 24. marca 1834 v pisarni deželnega predsednika, v biroju guberialnega svetnika Wagnerja, pri policijski direkciji in na mestnem magistratu ter tam predložiti svoj finančni prispevek v obliki periodičnih prostovoljnih prispevkov.⁶ Glede na skromno korespondenco je težko ugotoviti, kdo je bil začetni pobudnik za nastanek zavetišča, vendar pa bi se dalo domnevati, da je bil to guberialni svetnik Jožef Wagner, vsekakor pa so pri nastajanju sodelovali poleg Wagnerja še guberialni svetnik in policijski direktor Leopold Sicard, trgovec Adam Heinrich Hohn in pa tudi ljubljanski župan Janez Hradetzky.⁷

Statut ustanove in društva

Statut in pravila »Kleinkinder Bewahr Anstalt in Laibach« tako ustanove kot tudi društva so postavile osnove delovanja. V statutu z datumom 14. avgust 1835 je zapisano, da člani društva plačujejo prispevek oziroma članarino, in prispevajo k delovanju ter vodenju društva, prav tako pa so člani tega društva tudi vsi župniki v mestu in predmestju Ljubljane.

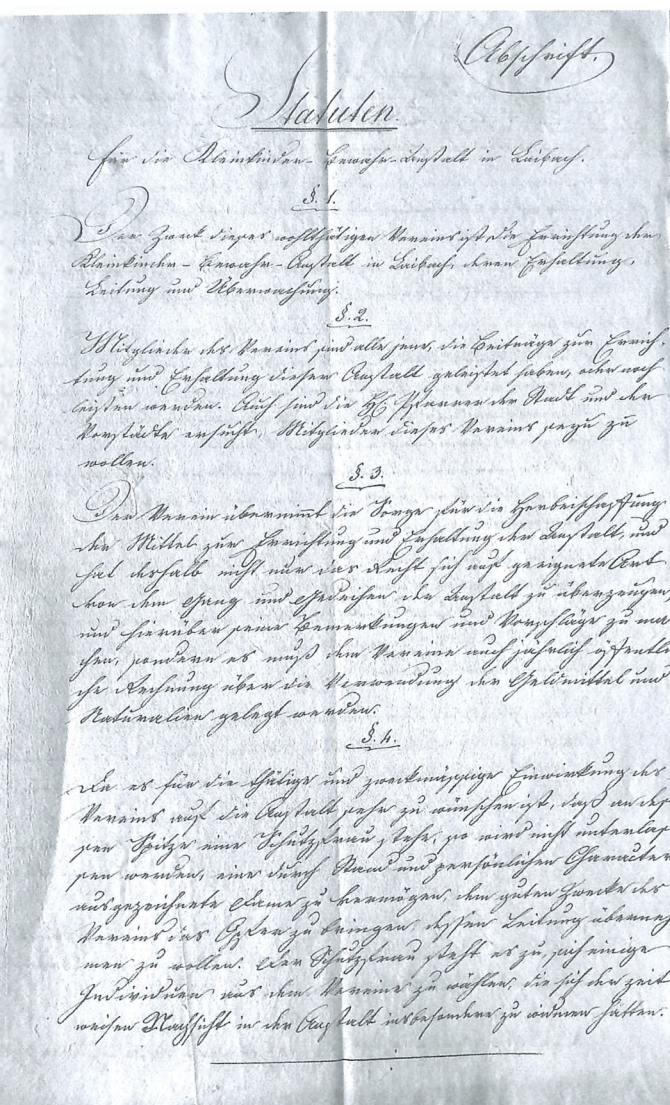
Društvo je bilo dolžno priskrbeti sredstva za vzdrževanje ustanove, poleg tega pa je letno plačevalo za vse denarne stroške in poskrbelo tudi za vse naturalije. Na čelu je bila predstojnica, primernegega stanu in značaja, da z dobrim namenom služi sirotam, poleg tega se zaščitnica izbere, da ima vpogled v delovanje ustanove. Ta ustanova mora delovati po predpisih, ki jih je potrdil konzistorij in je pod nadzorstvom gubernija. Ker se je potreba po tej ustanovi najprej pokazala v župniji sv. Jakoba, je bilo predvideno, da se najprej iz te župnije sprejme otroke in pa tudi iz drugih mestnih in primestnih župnij, v kolikor bi bil še prostor.

Za vodenje te ustanove je bil nastavljen en direktor, z dvema predstojnikoma, ki sta bila zadolžena za ekonomske zadeve in blagajno, direktor pa je bil vsakokratni župnik pri sv. Jakobu. K delu direktorja je sodila tudi skrb za celotno gospodarsko delovanje ustanove ter skrb za nadaljnji obstoj, poskrbeti pa je moral tudi za letne račune ter jih predložiti konzistoriju.

Glavni namen ustanove je bil poskrbeti za otroke v starosti od drugega do šestega leta, ki so bili za obiskovanje šol še premajhni, in so v času, ko so njihovi finančno slabo stoječi starši delali, bili brez nadzora. Cilj ustanove je tako bil poskrbeti za mentalni in fizični razvoj otrok. Pri čemer so starši otroke predali v brezplačno varstvo, vendar pa so morali direktorju s primernimi dokumenti dokazati, da zaradi revščine ne zmorejo plačevati varstva, pa tudi da so otroci cepljeni ter nimajo telesnih hib ali bolezni, ki bi lahko vplivale na druge otroke. Kontrolo nad zdravstvenim stanjem otrok pa je imel tamkajšnji zdravnik, ki je tedensko obiskal ustanovo in zagotovil, da so bili otroci vsaj enkrat pregledani

⁶ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Povabilo, 24. 2. 1834.

⁷ Janez Nepomuk Hradetzky (1775–1846) je bil ljubljanski župan v letih 1820–1846.

Statut zavetišča (SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1)

ter je tudi poskrbel, da so se bolni otroci vrnili domov. Starši, ki niso sodili med najbolj revne, so za varstvo svojih otrok finančno prispevali – v osnutku statuta so predpostavljali, da 3 krajcarje tedensko.

Pisci statuta so se zavedali, da bodo v ustanovi otroci iz revnih družin in so zato predvidevali, da se slabo oblečenih otrok ne sme zvrniti, vendar pa so vztrajali pri zahtevi, da so otroci čisti, oprani, zašiti in počesani. V poletnem času naj bi otroci prihajali okrog 6h zjutraj, v zimskem ob 7h vendar ne sami ampak v spremstvu, ob 12h so otroci odšli na kosilo, ali pa pojedli tisto, kar so jim starši dali s seboj. Ob 13h so se otroci vrnili v ustanovo. Domov pa so se vrnili popoldan ob 17h pozimi in ob 19h poleti.

Za neposreden nadzor in vodstvo nad fizičnim ter umskim delom v ustanovi so bili zadolženi direktor, učitelj in vsi pripadajoči pomočniki, pri tem je bilo odvisno, ali bo prisotno večje ali manjše število otrok ter glede na premoženje, ki bi ga ustanova uspela zagotoviti in bi s tem lahko plačala več osebja. Aktivnosti so potekale v enem ali več prostorih ter na travnatem igrišču. Kot temelj za človeški blagor so postavili versko izobrazbo, zato je imelo vodstvo na začetku in ob zaključku skupno molitev ali pa petje, ter slikovno predstavitev iz biblične zgodovine, da so se pri otrocih lahko razvili verski občutki ter razjasnili osnovni verski pojmi kot tudi moralne vrline, etika in pobožnost.

Metode, po katerih naj bi učili učitelj ali učiteljica, naj bi se menjale glede na starost otrok, zmožnost dojemanja in primernost, pri čemer bi z vsemi možnimi sredstvi poskrbeli za intelektualni, moralni in fizični razvoj. Poleg tega pa bi tudi s stalnim informiranjem in medsebojnim sodelovanjem poskrbeli za prvo osnovno znanje in razvoj, poleg tega je bilo poudarjeno, da je glavni namen ustanove otroke vzgojiti v verne, moralne in delovne ljudi.

Da bi se javnost lahko seznanila z delovanjem ustanove, pa so predvidevali možnost, da so obiskovalci lahko prihajali na ogled med 10h in 12h dopoldan, popoldan pa med 16h in 18h ter da bi pri vходу v šolo postavili skrinjico z napisom »za najbolj revne otroke«. Direkcija pa bi iz teh prispevkov poskrbela za najbolj potrebne stvari za revne otroke npr. obutev, hrana.⁸

Predhodno je nastal osnutek statuta ženskega društva za Otroško zavetišče v Ljubljani, ki

⁸ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Statuten für die Kleinkinder Bewahranstalt in Laibach.

je imel 30 členov in je za razliko od statuta ustanove urejal še vlogo društva pri delovanju zavetišča. Osnutek je tako predvideval, da bi gospe, ki so želele sodelovati, plačale letno članarino v višini vsaj 40 goldinarjev za delovanje ustanove. Vse gospe, ki bi plačale navedeno vsoto, bi bile priznane kot članice, poleg tega bi bilo njihovo ime navedeno na seznamu dobrotnikov ustanove ter s tem tudi objavljeno. Vodstvo ženskega društva je bilo sestavljeno iz komiteja, v katerem so bile predstojnica in 12 članic društva: štiri so bile izbrane od plemiškega stanu, štiri iz vrst mestnih veljakov ter štiri iz meščanskega stanu. Dame, ki pa bi letno darovale vsaj 100 goldinarjev, pa bi bile avtomatično članice komiteja. Za pomoč, nasvete in poslovanje društva so bili predvideni štirje svetovalci, iz vsakega stanu po eden ter tudi iz duhovniških vrst, potem pa tajnik, blagajnik in ekonom, na katerih bi slonelo poslovanje ustanove.⁹

Iz osnutka 30 členov ženskega društva so tako izluščili le člene, dejansko vezane na delovanje ustanove, in teh 18 členov je predstavljalo statut Otroškega zavetišča v Ljubljani. Iz gradiva, ki je na voljo, ni razvidno, da bi bil statut ženskega društva kadarkoli potrjen, vendar pa je iz kasnejših dokumentov razbrati, da je bila vsebina preostalih členov statuta v praksi izvedena. Guberialni svetnik Wagner je kot član začasnega vodstva končno verzijo statuta predložil 16. decembra 1834 v potrditev Deželni vladi za Kranjsko, pri čemer je bil statut dejansko potrjen šele 14. avgusta 1835, ko je ustanova že več kot pol leta delovala. S tem dnem je bilo provizorično vodstvo tudi potrjeno in nastavljeni vsi zahtevani organi, vzpostavljeno računovodstvo, nadzor nad inventarjem in vsega drugega.¹⁰ Direktor ustanove je bil vsakokratni župnik pri sv. Jakobu, takrat je to nalogo opravljal Janez Krizostom Pohlin,¹¹ ki je bil na tem mestu vse do leta 1850. Ekonom in blagajnik je postal trgovec Adam Heinrich Hohn, ki je to delo opravljal vse do 10. avgusta 1836, ko je to delo prevzel livar zvonov Anton Samassa.¹² Sodelovali pa so še tudi ravnatelj Janez Nepomuk Schlacker¹³, ljubljanski župan Hradetzky in predstojnik križnikov v Ljubljani.

Prva predstojnica zavetišča je bila žena deželnega predsednika baronica Magdalena von Schmidburg, pri čemer je ostalo v praksi tudi kasneje, da je vlogo predstojnice prevzela vsakokratna predsednikova žena.

Delovanje Otroškega dnevnega zavetišča v Ljubljani

Ustanova je začela z delovanjem veliko pred potrditvijo statuta. Po objavi javnega vabila k sodelovanju februarja 1834 so pristojni menili, da se je s prostovoljnimi prispevki nabralo dovolj denarja za dve leti delovanja ustanove. Interes bogatih in plemenitih je bil zelo velik, poleg tega so nekaj tednov po uspehu vpisa izpeljali tudi kampanjo in sicer ples v redutni dvorani pa tudi uspešno žrebanje dobitkov, s čemer so bili zelo zadovoljni.¹⁴

Med prvimi člani, ki so prispevali denar za ustanovitev ter potem letno redno darovali določeno vsoto, so bili že navedena baron in baronica Schmidburg,

⁹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Entwurf der Statuten des Frauen-Vereins für eine Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach, 14. 8. 1835.

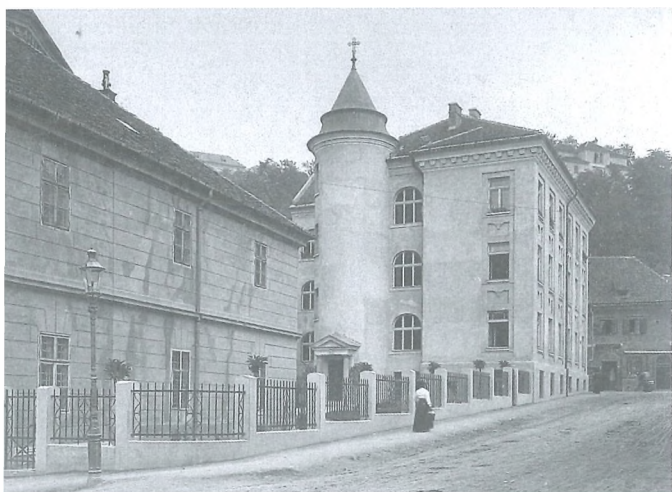
¹⁰ Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 9.

¹¹ Janez Krizostom Pohlin (1780–1850) je ves čas svojega duhovniškega delovanja preživel v župniji sv. Jakoba v Ljubljani in sicer vse od 1805 do svoje smrti 1850.

¹² Anton Samassa (1808–1883) je bil lastnik glavne in v tem času edine livarne zvonov na Kranjskem.

¹³ Janez Nepomuk Schlacker (1791–1863) je bil duhovnik, profesor pedagogike in metodike, v letih 1828–1858 pa ravnatelj ljubljanske Cesarsko kraljeve normalne glavne šole.

¹⁴ Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 6.

Pogled na župnišče sv. Jakoba iz Rožne ulice 2 in Gornjega trga leta 1910 (SI_ZAL_LJU/0342 Zbirka fotografij, A01-024)

njuni hčeri Antonija¹⁵ in Matilda Schmidburg, baronica in baron Elizabeta ter Anton Codelli,¹⁶ guberialni svetnik Vesel in njegova žena, dvorni svetnik Karl von Welsperg,¹⁷ guberialni svetnik Jožef Wagner in njegova žena, ravnatelj Janez Schlacker, ljubljanski stolni dekan Urban Jerin, trgovec Ignacij Bernbacher, ljubljanski stolni kanonik Jakob Praprotnik, župnik pri sv. Petru Janez Bedenčič ter vrsta drugih.¹⁸

Začasno vodstvo je na podlagi finančnega uspeha in pridobljenih članov sklenilo čimprej odpreti ustanovo. Tako so 20. oktobra objavili, da je zavetišče pripravljeno za sprejem otrok in za 4. november 1834 najavili slovesno otvoritev.¹⁹

Za zavetišče so potrebovali dovolj velik prostor in tako je začasno vodstvo zavetišča s Katarino, Jožefo in Florjanom Helwigom sklenilo pogodbo o najemu prvega nadstropja hiše in celotnega vrta na Rožni ulici 108 v župniji sv. Jakoba. Cena letnega najema je znašala 140 goldinarjev, vendar pa je Katarina Helwig, dimnikarjeva vdova, vodstvu ustanove 18. januarja 1836 sporočila, da letno najemnino povečuje iz 140 na 180 goldinarjev, ker povzročajo tako velik hrup in škodo, če pa se ne strinjajo, bo pa našla koga drugega za najem.²⁰ Najemodajalci Helwigovi so tako 5. marca 1836 z vodstvom zavetišča sklenili novo pogodbo za novo vsoto 180 goldinarjev letno.²¹

Na slovesni otvoritvi 4. novembra 1834 se je zbrala množica pomembnih ljudi. Ob 10. uri je bila v cerkvi pri sv. Jakobu slovesna maša, pri kateri so prisostvovali vsi, ki so aktivno delovali pri ustanovi, skratka zbrali so se vsi pomembni možje in žene v Ljubljani, na čelu je bil deželni predsednik Schmidburg²² in njegova žena Magdalena, ki je bila glavna pokroviteljica oziroma predstojnica ustanove, poleg njih pa še ljubljanski knezoškof Anton Alojzij Wolf, ki je bil vsa leta med glavnimi dobrotniki, ter drugi gospe in gospodje. Po slovesni maši so se vsi zbrali na vrtu

¹⁵ Antonija von Schmidburg, roj. 1809, hči deželnega predsednika je bila kasneje žena Antona Codellija.

¹⁶ Elizabeta Codelli, roj. 1777, je bila mati Antona Codellija (1800–1883).

¹⁷ Karl von Welsperg (1779–1873) je bil dvorni svetnik in namestnik deželnega predsednika Ilirije.

¹⁸ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Prostovoljni prispevki, 16. 3. 1834.

¹⁹ Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 6.

²⁰ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Dopis Katarine Helwig zavetišču, 18. 1. 1836.

²¹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pogodba Katarina Helwig in zavetišču, 5. 3. 1836.

²² Jožef Kamilo Schmidburg (1779–1846) je bil deželni predsednik Ilirije od leta 1822 dalje.

ustanove skupaj z otroki in njihovimi starši. V imenu otrok in staršev se je za zbran denar in trud posameznikov ljubljanski župan Janez Hradetzky zahvalil organizatorjem. Poročilo o dogodku je bilo z vsemi pohvalami objavljeno v *Illyrisches Blatt* 15. novembra 1834.²³

Ko so jeseni leta 1834 odprli ustanovo, je samo v času od 27. do 31. oktobra začelo obiskovati zavetišče 108 otrok, do konca leta pa se je pridružilo še novih 8, od tega je bilo 65 fantov in 51 deklic. V zavetišču so ob vpisu otrok pripravili natančne sezname otrok. Poleg so navedli tudi starše ter njihov poklic oziroma delo; starost otrok; naslov, na katerem je družina bivala; datum, ko je otrok začel obiskovati ustanovo in pa ponekod so bile tudi pripombe glede finančnega stanja družine (revni, zelo revni). Starost otrok, ki so obiskovali zavetišče, je imela razpon od 4 do 6 let. Otroci, ki so preživljali čas v otroškem zavetišču, so tako prihajali iz naslednjih ulic – Reber, Žabjak (Froschplatz), Florijanska ulica (Floriangasse), Karlovško predmestje, Šentjakob, Hrenova ulica (Krengasse), Stari trg, Kastel (Grad), Trnovo, Rožna ulica (Rosengasse), Krakovo, Rothgasse, Gradišče, Šentpetersko predmestje, Poljane, Gosposka ulica (Herrngasse), Breg (Rann), Krojaška ulica (Schneidergasse), Trg, Križevniška ulica (Deutschgasse), Špitalska ulica (Spitalgasse), Židovska steza (Judensteig).²⁴

Otroci so prihajali iz družin različnih delavcev, veliko je bilo dninarjev, otrok raznih vdov, nekaj je bilo sirot ali pa brez mater, otroci peric, vrtnarjev, nadzornikov, rejniških staršev, privatnih pisarjev, delavcev v knjigoveznicah, pekov, ribičev, furmanov, čevljarjev, čolnarjev, tesarjev, opekarjev, sodarjev, nakladalcev, kramarjev, padarjev, kočijažev, kamnosekov, ključavničarjev, hišnikov, gostilničarjev, prodajalcev sadja, policajev, delavcev v cukrarni, redkeje pa med njimi najdemo tudi muzikante, revizorje, pa tudi razne pisarniške pomočnike in uradniške delavce.²⁵ Žal je ohranjen samo seznam iz prvega leta, kasnejših seznamov ni, da bi lahko spremljali podatke.

Prvi nastavljeni učitelj je bil Anton Majhnič, ki pa je pred samim začetkom delovanja ustanove odpotoval v Gradec na ogled podobnega otroškega zavetišča. Prva varuška otrok pa je bila Marija Dietrich.²⁶ Kasneje pa je v dokumentaciji navedena varuška Lucija Špenger.²⁷

Pridobivanje finančnih sredstev

Ustanova je za svoje delovanje potrebovala reden dotok denarja, saj je imela zelo veliko stroškov. Začetno zbiranje denarja s prostovoljnimi prispevki ni bilo dovolj za vse redne stroške.

Pregled prihodkov in izdatkov za obdobje od 4. novembra 1834 do 31. oktobra 1835, pokaže začetno sliko financ. Z enkratnimi prostovoljnimi prispevki so zbrali 921 gld., z letnimi pa 154 gld., s prispevkom od loterije takratnega Casinoverein so dobili 820 gld., že takoj prvo leto pa so otroci tudi začeli z izdelovanjem volnenih nogavic in z njihovo prodajo zaslužili 4.20 gld. Vsi prihodki skupaj so tako znašali 1.899 gld. Stroški ureditve zavetišča so znašali 236 gld., stroški vzdrževanja so bili 541 gld. Že v času nastajanja ustanove so z izbranimi sredstvi kupili dve državni obveznici, najprej 3. junija 1834 eno za 502,47 gld.

²³ Kleinkinder-Bewahranstalt. V: *Illyrisches Blatt*, št. 46, 15. 11. 1834, str. 1; Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 9.

²⁴ Valenčič: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*, str. 243–260.

²⁵ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Seznam otrok, ki obiskujejo zavetišče v letih 1834–1835.

²⁶ Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 12.

²⁷ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Izpis plačil za mesec april 1843.

in še potem 24. novembra 1834 eno za 507,20 gld. z namenom, da bi denar smiselno naložili, saj so potem vsako leto imeli 5% obresti.²⁸ Vseh stroškov je tako skupaj zneslo 1.788 gld. V blagajni je tako za naslednje leto ostalo 110 gld.²⁹

Obračunsko leto je bilo običajno od novembra enega leta do oktobra naslednjega leta, tako da je bilo za leto 1836 sledeča finančna situacija.

Prihodki so znašali takole:

Ostanek iz prejšnjega leta	110
5% obresti od obligacij 2×500	50
Trije kuponi	37.30
Prispevek ukinjenega bralnega društva	44.55
Prostovoljni prispevki	219.30
Prispevek barona Mandel ³⁰	20
Prispevek neznane osebe	50
Prispevki od tombole v Kazini	58.26
Prispevki od otroških prireditev	32.26
Prispevki od veselíc	143.24
prispevki od prodaje otroških pletenin	17.14
plačila staršev za tedenske vzdrževalnine	19.24
Skupaj	834.15

Odhodki so bili:

Plačilo za delo učitelja po 20 gld. na mesec	240
Plačilo za delo varuške po 6.40 gld. na mesec	80
Davek povezan z najemom stanovanja	35
10 klafter lesa za kurjavo za dve zimi	45.35
Izdatki za razne pripomočke in naprave	35.50
Skupaj	617.28

Na računu ustanove je tako za naslednje leto ostalo 216.47 gld.³¹

V letu 1834 je bilo v Ljubljani ukinjeno bralno društvo Leseverein in ob zaprtju so bile finance društva prenešene na predstojnico Otroškega zavetišča baronico Magdaleno von Schmidburg in sicer v višini 44.33 gld., ki je denar dala v blagajno zavetišča.³² Vodstvo Kazine pa je dobiček od vsakoletne tombole darovalo zavetišču.

Magdalena von Schmidburg je bila izredno prizadevna in zagnana skrbnica Otroškega zavetišča, pri čemer je poleg skrbi in prizadevnosti pomagala tudi finančno. V zimskem času je tako poskrbela za organizacijo veselíc, ki so v letu 1836 prinesle zavidljivo vsoto denarja čez 140 gld. Ker so se tovrstni dogodki dobro prijeli in so tudi prinašali konkretno vsoto, pa tudi očitno je bil tako ugled kot tudi vpliv baronice Schmidburg precej velik, je Kazina 15. marca 1841 dala na voljo svoje prostore za veselice, pri tem so določili znesek za obisk posame-

²⁸ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Obligacije 1834.

²⁹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pregled prihodkov in izdatkov, 4. 11. 1834–okt. 1834.

³⁰ Verjetno gre za Franca Ksaverija Mandela, ki je bil v Gradcu v vojaški službi.

³¹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pregled prihodkov in izdatkov, november 1835–oktober 1836.

³² SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Dopis baronice Schmidburg glede zneska 44 gld., 5. 1. 1836; Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 11;

znikov in sicer 7.30 gld. V letu 1841 je tako baronica Schmidburg od teh veselíc blagajniku Samassi izročila vsoto 356.46 gld.³³

Iz leta v leto so se dohodki počasi nabirali, tako da je vsako leto ostala večja vsota denarja. Leta 1841 so prihranki iz prejšnjih let in pa še predhodni kapital znašali 2.441,16 gld. Vsi prihodki v letu 1841 pa so bili:

Ostanez iz prejšnjega leta	2.441,16
5% obresti od obligacij 2×500	50
Prostovoljni prispevek ljubljanskega škofa	30
Prostovoljni prispevek ljubljanskega stolnega kapitlja	39.30
Prostovoljni prispevek ljubljanskih gospa	329
Prispevek neznane osebe	20
Znesek od prireditve plesa v redutni dvorani	263.18
Znesek od veselíc v Kazini	356.46
Obresti od vsote v Ljubljanski hranilnici	35,53
Tedenske vzdrževalnine za otroke od staršev	54.25
Skupaj	3.620.28

Odhodki za leto 1841 pa so znašali:

Plačilo za delo učitelja	240
Plačilo za delo varuške in dekle	136
Razne izredne nagrade	50
Najemnina prostorov in davek	216
Ogrevanje	23.30
Stroški hrane 8 mesecev za približno 45 otrok	288,52
Stroški za namestitev dveh vojakov ³⁴	12
Nabava kuhinjskih pripomočkov	6,22
Popravila in podobno	30,03
5% davek od 358,30	17,55
Skupaj	1.019,08

V naslednje leto se je tako preneslo 2.600, 25 gld.³⁵ Konec leta 1841 so tako imeli že lep kupček denarja.

V letu 1844 je bila finančna situacija zavetišča precej drugačna, saj se je v letu 1843 zaradi nakupa hiše v Florjanovi ulici in pa potem prenove precej zadolžila.

Stanje dohodkov in prihodkov je bilo sledeče:

Ostanez iz prejšnjega leta	378
Prostovoljni prispevek ljubljanskega škofa Antona Wolfa	50
Prostovoljni prispevek ljubljanskega stolnega kapitlja in drugih duhovnikov	41
Prostovoljni prispevek ljubljanskih gospa	510
Prispevek Karla von Auersperga v Pragi	20
Prispevek Polikarpa Parovicha von Czubarja, kraljevega madžarskega dvornega kuharskega mojstra	12
Prispevki ljubljanskih meščanov	130
Cesarjevo darilo	300

³³ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Protokol glede veselíc 17. 3. 1841.

³⁴ Anton Samassa je izvedel plačilo za 6 gld. za hišo št. 108 kot denarni odkup za nastanitev dveh vojakov (SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pobotnica za 6 gld.).

³⁵ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Izkaz prihodkov in odhodkov za leto 1841.

Znesek od prireditve plesa v redutni dvorani	501
Znesek od veselic v Kazini	324
Ogled jasic pri glavarju Schima	65
Darilo Ignacija Bernbacherja za stroške za otroke	50
Obresti od denarja v Ljubljanski hranilnici	13
Tedenske vzdrževalnine za otroke od staršev	27
Obresti	251
Skupaj	2.673

Večina odhodkov je bila vedno istih, pridružilo pa se je še odplačevanje:

Plačilo za delo učitelja	240
Plačilo za delo varuške in dekle	132
Nagrada blagajniku	63
Ogrevanje	48
Stroški hrane 8 mesecev za približno 45 otrok	152
Davki od pobranih darov od članic	35
Davki in zavarovanja	42
Zidarski račun za zaostala plačila od prejšnjih let	238
Nova oprema in popravila	139
Davek od pasivnih kapitalij	333
Obrok za plačilo kredita	1.000
Takse	42
Skupaj	2.465

Razlika, ki se je prenesla v naslednje leto, pa je znašala 207 gld.³⁶

Kot je razvidno iz letnih finančnih poročil, je bil eden stalnih prispevkov izkupiček iz vsakoletnega velikega plesa v maskah v redutni dvorani. Dobiček od plesa je bil eden od bolj pomembnih dohodkov, saj če primerjamo leta 1844 je zavetišče od plesa dobilo 501 gld., medtem ko so stroški za učitelja za celo leto znašali 240 gld.

Društvo je vsako leto pripravilo veliki ples v maskah in sicer v mesecu februarju, leta 1840 je bil 12. 2., 1843 pa 15. 2. – se pravi pred postom. Ples je potekal v ljubljanski redutni dvorani. Karte za ples je bilo mogoče kupiti v trgovinah Jožefa Karingerja³⁷ na Glavnem trgu, Ignacija Bernbacherja na Francovem nabrežju, Heinricha Adama Hohna na Starem trgu, pa tudi v Kazino društvu z zgradbi Kazine. Ena karta naj bi stala 40 gld. na osebo vendar brez sedeža. Ples se je začel ob pol osmih.³⁸

Ples v maskah je bil očitno zelo dobro obiskan, leta 1841 so prodali 539 kart, za kar so dobili 409 gld., za razne stroške je šlo 146 gld., tako da je ostalo 263 gld.,³⁹ leta 1844 prodali 902 vstopnici in s tem zaslužili 643 gld., pri čemer je bilo še 142 gld. raznih stroškov in zavetišču je tako ostalo 501 gld. Stroški za ples so bili sestavljeni predvsem iz najema dvorane, porabljenih sveč za razsvetljavo, za muziko, tiskovine, vsa potrebna opravljena dela, dva blagajnika, pobiralca kart ter gasilsko, vojaško in policijsko stražo.⁴⁰

³⁶ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pregled prihodkov in izdatkov za leto 1844, 1. 11. 1844.

³⁷ Jožef Karinger, roj. 1799, je bil ugleden ljubljanski urar trgovec.

³⁸ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Vabilo na ples 1840; Vabilo na ples, 15. 2. 1843; Vabilo na ples, 21. 1. 1846.

³⁹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Protokol od 20. 1. 1841 glede plesa v maskah, 24. 1. 1841.

⁴⁰ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Izkaz prihodkov in odhodkov za ples 1844, 22. 1. 1846.

V božičnem času so pripravili še eno dobrodelno akcijo pri glavarju Schima v prvem nadstropju hiše št. 67 v Poljanskem predmestju in sicer ogled jaslic, obiskovalci so si jih lahko v času od 14. decembra pa vse do svečnice ogledali ob določenih urah, prispevki pa so bili namenjeni za zavetišče. V ta namen so zbrali 65 gld.⁴¹

Poleg plesa in igre pa so poskušali vse narediti za večjo popularizacijo in pridobivanje novih dobrotnikov, tako so recimo 13. februarja 1836 objavili, da bo 28. marca javna predstavitev delovanja ustanove v filharmonični dvorani stavbe nemškega viteškega reda (križnikov).⁴²

Društvo je vsako leto objavilo povabilo v Illyrisches Blatt k vpisu prostovoljnih prispevkov, pri čemer so bili prispevki lahko mesečni, kvartalni, polletni ali letni.⁴³ Ob vsakoletnih povabilih k darovanju denarja so zapisali, da je cesarica Karolina Avgusta zaščitnica vseh tovrstnih društev v Habsburški monarhiji ter s tem poskušali pridobiti vse ugledne in bogate ljubljanske meščane ter plemiče.⁴⁴

Delovanje zavetišča

Dnevi v zavetišču so potekali tako, kot je predvideval statut. Po prihodu zjutraj so se dečki do 9.45 igrali skupaj z učiteljem, ki jih je potem do 11h poučeval črkovanje in računanje na pamet. Deklice so se učile plesti nogavice in jopice, pri čemer so volno prispevale članice društva vseh stanov. Spletene izdelke so potem razdelili med najrevnejše gojence. Kot piše Slokar so leta 1839 razdelili 30 jopic in 62 parov nogavic. Leta 1841 pa 43 jopic in 73 parov nogavic.⁴⁵ Določeno število pletenih izdelkov pa so tudi prodali.

Ob velikem številu otrok, ki so obiskovali zavetišče, se je pojavila potreba po drugem učitelju, vendar je bilo veliko težav okrog nastavitve. V dokumentih za leto 1838 najdemo ime drugega učitelja Matevža Kračmana, vendar pa je v letnih finančnih poročilih navedeno samo plačilo za enega učitelja, tako da je očitno prišlo do menjave.⁴⁶ Tako kot je bilo predvideno v osnutku statuta, so starši otrok plačevali 3 krajcarje (groše) tedensko, vendar pa so običajno plačevali za cel mesec skupaj, denar pa je pobiral učitelj ali varuška, ki sta ga potem izročila društvenemu blagajniku. Shranjeni pa so tudi izkazi, na katerih so drugačne vsote, kar nakazuje, da je možno, da so starši plačevali glede na finančne zmožnosti.⁴⁷

Od oktobra 1839 so najrevnejši otroci dobivali pozimi v zavetišču brezplačno kosilo. Leta 1840 je bilo takšnih otrok 40. Kot piše Slokar naj bi v času od otvoritve zavetišča 1834 pa do konca 1839 obiskovalo zavetišče 469 otrok (249 dečkov, 220 deklic). V letu 1840 je obiskovalo zavetišče 63 dečkov in 65 deklic, v letu 1841 pa 66 dečkov in 75 deklic.⁴⁸

Iz ohranjene dokumentacije zavetišča lahko iz računov za posamezne mesece sklepamo glede prehrane in količin ter stanja v kuhinji. V mesecu januarju, ki ima 31 dni in za darovanje hrane ni primeren mesec, saj nič ne raste, pri čemer

⁴¹ Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, št. 154, 28. 12. 1843, str. 1107.

⁴² Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 13.

⁴³ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Povabilo k oddaji prispevkov, 28. 3. 1836.

⁴⁴ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Povabilo k oddaji prispevkov, 10. 1. 1838.

⁴⁵ Slokar: *Otroško zavetišče v Ljubljani*, str. 118.

⁴⁶ Radics: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*, str. 15.

⁴⁷ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Izpis plačil za mesec oktober 1843.

⁴⁸ Slokar: *Otroško zavetišče v Ljubljani*, str. 118.

Rožna ulica, na kateri je bilo leta 1834 odprto Otroško zavetišče, okoli leta 1960 (SI_ZAL_LJU/0342 Zbirka fotografij, A6-002-315).

lahko sklepamo, da je bilo tako potrebno nabaviti največ hrane. Največkrat v mesecu so naročili mleko in sicer kar 12 krat, kar pomeni skoraj vsak drugi dan, običajna količina je bila 10 mass (1 mass – bokal je 1,41 litra) v celem mesecu so tako naročili 135 bokalov mleka, kar znese 190 litrov mleka. Druga najbolj pogosta naročena hrana – verjetno zaradi pokvarljivosti – je bilo meso, običajno so ga naročali po štiri funte (1 funt je 0.56 kg) skupaj, v celem mesecu so tako naročili 33 funtov mesa, kar znese 18,50 kg. Pri nekaterih vrstah hrane žal na spisku ni navedene količine npr. kislá repa in jajca, oboje so naročili trikrat v mesecu, krompir, ki so ga dostavili enkrat, ter kruh, ki so ga dobili štirikrat. Za en mesec so potrebovali 5 funtov masti (2,8 kg), 10 funtov soli (5,6 kg), 28 funtov špeha (15,68 kg), od žitaric pa so potrebovali 40 bokalov bele moke (56,4 kg), 40 bokalov ajdove moke (56,4 kg), 14 bokalov proso (20 kg) in 10 bokalov pšeničnega zdroba (14 kg), enkrat mesečno pa so naročili tudi kašo – običajno 10 bokalov (14 kg).⁴⁹

Poleg hrane za otroke pa so v zavetišču potrebovali tudi drva za kurjavo, pri čemer so se večkrat našli dobrotniki, ki so imeli v lasti velike gozdove, tako so iz gospostva Goričane, ki je bilo v lasti ljubljanske škofije, poleti leta 1844 zavetišču pripeljali približno 4 klaftre⁵⁰ bukovega lesa za kurjavo.⁵¹ Med redne stroške vzdrževanja ustanove pa so sodili še vsi pripomočki, ki so jih potrebovali tako za izvajanje dejavnosti z otroki kot tudi v okviru kuhinje in samih prostorov. Med nakupe za uporabo v gospodinjstvu so tako sodili pesek, škafi za

⁴⁹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Mesečni sezname nabavljene hrane, november 1840 – oktober 1841.

⁵⁰ Klafta je tako prostorninska mera za drva kot tudi dolžinska mera. V tem primeru gre za 12 m³ drv, kajti 1 klafta je 4 m³.

⁵¹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pismo zavetišču od ljubljanskega ordinariata, 2. 7. 1844.

vodo, sekire, posode za kuhanje, slamnate košare, žage, lopate, nočne posode, za otroke pa razni pripomočki za igro, nit in igle za pletenje.⁵² Volne niso kupovali, saj so jim jo darovale članice društva.

Nakup lastnih prostorov

Prostori v Rožni ulici 108 so bili za tako veliko število otrok premajhni, poleg tega so imeli v najemu samo del stavbe in vrt, kar pa je bilo za delovanje ustanove z velikim prehajanjem ljudi problematično. Društvo je tako želelo urediti nepremičninski problem in zavetišču zagotoviti svoje prostore ter vrt za gibanje otrok.

Mihael Meloni je v pismu 11. decembra 1841 društvu in zavetišču v najem ponudil svojo hišo na Florjanovi ulici št. 63 oziroma prostore v prvem nadstropju, ki so že bili v tem času del nekega drugega najemu in je bilo zanje potrebno plačati 230 gld., ter še dve sobi v istem nadstropju, za katere pa bi računal 70 gld. in pa poleg še veliko dvorišče ter vrt, za kar bi društvu zaračunal vse skupaj 300 gld. Pri čemer je bilo do sv. Jurija potrebno plačati še obresti v znesku 125 gld. in pa 80 gld. za hišni davek, kar bi vse skupaj zneslo 505 gld. Meloni je želel najem za vsaj dve leti, poleg je še navedel, da bi bilo vmesno dvorišče v celoti od ustanove, vendar pa bi morali paziti, da ne bi prišlo do uničevanja lastnine.⁵³

Kakršenkoli najem za zavetišče je bil kratkoročna rešitev, ker pa je ustanova počasi nabirala finančna sredstva in tako se je v Ljubljanski hranilnici zbiral denar od vsakokratnih dobrodelnih dogodkov, tako da so bolj kot o najemu razmišljali o nakupu nepremičnine, ker bi s tem lahko tako prostore kot vrt prilagodili izključno namenu ustanove, ter bi se znebili sitnih lastnikov. V začetku januarja 1842 je bila izpeljana cenitev Melonijeve hiše, kjer je bil tudi podroben opis prostorov in stanja nepremičnine. Hiša je bila podkletena z dvema obokanima kletema. V pritličju je bilo najprej preddverje, obokana kuhinja, velika soba, manjša obokana soba, obokan hlev za 8 konjev, poleg tega pa še manjša obokana klet, stopnišče in shramba. V prvem nadstropju je bilo ponovno preddverje, dve obokani kuhinji, majhna obokana shramba, štiri sobe, manjša soba, dva kabineta in balkon. V drugem nadstropju pa je bilo preddverje zraven kuhinja, štiri sobe in majhna kuhinja. Na podstrešju so bila tla pokrita z opekami, ostrešje je bilo bolj slabo, dvojna streha pa je bila pokrita s strešniki.

Dvorišče je bilo obokano in je imelo z opeko ter z letvami pokrit vhod, poleg je bil zasilen hlev in remiza za voz, delno narejena v lesu, poleg pa še shramba in črpalka za vodnjak. Na robu hriba je bilo še drugo dvorišče z vhomom, ki je pokrito z opekami in lesom, od tu naprej pa z lesenimi latami ločen vrt, kjer so bila čez polovico sadna drevesa, čez polovico pa je bil breg. Štirje cenilci – August Schneditz kot cenitveni komisar, Jožef von Radange kot zapisnikar ter Janez Košir in Venzl Vadlav kot zaprisežena cenilca so hišo po vseh odbitih zadevah (davki itd.) ocenili na 6.542 gld.⁵⁴

Mihael Meloni⁵⁵ je postal lastnik hiše na Florjanovi ulici št. 63 (po predhodnem številčenju je bila to hišna številka 123) leta 1827 in si je potem v toku časa nabral kar nekaj dolgov, zaradi česar je verjetno hiša tudi šla v prodajo.⁵⁶

Na samo hišo so bili vse od Melonijevega nakupa hiše vpisani številni dolgovi, ki pa so se z leti samo povečevali, kajti nabrale so se še obresti. Meloni si je

⁵² SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Nakup pripomočkov za ustanovo.

⁵³ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pismo Mihaela Melonija, 11. 12. 1841.

⁵⁴ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Protokol NR. 1597, 10. 1. 1842.

⁵⁵ Mihael Meloni je bil po podatkih Popisa prebivalstva iz leta 1869 rojen leta 1795 v Višnji Gori.

⁵⁶ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Poravnava glede vrta in zidu, 1. 6. 1792.

Cerkev sv. Florjana leta 1895 (SI_ZAL_LJU/0342
Zbirka fotografij, A01-070)

1. februarja 1835 pri okrožnem sodniku v Bistrici Jožefu Merku izposodil 500 gld., pri čemer je v zastavo ponudil svojo hišo št. 63.⁵⁷ Meloni očitno dolga ni poravnal, saj je Merk 31. decembra 1841 pooblastil odvetnika Alberta Paschalija, da je zahteval in uredil terjatev denarja. Sodišče je tako 7. marca 1842 izreklo sodbo glede poravnave dolga.⁵⁸

Zadolžnica pri Jožefu Merku pa ni bil edini Melonijev dolg. V korist Marije Silič, rojene Avsenek, je bil vpisan dolg 1.000 gld. dne 30. avgusta 1835. Sledil je dolg z dne 1. septembra 1836 na Franca Luznerja oziroma njegovega zastopnika strica Jožefa Luznerja. Nov dolg je nastal 24. septembra 1836 za 500 gld., ki je bil napisan na zakonca Venzla in Jero Wrannz. V užitek Mihaela Jalna je bilo 1. maja 1838 izdano zadolžno pismo za 500 gld. Za ženo Jožefo Meloni sta bila na podlagi poročne pogodbe in potem za vzdrževanje njune hčere Sofije zopet vknjižena še dva nova zneska.⁵⁹

Odvetnik Blaž Crobath⁶⁰ je v imenu Otroškega zavetišča za Melonijevo hišo št. 63 oddal ponudbo na licitaciji, ki je bila izvedena 9. januarja 1843 zaradi Melonijevega dolga v znesku 2.500 gld. Ljubljansko hranilnico je zastopal dr. Maksimiljan Wurzbach. Vsi dolgovi so namreč skupaj z obrestmi in davki zelo zrasli in Ljubljanska hranilnica se je odločila prodati hišo najboljšemu ponudniku. Poleg Otroškega zavetišča so v licitaciji sodelovali tudi Franc Galle, Karl Wasitsch in Emanuel Heine, vendar pa je bila hiša prodana Otroškemu zavetišču za vsoto 6.525 gld.

Društvo je imelo konec leta 1842 v gotovini privarčevanega 3.049 gld., celotne zahtevane vsote pa ni imelo, vendar pa je bil nakup izpeljan s pomočjo nove zadolžitve pri Ljubljanski hranilnici. Blaž Crobath je že 9. januarja 1843 plačal davek in sodne stroške, ustanova pa je postala lastnica hiše z ozirom na sodno dodelitev z dne 18. julija 1843 z dokumentom št. 4915 kot zadolžnim pismom.⁶¹

Pri samem nakupu so plačali vse potrebne davke: hišni davek za posamezne mesece,

⁵⁷ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Zadolžnica Melonija za 500 gld., 1. 2. 1835.

⁵⁸ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pooblastilo Merka Paschaliju, 31. 12. 1841; Sodba, 18. 3. 1842.

⁵⁹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Intabulacija hiše št. 63, 1. 11. 1843.

⁶⁰ Blaž Crobath (1798–1848) je bil pravnik, v Ljubljani je imel od 1833 samostojno advokaturu, poleg tega pa je bil član muzejskega društva, pri njem so se zbirali slovenski izobraženci.

⁶¹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Pojasnilo glede nakupa hiše št. 63, 27. 9. 1843.

dimnikarja, Ljubljanski hranilnici za dolg z dne 26. 7. 1833 za 500 gld., kar je skupaj za kapital, davek in sodne stroške zneslo 582 gld., in glede na zadolžno pismo od 15. marca 1834 za 2.500 gld. – kapital, davek in prineseane stroške skupaj – 2.932 gld.

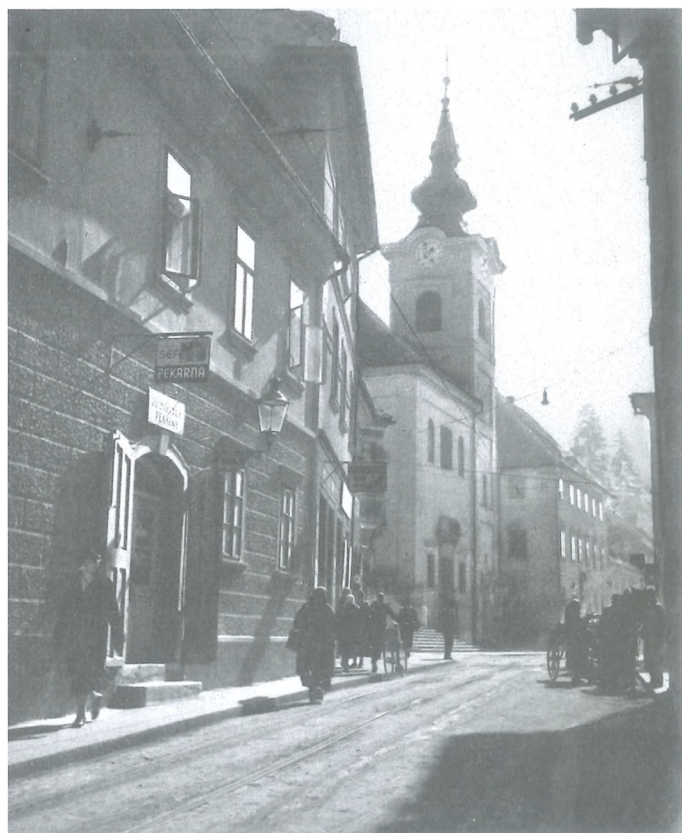
Za vse zavedene stroške je dobil Blaž Crobath posojilo za 3.500 gld., pri čemer je bilo potrebno Ljubljanski hranilnici še plačati 87 gld. za pobotnico, 200 gld. pa mu je dal še blagajnik Samassa.⁶²

Po samem nakupu hiše se je izkazalo, da bo ta potrebna temeljite prenove, tako da je žensko društvo prosilo Ignacija Bernbacherja, ker je bil zelo dejaven in zavzet za delovanje in razvoj zavetišča, naj v imenu društva poskrbi za preureditev in predelavo hiše ter pripadajočega vrta. Bernbacher je glede na potrebe zavetišča predelal celotno stavbo, prostor dvorišča in vrt smiselno in uporabno, da je bila več kot primerna za uporabo zavetišča. Poleg tega so dobili v uporabo tudi vinograd. V drugem nadstropju pa je bilo še dovolj prostora, da so bili nastanjeni najemniki.⁶³

Žensko društvo je tako pod vodstvom baronice Frančiške Weingarten imelo 19. oktobra 1843 ob 11. uri primopredajo prenovljene hiše.⁶⁴ Vodenje društva je namreč v letu 1840 prevzela baronica Weingartner, katere mož je bil baron Jožef Weingarten in je bil deželni predsednik Ilirije.

Bleščeča otvoritev in zavetišče, ki ni bilo več odvisno od zahtevnih najemodajalcev, pa ni moglo skriti stroškov in dolgov, ki so nastali pri prenovi. Društvo je pred nakupom hiše imelo na računu okrog 3.000 gld., še dodatnih 3.500 gld. so si ob nakupu izposodili, prenova hiše pa je znesla 3.790 gld., ob tem so morali še plačati različne davke, ki pa so skupaj nanесли 220 gld. Društvo je imelo tako s hišo v letu 1843 za 10.536 gld. stroškov, tako da je celoten dolg v Ljubljanski hranilnici znašal 6.500 gld. Vodstvo ustanove so ti dolgovi skrbeli, vendar pa so kmalu uspeli dolg zmanjšati za 1.000 gld. S pomočjo veselic in pa daril dobrotnikov so uspeli nabrati 1.000 gld., tako da se je ta vsota dolgov zmanjšala na 5.500 gld.⁶⁵

Ignacij Bernbacher je kot skrbnik hiše št. 63 in hišni ekonom mestnemu in deželnemu so-

Pogled z Gornjega trga na cerkev sv. Florjana, hiše desno od cerkve je bila Florjanova ulica 63 z zavetiščem (SI_ZAL_LJU/0342 Zbirka fotografij, A3-041-016).

⁶² SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Magistrat svetuje po pregledu finančnih poročil, 12, 12, 1843.

⁶³ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Protokol, 15. 9. 1843.

⁶⁴ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Povabilo na primopredajo hiše 63, 17. 10. 1843.

⁶⁵ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Povabilo na primopredajo hiše 63, 17. 10. 1843.

dišču pisal glede ureditve meje in zidu med hišama št. 62 in 63. Sodišče je naprosil, da preuči zemljiške knjige in dokumentacijo z dne 1. junija 1792 in tudi listino z dne 30. decembra 1844, glede hiše št. 62 ter uredi vse zadeve z mejo. Z Jernejem in Marjeto Omejc iz hiše št. 62 oziroma prejšnje št. 124 so potrebovali dogovor, da bi lahko izpeljali vknjižbo v zemljiško knjigo.⁶⁶ Problem je predstavljal zid in vrt, ki ločuje obe hiši. Ta zid je bil ob prenovi hiše leta 1843 podaljšan in povišan. Po novem je dolžina znašala 6 dunajskih klafter in je ležal na dvorišču hiše št. 63 levo, kar sta Omejca tudi priznala in potrdila, da je ta zid lastnina hiše št. 63. Na podlagi potrjenega dogovora je takratni vodja zemljiške knjige Janez Hočevnar potrdil vpis v zemljiško knjigo in zavedel dolg.

Otroško zavetišče je 3. septembra 1844 doletela posebna čast, Ljubljano je namreč obiskal avstrijski cesar Ferdinand I. in njegova žena Marija Ana. Cesarica si je dopoldan 3. septembra med drugim ogledala zavetišče, kjer so jo nestrpno pričakovali. Prostore so okrasili, na oboke in arkade pa so splekli vence cvetja, na stopnišču pa je cesarico pričakala baronica Franciška Weingartner v družbi z vsemi pomembnimi člani društva. Cesarica si je z veseljem ogledala novo prenovljene prostore, prisostvovala pri pouku in delavnicah otrok ter se vpisala v knjigo gostov. Na vrtu pa je bila pripravljeno še praznovanje, kjer si je lahko ogledala še igro otrok. Ob tej priložnosti so cesarici izročili tudi promemorigo, v kateri so opisali celoten potek dogodkov pri nastanku zavetišča, pa tudi vse denarne težave, ki so jih ob tem pestile. Od cesarja Ferdinanda I. so z lepimi željami v ta namen prejeli 300 gld.⁶⁷

Ob priliki obiska cesarskega para so v zavetišču želeli izkazati zahvalo dvema najbolj zaslužnima članoma vodstva ustanove Ignaciju Bernbacherju in Antonu Samassi, tako da je cesar Ferdinand obema podelil zlati častni znak. Slovesna podelitev je bila 2. decembra 1844 v mestni hiši v sejni dvorani, kjer jima je okrožni glavar slavnostno izročil odlikovanji.⁶⁸

Podporo otroških dnevnim zavetiščem s strani oblasti iz Dunaja je bila že ves čas stalnica. Že ob ustanavljanju je grof Wurmbrand pisal vodstvu ustanove, da je cesarica zelo zadovoljna, ter da bo tudi on prispeval nekaj sredstev.⁶⁹ Poleg cesarskega para pa je vodstvu zavetišča čestital tudi Josef Wertheimer, načelnik prvega otroškega zavetišča na Dunaju v predmestju, in pri tem poudaril, da je cesarica mati Karolina Avgusta višja zaščitnica vseh ustanov v vzhodni monarhiji in da jim bodo darovali njeno sliko.⁷⁰

Zaključek

Otroško zavetišče v Ljubljani je delovalo še skozi celo 19. stoletje in potem globoko v 20. stoletje. Leta 1938 je v Ljubljani delovalo pet tovrstnih zavetišč in še vedno je bilo zavetišče pri sv. Florjanu edino, ki je bilo v lastni stavbi, vsi ostali so bili najemniki. Poleg tega je še vedno sprejemalo približno 100 otrok.⁷¹ Celotna zgodovina Otroškega zavetišča je tako preobsežna in še ni bila obdelana, kar pa bi zahtevalo kar nekaj časa in je verjetno stvar prihodnosti.

⁶⁶ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Dopis Ignaca Bernbacherja, 31. 12. 1844.

⁶⁷ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Potrdilo o prejemu zneska, 7. 9. 1844.

⁶⁸ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Dopis glede zaslužnih medalj, 30. 11. 1844.

⁶⁹ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Dopis grofa Wurmbranda, 26. 11. 1834.

⁷⁰ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1, Dopis Josefa Wertheimerja, 4. 11. 1843.

⁷¹ Mestna otroška zavetišča in mladinsko skrbstvo sploh ... V: *Slovenski dom*, št. 262, 18. 11. 1938, str. 3.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ⊗ SI_ZAL_LJU/0181, Otroško zavetišče pri sv. Florjanu, t. e. 1.

LITERATURA

Bonin, Zdenka: Ustanovitev in delovanje koprskega vrtca ter dobrodne ustanove Grisoni do konca prve svetovne vojne. V: *Arhivi* 35 (2012), št. 2, str. 449–462.

Cvirn, Janez: Otroško zavetišče v Ljubljani. V: *Slovenska kronika XIX. stoletja*, knj. 1., (ur. Janez Cvirn et. al.). Ljubljana: Nova revija, 2001, str. 204.

Polajnar, Janez: Ljubljana med kongresom in potresom. V: *Zgodovina Ljubljane : od kolišč do zelene prestolnice* (ur. Mojca Ferle). Ljubljana: Mestni muzej, Muzeji in galerije mesta Ljubljane, 2018, str. 124–153.

Radics, Peter von: *Festschrift zur Feier des 75jährigen Bestandes der Kleinkinder-Bewahranstalt in Laibach*. Ljubljana: Kleinkinder-Bewahranstalt, 1909.

Slokar, Ivan: Prvo otroško zavetišče v Ljubljani. V: *Kronika Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev, 1963, str. 118–120.

Valenčič, Vlado: *Zgodovina ljubljanskih uličnih imen*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1989.

ČASOPISNI VIRI

Kleinkinder-Bewahranstalt. V: *Illyrisches Blatt*, leto 15, 15. 11. 1834, št. 46, str. 1. Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.

Mestna otroška zavetišča in mladinsko skrbstvo sploh ... V: *Slovenski dom*, 18. 11. 1938, leto 3, št. 262, str. 3.

SUMMARY

CHILDREN'S SANCTUARY IN LJUBLJANA – ESTABLISHMENT AND OPERATION IN ITS FIRST DECADE (1834–1844)

The article deals with the establishment and development of the first Children's sanctuary in Ljubljana. The Austrian monarchy confirmed its establishment, yet did not finance its operation. The institution was financed with contributions of individuals and through charity events; the initiative was therefore in the hands of the richer and more influential social class in Ljubljana.

On February 24, 1834, founders invited wealthy citizens of Ljubljana to help finance the sanctuary with voluntary contributions. The Children's day sanctuary, which provided day shelter for children between the age of two and six, was opened on November 4, 1834 in rented premises on Rožna ulica 108 in Ljubljana. The institution's goal was to take care of the mental and physical development of children, whose financially unstable parents worked and could not look after them. Free day care was organized for children whose parents provided evidence of their financial status, the children had to be vaccinated and without medical conditions which could affect other children. A doctor who weekly performed medical examinations at the institution confirmed their medical suitability. Parents, who had enough money, paid three kreuzer weekly per child.

Day care began at 6 o'clock in the morning in the summer and at 7 o'clock in the winter. Those children, who had lunch at home, left the sanctuary at 12 o'clock, returned an hour later and stayed until 5 o'clock in the afternoon in the summer and 7 o'clock in the winter. Some children stayed in the sanctuary during lunch, but the parents had to provide their food. In 1839, lunch was provided at the sanctuary for all children.

On August 14, 1835, the Carniolan Provincial Government confirmed the sanctuary's statute. This was a foundation for appointing a temporary management and all mandatory sectors for the functioning of the sanctuary. The institution was led by a current priest at St. Jacob, the first being Janez Krizostom Pohlim, who managed the sanctuary until 1850. Merchant Adam Heinrich Hohn was treasurer until August 10, 1836, and was succeeded by bell founder Anton Samassa. Other important citizens also worked with the sanctuary. The first sanctuary matron was baroness Magdalena von Schmidburg, the wife of the provincial president. Afterwards, president's wives were always entrusted with the role of the matron. The first teacher was Anton Mahnič, who beforehand inspected the functioning of similar institutions in Graz. Marija Dietrich was the first governess. In 1834, 116 children, who came from St. Jacob and Trnovo parishes, were admitted and this number barely changed though the years.

The institution's finances were mainly provided by yearly voluntary contributions, interest from debenture shares, bought in the first year, and with the organization of yearly masked balls, Christmas crib viewings, festivities in salons and in the Kazina building. A small income consisted of parents' weekly payments and the income from selling knitted products made by the children.

On January 9, 1843, the institution bought a house with a yard in Florijanova ulica from Mihael Meloni for 6.525 florins. The investment and its renovation in the amount of 3.790 florins was financed with a mortgage on the house and paid in instalments.

The Children's sanctuary was in function through the 19th and in the beginning of the 20th century; in 1938, there were five such institutions in Ljubljana and one of them was the Children's sanctuary at St. Florian.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 343.83:343.811(497.4)(091)

Prejeto: 14. 1. 2020

Varnostno osebje v zaporih na Slovenskem (od grajskih ječarjev do pravosodnih policistov)

PAVEL ČELIK

mag. sociologije

Tbilisijska ulica 54, SI-1000 Ljubljana

Izvleček

Stražarji prostorov, ki so bili namenjeni obsojenim osebam, so se po nazivu in vsebini dela spreminjali nekako vzporedno s spremembami v pojmovanju namenov kaznovanja. V fevdalni dobi je bil temeljni namen kaznovanja maščevanje storilcu za dejanje, ki ga je storil, zato so bili zaporni prostori ustrezni temu namenu. Z razvojem družbenih odnosov sta se temu smotru pridružila še poboljševanje in prevzgoja obsojenega, da ne bi več zašel na kriva pota, kot rečemo danes. Zaradi tega je prišlo do temeljitih sprememb v pogledih glede namena kaznovanja in na izvajanje tega kaznovanja. Nastale so nove stavbe in v njih je bilo vse več različnih oseb, ki so skrbele za življenje zapornikov. Pomembno vlogo so igrali pazniki, ki so skrbeli za izvajanje hišnega reda v teh prostorih. Danes jim je dana tudi pomembna prevzgojna vloga in ne le varnostna. Širši pomen zaporov se kaže tudi v tem, da so bila in so revolucionarna dejanja množic uperjena tudi ali zlasti v osovražene ječe.

Abstract

PRISON SECURITY PERSONNEL ON SLOVENE TERRITORY (FROM CASTLE JAILORS TO CORRECTIONAL OFFICERS)

At the comprehension of punishment changed through time, also titles and tasks of prison guards changed. In feudal times, the main purpose of punishment was revenge on the perpetrator for the offence which has been committed and therefore, the prison cell corresponded to this purpose. The development of social relations brought about correction and re-education of convicts to prevent their slipping back to the old tracks as we say today. Fundamental changes in views of punishment purpose and its execution have been introduced. New prisons buildings employed new profiles of personnel. Guards, who were responsible for keeping order in these buildings, played an important part. Today their tasks do not encompass only guarding, but also re-education. The broader importance of prisons can also be seen in the fact that many revolutionary acts of crowds were aimed at mostly hated prisons.

Ključne besede:

zapori, stroški vzdrževanja, varnostno osebje, pooblastila, usposabljanje, šolanje, socialne razmere, drugo osebje v zaporih

Key-words:

Prisons, maintenance costs, security personnel, authorization, qualification, education, social relations, other prison personnel

UVOD

Odkar obstaja organizirana človeška skupnost, so za tiste, ki so se pregrešili zoper njene postave, obstajale določene oblike kaznovanja. Izločitev iz tako imenovane prvotne skupnosti, ki ji je pripadal kaznovani, je pomenila skoraj gotovo žalosten konec njegovega življenja. Te kazni so se spreminjale nekako vzporedno z razvojem človeške družbe, s prevladujočimi družbenimi odnosi v njej in še zlasti s pojmovanjem o namenih kaznovanja.

Prispevek ima namen, da prikaže nekatere plati osebja, ki je skrbelo za varnost tistih, ki jim je bila zaradi storjenih nedovoljenih dejanj odvzeta prostost in so to kazen prestajale v posebej za to odrejenih prostorih. To varnostno osebje se je imenovalo različno, odvisno od zgodovinskega obdobja: ječarji, zaporniški stražarji ali čuvaji, pravosodni stražniki, pazniki in danes pravosodni policisti. Ta sestavek prikazuje nekatere njihove značilnosti v posameznih obdobjih slovenske preteklosti. To obsega njihov izbor in usposabljanje, nekatere socialne razmere tega osebja, vključevanje različnega strokovnega kadra k prevzgoji obsojencev itd. Povedati je treba tudi to, kdo je skrbel za prostore zaporov, saj je bilo tudi od tega odvisno, v kakšnih razmerah so obsojenci živeli.

Ko so se Slovenci v 6. stoletju naselili v sedanji domovini, so se ravnali po več pravnih izhodiščih: staroslovanskem pravu rodovno-plemenske družbe z zametki patriarhalnega suženjstva, po ostankih prava predrimske in rimske sužnjeposestniške družbe ter po vplivih razvite zgodnje fevdalne družbe raznih germanskih plemen. Ta doba staroslovanskega prava sega do popolne uveljavitve tuje fevdalne ureditve, to je nekako do konca 10. stoletja. Obdobje fevdalizma sega od tedaj pa do leta 1848, skoraj tisočletje.¹ Sestavek zajema obdobje od uveljavitve tujega fevdalnega reda na slovenskem ozemlju do današnjega časa.

Zapor štejejo kot sistem razmerij med osebjem in zaprtimi osebami ter med zaporniki samimi.² Ta razmerja lahko pripeljejo do konfliktov, ki se utegnejo pokazati tudi v grobi obliki protestov. Z zapori je povezano troje možnih protestnih pojavov. Po nosilcih teh dejanj so to lahko protesti službenega osebja v teh zavodih, protesti zapornikov in protesti javnosti do dogajanj v zaporih:

- a) Najbolj v ospredju so bili in so protesti obsojenih oseb, ki so tudi najpogostejši in najnevarnejši. Protesti obsojencev so lahko pogojeni z dogajanjem v širši družbi in predvsem z notranjimi dejavniki v zavodih. Med slednje dejavnike prištevajo preveliko gnečo v zaporih, pretogo izvajanje hišnega reda, diskriminacijske prijeme paznikov do obsojencev, grobo ravnanje z obsojenci itd.
- b) Nezadovoljstvo lahko izrazijo tudi zaposleni v teh zavodih, celo stražarji, kar je precej redko. Po navadi s tem zahtevajo izboljšanje delovnih pogojev v zavodih (plači, plačilo nadurnega dela, več stražnikov, boljše medosebne odnose itd.) ali širše (na primer skrb za stanovanja zaposlenih).³
- c) Javnost navadno s protestom izrazi nezadovoljstvo z dogajanjem v pravosodju ali ožje v konkretnem zavodu pri izvajanju kazenskih sankcij. Te razmere utegne oceniti kot premile ali prestroge do obsojencev.⁴

O zaporih je pri nas objavljenega precej gradiva, še več ga je bržkone v naših arhivih. Morda to ne velja za prvo obdobje fevdalne ureditve, ko so pisni viri razmeroma skromnejši. V poznejših obdobjih naše preteklosti je podobnih gradiv vse več, v sedanjosti še posebej.

¹ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 23, 49 in 69.

² Džinić: *Zatvoreniško društvo*, str. 71.

³ Čelik: *Protestni pojavi v zaporih*, 1983, str. 205–215.

⁴ Čelik: *Množični protesti zoper kriminaliteto*, str. 332–338.

Bržkone je širše družbeno dogajanje pri nas v 60. letih 20. stoletja vplivalo tudi na to, da je naš knjižni trg posvetil pozornost tudi zločinstvenosti in kaznovanju le-tega v preteklosti. Slovenski avtorji teh knjig so se izkazali: Sergej Vilfan je leta 1961 orisal pravno zgodovino Slovencev; Bogo Grafenauer je leta 1962 prikazal kmečke upore pri nas, ki so pomenili uporništvo zoper obstoječi fevdalni red in bi jih tudi danes uvrstili med najhujše zločine.

Peter Fister je leta 1975 svojo knjigo namenil raziskovanju, kako so kmetje gradili svoje protiturške utrdbe. Pozneje je dr. Vasko Simoniti leta 1990 objavil raziskavo o vdorih Turkov na slovensko ozemlje, kar ni ogrožalo le samega fevdalnega reda, temveč celo obstoj in razvoj našega kmečkega prebivalstva. Andrej Studen je leta 2004 prikazal kriminaliteto in kaznovanje pri nas.

V tujini je izšlo več knjig in nekatere so prevedli v slovenski jezik. Omeniti velja vsaj dve deli: Christopher Hibbert je prikazal zgodovino zločinstva in kaznovanja v Angliji ter v nekaj drugih zahodnih državah. Kurt Baschwitz je orisal čarovniške procese v Evropi, ki so potekali tudi na Slovenskem in so marsikdaj pomenili korak nazaj od že dosežene pravne varnosti posameznika.

Naši mlajši zgodovinarji so pristopili k obravnavi zaporov med prvo in drugo svetovno vojno pri nas, kjer so prevladovali prijeti ali ujeti pripadniki nasprotnih armad oziroma narodnoosvobodilnega gibanja proti okupatorjem.

Tuja literatura o tej problematiki je še obširnejša, čeprav je najzanimivejša tista bolj redka, ki obravnava tudi slovensko ozemlje.

I. ČUVAJI GRAJSKIH IN MESTNIH JEČ

V začetnem obdobju fevdalizma so pri nas začele nastajati grajske stavbe, ki so ob turških vpadih in kmečkih uporih postajale vse bolj utrjene. Nekatera naselja so si pridobivala mestne pravice in s tem pravice do utrjenega obzidja, ki jih je varovalo zlasti ob turških vpadih na naše ozemlje. Tretja oblika naselbine je bila kmečka vas, ki ni bila zaščiten pred vdori s turškega ozemlja na zasedenem Balkanu. Vaščani so si pomagali, kot so vedeli in znali, dokler državna in deželna oblast nista pristopili k širšim obrambnim ukrepom.

Omeniti velja, da so v tem obdobju naše zgodovine veljali ti kazenski zakoni: cesarja Karla V. iz leta 1533 s kratico CCC; cesarice Marije Terezije iz leta 1768 s kratico CCT; zakon o kriminalnih hudodelstvih in kriminalnih kaznih iz leta 1787, zakonik o hudodelstvih in težkih policijskih prestopkih iz leta 1803 ter francoski kazenski zakonik iz leta 1808.⁵ Po porazu Francije je spet veljal omenjeni predpis iz leta 1803. Prva dva omenjena predpisa je leta 1959 naši javnosti obširneje prikazal Matija Golob, nekdanji kriminalist.⁶

1.1 Grajske ječe

Tedanji večji gradovi so imeli tudi prostore, namenjene izključno za prijete, obtožene ali obsojene osebe. Zemljiško gospostvo je bilo namreč osnovna fevdalna, gospodarska, upravna in pravna enota, grad pa središče fevdalnega ozemlja. Take prostore so imenovali grajske ječe in te so bile praviloma v slabih prostorih v okviru grajskega poslopja, brez prave svetlobe, zato so jim rekli tudi temnice. Bržkone je slovenska beseda ječa povezana s trpljenjem oseb, ki so tam prestajale kazni. Ječarji so bili del graščinskega osebja in so jih izbrali tudi ali zlasti iz vrst oborožene posadke. Ta posadka je varovala grajsko poslopje pred vsiljivci, zlasti v času turških vpadov, skrbela za red in varnost na celotnem graj-

⁵ Melik: *V Imenu Njegovega Veličanstva Kralja!*

⁶ Golob: *»Kriminalistična taktika« v Karolini in Terezijani*, str. 7–27.

skem posestvu, spremljala grajskega gospoda na potovanju, šla z njim na vojno in opravljala tudi naloge stražarjev grajskih ječ.

Zemljiško gospostvo je namreč izvajalo tudi sodno in kaznovalno vlogo za določena prepovedana dejanja, razen za umor, veliko tatvino, cestni rop, vlom in podobna dejanja, za katera je veljala krvna sodba, ki je bila v pristojnosti deželnega glavarja ali njegovega namestnika.⁷ Fevdalizem je značilen prav po tem, da je država prenašala na posamezne zemljiške lastnike velik del državnih funkcij, veliko večji kot druge ureditve.⁸

Patrimonialno sodišče zemljiškega gospoda, ki je prehajalo z očeta na sina itd., je sodilo vsem svojim podložnikom v vseh sporih in zločinih, ki so se zgodili na tem posestvu, razen za dejanja, kjer bi bila lahko izrečena smrtna kazen. Gospod je razsojal tudi o sporih med njim in podložniki.⁹

Vaški župan je bil posrednik med plemiško gospodo in podložniki. Skrbel je za red v vasi, pomagal pri pobiranju davkov, razsojal o manjših sporih med podložniki itd. Pri razsojanju mu je pomagalo 12 kmetov.¹⁰

V fevdalni dobi je bil namen kaznovanja predvsem ta, da se storilcu ali osumljencu prizadenejo muke, ne pa njegovo poboljšanje. Težišče je bilo na smrtni kazni. Manjša hudodelstva in prekrške so kaznovali s telesnimi ali sramotilnimi kaznimi.¹¹ Na razpolago so imeli številne mučilne naprave, o katerih so pred kratkim na starem gradu v Celju pripravili stalno razstavo in zajeli obdobje od 16. do 18. stoletja, za razstavo pa izdali barvni propekt.¹²

Oblastna vloga gradov je prišla do svojevrstnega izraza zlasti v kmečkih uporih. Prijeti uporni kmetje so ječali v grajskih ječah in čakali na sodbo. Njihovi somišljeniki (uporniki) so jih včasih hoteli osvoboditi. Lep primer je veliki tolminski punt leta 1713, ki je zajel skoraj celotno Goriško in del Kranjske. Konec marca 1713 je približno pet tisoč Tolmincev krenilo proti Gorici, tudi zato, da bi iz grajskih ječ osvobodili zaprte rojake. To so dosegli, toda upor je trajal dalje in zatrla ga je krajiška (vojska iz Vojne krajine na Hrvaškem) in nato še nemška vojska. To je bil zadnji veliki punt na Slovenskem.¹³ Med revolucionarnim vrenjem so ižanski kmetje 21. marca 1848 napadli tamkajšnji grad, ga oplenili in razbili. Razgnala jih je šele vojska.¹⁴

Ko so Francozi leta 1809 začasno zasedli naše kraje, so odpravili pravico graščakov, da so sodili svojim podložnikom. Sodno upravo so podržavili. Ločili so sodstvo od uprave, sodne razprave so bile javne in ustne.¹⁵ To se pravi, da so prinesli k nam tudi sadove francoske revolucije iz leta 1789. To je veljalo za čas francoske zasedbe naših krajev, po letu 1814 pa je spet veljalo avstrijsko kaznovalno pravo.

1.2 Ječe v mestih

Z nastajanjem večjih mest so tam zgradili nove zaporniške stavbe ali stare predelali za te namene, zlasti v prestolnicah države oziroma dežele. Tam so namestili tudi osebje za vzdrževanje reda v teh stavbah in drugo osebje za delovanje zaporov, kjer so bili sprva najštevilnejši tisti možje, ki so neposredno varovali obsojene osebe.

⁷ Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 396.

⁸ Isto kot opomba 1, str. 74–75 in 165.

⁹ *Zgodovina Slovencev*, str. 183.

¹⁰ Isto kot opomba 7, str. 392.

¹¹ Isto kot opomba 9, str. 183.

¹² Teater groze, Celje: Zavod Celeia.

¹³ Isto kot opomba 9, str. 335–338; Švajncer: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, str. 61–63.

¹⁴ Isto kot opomba 9, str. 443–444.

¹⁵ Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 90–91.

Mesto je ustanovil mestni gospod, ki je naselju podelil tudi mestne pravice. To je bil fevdalec oziroma njegov naslednik, ki je imel v lasti ozemlje, kjer je nastajalo mesto. Mestne pravice so določale zlasti način mestne samouprave. Družbena in pravna razlika med mestom in graščinskim ozemljem je bila namreč ta, da je bilo mestno prebivalstvo osebno svobodno in povezano v občino. Na območju mesta se je izoblikovala samouprava, ki so jo vodili izvoljeni predstavniki meščanov. Navadno jo je vodil mestni sodnik kot najvišji mestni funkcionar, kot bi rekli danes.¹⁶ Podobno kot plemiči in duhovniki so svoje sodišče imeli tudi meščani. Sestavljali so ga mestni svetovalci, vodil pa mestni sodnik.

Mesta so lahko imela te prebivalce: svobodnjake pod mestno jurisdikcijo (meščanstvo, gostači in posli); zemljiške gospode in njihove podložnike; lahko pa še svobodnjake brez meščanskih pravic in zunaj mestne jurisdikcije (na primer Judje). Praviloma so svobodna mesta izvajala oblast na mestnem območju, tudi del kaznovalne oblasti v mestnih ječah. Slednje so bile največkrat že na zunanaj drugačne od grajskih ječ. Večinoma je šlo za v te namene preurejene stavbe.

Tako so bile ječe za ljubljanske prebivalce v stari in novi stavbi Na Tranči oziroma Pod Trančo. Od tam so jih preselili v nekdanjo vojašnico na Žabjaku, kjer so leta 1754 ustanovili kaznilnico in tam so bile s presledki ječe vse do zgraditve nove sodne palače. Obakrat je šlo za stavbo pod grajskim hribom in znotraj obzidja. Za najtežje kaznjence so bili od leta 1815 do leta 1895 prostori na gradu. Na Magistratu so bile ječe za dolžnike.¹⁷ V ljubljanski Tranči so leta 1753 zaprli 15 oseb, ki so bile udeležene v spopadu med uradnimi osebami in domačini v Stični. Tam je bil 3. junija 1753 letni sejem, kamor je oblast iz Ljubljane poslala tri tobačne nadzornike, iz Novega mesta pa 15 finančnih stražnikov in 30 vojakov. Poskrbeli naj bi predvsem za to, da bi odkrivali tihotapce tobaka. Tobak je bil državni monopol. Na sejmu so odkrili tihotapca, ki je nedovoljeno prodajal žvečilni tobak. Med postopkom so domačini obkolili uradne osebe, ki so se hotele umakniti v bližnji samostan, zato so streljale v zrak. To je množico še bolj razburilo in uradne osebe je napadla s kamenjem in palicami. Uradne osebe so streljale v množico in ubile enega kmeta, šest jih je bilo hudo ranjenih. Tedaj je množica na samostanskem dvorišču ubila štiri finančne stražnike, tri tobačne nadzornike in tri vojake, njihova trupla pa razmesarila. Oblasti so osumile 29 storilcev, od katerih so jih 17 uspeli prijati. Prepeljali so jih v Ljubljano in zaprli v Tranči. Med kaznjenci je bilo sedem kmetov, šest hlapcev, po en čevljar in krovec. Sodilo jim je deželno sodišče in 17. januarja 1755 je bila razglašena sodba: dva sta bila obsojena na smrt, 10 na zaporne kazni in trije so bili oproščeni.¹⁸

V dobi absolutizma je avtonomnost mest skoraj povsem ugasnila. Okrožni uradi so prevzeli nadzorstvo nad njimi ali pa so jih podredili zemljiškemu gospodarstvu.¹⁹ Kresije so bile posrednik med deželno vlado in občinami. Sprejemale so tudi tožbe kmetov zoper zemljiške gospode. Tako je bil vzpostavljen neposreden stik s podložniki in jih varoval pred krivičnim izkoriščanjem.²⁰ Upravne reforme cesarja Jožefa II. so nekaterim zemljiškim gospodarstvom dale poleg nabornih še vrsto policijskih (upravnih) nalog. Od države so prevzela krajevno sodstvo in so jim rekli delegirana ali okrajna gospodarstva. Na Kranjskem jih je bilo 39.²¹

Za kaznjence v grajskih ječah je skrbelo graščinsko osebje iz vrst stražnega, vojaškega osebja, v mestnih ječah pa osebje mestne uprave. Domnevati je mogoče, da so bili graščinski ječarji podobnega socialnega izvora kot tisti v mestnih ječah, že samo okolje delovanja pa je bržkone vplivalo na malce drugačno ravnanje z zaprtimi. Še več, domnevati je mogoče, da so prav mestne ječe

¹⁶ Isto kot opomba 9, str. 192, 196.

¹⁷ *Krajevni leksikon Slovenije*: II. knjiga, str. 302–304.

¹⁸ Ribnikar: *Upor v Stični 3. junija 1753*, str. 47–56.

¹⁹ *Enciklopedija Slovenije*: 7. zvezek, str. 82, 87.

²⁰ Isto kot opomba 9, str. 945.

²¹ Smole: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 16, 19.

nosile od grajskih ječ drugačen pogled na prestajanje kazni. V mestnih ječah so se namreč lahko znašli vsi prebivalci mest, ki so bili večinoma svobodni, ne pa podložniki, kot je veljalo za grajske ječe. To sicer ne pomeni, da so bili mestni zapori dostojni prostori.

Poznavalec zaporov Tim Scholz je o zaporih v zgodnjem novem veku zapisal, da je o njih le malo poznanega in je le malo virov o njih. V središču tedanjega kazenskega postopka sta bila preiskava in prizadevanje, da obdolženec ne bi pobegnil. Posamezne okoliščine preiskovanja so bile odvisne od socialnega statusa prijetega. Šele v 18. stoletju so nastali sistematični zapisi o teh prostorih. Ti zapisi so se nanašali vsekakor na tako imenovane disciplinske oziroma prisilne delavnice, ki niso bile nikakršni preiskovalni zapori. Zapisal je, da so bile v zaporih še v 16. stoletju neznosne razmere: bili so vlažni, komaj ogrevani, vanje je padlo malo svetlobe, zračenje je bilo pomanjkljivo, še posebej tedaj, ko je bil zapor pod zemljo.²²

V nekaterih naših tedanjih trgih in mestih so še ohranjeni sramotilni stebri, imenovani prangerji. Tam so privezali storilca manjših in manj nevarnih kaznivih ravnanj, da je bil izpostavljen javni graji in posmehu mimoidočih. Danes naštevajo osem takih nekdanjih trgov, in sicer: Brestanico, Lemberg pri Šmarju, Motnik, Pilštanj, Podsredo, Rečico ob Savinji, Ptujsko Goro in Predgrad v Poljanjski dolini v Beli krajini ter tri naša mesta: Piran, Ptuj in Radovljico.²³

Javne usmrtitve obsojenih oseb je oblast prirejala z namenom, da bi s tem zajezila kriminal. Cesar Maksimilijan je leta 1514 izdal malefični red za Ljubljano, ki je bil eden od prednikov enotne državne kazenske zakonodaje. Po letu 1868 so javne usmrtitve obsojencev predstavili za zidove jetnišnic.²⁴

Kaznjence v državnih ječah so razmeroma dobro oskrbovali, drugače pa je bilo v graščinskih zaporih. Graščak je imel namreč s pravosodjem le stroške: skrbel je za prostore zaporov, stražno osebje, preskrbo, prevoz kaznjencev itd. Te stroške je poskušal čim bolj zmanjšati.²⁵

1.3 Več desetletij: notranja in zunanja nevarnost

V srednjem veku je naše ozemlje doživljalo dvojno nevarno dogajanje. Šlo je za kmečke upore in za turške vpade na slovensko ozemlje. Prva dejanja so resno ogrožala tedanjo družbeno ureditev pri nas in v širšem evropskem prostoru ter so se vlekla več stoletij, druga pa so grozila, da bo tudi na našem ozemlju zavladala islamska ureditev in ta grožnja je trajala več desetletij.

a) Ko je Bogo Grafenauer leta 1962 opisal kmečke upore na Slovenskem, je naštel šest velikih, 10 srednjih in 107 krajevnih. Ključno vlogo pri teh uporih je igrala fevdalna renta. Šlo je za njen objektivni razvoj po obsegu in obliki te rente. Vsaka sprememba te rente je praviloma izzvala kmečka gibanja. To je bilo odvisno zlasti od tega, kako je kmet občutil te spremembe. Podložniki so morali opravljati tlako tudi v zvezi s sodstvom, na primer pri lovu na zločince, pri spremstvu zločincev s sedeža zemljiškega gospoda k deželnemu sodišču itd. Organiziranost upornih kmetov se je opirala na vojaško organiziranost, ki so jo kmetje oblikovali v obrambi pred Turki. Med te upore je omenjeni strokovnjak uvrstil tudi tistega na Igu. Tam je 21. marca 1848 zvečer okoli 300 do 500 Ižancev naskočilo tamkajšnji grad, ga oplenilo, požgalo gruntne knjige, urbarje in hišno opremo.²⁶

²² Scholz: *Das Gefängnis in der frühen Neuzeit*. – Tod eines Gefangenen, str. 1–2.

²³ Podatke sem povzel iz *Krajevnege leksikona Slovenije*, kjer pa ni podatka za Brestanico, Piran in Ptuj.

²⁴ Studen: *Rabljev zamah*, str. 10, 110.

²⁵ Isto kot opomba 15, str. 244.

²⁶ Grafenauer: *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 37, 158, 356, 405, 407.

Ko so bili ti upori s silo zatrti, so se številni od upornikov znašli za grajskimi zapahi, drugi so svojo upornost plačali takoj na kraju upora. Upornike v grajskih ječah so stražili ječarji ali drugo stražarsko osebje na gradu, odvisno od števila upornikov.

b) Leta 1408 je bil prvi turški vpad na slovensko ozemlje, ko so ropali v okolici Metlike, leta 1415 pa so prodrli vse do Ljubljane. Njihova osvajalska politika je predvidevala dve stopnji. Začela se je z roparskimi vpadi na ozemlja, ki so jih hoteli osvojiti. Namen je bil, da gospodarsko oslabijo prizadete dežele in razredčijo tamkajšnje prebivalstvo. Slednje so dosegali tako, da so ga pobijali, odpeljali na svoje ozemlje ali ga pregnali v druge kraje. Druga stopnja je bila neposredno gospodstvo nad osvojenim ozemljem, ki je postalo v vazalni odvisnosti od Turkov. Potem je ta nevarnost s presledki trajala skoraj dve stoletji. Plemstvo je iskalo varnost v gradovih, ki so jih vse bolj utrjevali. Mestno prebivalstvo se je zavarovalo z obzidji. Kmetom je preostalo, da so se zatekali v protiturške tabore. Ti so bili praviloma okoli cerkva, ki so bile praviloma na vzvišenih krajih in so že s tem pomenili oviro za turške jezdece ali pehoto. Na območju današnje Slovenije je bilo okoli 200 takih taborov, zunaj meja današnje Slovenije pa več kot sto, je zapisal Peter Fister, preučevalec teh taborov pri nas.²⁷ Pri nas so razvili tudi svojevrstni sistem obveščanja o bližajoči se turški nevarnosti. Ti tabori so postali kmečka oporišča med upori kmetov.²⁸

Plemstvo in meščanstvo sta bili manj izpostavljeni neposredni turški nevarnosti, kar pa ni veljalo za vaško prebivalstvo. Slednje je bilo sprva odvisno od lastnih ukrepov za obrambo in varnost, čemur bi danes rekli samozaščita. Sčasoma je oblast razvila svoj sistem obrambe pred Turki, ki je upošteval tako graščine, mesta kot vasi.

Turški vpadi na naše ozemlje so pomenili svojevrstno nevarnost tudi za zaporniške prostore v gradovih in ječe v mestih, ki so jih oblegali Turki. Nevarnost je bila obojestranska, tako pri jetniškem osebju kot pri zapornikih. Bržkone bi jih napadalci odpeljali s seboj na svoje ozemlje, če bi preživeli obleganje in osvojitve gradu ali mesta. Ker v manjših mestih ni bilo dovolj ustreznih prostorov za zapor, so jih preselili v drugo mesto ali pa so našli zanje nadomestilo: gostilno ali kar obsojenčevo hišo. Slednje je veljalo zlasti za plemenite ljudi.²⁹ Ta razpršenost prostorov je služila kot zapor.

1.4 Poznejša vloga nekaterih naših gradov in zaporov

Zanimivo je vsaj na kratko pogledati, kako so nekatera grajska poslopja pri nas prestala obdobje odmiranja fevdalne ureditve, čas obeh svetovnih vojn in neposredno po njima. Postala so (spet) prostori trpljenja in tudi smrti, torej spet prostori, kjer so zaprte osebe tudi ječale.

Leta 1821 so celovško kaznilnico za težje hudodelce prestavili v Ljubljano, in sicer na grad.

Za te namene so ga preuredili in je postal državna kaznilnica. Sprva so tam zapirali moške in ženske, ki so bili obsojeni na kazen do deset let ječe. Te zapore so opustili leta 1849, na tem mestu pa za slabih dvajset let vzpostavili vojaško skladišče. Zatem je tam spet bila državna kaznilnica, ki so jo po potresu leta 1895 opustili. Pred prvo svetovno vojno so tamkaj spet vzpostavili kaznilnico, ki je med vojno kmalu odstopila mesto taborišču za vojne ujetnike, ki so bili zajeti na tedanjih treh frontah avstro-ogrske vojske (soški, proti Italiji; vzhodni proti Rusiji in jugovzhodni proti Srbiji) ali pozneje od jugoslovanske vojske med

²⁷ Fister: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*.

²⁸ Simoniti: *Turki so v deželi že*, str. 41, 168.

²⁹ Isto kot opomba 22.

spopadi na Koroškem. Ocenjujejo, da se je tam zvrstilo blizu 60.000 ujetnikov vseh vrst.³⁰

Škofja Loka je bila sedež freisinškega posestva in mesto s svojo samoupravo. Posest je upravljal skrbnik, ki je bil hkrati tudi sodnik za vse podložnike. Mesto je za meščane pridobilo pravico do svojega sodnika, o pritožbah na njegove odločitve je odločal grajski oskrbnik. Leta 1803 je ta posest pripadla državi. Med prvo svetovno vojno je bila v gradu vojaška bolnišnica, med okupacijo so grad zasedli Nemci in nagnali uršulinke, kmalu po osvoboditvi pa je v gradu nastal kazenski poboljševalni dom in zaporniki so delali v bližnji tovarni Motor, iz katere je nastala Loška tovarna hladilnikov.³¹

Tudi med okupacijo Slovenije so nekatera grajska poslopja zelo spremenila svoj namen. Postala so ali vojašnice za nastanitev nemških, italijanskih ali madžarskih okupacijskih sil, zlasti vojske, ali pa zbirna taborišča za izgon določenih slovenskih prebivalcev ali pa zapori in mučilnice za pripadnike osvobodilnega gibanja. Zbirni taborišči za pregnane Slovence sta bili na primer grad Brestanica in Begunje na Gorenjskem; slednji je postal tudi mučilnica za zaprte domoljube iz Gorenjske.³²

Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini pustil dotedanje vodstvo in osebje zaporov. Postopoma so ga zamenjevali s svojim osebjem. Po italijanski okupaciji so to prevzeli Nemci, ki so postopoma v to osebje vključevali pripadnike Policijsko-varnostnega zbora, torej naše ljudi v službi okupatorske oblasti.³³

Zgodovinar Damijan Guštin je v svoji monografiji zapisal, da je med drugo svetovno vojno odvzem prostosti na Slovenskem dosegel največji obseg. Šlo je za policijski ali za sodni ukrep. Značilnost je bil odmik od dotedanje profesionalizacije nadzornega osebja v zaporih. Vojaške enote in policija so namreč oblikovale svoje zapore. Zato so bili zaprti izpostavljeni večjemu pritisku in manj strokovnemu ravnanju. Policisti, karabinjerji in vojaki so bili do zapornikov, zlasti političnih, nasilnejši. Domače osebje v zaporih so okupatorji prevzeli, a so ga šteli za manj zanesljivo. Večina tega osebja so bili pazniki. Nekateri pazniki so vzpostavili stike z narodnoosvobodilnim gibanjem. Okupator je praviloma postavil svoje vodilno osebje v zaporih. Za preprečevanje pobegov in zlasti zaradi naraščajoče nevarnosti partizanstva so zapore dodatni zavarovali, praviloma s policisti. To je veljalo zlasti za begunske zapore. Izračunal je, da je odvzem prostosti v zaporih, ki je trajal nad dva meseca, dosegel okoli 64.000 slovenskih prebivalcev. Če pa upoštevamo še tiste, ki jim je bila odvzeta prostost (izgon, internacija in konfinacija), je ta številka okoli 120.000, to je blizu 8 odstotkov prebivalstva. Med njimi je bilo okoli 90 % tistih, ki so bili nasprotniki okupatorjev.³⁴

Po osvoboditvi so nekateri gradovi ponovno spremenili svojo vlogo. Postali so ali začasna taborišča za zajete tuje vojake in njihove domače pomagače ali pa zapori. Zapori so bili zlasti na škofjeloškem gradu za tiste, ki so hodili na delo v bližnjo tovarno. V Brestanico so preselili zapornice iz Begunj na Gorenjskem. Po ukinitvi ženske kaznilnice so v Brestanici vzpostavili zbirni center za naše državljane, ki so bežali na Zahod in so jih prijeli naši organi; rekli so jim mejaši. Po obravnavi teh oseb, kjer so sodelovali tudi predstavniki varnostnih organov iz vseh jugoslovanskih republik, zlasti iz federacije, so mejaše razmestili po zaporih po vsej državi.³⁵

³⁰ Bandur: *Ne princeze in vitezi, zaporniki so prebivali v grajskih sobanah.*

³¹ Planina: *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino.*

³² *Enciklopedija Slovenije*: 1. zvezek, str. 313.

³³ Guštin: *Sodni zapor v Ljubljani med drugo svetovno vojno*, str. 123–141.

³⁴ Guštin: *Za zapahi*, str. 71, 75, 93, 417 in 421–422.

³⁵ Kranjec: *Molčali so in spali v krstah.*

II. ZAPORNIŠKA STRAŽA V CESARSKO-KRALJEVIH ČASIH

Kazenski zakonik iz leta 1803 je odpravil nenadzorovano javno kaznovanje in telesno mučenje. Uvedel je sistem odvzema prostosti in prevzgojno prisilno delo.³⁶ To je pomenilo drugačen pristop tudi pri izvrševanju kazni.

Sprva so bili v grajskih ječah za zaprte osebe zadolženi skoraj izključno grajski stražarji in hlapci kot pomožno osebje. Nekoliko podobno je bilo z ječami v mestih. Kapitalizem kot nova družbena ureditev je pomenil med drugim spremembe v osebju, ki je skrbelo za dogajanje v ječah. Stražarji so ostali del zaporniškega osebja, a ne več edini. Za notranje življenje v zaporih so postopoma uvajali še druge osebe, ki so skrbele za izvajanje novih načel za izvrševanje kazni.

2.1 Postopoma državni zapori

Z napredovanjem kapitalističnih odnosov je prihajalo tudi do novih oblik odklonskega ravnanja in drugih pojavov, tudi uporov nastajajočega mezdnege delavstva oziroma proletariata. Država je nastopila tudi z vojsko, ki je bila takoj pri roki. Zemljiška gospostva je vse bolj nadomeščala osrednja državna oblast s svojimi ustanovami. Med te so spadale tudi stavbe zaporov, preurejene ali zgrajene prav v te namene.

Leta 1821 so celovško kaznilnico za težje hudodelce prestavili v Ljubljano, in sicer na grad, kar je že omenjeno. Kaznjence v državnih ječah so razmeroma dobro oskrbovali, drugače pa je bilo v graščinskih zaporih.³⁷

Kaznilnico v Mariboru so zgradili leta 1889 in med drugo svetovno vojno so Nemci tam zapirali privržence osvobodilnega gibanja. Po letu 1963 je to vlogo osrednjih zaporov prevzel zavod na Dobu.

Država je leta 1875 kupila graščino Katzenstein v Begunjah in jo preuredila v ženske zapore. To ustanovo je zakupila Družba usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega in tako je bilo do leta 1941. Upravljanje te kaznilnice je redovnicam, ki jih je bilo 35, prinašalo dobiček. Zmogljivost tega zapora je bila do 300 oseb. V njem so bile lekarna, šola za ročna dela, šivalnice in velika ekonomija.³⁸ Med drugo svetovno vojno so Nemci tam zapirali zavedne Slovence, kmalu po vojni pa so tamkaj imeli miličniško šolo, nakar je bila tam bolnišnica za duševne bolezni.

V graščini na Igu iz leta 1696 so imeli svojo posadko Nemci, Italijani in domobranci, leta 1956 je grad postal zapor, ki je postal edini ženski zavod te vrste pri nas. Po ukinitvi zaporov v Brestanici so leta 1963 v Rogozi pri Mariboru oblikovali odprti kazenski zavod. V Kopru je bila kaznilnica od leta 1824.³⁹

Poleti 1902 so zgradili osrednjo pravosodno palačo v Ljubljani, v kateri so bili tudi prostori za preiskovalne in sodne zapore za krajše zaporne kazni. Ta del sodnega poslojja so leta 1970 podrli in tam zgradili nove prostore, kjer so čez dve leti namestili dve postaji milice, danes policijska postaja Ljubljana Center in postaja prometne policije Ljubljana.

³⁶ Strafgesetz über Verbrechen und schwere Polizei-Übertretungen, izdan 3. septembra 1803. V: Gesetze und Verfassungen in Justiz-Fache für die deutschen Staaten der Österreichischen Monarchie, von dem Jahre 1798 bis 1803, Wien: Aus der k.k. Hof-und Staats-Druckerei, 1816.

³⁷ Isto kot opomba 15, str. 244.

³⁸ Zemljič: *Oris ženske deviantnosti na začetku 20. stoletja*, str. 48–49.

³⁹ *Enciklopedija Slovenije*: 5. zvezek, str. 35–37.

2.2 Prisilna delavnica v Ljubljani

Vse naštete zapore je postopoma prevzela nase državna oblast s sedežem na Dunaju. Edina podobna prevzgojna ustanova, ki je bila deželna, torej kranjska, je bila prisilna delavnica v Ljubljani.

Dvorna pisarna je na predlog deželnih stanov Kranjske izdala določbe o začasni prisilni delavnici v Ljubljani. Ustanovili so jo leta 1847 v Ljubljani. Vanjo so pošiljali kršitelje javnega reda in miru, klateže in druge osebe, ki so prestajale krajše zaporne kazni policijskega (upravnega) značaja. Leta 1873 so ta zavod razdelili na dva dela: oddelek za mlajše mladoletnike, stare do 18 let, in oddelek za starejše mladoletnike, stare med 18 in 21 let.⁴⁰ Kranjska je leta 1870 podrobneje uredila poslovanje tega zavoda.⁴¹ Ni šlo za kaznovalno ustanovo, pač pa za poboljševalnico: osebe naj bi se navadile na ustrezno delo in se nravstveno poboljšale. Med take osebe so spadali brezdelneži, berači in nepošteno osebe, nevarne za osebno in premoženjsko varnost. Osebe je v ta zavod predlagala občina, odločilo pa okrajno glavarstvo. Dokončno je o tem odločila deželna vlada v Ljubljani. V zavod niso smeli poslati otrok (do 14 let), duševnih bolnikov, za delo nezmožnih oseb in doječih mater. Bivanje je trajalo najmanj šest mesecev in največ dve leti, po odločitvi deželne vlade pa tri leta. Leta 1885 je to uredil državni zakon⁴² in pristojnost glede oddaje v delavnico prenesel na sodišča. Ta so ob sodbi smela izreči oddajo v prisilno delavnico. S tem je prenehal veljati državni zakon zoper lenuhe in potepuhe z dne 10. maja 1873.⁴³

V taki delavnici je bilo zaposleno osebje, primerno za prevzgojo gojencev. Domnevati je mogoče, da je bilo varnostno osebje zelo redko, bržkone večinoma na vhodih ustanove. V tem sestavku jo je treba omeniti zgolj kot eno od ustanov za prevzgojo mladine, ki ni bila pravi zapor.

2.3 Nekaj nalog tudi za varnostne sile

Med prvo svetovno vojno so morali orožniki ali stražniki polagati pozornost tudi na nezanesljive osebe, ki so jim oblasti določile kraj, v katerem so morale prebivati. Rekli so jim interniranci ali konfiniranci. Prvi so morali bivati v za to določenem kraju, drugi pa so imeli gibanje omejeno na določeno območje, ki ga niso smeli zapustiti brez izrecnega dovoljenja pristojne oblasti. Takih oseb se ni dalo nadzorovati samo z zaporskimi stražarji, saj so bili nadziranci razpršeni tudi po vaseh, temveč je to vlogo prevzelo tudi orožništvo oziroma državna policijska straža.

Med temi osebami naj omenim le dva znana Slovenca: profesor dr. Fran Ilešič med prvo svetovno vojno ni smel zapustiti Ljubljane, saj je bil osumljen vseslovenskega delovanja; nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar je bil zaradi zavzemanja za Slovenijo sprva konfiniran v kraj Abtenau v deželi Salzburg, pozneje pa v Mozirju; v Ljubljano se je smel vrniti šele januarja 1918.⁴⁴

⁴⁰ Errichtung einer Provinzial-Zwangsarbeit-Anstalt in Laibach für Krain, 1847.

⁴¹ Postava 15. julija 1870, veljavna za vojvodino Kranjsko, zastran priganjanja obče škodljivih oseb v prisilno delavnico, 1870.

⁴² Postava, s katero se okrepljejo kazensko-pravna določila o tem, koga je dopuščeno deržati v prisilnih delavnicah in popravnih, 1885.

⁴³ Postava od 10. maja 1873, s katero se dajó policijsko-kazenska določila proti dela boječim se (lenuhom) in proti vlačugarjem (potepuhom), 1873.

⁴⁴ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem*, str. 398, 400.

III. PRAVOSODNA STRAŽA V JUGOSLOVANSKI KRALJEVINI

Jelka Melik, preučevalka našega pravosodnega sistema, je zapisala, da se je leta 1930, ko so bili sprejeti temeljni kazenski predpisi Kraljevine Jugoslavije, pri nas začelo obdobje, ko je na Slovenskem veljalo kazensko pravo, po zasnovi in vodilnih načelih enako kazenskemu pravu najrazvitejših in pravno najbolj urejenih držav.⁴⁵

V času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavije so čuvalje v zaporih praviloma imenovali pravosodna straža. Ta je na začetku tridesetih let 20. stoletja dobila nove pravne okvire za svoje delovanje in organiziranost. Po prvi svetovni vojni so slovenske oblasti poskrbele tudi za vojne invalide. Te, ki so jih zaposlili tudi kot paznike, vratarje in uradne sluge, je leta 1921 zapisal uradnik v invalidskem oddelku poverjenišтва za socialno politiko ljubljanske vlade, ko je poročal o prizadevanji nove oblasti za vojne invalide.⁴⁶

3.1 Pomagale so tudi državne varnostne sile

Tudi v tem obdobju so morale državne varnostne sile pomagati pri izvajanju kazenskih ukrepov oblastnih organov.

Po končani prvi svetovni vojni so nezanesljivim ljudem iz Koroške določili bivanje na ozemlju pod nadzorom jugoslovanskih oblasti in so bili nekakšni talci za ravnanje avstrijskih oblasti, zlasti med koroškimi Slovenci. Podobno so namreč storile avstrijske oblasti s koroškimi Slovenci, če so jih šteli za sumljive ali nezanesljive.

Poverjenišтво za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo v Ljubljani je februarja 1920 poročalo v Beograd, da je bilo leta 1919 na ozemlju tedanje Slovenije 462 takih oseb, avstrijskih državljanov, od teh 292 v Kočevju, 165 v Ljubljani, v Kranju tri, v Radovljici in Slovenj Gradcu po ena. Na ozemlju pod nadzorom jugoslovanskih sil je bilo tistega leta v internaciji še 73 oseb v Velikovcu in v Borovljah 138 oseb.⁴⁷ Po izgubi Koroške sta obe mesti pripadli Republiki Avstriji. Skupaj je bilo vseh internirancev s Koroškega torej 673 oseb. Interniranci so v Ljubljani bivali na gradu, v prisilni delavnici in v policijskih zaporih.⁴⁸

Ženske osebe, določene za prestajanje kazni v kazenski zavod v Begunje, so orožniki ali varnostni stražniki praviloma spremljali do Ljubljane. Tam so jih prevzeli policijski oziroma varnostni stražniki, ki so bili zaposleni na vsakokratnem policijskem oblastvu v slovenski prestolnici, in osebe spremljali v Begunje.⁴⁹ Spremistvo kaznovanih oseb so torej med potjo do kazenskih zavodov praviloma opravljali pripadniki obeh vrst tedanjih varnostnih sil, pazniki so nato nastopili svoje naloge v kazenskem zavodu.

3.2 Spet prisilna delavnica

Zakon⁵⁰ je poleti 1921 določil, da se osebe, ki so jih označili kot pretepače, pijance ali prostitutke, kaznujejo z zaporom do treh mesecev, po prestani kazni pa so jih smeli oddati v prisilno delavnico. Če so bile take osebe mlajše od 21

⁴⁵ Melik: *V imenu Njegovega Veličastva Kralja!*, str. 10.

⁴⁶ Breclj: *Oskrba vojnih oškodovancev v Sloveniji*, 1921.

⁴⁷ SI AS 61, šk. 47, spis št. 4252.

⁴⁸ SI AS 16, 1919, fascikel 3601–4200, spis št. 4119.

⁴⁹ Čelik: *Slovenski stražniki*, str. 73–74.

⁵⁰ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, 1921.

let, so jih oddali v zavod za vzgojo in moralno poboljšanje, kjer so bili do svoje polnoletnosti.

Pravosodni minister je na temelju tega zakona junija 1923 izdal uredbo o oddaji oseb v prisilne delavnice.⁵¹ Tam je oseba ostala tri, štiri ali pet let. Taka delavnica za ženske iz vse kraljevine je bila hkrati določena v ženski jetnišnici v Begunjah na Gorenjskem.⁵² Osebe so orožniki ali stražniki spremljali do Ljubljane, tam jih je prevzelo policijsko ravnateljstvo in z vlakom odpravilo v Begunje. Tako delavnico za moške iz celotne države so naslednje leto oblikovali v kaznilnici Stara Gradiška na Hrvaškem.⁵³

Maja 1925 so v begunjski prisilni delavnici ustanovili še oddelek za prisilno vzgojo mladoletnic, ki so bile obsojene po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Ta dekleta so morala biti ločena tako od zapornic kot od odraslih žensk na prisilnem delu. Tudi ta dekleta so do Ljubljane spremljali stražniki ali orožniki, od tam pa varnostno osebje policijskega ravnateljstva v Ljubljani.⁵⁴

Mladoletnice iz vse kraljevine, ki so bile obsojene po drugih predpisih, so kazni prestajale v kaznilnici v Slavonski Požegi na Hrvaškem.

3.3 Kaznovalni zavodi leta 1929

Jeseni leta 1929 je izšel zakon, ki je uredil prestajanje kazni zapora in je imel 81 členov.⁵⁵ Opustil je dotedanji izraz ječa in jo nadomestil z izrazom kazenski zavod, krajše zapor. Zakon je pooblastil ministra za pravosodje, da določi ustrezne zavode po celotni državi. Konec decembra istega leta je ta minister določil kazenske zavode. V Sloveniji sta bila dva tovrstna zapora. Polnoletni moški (stari nad 21 let) in starejši mladoletniki (stari med 18 in 21 let) so prestajali zaporno kazni v kazenskem zavodu v Mariboru. Za ženske istih starostnih skupin je bil kazenski zavod v Begunjah na Gorenjskem.⁵⁶

Deklice (stare do 14 let) in mlajše mladoletnice (stare med 14 in 18 let) so oddajali v zavod za prisilno vzgajanje in poboljševanje v Slavonski Požegi, dečke v tak zavod v Pakinskem in mlajše mladoletnike v zavod v Glini. Vsi trije omenjeni zavodi so bili na Hrvaškem. V Sloveniji je bil zavod za poboljševanje mlajših mladoletnikov od leta 1929 v Ponovičah pri Litiji, zavod za poboljševanje mlajših mladoletnic pa v Poljčah pri Begunjah.⁵⁷

Ista odločba je urejala tudi, kje so izvajali od sodišč izrečene varnostne ukrepe. Prisilno delo za moške je izvajala prisilna delavnica v Stari Gradiški, za ženske pa taka delavnica v Begunjah. Zavod za zdravljenje pijancev je bil v Lepoglavi, pijank pa v Begunjah. Zavod za zdravljenje neprištevnih moških je bil v Lepoglavi, takih žensk pa v Begunjah.⁵⁸

Zmogljivost moške kaznilnice v Mariboru je bila tedaj 472 oseb in ženske kaznilnice v Begunjah 250 oseb, skupaj torej 722 oseb. Sodni zapori so lahko sprejeli toliko oseb: v Celju 141, v Ljubljani 336, v Mariboru 253 in v Novem mestu 124 oseb, skupaj torej 854 oseb.⁵⁹

⁵¹ Uredba, kako postopati pri oddajanju oseb v prisilne delavnice, 1923.

⁵² Razpis o ustanovitvi prisilne delavnice v Begunjah, 1923.

⁵³ Razpis ministra pravde z dne 11. 8. 1924 o ustanovitvi prisilne delavnice v Stari Gradiški, 1924.

⁵⁴ Razpis o ustanovitvi oddelka za prisilno vzgojo mladoletnic pri prisilni delavnici v Begunjah, 1925.

⁵⁵ Zakon o izvrševanju kazni na prostosti, 1929.

⁵⁶ Osnova o razporedu obsojencev na poedine kazenske zavode po 7. členu zakona o izvrševanju kazni na prostosti, 1930.

⁵⁷ Razpored o oddajanju mladoletnikov (mladoletnic) v zavode za vzgajanje in poboljševanje, 1930.

⁵⁸ Razpored za oddajanje oseb v zavode za izvrševanje očevalnih odredb, 1930.

⁵⁹ Škerlj: *Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju*, str. 403; Jelić: *Kazneni i drugi slični zavodi Kraljevine Jugoslavije*, str. 1114–1121.

V Ljubljani so bili policijski zapori v stavbi deželnega sodišča (danes sodna palača na Tavčarjevi ulici 9), na policijskem ravnateljstvu (danes Policijska uprava v Ljubljani, Prešernova c. 18) oziroma v nekdanji šempetrski vojašnici (danes sestavni del Univerzitetnega kliničnega centra) in tudi na Magistratu (danes sedež vodstva Mestne občine Ljubljana), kjer so zakupili prostor za 30 oseb. V tej nekdanji vojašnici so bili med drugo svetovno vojno policijski zapori za rodoljube.⁶⁰

3.4 Uniforma in oborožitev pravosodne straže leta 1930

Sredi februarja 1930 je izšla Uredba o uniformi in oborožitvi pravosodne straže, ki je veljala od 31. januarja 1930.⁶¹ V Sloveniji se je za pravosodne stražnike uveljavljalo ime pazniki. Ta straža v kazenskih zavodih in sodnih zaporih je bila razvrščena po hierarhični lestvici takole: paznik, višji paznik in poveljnik paznikov. Le poveljnik paznikov je smel biti tudi v civilni obleki, drugi ves čas le v uniformi. Predpis je točno določil, kateri del uniforme je vsakemu od teh treh skupin pripadal in v kolikem roku. Zimska uniforma za vse je bila iz sukna in je obsegala bluzo, hlače in šajkačo (pokrivalo), za poveljnika paznikov pa še telovnik. Letna uniforma za vse moštvo je bila iz platna. Ti obleki sta jim pripadali vsako leto, enako tudi par čevljev, le paznikom in višjim paznikom tudi garnitura perila (dve srajci, dvoje spodnjih hlač, štiri obujke in dve brisači). Obujke so bile namesto nogavic. Vsaki dve leti so pazniki in višji pazniki prejeli zimski sukneni telovnik in poletno platneno bluzo. Na tri leta so vsi prejeli: plašč, par usnjenih in par suknenih golenic. Vsaka štiri leta je poveljnik paznikov prejel dežni plašč (pelerino), drugi pa plašč. Na pet let je paznikom in višjim paznikom pripadal dežni plašč (pelerina).

Žensko osebje te straže je vsako leto prejelo zimsko volneno obleko in poletno laneno obleko, mornarsko in poletno kapo, par čevljev, štiri srajce, dve brisači, volneno ogrinjalo (pled); na tri leta jim je pripadala kratka zimska volnena jopica.

Pozimi so stražarji na zunanji straži uporabljali zimski plašč in zimske škornje, ki pa niso bili v njihovi osebni zadolžitvi, temveč v lasti zavoda.

Po preteku navedenih rokov trajanja za posamezne dele uniforme so le-ti postali last paznikov in višjih paznikov. Lahko so jih nosili tudi po prenehanju zaposlitve, a brez orožja in razpoznavnih znakov (označb položaja oziroma naziva).

Poveljniku paznikov, njegovemu namestniku in višjemu pazniku sta pripadala revolver in sablja. Pazniki so bili oboroženi s puško in nožem (bajonetom); ko so službo opravljali v notranjih prostorih, pa so bili oboroženi z revolverjem.

IV. ZA VARNOST ZAPOROV JE SPRVA SKRBELA MILICA

Po osvoboditvi države izpod okupatorjev je milica prevzela tudi skrb za varnost zaporov in podobnih ustanov. Med slednjimi so bila prva leta zlasti taborišča za vojne ujetnike, ki so jih miličniki stražili na deloviščih in v bivališčih. Ti miličniki so bili sprva deležni enakega izobraževanja kot drugi miličniki, ki so bili razporejeni po postajah in v drugih enotah, na delovnem mestu pa so se dodatno usposabljali in izpopolnjevali za pazniška opravila.

Miličniki so se sprva srečevali tudi s štirimi oblikami neprostovoljnega dela. Konvencija Mednarodne organizacije dela je že leta 1930 prepovedala vsa-

⁶⁰ *Krajevni leksikon Slovenije*: II. knjiga, g. Ljubljana, str. 336.

⁶¹ Uredba o uniformiranju in oborožitvi pravosodne straže, 1930.

ko prisilno delo. Ta se je uveljavljala počasi in različno po državah. Kazenska zakonodaja v Jugoslaviji je v obdobju 1945–1951 poznala štiri oblike nesvobodnega dela: a) prisilno delo brez odvzema prostosti, kar je veljalo do leta 1948; b) prisilno delo z odvzemanjem prostosti, kar je veljalo do leta 1951; c) poboljševalno delo je bilo s predpisom uvedeno leta 1948 in preklicano leta 1951; č) družbenokoristno delo so uvedli leta 1949 in odpravili leta 1951. Sodišča so izrekala obsodbe na prve tri oblike, upravni organi pa na zadnji dve obliki tega dela. To delo je doseglo višek v času izvajanja prvega petletnega plana 1947–1951. Leta 1951 je zvezni zakon predpisal delo kot vzgojni ukrep.⁶²

4.1 Iz zakonskih določb

Pazniki so imeli ista pooblastila za uporabo prisilnih sredstev kot drugi miličniki. Prvi zakon o milici je leta 1946 med prisilna sredstva uvrstil le telesno silo in orožje. Paznik je orožje smel uporabiti v petih primerih, če ni mogel drugače: a) odbiti fizičnega napada nase; b) zavarovati življenja državljanov; c) premagati nasilnega protipravnega odpora pri opravljanju pomembnega uradnega opravila; č) preprečiti pobega nevarnih zločincev; d) odbiti napada na državno ali društveno premoženje ali objekt, ki ga je varoval.⁶³ Za paznike so bile pomembne vse določbe te vrste, še posebej pomembne pa določbe pod gornjimi točkami a), c), č) in d).

Kmalu so določbe predpisov o izvrševanju kazni tovrstne naloge prenesle na pazniško službo, ki je dobivala svoje lastne naloge, organiziranost, izobraževanje in uniformo. Ta služba je ostala v okviru organov za notranje zadeve. Miličniki, ki so skrbeli za varnost v teh zavodih, so se postopoma tudi v pravnih predpisih razločevali od drugih miličnikov, ki so skrbeli za javno varnost v mestih in podeželju.

Naslednji zakon o organih za notranje zadeve je leta 1956 prvič med notranje zadeve uvrstil tudi izvrševanje kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov, če niso v pristojnosti drugih organov. Miličniki so čuvali tudi osebe, ki so bile v priporu ali v preiskovanem zaporu.⁶⁴

Tudi temeljni zakon o službi notranjih zadev je leta 1964 med nalogami organov za notranje zadeve naštel izvrševanje kazenskih sankcij, kar je imelo pomen za vso državo.⁶⁵ Zatem v temeljnih predpisih o notranjih zadevah ni bilo več določb, ki bi se nanašale na izvrševanje kazenskih sankcij.

Po brionskem plenumu CK ZKJ 1. julija 1966 so se začele priprave na prenos izvrševanja kazni zapora od organov za notranje zadeve na republiške pravosodne organe. Leta 1968 je to prešlo v pristojnost pravosodja⁶⁶ in s tem se je začelo novo, drugo povojno obdobje v izvrševanju kazni v Sloveniji, sta zapisala pisca članka o profesionalizaciji penološke stroke pri nas.⁶⁷ Leta 1971 so ustavna dopolnila celotno področje izvrševanja kazenskih sankcij prenesla v pristojnost republik in pokrajin, in to ni bilo več v zvezni pristojnosti.⁶⁸

Približno četrto stoletje po drugi svetovni vojni je bilo torej izvrševanje kazenskih sankcij v naši državi v pristojnosti organov za notranje zadeve, nato je prešlo v pristojnost pravosodja. Značilen je bil močan vojaški in miličniški vpliv, ki se je odražal v avtoritarnosti in rigidnih (togih, okorelih) odnosih med obsojenci in delavci v zaporih.

⁶² Mikola: *Delo kot kazen*, str. 7–9.

⁶³ Zakon o narodni milici, 1946, čl. 14.

⁶⁴ Zakon o organih za notranje zadeve, 1956, čl. 5 in 7.

⁶⁵ Temeljni zakon o službi notranjih zadev, 1964, čl. 15 in 17.

⁶⁶ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, 1968.

⁶⁷ Meško in Hacin: *Profesionalizacija penološke stroke v Sloveniji*, str. 312.

⁶⁸ Ustavni amandmaji XXV. do LIII. k ustavi SR Slovenije, 1971.

4.2 Pravilnik o pazniški službi

Na temelju zakona o izvršitvi kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov iz leta 1951 je minister za notranje zadeve FLRJ leta 1952 izdal Pravilnik o pazniški službi v kazenskih poboljševalnih zavodih, ki je veljal od 5. aprila 1952.⁶⁹ To je bil prvi tovrstni pravilnik pod novo oblastjo, ki je bil objavljen in že zato ga je vredno prikazati.

Pazniki so varovali prostore zavoda, čuvali obsojence med delom bodisi v zavodu bodisi zunaj njega, vzdrževali notranji red in disciplino med obsojenci ter med prevozom spremljali obsojence. Kjer so kazni prestajale ženske, so paznice skrbele za vzdrževanje notranjega reda in discipline. Njihovi nazivi so bili za moške: paznik, višji paznik, nadzornik paznikov in poveljnik paznikov; za ženske pa: paznica, višja paznica, nadzornica paznic in poveljnica paznic. Sistematizacijo pazniškega osebja je določil republiški minister za notranje zadeve, za zvezne zavode te vrste pa zvezni notranji minister. To osebje je bilo uniformirano in oboroženo, kar je določil zvezni minister za notranje zadeve.

Neporočeni pazniki in višji pazniki so morali praviloma stanovati v prostorih zavoda, enako vdovci brez otrok ali razvezani brez otrok; drugi pa v neposredni bližini. Brez dovoljenja starešine niso smeli zapustiti svojega bivališča. Starešina paznikov je moral skrbeti za poučevanje moštva, kako opravljati službo.

Strelno orožje pri opravljanju službe je smel uporabiti v petih primerih: a) če ni mogel drugače odvrniti neposrednega napada nanj; b) če obsojenec na drugi poziv paznika ni obstal; c) če katera koli oseba na tretji poziv ni obstala; č) če ni mogel drugače priklicati paznikov na pomoč; d) ob požaru, uporuh obsojencev ali ob drugi nenadni nevarnosti.

Če ni bil v službi, je smel v zavodu orožje uporabiti v treh primerih: a) če ga je dejansko napadel en ali več obsojencev, napada pa ni mogel drugače odvrniti; b) če ni mogel drugače preprečiti pobega enega ali več obsojencev; c) če je eden ali več obsojencev skušalo pobegniti z dela zunaj zavoda ali med spremljanjem, pa se tega ni dalo drugače preprečiti.

Če je prišlo znotraj zavoda do upora in je bila nevarnost, da bi obsojenci pobegnili ali ogrožali zavod, je o uporabi orožja odločil upravnik ali poverjenik za notranje zadeve kot načelnik pristojnega organa za notranje zadeve, ob njuni odsotnosti pa starešina paznikov ali njegov namestnik.

Med paznike je bil sprejet, kdor je izpolnjeval pogoje iz 50. člena zakona o državnih uslužbencih. Ta je vseboval osem pogojev, od državljanstva FLRJ prek volilne pravice do vseh drugih pogojev za stroko, v katero je hotel stopiti. V državno službo je bil lahko izjemoma sprejet tudi tisti, ki je bil starejši od 50 oziroma 60 let ali tuji državljan, če je to dovolil predsednik vlade FLRJ.⁷⁰ Poleg teh osmih pogojev sta bila za paznika še dodatna dva pogoja: da je odslužil vojaški rok in je bil star od 21 do 30 let. Pazniki so dobili brezplačno uniformo, orožje in opremo; tisti, ki so stanovali v zavodu, pa še brezplačno oskrbo, kurivo in razsvetljava.

Leta 1948 je bil ta zakon o državnih uslužbencih spremenjen in dopolnjen, spremenjen je bil tudi 50. člen, in sicer tako, da je smel biti za državnega uslužbenca sprejet tudi tisti, ki je izpolnjeval vse pogoje, star pa je bil nad 16 let, če je to dovolila vlada FLRJ.⁷¹

⁶⁹ Pravilnik o pazniški službi v kazensko poboljševalnih zavodih, 1952.

⁷⁰ Zakon o državnih uslužbencih, Ur. list FLRJ, št. 62/46, z dne 2. avgusta 1946.

⁷¹ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnih uslužbencih, Ur. list FLRJ, št. 44/48, z dne 29. maja 1948, čl. 20.

4.3 Stroga disciplina

Zgoraj opisani pravilnik o pazniški službi iz leta 1952 je imel stroge določbe glede discipline med pazniškim osebjem. Odgovarjali so za disciplinske nerednosti in za disciplinske prestopke. Med nerednosti so šteli manjše kršitve službene dolžnosti, za prestopke pa hujše kršitve službene dolžnosti, ne glede na to, ali so za posledico imeli kazensko odgovornost. Za nedisciplino so odgovarjali po zakonu o državnih uslužbencih.

Kot disciplinske nerednosti so šteli šest kršitev: nepravilno hrambo orožja in opreme; nepravilno nošenje orožja in uniforme; nepravilno ravnanje v postroju; nepozdravljanje ali nepravilno pozdravljanje starešin; nepravilno postiljanje postelje, pospravljanje obleke in perila v kasarni; nezadostno snago telesa, perila, obleke, obutve, postelje in prostorov v kasarni. Za te nerednosti je bilo predvidenih pet kazni: ustni ukor; ustni ukor pred postrojem; pisni strogi ukor; denarna kazen, ki je za vsak posamezni primer lahko znašala največ 10 odstotkov čistih prejemkov v enem mesecu, vsota teh kazni pa največ 20 odstotkov vseh mesečnih prejemkov; zapor do deset dni. Komur je bila izrečena denarna kazen, so mu otroški dodatek izplačevali v celoti. Zadnje tri naštete kazni so vpisali v uslužbenški list. Te kazni je izrekal upravnik zavoda ali poverjenik za notranje zadeve, po pooblastilu obeh pa tudi starešina paznikov. Možna je bila pritožba na izrečeno kazen. Če jo je izrekel starešina paznikov, je pritožbo reševal upravnik zavoda ali poverjenik za notranje zadeve; o pritožbi na upravnikovo odločbo je odločal poverjenik; o pritožbi na poverjenikovo odločbo pa je odločalo republiško ministrstvo za notranje zadeve.

Disciplinski prestopki so bili našteti v 65c. členu zakona o državnih uslužbencih, in sicer jih je bilo 16; poleg teh pa je za paznike bilo določenih še 11 drugih prestopkov: zapustitev dolžnosti brez dovoljenja starešine ali brez opravičene službene potrebe; vsaka nepokorščina do nadrejenih; nemaren odnos do čuvanja opreme, orožja, uniforme in drugega državnega premoženja; neopravičeno jemanje ali odtegotvanje hrane obsojencem; sprejemanje nagrad ali daril od obsojencev, njihovih sorodnikov ali drugih oseb; vsako kupovanje, prodajanje ali menjanje stvari, živil ali drugih predmetov med uslužbenci in obsojenci; prinašanje prepovedanih stvari v zavod ali odnašanje takih stvari iz zavoda ter pomoč ali omogočanje takih dejanj obsojencem; vsako neodločno ali nepazljivo nastopanje nasproti obsojencu, ki mu je zaupan, da pazi nanj; prinašanje alkoholnih pijač v prostore, v katerih so obsojenci, in dovolitev, da obsojenci pijejo alkoholne pijače; spanje na pazniškem mestu ali med pazniško službo; vsako ravnanje z obsojenci, ki je v nasprotju s pravili službe ali predpisi hišnega reda.

Za disciplinske prestopke je bilo predvidenih petero kazni: prepoved napredovanja v višji plačilni razred oziroma podelitve periodičnega poviška in tudi prepoved napredovanja v višji naziv za čas od šestih mesecev do enega leta; zmanjšanje prejemkov za dobo od treh mesecev do enega leta, kar v posameznem mesecu ni smelo presegati 20 odstotkov enomesečnih čistih prejemkov; zapor od deset do trideset dni; odpust iz službe s prepovedjo vrnitve v službo za dobo od enega do treh let; odpust iz službe za vselej. Komur je bila izrečena denarna kazen, so mu otroški dodatek izplačevali v celoti.

Kazni za disciplinske prestopke je na prvi stopnji izrekalo disciplinsko sodišče zavoda, o pritožbi pa disciplinsko sodišče ministrstva za notranje zadeve v republiki. O disciplinskih prestopkih paznikov, ki so službo opravljali pri poverjeništvu za notranje zadeve okrajnega oziroma mestnega ljudskega odbora, je na prvi stopnji odločalo disciplinsko sodišče ministrstva za notranje zadeve v republiki.

Paznik, ki je bil disciplinsko kaznovan z zaporom, ni imel pravice do prejemkov za čas, ko je prestajal to kazen, razen otroškega dodatka.

Leta 1948 so spremembe in dopolnitve zakona o državnih uslužbencih

določile 23 disciplinskih prestopkov, za katere je bil storilec odgovoren ne glede na to, da je prestopek storil bodisi iz malomarnosti bodisi zavestno.⁷²

4.4 Pazniki kot izvršilni uslužbenci v notranjem resorju

Istega dne, torej 5. aprila 1952, je začel veljati tudi pravilnik, ki je določil, kdo so izvršilni uslužbenci v notranjem resorju.⁷³ Med te uslužbence je štel v celoti tudi pazniško osebje, ki je bilo po hierarhiji razporejeno takole: paznik, višji paznik, nadzornik paznikov in poveljnik paznikov.

Paznik je moral imeti končano najmanj osnovno šolo in končati tečaj za ta naziv. Ta tečaj je potekal v nižji šoli republiškega ministrstva za notranje zadeve.

Višji paznik je dosegel ta naziv po petih letih službovanja na mestu paznika.

Nadzornik paznikov je moral imeti vsaj nepopolno srednjo šolo in nižjo šolo republiškega notranjega ministrstva ali pa deset let službovanja kot paznik ali višji paznik ter strokovni izpit za nadzornika paznikov.

Poveljnik paznikov je moral službovati najmanj deset let kot nadzornik paznikov in opraviti strokovni izpit za poveljnika paznikov.

Plača paznika je bila 5.600 dinarjev na mesec, s poviški na službena leta pa do 7.700 dinarjev. Višji paznik je bil uvrščen od XVII. do XV. plačilnega razreda, nadzornik paznikov od XVI. do XIII. plačilnega razreda in poveljnik paznikov od XII. do XI. plačilnega razreda. Vsaka tri leta službe so tistim v XV., XIII. XII. in XI. plačilnem razredu pripadali po trije periodični poviški. Ti poviški so v XV. plačilnem razredu znašali 300 dinarjev na mesec, v XIII. in XII. razredu po 400 dinarjev in v XI. plačilnem razredu 500 dinarjev mesečno. Poviški paznikov so znašali 300 dinarjev na mesec in jih je bilo sedem, prav tako vsaka tri leta službe.

Minister za notranje zadeve v republiki je predpisal učni načrt in program nižje šole ministrstva za notranje zadeve, enako je veljalo za tečaj za paznike v tej šoli. Isti minister je predpisal program strokovnega izpita za nadzornika in poveljnika paznikov. Kdor ni uspešno končal zaključnega izpita v tej šoli ali na tečaju, mu je prenehala služba. Napredovanje je bilo dveh vrst: a) v višji naziv in b) v višji plačilni razred.

Pet let po uveljavitvi tega pravilnika, torej od leta 1957 dalje, so bili lahko za višjega paznika postavljeni tudi podčastniki JLA, za nadzornike paznikov častniki milice in JLA, za poveljnika paznikov prav tako častniki milice in JLA. Če so podčastniki in častniki milice ter JLA prenehali dotedanjo službo in najkasneje v pol leta prestopili med paznike, se jim je dotedanja služba štela po določbah tega pravilnika.

V dveh poznejših letih je bil ta pravilnik trikrat spremenjen in dopolnjen. Od 18. februarja 1953 je bil ta pravilnik spremenjen in dopolnjen takole: poveljnik paznikov je bil razvrščen od XII. do VIII. plačilnega razreda; trije periodični poviški so bili v XV., XIII., XII., XI. in VIII. plačilnem razredu.⁷⁴ Od 30. septembra 1953 je veljala ta sprememba tega pravilnika: plača paznikov je znašala 6.300 dinarjev na mesec, s poviški po službenih letih pa do 8.400 dinarjev.⁷⁵ Od začetka leta 1954 je veljala tretja sprememba. Najprej so bile spremembe v razvrstitvi pazniškega osebja v plačilne razrede, in sicer: paznik od XVIII. do XV. razreda, višji paznik od XV. do XIV. razreda, nadzornik paznikov od XIII. do XII.

⁷² Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnih uslužbencih, Ur. list FLRJ, št. 44/48, z dne 29. maja 1948, čl. 31.

⁷³ Pravilnik o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, 1952.

⁷⁴ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru za notranje zadeve, 1953.

⁷⁵ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru za notranje zadeve, 1953.

razreda in poveljnik paznikov od XII. do VIII. plačilnega razreda. Za paznika so veljali štiri periodični poviški v XV. plačilnem razredu, za višjega paznika, nadzornika paznikov in poveljnika paznikov pa trije periodični poviški v XIV., XII., XI. in VIII. plačilnem razredu. Periodični poviški so znašali v VIII. razredu 600 dinarjev, v XI. razredu 500 dinarjev, v XII., XIV. in XV. razredu pa 400 dinarjev.⁷⁶

4.5 Tri vrste uslužbencev državnih organov leta 1952

Sicer so za pazniško osebje veljale določbe temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov iz leta 1952.⁷⁷ Plača je bila določena po strokovni izobrazbi, nazivu, uspehu pri delu in službenih letih. Bilo je dvajset plačilnih razredov, od I. do XX. Plača v I. plačilnem razredu je znašala 22.500 dinarjev, v XX. pa 5.000 dinarjev. Državni uslužbenci z nazivom, za katerega se je zahtevala nižja strokovna izobrazba, so spadali v plačilne razrede od XX. do XIV., s srednjo strokovno izobrazbo so bili razvrščeni od XVI. do IX. plačilnega razreda ter tisti z višjo in visoko izobrazbo od XIV. do I. plačilnega razreda. Glede na vrsto del so se državni uslužbenci delili na a) upravne in strokovne uslužbence, b) na izvršilne uslužbence in c) na pisarniške uslužbence. Pripadal jim je lahko še položajni dodatek. Na začetku leta 1954 je bila ta uredba spremenjena in dopolnjena in objavljeno je bilo njeno prečiščeno besedilo. Plača je bila opredeljena kot temeljna, dopolnilna in položajni dodatek. Plačilni razredi so bili od najvišjega I. do najnižjega XX. Plača v I. plačilnem razredu je bila 22.500 dinarjev, v XX. pa 5.500 dinarjev. Uslužbenci z nazivom, za katerega se je zahtevala nižja strokovna izobrazba, so bili razvrščeni od XX. do XII. razreda, tisti s srednjo strokovno izobrazbo od XVI. do VIII. razreda in tisti z višjo ali visoko izobrazbo od XIV. do I. razreda.⁷⁸

Na osnovi zgornje temeljne uredbe iz leta 1952 je izšel pravilnik, ki je s 1. aprilom 1952 uvedel poseben dodatek za uslužbence v resorju za notranje zadeve.⁷⁹ Poseben dodatek je znašal od 500 do 3.000 dinarjev na mesec. Določil je, da uslužbencem v kazenskih poboljševalnih domovih pripada poseben dodatek, brezplačno stanovanje in kurivo. Čez dobri dve leti je bil znesek tega dodatka določen v znesku od 500 do 6.000 dinarjev na mesec.⁸⁰ Leta 1956 je to uredila uredba.⁸¹ Uslužbencem notranjega resorja je pripadal tak dodatek v višini od 1.000 do 10.000 dinarjev mesečno. Uporabljala se je od 1. julija 1956. Zvezni državni sekretar za notranje zadeve je bil pooblaščen, da izda pravilnik o tem dodatku.

4.6 Določbe o uporabi prisilnih sredstev iz leta 1956

Zvezni zakon je leta 1956⁸² obširneje opredelil, kaj obsegajo notranje zadeve: to je neposredno izvrševanje zakonov in drugih predpisov ter organiziranje služb za opravljanje drugih upravnih zadev in dejavnosti na področju zaščite državne varnosti, javnega reda, reda in miru, svobode in pravic državljanov ter

⁷⁶ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, 1954.

⁷⁷ Temeljna uredba o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1952.

⁷⁸ Uredba o spremembah in dopolnitvah temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1954.

⁷⁹ Pravilnik o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, 1952.

⁸⁰ Pravilnik o spremembi pravilnika o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, 1954.

⁸¹ Uredba o posebnem dodatku za uslužbence organov za notranje zadeve, 1956.

⁸² Zakon o organih za notranje zadeve, 1956, členi 1, 5, 8, 13, 82, 83, 84, 101 in 104.

družbenega in zasebnega premoženja ter na področju izvršitve kazni, civilne zaščite in osebnih stanj. To je bilo podrobneje določeno v obliki trinajstih področij notranjih zadev, kjer so v šesto področje šteli izvršitve kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov, če niso posamezne od teh zadev v pristojnosti drugih organov; te slednje zadeve so bile vključene med tiste, ki so splošnega pomena za federacijo.

Organi za notranje zadeve so organizirali službe in zavode za izvršitev kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov ter za čuvanje oseb, zoper katere je v kazenskem postopku odrejen pripor ali preiskovalni zapor.

Miličniki in uslužbenci straže v KPZ so imeli pravico in dolžnost nositi orožje po predpisih o njihovi oborožitvi. Poleg tega so nosili tudi gumijevko v primerih, ki jih določijo pravila službe.

Skupno je bilo določilo, kdaj smeta miličnik in uslužbenec straže KPZ uporabiti prisilna sredstva.

a) Fizično silo ali gumijevko sta smela uporabiti tedaj, ko je bilo treba obvladati upiranje osebe, ki je motila red in mir, ali jo je bilo treba pridržati ali privedi ali odvrniti njen napad.

b) Strelno orožje je smel miličnik ali stražnik v KPZ pri opravljanju službe uporabiti tedaj, če ni mogel drugače: zavarovati življenja državljanov; obvladati nasilnega protipravnega upiranja, na katerega je naletel pri opravljanju pomembnejše uradne naloge; preprečiti bega osebe, zasačene pri hujšem kaznivem dejanju, ali osebe, za katero je izdana tiralica; preprečiti bega oseb, ki jim je vzeta prostost in so mu zaupane v čuvanje; odvrniti od sebe hujšega fizičnega napada ali preprečiti poskusa napada, ki ogroža njegovo življenje; odvrniti napada na objekt, ki mu je zaupan v čuvanje, ali napada na premoženje večje vrednosti. Strelno orožje sta smela uporabiti le tedaj, če nista mogla s fizično silo ali gumijevko zagotoviti izvršitve uradne naloge. Če je bilo mogoče, sta morala prej na to opozoriti tistega, proti kateremu sta nameravala uporabiti orožje.

O disciplinskih prestopkih stražarjev v KPZ so na prvi stopnji odločala disciplinska sodišča v KPZ, na drugi stopnji pa disciplinsko sodišče republiškega državnega sekretariata za notranje zadeve.

Ta zvezni zakon je uporabil ime stražarji v kazensko poboljševalnih zavodih in ne besedo pazniki. Slednja se je najbolj uveljavljala v naši republici.

Zvezni zakon je leta 1964⁸³ določil, da med zadeve državne uprave, ki jih opravljajo organi za notranje zadeve, spada tudi izvrševanje kazenskih sankcij, med notranje zadeve, ki imajo pomen za vso državo, je uvrstil izvrševanje kazenskih sankcij. Zvezni sekretariat za notranje zadeve je bil odgovoren za izvrševanje notranjih zadev, ki imajo pomen za vso državo tudi takrat, kadar jih opravljajo organi za notranje zadeve v republici.

Zadnji zvezni zakon o notranjih zadevah iz leta 1966⁸⁴ ni več vseboval nobenih določb o tem, da bi izvrševanje kazenskih sankcij spadalo pod notranje zadeve, kot je že omenjeno.

4.7 Nazivi in plače paznikov po uredbi iz leta 1958

Leta 1956 je začel veljati zakon o organih za notranje zadeve in nastala je potreba, da se na novo uredijo nazivi in plače uslužbencev v teh organih. Zato je izšla obširna uredba z 51 členi, ki se je uporabljala od 1. januarja 1958.⁸⁵ Med organe za notranje zadeve so šteli tudi stražo v KPZ, zato je uredba vsebovala tudi določbe o uslužbencih te straže.

⁸³ Temeljni zakon o službi notranjih zadev, 1964, členi 15, 17 in 19.

⁸⁴ Temeljni zakon o notranjih zadevah, 1966.

⁸⁵ Uredba o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, 1958.

Uslužbenci straže v kazenskih poboljševalnih zavodih so imeli nazive paznik, višji paznik, nadzornik paznikov in poveljnik paznikov. Pazniki so spadali v plačilne razrede od XVIII. do XII., višji paznik od XVI. do X., nadzornik paznikov v XV. do VIII. in poveljnik paznikov v XII. do V. plačilnega razreda. V zaključnih plačilnih razredih paznikov so bili trije periodični poviški, za višje paznike, nadzornike in poveljnike pa dva periodična poviška.

Poseben dodatek na službo je znašal do 16.700 dinarjev na mesec. Odvisen je bil od pomena delovnega mesta, posebnih naporov in nevarnosti pri opravljanju službe. O tem dodatku je odločal zvezni državni sekretariat za notranje zadeve.

Pripravniška doba in strokovni izpit sta bila določena za naziv paznika, nadzornika paznikov in poveljnika paznikov. Pripravnik za paznika je moral imeti končano vsaj obvezno osnovno šolo; pripravnik za nadzornika paznikov popolno srednjo šolo ali njej enako strokovno šolo in šolo za rezervne oficirje; pripravnik za poveljnika paznikov pa končano fakulteto ali visoko šolo in šolo za rezervne oficirje.

Za pripravnike je znašala temeljna plača toliko: za paznika temeljna plača v XVIII. plačilnem razredu, za nadzornika paznikov temeljna plača v XV. plačilnem razredu in za poveljnika paznikov temeljna plača v XII. plačilnem razredu.

Pripravnik za paznika je med pripravniško dobo opravil praktični pouk v KPZ in na pripravniškem tečaju za paznike. Pripravnik za nadzornika in za poveljnika paznikov sta to opravila v KPZ. Zaključni izpit na tečaju se je štel kot strokovni izpit za paznika.

V višjega paznika je lahko napredoval paznik, ki je bil vsaj šest let paznik, dobil v zadnjih dveh letih vsaj oceno »se odlikuje« in je z uspehom končal šolo za višje paznike. Višji paznik je lahko napredoval v nadzornika paznikov, če je prebil tri leta v X. plačilnem razredu in je zadnji dve leti dobil oceno vsaj »se odlikuje«; če je v zadnjih treh letih dobil oceno »se posebno odlikuje«, je lahko napredoval v nadzornika paznikov, če je imel vsaj dve tretjini delovne dobe, ki se zahteva za redno napredovanje v višji naziv. Nadzornik paznikov je lahko napredoval v poveljnika paznikov, če je imel vsaj petnajst let službe v organih za notranje zadeve, če je najprej opravil izpit za poveljnika paznikov ali končal višjo upravno šolo za notranje zadeve in je bil v zadnjih treh letih ocenjen z oceno »se posebno odlikuje«. Nadzornik paznikov, ki je končal popolno srednjo šolo in končano višjo upravno šolo za notranje zadeve, je lahko napredoval v poveljnika paznikov, če je imel vsaj osem let službe v ONZ in je bil v zadnjih treh letih ocenjen z oceno »se posebno odlikuje«.

4.8 Strokovna izobrazba pazniškega osebja leta 1960

Na začetku avgusta 1954 je začel veljati pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev notranjih zadev,⁸⁶ ki ni zadeval pazniškega osebja. Izdan je bil na temelju uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov.⁸⁷ Tudi dopolnitev tega pravilnika s konca februarja 1957 se ni nanašala na pazniško osebje.⁸⁸ Na temelju zakona o javnih uslužbencih iz leta 1957 je decembra 1960 začel veljati pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev organov za notranje zadeve, ki je celovito uredil to področje.⁸⁹ Veljal je tudi za pazniško osebje.

⁸⁶ Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, 1954.

⁸⁷ Temeljna uredba o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1952. Uredba o spremembah in dopolnitvah temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1954. Uredba je postala temeljna uredba o nazivih in plačah državnih uslužbencev.

⁸⁸ Pravilnik o dopolnitvah pravilnika o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, 1957.

⁸⁹ Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev organov za notranje zadeve, 1960.

Pripravniška doba za nazive paznika, nadzornika paznikov in poveljnika paznikov je trajala dve leti. Za pripravnika za paznika je bil sprejet, kdor je končal osemletno šolo ali njej enako šolo ali izobrazbo kvalificiranega delavca; izjemoma je bila dovoljena le izobrazba štirih razredov osnovne šole. Pripravnik za nadzornika paznikov je moral končati popolno srednjo šolo ali njej enako šolo in šolo za rezervne oficirje. Za pripravnika za poveljnika paznikov je bil sprejet tisti, ki je končal fakulteto ali visoko šolo in šolo za rezervne oficirje.

Pripravnik za paznika je med pripravniško dobo opravil tečaj in praktični pouk v kazenskem poboljševalnem zavodu. Pripravnik za nadzornika ali poveljnika paznikov je opravil praktični pouk v zavodu in na okrajnem tajništvu za notranje zadeve. Strokovni pouk pripravnikov je potekal po načrtu, ki ga je pripravil predstojnik organa, kjer je bil pripravnik zaposlen. Med strokovnim poukom je pripravnik pisal dnevnik.

Po opravljenem pripravništvu je kandidat opravil strokovni izpit. Ta je za nadzornika paznikov obsegal isto snov, kot je veljala za pristava: a) splošni del je obsegal državno in politično ureditev Jugoslavije; temelje gospodarskega sistema Jugoslavije; predpise o delovnih razmerjih in o javnih uslužbencih; temeljna načela socialnega zavarovanja; predpise o splošnem upravnem postopku in o upravnih sporih; predpise o pisarniškem poslovanju; b) posebni del je obsegal: zakon o organih za notranje zadeve in organizacijske predpise teh organov; temelje kazenskega prava in kazenskega postopka; temelje kriminalistične taktike, metodike in tehnike; posebni del upravnega prava; temelje varnostne službe; osnovno poznavanje pravil za opravljanje službe ljudske milice; osnovno poznavanje sistema izvrševanja kazni, civilne zaščite in gasilstva. Poleg tega je program posebnega dela izpita obsegal še sistem izvrševanja kazni; pouk v streljanju, oborožitev in teorijo streljanja; taktiko, bojno uporabo strelskega voda.

Strokovni izpit za poveljnika paznikov je obsegal snov splošnega in posebnega dela takega izpita za referenta prve in druge vrste. Splošni del izpita je obsegal isto snov kot za pristava, dodana pa so bila še temeljna načela finančnega in kreditnega sistema Jugoslavije. Posebni del tega izpita je obsegal ista področja kot za pristava, vendar v celoti in ne le temeljev, dodani so bili še osnovni pojmi mednarodnega javnega prava s posebnim ozirom na pravni položaj tujcev. Poleg tega je posebni del izpita obsegal še pouk v streljanju, oborožitev in teorijo streljanja; taktiko, bojno uporabo pehotne čete; topografijo.

Strokovni izpit so opravljali pred izpitnimi komisijami, ki jih je imenoval republiški državni sekretar za notranje zadeve. Izpitna komisija je štela predsednika in štiri do šest članov, ki so bili hkrati izpraševalci. O poteku izpita so vodili zapisnik, ki ga je vodil zapisnikar. Izpit je bil pisni in ustni. Ocene so bile: opravil z odličnim uspehom, opravil s prav dobrim uspehom, opravil z dobrim uspehom in ni opravil. Ta izpit je smel kandidat opravljati dvakrat.

Za paznike so bili organizirani pripravniški tečaji. Trajali so najmanj šest mesecev. Predmetnik in učni načrt je določil zvezni državni sekretariat za notranje zadeve. Obsegala sta državno ureditev Jugoslavije; zakon o organih za notranje zadeve in organizacijske predpise teh organov; pravila za opravljanje službe ljudske milice; temelje kazenske zakonodaje; temelje kriminalistike; upravno zakonodajo; telesno vzgojo; pouk v streljanju in oborožitev; postrojevalni pravilnik. Republiški državni sekretariat za notranje zadeve je smel določiti dopolnilni del gradiva ter dopolnil ta (zvezni) učni načrt in predmetnik. Opravljeni zaključni izpit na tečaju za paznike se je štel kot strokovni izpit za paznika.

Za napredovanje v poveljnika paznikov je bilo treba opraviti še poseben izpit. Ta je obsegal enako snov kot za napredovanje v čin majorja ljudske milice: ustavno pravo Jugoslavije; kazensko pravo Jugoslavije; kriminalistiko; zakon o organih za notranje zadeve ter zakone in uredbe, s katerimi je urejen uslužbanski status uslužbencev ljudske milice in straže v kazensko poboljševalnih zavodih; pravila za opravljanje službe ljudske milice; upravno pravo Jugoslavije; temelje mednarodnega javnega prava; varnostno službo; taktiko, bojno upora-

bo pehotne čete. Izpitno komisijo za ta posebni izpit je imenoval zvezni državni sekretariat za notranje zadeve.

Ta pravilnik je določil tudi posebne izpite za priznavanje strokovne izobrazbe višje stopnje. Tega je bilo dopustno opravljati le za priznavanje neposredno višje strokovne izobrazbe. Izpit je obsegal splošni in posebni del. Določen je bil program za oba dela tega izpita za priznanje srednje, višje in visoke izobrazbe.

4.9 Strokovni posvet o naših zaporih leta 1965

Sredina oziroma druga polovica šestdesetih let 20. stoletja je postajala zanimiva tudi glede zamisli o vlogi našega pravosodja in varnostnih služb. Skoraj leto dni pred znamenitim brionskim plenumom CK ZKJ, ki je bil 1. julija 1966, je bilo v Ljubljani posvetovanje o razmerah v kazenskih poboljševalnih zavodih v Sloveniji. Organizirala sta ga Oddelek za izvrševanje kazenskih sankcij pri Republiškem sekretariatu za notranje zadeve in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Posvet je trajal od 28. septembra do 2. oktobra 1965. Udeležili so se ga zlasti vodilni uslužbenci kazenskih poboljševalnih zavodov. Ob koncu srečanja so sprejeli sklepe, ki so obravnavali ta področja: spoznavanje osebnosti obsojencev; izobraževanje kadra; kadrovanje v kazensko-poboljševalne zavode; prevzgoja obsojencev; postpenalna pomoč in gospodarsko poslovanje KPZ. Sklepi so se v dobri meri nanašali tudi na pazniško osebje.

V poglavju o izobraževanju kadrov v teh zavodih so med drugim zapisali tudi to: pazniki se morajo redno šolati na Strokovni šoli za notranje zadeve v Tacnu; vsi pazniki morajo končati petmesečni pripravniški tečaj; za napredovanje v višje paznike je treba organizirati dopolnilne tečaje; nadzorniki paznikov morajo imeti končano srednjo strokovno šolo za notranje zadeve v Tacnu; pazniki, ki so imeli delovne izkušnje, a niso končali ustreznih tečajev ali šol, se morajo dopolnilno izobraževati v zavodu in pokazati znanje pred komisijo.

Poglavje o kadrovanju v zavodih je poudarilo, naj se sposobni pazniki predvidijo za nadaljnje šolanje, drugi pa razporedijo po sposobnostih in znanju. Nadaljuje naj se popolnjenje paznikov iz vrst miličnikov, a prestop naj dosežejo le tisti, ki imajo ugodne miličniške ocene.

Med avtorji prispevkov za ta posvet je bil tudi dr. Miloš Kobal, ki je prikazal agresivnostne situacije v zaporih in njihovo obvladovanje. Agresivnost lahko izzovejo tri vrste situacij: a) zapor sam po sebi kot prisiljevanje rojeva razmeroma malo agresivnih kriz; b) odrekanje, ko zapornikom ni uslišana prošnja po ugodnosti, je bolj nevarno za nastanek agresivnostne krize; c) največ agresivnostnih kriz rojeva napačno ocenjevanje razmer bodisi pri zapornikih bodisi pri uslužbencih zavoda. Poročevalec je ocenil, da je osebnotna problematika paznika precej podobna osebnotni problematiki nekaj skupin zapornikov.⁹⁰

Iz tega kratkega prikaza vsebine omenjenega posvetovanja je mogoče ugotoviti, kako velik poudarek je bil tedaj na posvetu dan pazniški službi v zaporih.

V. PAZNIKI SO PREŠLI V PRISTOJNOST PRAVOSODJA

Zlasti po končani drugi svetovni vojni so v razvitih državah sveta nastajali tudi novi pogledi na kaznovanje storilcev. Dotlej sta bili vodilni načeli kaznovanja storilcev maščevanje in zastraševanje, da drugi ne bi stopili na pot zločina.

⁹⁰ Posvetovanje o problemih kazenskih poboljševalnih zavodov, str. 87–89. Kobal: *Agresivnostne situacije v zaporih in njihovo obvladovanje*, str. 97–103.

Sedaj pa je dobivalo svojo vlogo tudi načelo odvzema prostosti v zaporih, v kolonialnih metropolah pa tudi deportacija v kolonialna ozemlja. Zapor je pripeljal do odprave številnih smrtnih in telesnih kazni.⁹¹ Temeljni cilj penološke teorije in prakse je bil v tem, da storilca usposobi za spoštovanje družbenih norm in vrednot, da postane koristni član družbe.⁹²

Prišlo je do uvajanja številnega strokovnega osebja v zaporih, od penologov, psihologov, socialnih delavcev do zdravnikov. Njihova naloga je bila, da s prevzgojnimi metodami ustvarjajo pogoje za proces rehabilitacije. Poleg njih je bilo tam številno osebje, ki je skrbelo, da ne bi prihajalo do pobegov iz zavodov, zagotavljali so red in disciplino v zavodih. Tudi za čuvaje se je v ospredje postavljala nova naloga: sodelovanje pri prevzgoji in resocializaciji obsojenih oseb. Tako se zmanjšuje dosedanja delitev dela med strokovnim in čuvajskim osebjem.⁹³

5.1 Naši pazniki so dobivali drugačno vlogo

Kot drugo obdobje v procesu profesionalizacije penološke stroke pri nas je mogoče šteti obdobje od leta 1968 do leta 1991. Usmeritev izvrševanja kazenskih sankcij se je prenesla z varnostne komponente na obravnavo obsojenec. Leta 1970 je penološki funkcionar zapisal, da pazniška služba kljub prenosu nalog na pravosodje ni opustila kaznovalnega in zastraševalnega koncepta kaznovanja.⁹⁴ Leta 1973 so pristojnosti za izvrševanje kazenskih sankcij prešle iz zveze na republiko, saj je zvezni predpis te vrste prenehal veljati.⁹⁵ Slovenija je istega leta dobila svoj predpis, ki je imel celo 269 členov.⁹⁶

Hkrati sta bila sprejeta predmetnik in učni načrt za novo šolo za paznike v Sloveniji.⁹⁷ Ta sta določila, da prihodnji pazniki dobijo splošna znanja iz programov srednjih šol in posebna znanja iz kazenskega prava, penologije, pedagogike, penološke andragogike, psihologije, osnov psihiatrije, osnov kriminalistike, predpisov o izvrševanju kazenskih sankcij itd. Kdor je hotel postati paznik, jo je moral uspešno končati. Ta šola je ugasnila konec osemdesetih let 20. stoletja. Leta 1975 je bilo ustanovljeno Slovensko penološko društvo, ki je leta 1976 sprejelo kodeks penološke etike. S tem kodeksom so se seznanili vsi delavci v kazenskih poboljševalnih zavodih v naši republici in tudi v šolanju paznikov mu je bila dana ustrezna pozornost. Na ta način se je naša penološka stroka uvrstila med podobne države na Zahodu.

V slovensko pravosodje je počasi prodiralo novo načelo: ljudi pošiljajo v jetnišnice zato, ker so kaznovani, ne pa zato, da bi bili kaznovani. To je postalo vsebina današnje penologije, je zapisal avtor obsežne tuje študije o zgodovini zločinstva in kaznovanja.⁹⁸

5.2 Ukrepi po uporabi obsojencev na Dobu

Sredi julija 1974 je prišlo v kazenskem poboljševalnem domu Dob pri Mirni do najhujših protestov zapornikov pri nas, ki so pomenili pravi upor.

V soboto, 13. julija 1974, zvečer, je bila na svetovnem prvenstvu v košarki,

⁹¹ Milutinović: *Kriminologija*, str. 460, 465.

⁹² Isto kot opomba 91, str. 489.

⁹³ Isto kot opomba 91, str. 522.

⁹⁴ Čerin: *Izobraževanje pazniškega osebja*, str. 90–96.

⁹⁵ Zakon o prenehanju veljavnosti zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, 1973.

⁹⁶ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, 1973.

⁹⁷ *Predmetnik in učni načrt za poklic penološki delavec paznik*, 1973.

⁹⁸ Hibbert: *Zgodovina zločinstva in kazni*, str. 440.

ki se je odvijalo v dvorani Tivoli v Ljubljani, na sporedu tekma med Jugoslavijo in ZDA. Tedenski program gledanja televizije v KPZ Dob ni predvideval, da bi obsojenci lahko gledali ta prenos. Zato so televizorje izključili, kar je povzročilo nemir zlasti v stavbi, kjer so bivali obsojenci povratniki. Prišlo je do nereda, požiganja in uničevanja opreme, ki ga tudi naknadna odobritev gledanja TV-prenosa ni pomirila. V razgovorih med obsojenci in upravo zavoda so se dogovorili, da bodo o zahtevah obsojencev govorili na sestanku v ponedeljek. Med zahtevami obsojencev so našteli: dovoljen ogled več TV-prenosov, zamenjava zdravstvenih delavcev v zavodu, zamenjava nekaterih paznikov, boljša hrana itd.

V nedeljo, 14. julija 1974, se je nemir začel v stavbi, kjer so bivali mlajši obsojenci. Tedaj se je uprava KPZ, ki ji je načeloval, ob 20.00 odločila za poseg milice. Na kraj so prišli deli posebne enote milice iz Novega mesta in Ljubljane, sodelovala je tudi četa rezervnih miličnikov iz bataljona, ki je bil ta čas na usposabljanju v miličniški šoli v Tacnu. Ponoči jim je uspelo vzpostaviti red v obeh uporniških zaporniških stavbah in v ponedeljek zjutraj je bil poseg povsem končan. Zoper kolovodje neredov sta bili uporabljene fizična sila in gumijevka. Posebna komisija delavcev pravosodja in notranjih zadev je v svojem poročilu o dogodkih naštela tudi stvarne okoliščine, ki so privedle do neredov in nato do posega milice: a) utesnjenost s prostori, saj so tedaj potekala popravila v stavbi za povratnike; b) tedaj je bila več dni po celotni Sloveniji velika vročina, prostori KPZ Dob pa niso imeli klimatskih naprav; c) med povratniki so bile osebe, ki bi bolj spadale v zdravstveno ustanovo; č) v zavodu je bilo premalo vzgojiteljev in paznikov.⁹⁹

Dogodki v KPZ Dob so navrgli tudi vprašanje, kako ustrezno pozornost nameniti tudi usposabljanju in izpopolnjevanju znanja vseh pooblaščenih uradnih oseb v teh zavodih, zlasti paznikov. Vodstvo izvrševanja kazenskih sankcij na ministrstvu za pravosodje, organizacijo uprave in proračun se je odločilo, da bo organiziralo in izvedlo tudi krajše oblike usposabljanja za paznike. Prvi seminar je bil 6. junija 1979 za vse poveljnike intervencijskih enot pooblaščenih uradnih oseb v kazenskih poboljševalnih zavodih, drugi pa 2. oktobra 1980.

K sodelovanju so obakrat povabili tudi avtorja tega sestavka, ki je v treh učnih urah obakrat orisal izredne dogodke v zavodih. Poudarek je bil na izkušnjah te vrste iz tujine, saj pri nas ni bilo pomembnejših izkušenj. Podrobneje je prikazal zlasti zgoraj opisani upor obsojencev v KPZ Dob pri Mirni 13. in 14. julija 1974; avtor je bil tedaj poveljnik čete rezervnih miličnikov, ki je iz Tacna prišla v zavod in pomagala pri vzpostavljanju reda in miru. Iz teh gradiv je nastal članek o protestnih pojavih v zaporih, kjer je bilo prikazano zlasti dogajanje v zahodnih državah.¹⁰⁰

Med ukrepi na področju prestajanja kazni zapora je po tem upor na Dobu treba omeniti tudi oblikovanje lastnih enot za posredovanje ob izrednih dogodkih v zaporih. Sestavljali so jih pazniki, ki naj bi izvajali ukrepe za umiritev razmer, tudi prisilne. Šele, ko to ne bi zaleglo, bi na pomoč poklicali milico. Te enote paznikov so se tudi ustrezno opremile za intervencije, starešine paznikov pa so jih usposabljali za posredovanje, saj so jih prej za to usposobili.

Ta upor na Dobu ni bil osamljen, saj je zlasti v tujini v 70. letih 20. stoletja prihajalo do uporov jetnikov. Tuji strokovnjak je zapisal, da reforme v zaporih po letu 1945 niso nikoli zares učinkovale, čeprav so bila temeljna načela znana že skoraj 150 let. Naštel je sedem takih načel, ki bi morala biti uveljavljena v praksi, a niso bila ali ne v celoti.¹⁰¹

⁹⁹ Čelik: *Varstvo javnega reda in miru, Neredi v KPD Dob pri Mirni*, str. 188–193.

¹⁰⁰ Čelik: *Protestni pojavi v zaporih*, str. 205–215.

¹⁰¹ Foucault: *Nadzorovanje in kaznovanje*, str. 293–295.

5.3 Neposredno spremljanje dogajanja med obsojenci

Po uporabi obsojencev v kazenskem poplajševalnem zavodu na Dobu julija 1974 je stopilo v ospredje vprašanje nevarnosti v naših zaporih pred izbruhom podobnih dogodkov. Tedaj so se vodilni delavci na Republiškem sekretariatu za notranje zadeve SRS skupaj z vodstvom Republiškega sekretariata za pravosodje dogovorili o skupnem nastopu pri preprečevanju neljubih dogodkov med zaporniki.

Na republiškem sekretariatu za notranje zadeve so izbrali izkušena kriminalista, ki je svoje delovno mesto dobil na Dobu. Njegove naloge so bile, da stalno spremlja dogajanje med obsojenci, zaznava morebitne priprave na upor, odkriva morebitne stike obsojencev z obsojenimi osebami v drugih slovenskih zaporih ali v Jugoslaviji, ki bi merili na skupno protestno akcijo zoper pravosodje itd.

Ta kriminalist je bil v stalnih službenih stikih s svojimi starešinami na upravi za zatiranje kriminalitete RSNZ SRS, z vodstvom zavoda na Dobu pa tudi z vodstvom uprave službe državne varnosti na RSNZ SRS. Svojo pozornost na podobne priprave v zaporih je usmerila tudi služba državne varnosti s svojimi metodami in sredstvi.

Ti ukrepi so veljali do spremembe oblasti v Sloveniji leta 1990 oziroma leta 1991. Pokazali so se kot uspešni zlasti na področju preprečevanja ekscesov med obsojenci. Ne le glede morebitnega upora, marveč tudi glede vnosa raznih mamil med obsojence, strelnega orožja in podobno.

5.4 Protesti zoper vojaško pravosodje v Ljubljani

V čas konec 80. let 20. stoletja spada tudi protestno dogajanje v Ljubljani, ki je nastalo zaradi poseganja vojaških varnostnih in pravosodnih organov na civilno področje in v njihovem uradnem jeziku (srbohrvaščini).

Junija in julija 1988 je v Ljubljani potekal postopek pred vojaškim sodiščem zoper četverico oseb. Trije so bili civilne osebe, in sicer Janez Janša, David Tasić in Franci Zavrl, Ivan Borštner pa je bil podčastnik Jugoslovanske ljudske armade. Javnost je razburilo zlasti to, da je vojska posegla na civilno področje in izvedla proces v srbohrvaškem jeziku. Zaradi tega je prišlo do raznih oblik protestov zoper vojsko.

Ti so najprej potekali pred vojašnico »4. julij« in tamkajšnjimi vojaškimi zapori 9. armadnega območja, saj je bila trojica v priporu prav v vojaških zaporih; Franci Zavrl pa se je pred aretacijo in priporom rešil s tem, da se je zatekel v bolnišnico za duševne bolezni na Studencu.

Ko se je na sedežu vojaškega sodišča začel sodni postopek zoper četverico, so se protesti začeli na Roški cesti, kjer je stalo poslopje vojašnice »Maršal Tito«. Trajali so vse dni trajanja tega postopka. Ob sklepu tega procesa in razglasitvi sodbe se je tam zbralo približno 10.000 oseb.

Protestnega shoda na Trgu osvoboditve se je 21. julija 1988 udeležilo okoli 25.000 ljudi, takega shoda v Mostecu, imenovanega tovariški miting, pa 22. julija 1988 približno 1.500 ljudi.¹⁰²

Prišlo je do vrste drugih nasprotovanj vojaškemu pravosodju, ki so se odvijala ne le v Ljubljani, temveč tudi drugje po Sloveniji.

¹⁰² Čelik: *Protestni pojavi, povezani s postopkom zoper četverico*, str. 327, 328.

VI. V SAMOSTOJNI SLOVENIJI NASTOPI PRAVOSODNA POLICIJA

V tretje obdobje profesionalizacije penološke stroke sta oba že imenovana avtorja¹⁰³ uvrstila čas samostojne Slovenije od leta 1991 dalje. Pozornost naših penologov se je usmerila v skrb za varstvo pravic in obravnavanje obsojenih oseb. V tem razdobju v Ljubljani ni bilo več penološke šole in strokovnjaki so ocenili, da so se povečale težnje, da bi zaporsko osebje organizirali po klasičnem policijskem modelu.¹⁰⁴

6.1 Iz organiziranosti izvrševanja kazenskih sankcij

Leta 1995 so osem samostojnih enot Ministrstva za pravosodje združili in nastala je Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij. To je organ v sestavi pravosodnega ministrstva. Vodi jo generalni direktor. Med drugim ta uprava skrbi za izobraževanje zaporskega osebja.

Danes je v Sloveniji šest zavodov za prestajanje kazni zapora, ki so se tako preimenovali iz dotedanjih kazenskih poboljševalnih domov in zaporov: a) Tisti na Dobu je namenjen obsojencem od enega leta in pol do 30 let zapora; b) zavod na Igu pri Ljubljani je namenjen vsem ženskim obsojenkam; c) zavod v Celju je namenjen vsem mladoletnikom; č) zavod v Kopru z oddelkom v Novi Gorici je namenjen obsojencem s kaznijo zapora do enega leta in pol; d) zavod v Ljubljani z oddelkom v Radovljici in Novem mestu ter odprtim oddelkom na Igu je namenjen obsojencem s kaznijo zapora do enega leta in pol; e) zavod za prestajanje kazni zapora Maribor z oddelkom v Murski Soboti in odprtim oddelkom v Rogozi je prav tako namenjen osebam z zaporno kaznijo do enega leta in pol. Poleg teh šestih zavodov je še Prevezgojni dom Radeče.

Vseh šest zaporov je bilo organizirano podobno: a) sektor za obravnavo, ki ga sestavljajo oddelek za vzgojo, oddelek za varnost in oddelek za delo; b) sektor za pravne in ekonomske zadeve.

Zaporski delavci se delijo v tri skupine: a) vodstvene delavce; b) strokovne delavce in c) paznike. Za poklic pravosodnega varnostnega policista je določenih šest pogojev, in sicer slovensko državljanstvo, znanje slovenščine, končana srednja šola, nekaznovanost, psihofizična ustreznost in pozitivna varnostna preverba. Po končanem 18-mesečnem temeljnem usposabljanju podajo prisego, ki se glasi: »Slovesno prisegam, da bom pri izvajanju nalog varovanja in nadzora vestno, odgovorno, humano in zakonito izpolnjeval svoje naloge ter spoštoval človekove pravice in temeljne svoboščine.« Poleg temeljnega so pazniki deležni tudi posebnih oziroma nadaljevalnih usposabljanj.¹⁰⁵

6.2 Nedavni protesti obsojencev

Proti koncu leta 2017 je dogajanje v naših zaporih spet pritegnilo pozornost naše javnosti. Prišlo je do dveh dogodkov te vrste. Šlo je za svojevrstno neupoštevovanje hišnega reda tako v Zavodu za prestajanje kazni zapora v Ljubljani kot tudi v Zavodu za prestajanje kazni zapora na Dobu.

V petek, 13. oktobra 2017, proti večeru, se skupina 23 pripornikov po popoldanskem sprehodu ni hotela vrniti v svoje zaporniške prostore v Ljubljani in nekateri so splezali na tamkajšnji nadstrešek. Na ukaz pravosodnih policistov so s tem prenehali in odšli v sobe. Poseg pravosodnih policistov s silo ni

¹⁰³ Meško in Hacin: *Profesionalizacija*, str. 312.

¹⁰⁴ Isto kot opomba 103, str. 318.

¹⁰⁵ Isto kot opomba 103, str. 319, 321 in 322.

bil potreben. Pristojni so ocenili, da je bil protest priprtih oseb povezan s tem, da je bil njihov kolovodja Valon Hoxaj s strani uprave zapora deležen strožjega varnostnega režima.¹⁰⁶ Pravosodni policisti so bili prav tistega dne na sindikalnem izletu na Primorskem. Vodstvo je odredilo sklic vseh razpoložljivih mož, ki so bili dosegljivi, policija pa je čakala pred stavbo na Povšetovi 5, je novinarju povedal Miran Candellari, direktor tega zavoda.¹⁰⁷ Poseg s silo ni bil potreben.

Čez pet dni, to je v sredo, 18. oktobra 2017, je do nekoliko podobnega dogodka prišlo v osrednjem slovenskem Zavodu za prestajanje kazni zapora Dob pri Mirni. Po popoldanskem sprehodu se dvajseterica zapornikov ni hotela vrniti v svoje sobe, nekaj pa jih je splezalo na cevi toplovoda in se tam posedlo. Po izdanih ukazih pravosodnih policistov so se vrnili v svoje sobe, tako da poseg s silo ni bil potreben.¹⁰⁸

Bržkone sta bila ta dogodka povod, da je izšel obširen intervju z Jožetom Podržajem, generalnim direktorjem Uprave Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij.¹⁰⁹ Oglasil se je tudi Franc Brinc, upokojeni sodelavec Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. V daljšem prispevku je opisal številne tovrstne dogodke na tujem, zlasti kočljivosti glede uporabe sile in strelnega orožja proti zapornikom.¹¹⁰

Časnikarji, ki so poročali o teh dveh protestnih dogodkih pri nas, so med drugim navedli tudi podatek, da je bilo tedaj v Sloveniji 1.332 zaprtih in priprtih oseb, ki jih je varovalo 547 pravosodnih policistov. To bi pomenilo, da so na enega paznika prišle povprečno malo manj kot po tri zaprte oziroma priprte osebe.

6.3 Nezadovoljstvo tudi med delom pravosodnih policistov

Nemalo pozornosti so na začetku leta 2019 pri nas pritegnili dogodki v Zavodu za prestajanje kazni zapora v Kopru. Tam sta bila v priporu od konca avgusta oziroma od sredine septembra 2018 dva tuja državljana. Damjan Mitrovič, državljjan Srbije, je bil pri nas prijet na temelju srbske tiralice zaradi suma kaznivega dejanja proizvodnje in prometa s prepovedanimi drogami. Dragan Milosavljevič, državljjan Bosne in Hercegovine, je bil prijet zaradi suma storitve enakega kaznivega dejanja, pri nas v Sloveniji pa osumljen tudi kaznivega dejanja prepovedanega prehoda državne meje.

Med priporom, kjer sta čakala na izročitev v domovino, sta skrbno načrtovala svoj pobeg iz pripora. Načrt sta uresničila zgodaj zjutraj v soboto, 29. decembra 2018. V službi so bili tisto noč z 29. na 30. december 2018 štirje pravosodni policisti, kot je določal raspored službe. Lov za pobeglima se je začel zjutraj, ko so ugotovili, da je njuna soba prazna in ju ni bilo na zajtrku. Javnost je o tem izvedela tudi iz časopisja.¹¹¹

Oblikovana je bila komisija za preučitev okoliščin tega pobega, saj je bil to prvi primer v tem zaporu, ki je veljal za zelo sodobnega in varnega. Člani komisije so takole opisali domnevni način pobega: prežagala sta rešetke na oknu, iz rjuh napravila vrv in se spustila na notranje dvorišče, nato sta se s pomočjo tam parkiranega kontejnerja in žimnic povzpela na streho tovrstnega vhoda ter od tam na prostost.

Vodstvo zapora je skušalo glavno krivdo za pobeg naprtiti članom sindikata državnih organov, ki ima tam med zaposlenim osebjem nekaj članov. Spre-

¹⁰⁶ Lovšin: *Protest v zaporu zaradi varnostnih ukrepov zoper kolovodjo*, str. 1 in 3.

¹⁰⁷ Predanič: *Na Povšetovi rajali zaporniki*, str. 8; Damjana Žist: *Upor v ljubljanskem zaporu*, str. 20.

¹⁰⁸ Protest zapornikov tudi na Dobu, 19. 10. 2017, str. 2.

¹⁰⁹ Lovšin: *Obsojeni gospodarstveniki so se v zaporu dobro integrirali*, str. 14.

¹¹⁰ Brinc: *Begi in upori zapornikov, uporaba sile in orožja v zaporih*, str. 1 in 3.

¹¹¹ Pobeg iz zapora. V: *Dnevnik*, 31. december 2018, str. 12; P. K.: Ubežnika še na begu. V: *Dnevnik*, 3. januar 2019, str. 10.

govoril je tudi eden od pobeglih, in sicer Damjan Mitrovič, in sicer iz Italije, in za srbsko televizijsko postajo opisal potek pobega, za katerega ni krivil varnostnega osebja. Bržkone je bil očitek sindikalne krivde razlog, da so prizadeti 9. januarja 2019 sestavili odprto pismo za javnost in opisali razmere v zaporu, ki so jih primerjali s hotelom.¹¹² Vodstvo zapora in Jože Podržaj, generalni direktor Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij na ministrstvu za pravosodje, sta na tiskovni konferenci 11. januarja 2019 orisala potek dogodkov in bilo je slišati tudi očitek, da so pravosodni varnostni policisti skušali pobeg izrabiti za obračun z vodstvom zapora, kjer naj bi razmere oziroma ravnanje z zaporniki vrnili na staro pot. O svojem pismu so 14. januarja 2019 spregovorili zbrani pravosodni policisti na zboru v bližini stavbe zapora, kar je bilo nekoliko podobno javnemu protestnemu shodu. Ministrica za pravosodje Andreja Katič je 15. januarja 2019 obiskala zapor in že predstavila Janjo Pahor Mohorič, vršilko dolžnosti direktorice omenjenega zavoda. Novinarji so izvedeli namreč, da bo Dušan Valentinčič, dotedanji direktor koprškega zapora, 22. januarja 2019 nastopil pokoj.¹¹³

Ob tem dogodku se je spet poudarilo vprašanje o povečanju števila pravosodnih policistov v naših zaporih, tudi v Kopru. Na dan so prišle zamisli, da bi to vlogo lahko prevzeli tudi poklicni vojaki po 45. letu starosti. Svoje mnenje je povedal tudi kriminolog dr. Dragan Petrovec, profesor in sodelavec Inštituta za kriminologijo v Ljubljani. Opozoril je na to, da poklicni vojaki in zlasti policisti o zaporih razmišljajo precej drugače kot pazniki. V minimalnih pravilih o ravnanju z zaporniki, ki so bila v svetovni organizaciji sprejeta v 50. letih 20. stoletja, je priporočilo, da v zaporih ne bi zaposlovali niti policistov niti vojakov, je povedal.¹¹⁴

Omenjeni kriminološki strokovnjak je v svojem komentarju poskušal umiriti strasti, povezane s tem pobegom iz koprškega zapora. Ta pobeg je bil zgolj prekršek, saj je potekal brez nasilja nad osebjem. Sedaj tudi ni več dovoljeno uporabiti strelnega orožja na bežečega iz zapora zaprtega tipa. Slovenija naj bi se v zaporniškem sistemu vrnila tja, kjer je že bila in so jo zahodne demokracije dajale za zgled, je zapisal v svoj predlog.¹¹⁵

Prav tedaj je obsojenec Samo Tadin, ki je v zavodu na Dobu zaradi umora in poskusa umora prestajal kazen 30 let zapora, v hrbet z nožem dvakrat zabol del pravosodnega policista. To se je zgodilo opoldne, ko so mu pazniki odvzeli modem za brezžično povezavo na internet, kar v zaprtem zaporu ni bilo dovoljeno. Šlo je torej za maščevanje nad uradno osebo, podobno kot se je isti obsojenec iz maščevanja julija 2015 na Ižanski cesti namenoma zaletel v policijsko službeno vozilo in umoril enega ter ranil drugega policista.¹¹⁶

Kako je danes v naših zaporih? Sredi junija 2020 je bilo v teh zavodih na dan zaprtih povprečno po 1.435 zapornikov in pripornikov. Med njimi je bilo 30 odstotkov tujih državljanov. To je pomenilo prezasedenost nekaj naših zaporov. To se bo deloma izboljšalo, ko bo prenovljen zapor na Igu in do leta 2024 zgrajen novi v Dobrunjah, je zapisal novinar.¹¹⁷

¹¹² Knez: Žage za železo dobil »prek zidu«, skrival jih je v mleku. V: *Dnevnik*, 10. januar 2019, str. 11.

¹¹³ Direktor sprejel odgovornost in –šel v pokoj. V: *Dnevnik*, 12. januar 2019, str. 1 in 3.

¹¹⁴ Lovšin: Bodo zapornike varovali vojaki? V: *Dnevnik*, 17. januar 2019, str. 4.

¹¹⁵ Petrovec: Pobeg iz Alcatraza. V: *Dnevnik*, 21. januar 2019, str. 16.

¹¹⁶ Lovšin: Morilec policista v zaporu napadel še paznika. V: *Dnevnik*, 22. januar 2019, str. 28.

¹¹⁷ Zapori vedno bolj polni. V: *Dnevnik*, 18. junij 2020, str. 4.

ARHIVSKI VIRI

SI AS Arhiv Republike Slovenije

- ⊗ SI AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1791–1918.
- ⊗ SI AS 61, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Oddelek za notranje zadeve, 1919–1924.
- ⊗ SI AS 2151, Zbirka Pavla Čelika, šk. 7, mapa 4.

LITERATURA

Brejc, Janko: Od prevrata do ustave. V: *Slovenci v desetletju 1918–1929*, Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 160–214.

Čelik, Pavle: *Varstvo javnega reda in miru*, Neredi v KPD Dob pri Mirni, II. izdaja, Ljubljana: Višja upravna šola v Ljubljani, Oddelek za notranje zadeve, V: SI AS, šk. 7, mapa 4.

Čelik, Pavle: *Slovenski stražniki 1918–1941*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.

Čelik, Pavle: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Čelik, Pavle: Množični protesti zoper kriminaliteto. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 4, 1983, str. 332–338.

Čelik, Pavle: Protestni pojavi v zaporih. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1983, str. 205–215.

Čelik, Pavle: Protestni pojavi, povezani s postopkom zoper četverico (junija in julija 1988) v Ljubljani. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 4, 1988, str. 326–330.

Čerin, Miha: Izobraževanje pazniškega osebja. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 2, 1970, str. 90–96.

Debeljak, Biserka: *Muzej organov za notranje zadeve*, Ljubljana: MNZ RS, 2005.

Džinić, Jelena Špadijer: *Zatvoreniško društvo*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.

Enciklopedija Slovenije, 1. zvezek, g. Begunjski zapori, str. 313, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Enciklopedija Slovenije, 5. zvezek, g. Kazenski zavod, str. 35–37, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Enciklopedija Slovenije, 7. zvezek, g. Mestna uprava in samouprava, g. Mestno pravo, str. 82 in 87, Ljubljana: Mladinska knjiga 1993.

Errichtung einer Provinzial-Zwangsarbeit-Anstalt in Laibach für Krain. V: *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement-Gebiet im Königreiche Illyrien*, predpis št. 84, Laibach 1852, str. 273–292.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, Slovenska matica, Ljubljana 1975.

Foucault, Michel: *Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora*, Ljubljana: Krtina, 2004.

Gesetze und Verfassungen in Justiz-Fache für die deutschen Staaten der Österreichischen Monarchie, von dem Jahre 1798 bis 1803, Wien: Aus der k. k. Hof- und Staats-Druckerei, 1816.

Golob, Matija: »Kriminalistična taktika«v Karolini in Terezijani. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1959, str. 7–27.

Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*, Državna založba Slovenije, 1962.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Guštin, Damijan: Sodni zapor v Ljubljani med drugo svetovno vojno. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 2 (1999) letnik XXXIX, str. 123–141.

- Hibbert, Christopher: *Zgodovina zločinstva in kazni*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1965.
- Jelić, Ilija: Kazneni i drugi slični zavodi Kraljevine Jugoslavije. V: *Policija*, 1930, št. 23–24, str. 1114–1121.
- Kobal, dr. Miloš: Agresivnostne situacije v zaporih in njihovo obvladovanje. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1966, str. 97–103.
- Krajevni leksikon Slovenije*, II. knjiga, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.
- Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Melik, Jelka: *V Imenu Njegovega Veličanstva Kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Meško, Gorazd in Hacin, Rok: Profesionalizacija penološke stroke v Sloveniji. V: *Varstvoslovje* 20 (2018), št. 3, str. 309–330.
- Mikola, Milko: *Delo kot kazen*, Zgodovinski arhiv, Celje 2002.
- Milutinović, Milan: *Kriminologija sa osnovima kriminalne politike i penologije*, drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Savremena administracija, 1976.
- Planina, France: *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*, Škofja Loka: Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1976.
- Posvetovanje o problemih kazensko poboljševalnih zavodov. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1966, str. 87–89.
- Predmetnik in učni načrt za poklic penološki delavec paznik*, Ljubljana: Republiški sekretariat za pravosodje, organizacijo uprave in proračun, 1973.
- Ribnikar, Peter: Upor v Stični 3. junija 1753. V: *Arhivi* 1 (2002), št. 1, str. 47–56.
- Scholz, Tim: Das Gefangnis in der fruhen Neuzeit. – Tod eines Genangenen, V: *Der Mordfall Lackum. Justiz und Alltag im »Ruhrgebiet« um 1590: Eine virtuelle Ausstellung: Entstehung und Zewck/Ralf-Peter Fuchs (Herausgeber)*. hhhps://www.ruhr-uni-boc-hum.de/ng1/der MordfallLackum/index.html.
- Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Government-Gebiet im Königreiche Illyrien, 1820–1857*.
- Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Studen, Andrej: *Rabljev zamah*, Slovenska matica v Ljubljani, 2004.
- Škerlj, Milan: Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju. V: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana: Leonova Družba, 1928.
- Švajncer, J. Janez: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- Teater groze, stalna razstava mučilnih naprav od 16. do 18. stoletja, Celje: Zavod Celeia, brez letnice izdaje.
- Vilfan, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Zemljič, Igor: *Oris ženske deviantnosti na začetku 20. stoletja in odmevi nanjo v slovenskem časopisju*, Ljubljana: 1998, diplomska naloga, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

ČASOPISNI VIRI

- Bandur, Simona: Ne princese in vitezi, zaporniki so prebivali v grajskih sobanah. V: *Delo*, 9. 2. 2013, str. 20.
- Brecelj, Anton: Oskrba vojnih oškodovancev v Sloveniji. V: *Čas* XV (1921), str. 21–31.
- Brinc, Franc: Begi in upori zapornikov, uporaba sile in orožja v zaporih. V: *Dnevnik Objektiv*, 2. 12. 2017, str. 22–23.
- Čelik, Pavle: Neredi v KPD DOB pri Mirni 13. in 14. julija 1974. V: *SI AS*, 2151, šk. 7, mapa 4.

- Knez, Primož: Žage za železo dobil »prek zidu«, skrival jih je v mleku. V: *Dnevnik*, 10. januarja 2019, str. 11.
- Knez, Primož: Direktor sprejel odgovornost in – šel v pokoj. V: *Dnevnik*, 12. januarja 2019, str. 1 in 3.
- Kranjec, Matjaž in Černoga, Meta: Molčali so in spali v krstah. V: *Nedeljski*, 28. 2. 2018, str. 16–17.
- Lovšin, Peter: Protest v zaporu zaradi varnostnih ukrepov zoper kolovodjo. V: *Dnevnik*, 14. 10. 2017, str. 1 in 3.
- Lovšin, Peter: Obsojeni gospodarstveniki so se v zaporu dobro integrirali. V: *Dnevnik*, 18. 10. 2017, str. 14.
- Lovšin, Peter: Bodo zapornike varovali vojaki? V: *Dnevnik*, 17. januarja 2019, str. 4.
- Lovšin, Peter: Morilec policista v zaporu napadel še paznika. V: *Dnevnik*, 22. januarja 2019, str. 28.
- Perić, Toni: Ministrica ne gleda kriminalk. V: *Dnevnik*, 16. januarja 2019, str. 4.
- Petrovec, Dragan: Pobeg iz Alcatraza. V: *Dnevnik*, 21. januarja 2019, str. 16.
- P.K.: Ubežnika še na begu. V: *Dnevnik*, 3. januarja 2019, str. 10.
- Pobeg iz zapora. V: *Dnevnik*, 31. decembra 2018, str. 12.
- Predanič, Jure: Na Povšetovi rajali zaporniki. V: *Delo*, 14. 10. 2017, str. 8.
- Protest zapornikov tudi na Dobu. V: *Dnevnik*, 19. 10. 2017, str. 2.
- Zapori vedno bolj polni. V: *Dnevnik*, 18. junija 2020, str. 4.
- Žist, Damjana: Upor v ljubljanskem zaporu. V: *Večer*, 14. 10. 2017, str. 20.

PRAVNI PREDPISI

Osnova o razporedu obsojencev na poedine kazenske zavode po 7. členu zakona o izvrševanju kazni na prostosti, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 21/30, z dne 18. 1. 1930.

Postava od 10. maja 1873, s katero se dajo policijsko-kazenska določila proti dela boječim se (lenuhom) in proti vlačugarjem (potepuhom), Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 38/73, z dne 24. 6. 1873.

Postava 15. julija 1870, veljavna za vojvodino Kranjsko, zastran priganjanja obče škodljivih oseb v prisilno delavnico, Deželni zakonik za vojvodstvo kranjsko, št. 16/70, z dne 8. 8. 1870.

Postava, s katero se ukrepjejo kazensko-pravna določila o tem, koga je dopušče-no deržati v prisilnih delavnicah in popravnih, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 28/85, z dne 11. 7. 1885.

Pravilnik o dopolnitvah pravilnika o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 8/57, z dne 20. 2. 1957.

Pravilnik o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 18/52, z dne 5. 4. 1952.

Pravilnik o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 26/52, z dne 9. 5. 1952.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 8/53, z dne 18. 2. 1953.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 40/53, z dne 30. 9. 1953.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 1/54, z dne 1. 1. 1954.

Pravilnik o spremembi pravilnika o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 32/54, z dne 4. 8. 1954.

Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 32/54, z dne 4. 8. 1954.

Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 51/60, z dne 21. 12. 1960.

Razpis ministra pravde z dne 11. 8. 1924 o ustanovitvi prisilne delavnice v Stari Gradiški, Ur. list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 88/24, z dne 20. 9. 1924.

Razpis o ustanovitvi oddelka za prisilno vzgojo mladoletnic pri prisilni delavnici v Begunjah, Ur. list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 47/25, z dne 27. 5. 1925.

Razpis o ustanovitvi prisilne delavnice v Begunjah, Ur. list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 65/23, z dne 14. 7. 1923.

Razpored o oddajanju mladoletnikov (mladoletnic) v zavode za vzgajanje in popljševanje, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 21/30, z dne 18. 1. 1930.

Razpored o oddajanju oseb v zavode za izvrševanje očuvalnih odredb, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 21/30, z dne 18. 1. 1930.

Strafgesetz über Verbrechen und schwere Polizeii-Übertretungen, 3. 9. 1803.

Temeljna uredba o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, Ur. list FLRJ, št. 14/52, z dne 22. 3. 1952.

Temeljni zakon o službi notranjih zadev, Ur. list SFRJ, št. 46/64, z dne 25. 11. 1964.

Temeljni zakon o notranjih zadevah V: Ur. list SFRJ, št. 49/66, z dne 17. 11. 1966.

Uredba, kako postopati pri oddajanju oseb v prisilne delavnice, Ur. list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 65/23, z dne 14. 7. 1923.

Uredba o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 7/58, z dne 19. 2. 1958.

Uredba o posebnem dodatku za uslužbence organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 27/56, z dne 27. 6. 1956.

Uredba o spremembah in dopolnitvah temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, Ur. list FLRJ, št. 4/54, z dne 28. 1. 1954.

Uredba o spremembi uredbe o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 6/59, z dne 11. 2. 1959.

Uredba o spremembi uredbe o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 51/60, z dne 21. 12. 1960.

Uredba o uniformiranju in oborožitvi pravosodne straže, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 30/30, z dne 12. 2. 1930.

Ustavni amandmaji XXV. do LIII: k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 51/71, z dne 30. 12. 1971.

Zakon o izvrševanju kazni na prostosti, Ur. list Dravske banovine, št. 113/29, z dne 9. 11. 1929.

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 25/73, z dne 18. 7. 1973.

Zakon o narodni milici, Ur. list FLRJ, št. 101/46, z dne 17. 12. 1946.

Zakon o organih za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 30/56, z dne 18. 7. 1956.

Zakon o prenehanju veljavnosti zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list SFRJ, št. 28/73, z dne 24. 5. 1973.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list SFRJ, št. 15/68, z dne 17. 4. 1968.

Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Ur. list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 95/21, z dne 11. 8. 1921.

SUMMARY

PRISON SECURITY PERSONNEL ON SLOVENE TERRITORY (FROM CASTLE JAILORS TO CORRECTIONAL OFFICERS)

From the introduction of punishing people with restriction of their freedom because of their acts, which were contradictory to the expectation of the society or government, there were persons who supervised such punishments.

These were executed in closed or special places respectively and supervisors had many different titles, guard being the most known in our country.

The developing society defined their rights and duties, their social standing, education or qualification and all other aspects, which defined their occupation considering morality.

History, from feudal times to today, can be observed also through personnel, who were in charge of security of imprisoned convicts and places where they lived during their imprisonment.

The importance of this question is confirmed also by the international society, which passed moral codices for security and other personnel in prisons. This was accepted also in Slovenia and is introduced to all who take part in the enforcement of penal sanctions. Among those, correctional officers, who have a greater role in re-education of convicts, are the majority.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Kolb A.:796.02(497.4Ljubljana)"1930/1948"
929Predalič S.:796.02(497.4Ljubljana)"1930/1948"
Prejeto: 22. 6. 2020

Športna delavnica B. Kolb in trgovina B. Kolb & Predalič

ALEŠ ŠAFARIČ

dr., kustos,
Zavod za šport RS Planica, oddelek Muzej športa,
Kopitarjeva 4, 1000 Ljubljana,
e-pošta: ales.safaric@muzejsporta.si

Izvleček

Avtor skuša v prispevku na temelju arhivskih in časopisnih virov prikazati zgodovino med obema svetovnjima vojnama zelo uspešne slovenske tovarne športne opreme in orodja B. Kolb iz Vižmarij in trgovine s športnimi izdelki B. Kolb & Predalič iz Ljubljane. Ob tem podrobneje obdela tudi življenjsko, podjetniško in predvsem športno pot lastnikov trgovine Albina Kolba in Stane Predaliča, ki sta vidno delovala predvsem v kajakaštvu in smučanju.

Abstract

SPORTS EQUIPMENT WORKSHOP B. KOLB AND STORE
B. KOLB & PREDALIČ

Basing on archival records and newspaper articles, the author tries to present the history of two very successful businesses operating during the period between the both world wars – the Factory of sports equipment and tools B. Kolb from Vižmarje and Sports equipment store B. Kolb & Predalič from Ljubljana. The author also presents the lives, business and sports careers of the store's owners Albin Kolb and Stane Predalič, who were active mostly in kayaking and skiing.

Ključne besede:

Albin Kolb, Stane Predalič, športna tovarna, športna trgovina, B. Kolb & Predalič, Beka, smučanje, kajakaštvo, TK Skala, KK Ljubljana

Key-words:

Albin Kolb, Stane Predalič, sports factory, sports store, B. Kolb & Predalič, Beka, skiing, kayaking, TK Skala, KK Ljubljana

Uvod

Ko govorimo o modernem športu oziroma telesni kulturi, imamo v mislih inovacijo 19. stoletja, ki se je oblikovala na temeljih evropske družbenopolitične in industrijske revolucije kot posledica razsvetljskih idej. V jedru nove moderne evropske meščanske družbe in države je bilo načelo enakopravnosti in svobodomiselnosti, ki ji je ideal predstavljal svoboden, razumen in domoljuben državljani. Ta je moral biti kar se da razgledan, vsestransko izobražen in vzgojen. To je vodilo v uvajanje obveznega šolstva, ki je v svoj kurikulum vključil tudi telesno vzgojo. Na drugi strani je demokratizacija prinesla pravico do združevanja, oživel je društveno življenje, kar je botrovalo ustanavljanju telovadnih društev in športnih klubov, s katerimi se je podružabljalo vadbo, igre, boj in dirke, ki so bili že od nekdaj prisotni v družbi. Kar danes pomeni beseda šport, je nekdaj telesna kultura oziroma pred drugo svetovno vojno-telesna vzgoja.¹ Ta, ustrežnejši, termin združuje telovadbo in šport, sicer podobna, a hkrati različna pojava. Telovadba, produkt celinske Evrope, se je kot »otrok pedagoško-humanističnih srednjeveških in razsvetljskih iskanj« razvila v »pomemben pedagoški, narodno-politični, zdravstveno-evgenični in militanten instrument v oblikovanju nacionalnih identitet in karakterjev«. ² Postala je osrednja dejavnost moderne telesne vzgoje in vzgojno-izobraževalnih sistemov. Šport na drugi strani izhaja iz Anglije, iz prostočasne dejavnosti, in je osredotočen okoli tekme, s katero je samozadosten in ne vodi k nekim višjim, nazorsko obarvanim ciljem.

Na Slovenskem se je telesnokulturna dejavnost oblikovala v 19. stoletju, najprej se je organiziralo strelstvo, sledili so telovadba na čelu s Sokolom, kolezarstvo, planinstvo in na prelomu ter v prvih letih 20. stoletja še šport oziroma razne športne panoge. Do prve svetovne vojne sta bila v ospredju telovadba in planinstvo, ki sta v svojih vrstah gojila tudi športne panoge, ki so se medtem šele začele pojavljati. Med njimi je bilo smučanje, ki je ob nogometu po vojni postalo najbolj priljubljeno. Obdobje med obema vojnama sicer nasploh označuje čas preporoda slovenskega športa, ki se je znašlo v novem pravno-političnem okvirju jugoslovanske države. Na ravni države so se za posamezne športe oblikovale panožne zveze, dalje na zaključenih ozemljih pa podzveze, ki so urejale medklubsko razmerja tistega območja. V Ljubljani sta sedež imela Jugoslovanska zimsko-športna zveza (Jugoslovanski zimskosportni savez – JZSS) in Jugoslovanska sokolska zveza (do leta 1930).

Naglemu razvoju telesne kulture so sledile industrija, obrt in trgovina. Sokoli so vse od svoje ustanovitve leta 1863 telovadno orodje pa tudi prapore in znake vrsto let uvažali iz tujine, večinoma Češke, medtem ko so za obleko in obutev poskrbeli domači krojači in čevljarji. Sprva je bila domača oskrba s športno opremo omejena zgolj na nekaj majhnih domačih obrtnikov,³ medtem ko je bilo treba na pravo specializirano delavnico za izdelavo telovadnega orodja počakati skorajda do začetka prve svetovne vojne, ko je svoja vrata odprl obrat Jakoba Oražma v Ribnici (JOR).⁴ Ta je nato med obema svetovnima vojnama v novi jugoslovanski državi postal vodilni pri izdelavi telovadnega orodja, svoj delokrog pa je razširil še na izdelavo smuči, vezi, palic, sank in druge zimske športne opreme. Je pa JOR v tem obdobju dobil domačo konkurenco. V dvajsetih letih je ob njem delovala »prva jugoslovanska tvornica telovadnega, sportnega in igralnega orodja« Bašin i drug, ki je po nesoglasjih med lastnikoma Alojzijem Bašinom in Stanetom Vidmarjem sredi leta 1922 spremenila naziv v tovarno

¹ Pavlin: *Zanimanje za sport*, str. 56.

² Prav tam, str. 5.

³ Ena izmed najstarejših kolarskih delavnic, ki je neprekinjeno izdelovala smuči od začetka 20. stoletja, je bila Rozmanova v Bohinjski Bistrici, ki je v tridesetih letih prejšnjega stoletja imela znamko Triglav. Batagelj: *Izum smučarske tradicije*, str. 207–208.

⁴ Več gl. Petelin: *Od kovačije do tovarne telovadnega orodja JOR*.

Staneta Vidmarja.⁵ Ta je med drugim istega leta za I. vsejugoslovanski sokolski zlet⁶ brezplačno opremila celotno telovadišče na stadionu, leta 1921 izdelala svoje prve smuči in sani, sicer pa v več oddelkih – poleg telovadnih, športnih, gasilskih in igralnih potrebščin so izdelovali še železne konstrukcije, dvigala, žerjave in transportne naprave – imela od 60 do 80 zaposlenih.⁷ Tovarne v Seznamu delavnic in trgovin v Dravski banovini iz leta 1933 ne najdemo več, sta pa na njem mesto našli športni delavnici B. Kolb iz Vižmarij in Ferdo Laznik iz Radeč pri Zidanem mostu, medtem ko je JOR, ki je bil kot edini označen tudi kot izdelovalec telovadnega orodja, obstajal še naprej. Ob njih je sicer navedenih še kar 24 drugih obratov in trgovin, ki so v svoji ponudbi imeli športne potrebščine, večinoma gre za oblačila in obutev, pri čemer pa jih je le šest imelo sedež izven Ljubljane.⁸ Na seznamu pa še ni trgovine B. Kolb & Predalič, ki je konec leta 1933 odprla vrata v središču Ljubljane in kmalu postala zelo priljubljena ter prepoznavna predvsem po smučeh Beka, ki so jih izdelovali v že omenjeni tovarni B. Kolb v Vižmarjah. Kot je razvidno iz naziva podjetij, je obe povezoval isti lastnik Albin Kolb, pri čemer se mu je pri trgovini pridružil še Stane Predalič. Oba sta bila ne le uspešna podjetnika, temveč tudi športnika in športna funkcionarja.

Življenji Albina Kolba in Staneta Predaliča

Albin Kolb je bil rojen 21. februarja 1903 v Polhovem Gradcu, kjer je bil njegov oče žandarmerijski postajevodja. Od tam se je družina preselila v skromno hišo v Mokronogu, ki sta jo kupila Albinova starša Egidij in Marija.⁹ Albin je imel še brata Alojza (Vekoslav), ki se je povzpел do čina generalpodpolkovnika JLA,¹⁰ in sestro Marijo (Mimi), poročeno Fakin. V srednjo šolo je hodil na I. državno realno gimnazijo v Ljubljani od šolskega leta 1914/15 do 1917/1918, ki jo je obiskoval tudi njegov brat Alojz, le da dve leti pred njim.¹¹ Sledilo je nadaljevanje šolanja na leta 1918 ustanovljeni Višji obrtni šoli mehansko-tehniške smeri, iz katere sta se čez dve leti razvili Gradbena srednja in Strojna srednja šola. Šola je delovala v prostorih Državne obrtne šole oziroma Državne tehniške srednje šole, kot so jo preimenovali v tem času na Aškerčevi cesti v Ljubljani. Prvi diplomski izpiti so prišli na vrsto v šolskem letu 1928/29. Albin je šolo obiskoval v šolskih letih 1918/19–1921/22 in jo tako zaključil z maturitetnim izpitom (z odličnim uspehom)¹² in ne diplomo, kot je ponekod napačno navedeno.¹³ V tem obdobju je moral biti član društva Sokol I na Taboru, šolal pa se je tudi za rezervnega častnika. Kot dijak inženirske dijaške čete iz Maribora je leta 1923

⁵ Seznam industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani, str. 28–29; Seznam industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju trgovske in obrtniške zbornice Ljubljani, str. 31; Dopolnila k seznamu industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani, str. 19; »Sokolsko bratstvo«. V: Slovenec, 10. 11. 1922, str. 4.

⁶ Več o zletu in ohranjenih muzealijah gl. Šafarič: *Prepletenost politike in telesne kulture na Slovenskem v letih 1891–1914 in 1919–1929*, str. 238–240; Šafarič: Dolinarjev kipec v čast I. jugoslovanskemu vsesokolskemu zletu. V: *Argo* 62 (2019), št. 2, str. 72–93.

⁷ Kratek pregled razstav paviljonov. V: *Slovenski narod*, 3. 9. 1922, str. 4.

⁸ *Podrobni seznam industrije, trgovine in obrti v Dravski banovini kraljevine Jugoslavije = Detail-Verzeichnis der Industrie, des Handels und Gewerbes [in Dravska Banovina Jugoslaviens]*, str. 13, 14, 15, 33, 63, 65, 66, 74, 93, 105, 106, 128, 137, 141, 160, 164, 169, 170, 172, 182.

⁹ Vrevc: *Tovarna športnega orodja B. Kolb v Vižmarjih*, str. 529.

¹⁰ JLA: <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/Z01-generalislo.html> (dostop 11. 6. 2020). Več o tej tematiki gl. Kranjc, Marijan F. V: *Slovenska vojaška inteligenca*. Grosuplje: Grafis Trade, 2005.

¹¹ *Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1915/16*, str. 34–35.

¹² Overovljeno maturitetno spričevalo. Dokumentacija Tehniškega muzeja Slovenije; *Jugoslovan*, 1. 7. 1922, str. 3.

¹³ *TVD Partizan »Tabor« - Ljubljana: 1907 - 50 let - 1957*. Ljubljana: TVD Partizan, 1957.

opravil praktično usposabljanje in v Zagrebu izpit za rezervnega inženirskega podporočnika za železniško stroko.¹⁴

Najverjetneje je zatem sledila kratka vrnitev domov v Mokronog,¹⁵ nato pa odhod na Koroško, kjer se je, najverjetneje leta 1925, zaposlil v podjetju Thurn iz Guštanja (Ravne na Koroškem).¹⁶ Hkrati se je vključil v tamkajšnjega Sokola, kjer ga leta 1927 srečamo na mestu načelnika Sokola v Guštanju (Ravne na Koroškem),¹⁷ in v prevaljsko podružnico Slovenskega planinskega društva.¹⁸ A se je nato moral že kmalu spet vrniti v Ljubljano oziroma njeno okolico, kjer se je zaposlil v Tovarni kovinske galanterije in vijakov Zevnik v Tacnu.¹⁹ Ob tem je ob koncu dvajsetih let napredoval v čin rezervnega poročnika.²⁰ Že leta 1930 je sledilo odprtje delavnice s športno opremo v Vižmarjah, ki jo je vodil skupaj z ženo Justino (Justa) Angelo, rojeno Predalič (26. 8. 1908–22. 12. 1993), sestro Staneta Predaliča. V zakonu so se jima rodili trije otroci, dve hčerki Jelislava Marija (1933–2004) in Andrejka Živka (1935) ter sin Albin, ki pa se je rodil po smrti očeta in umrl že kot dojenček leta 1944.²¹ Kolb je svojo podjetniško žilico leta 1932 nadgradil še z odprtjem športne trgovine v središču Ljubljane, sicer pa kljub finančnemu povzpetju ni živel na veliki nogi. Po nabavo lesa v Polhograjske dolomite se je tako vozil kar s kolesom, na Štajersko pa s starim motorjem,²² čeprav je, vsaj med vojno, imel svoj avtomobil s šoferjem.

Svoj položaj in kapital je med drugo svetovno vojno izkoristil v korist partizanov in izdatno podpiral Osvobodilno fronto (OF). Zanj je opravil nabiralne akcije in nabiral podpise posojil, organiziral obveščevalno in propagandno službo ter odbore OF. Sam je bil član odbora OF Medvode-Šentvid, član gorenjske delegacije na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in bil tam izvoljen v slovensko delegacijo za 2. zasedanje Avnoja.²³ Skupaj še z nekaterimi gorenjskimi podjetniki, na čelu z medvoškim tekstilnim tovarnarjem Ivanom Miklavcem in ob podpori posameznih komunistov, so decembra 1942 na lastno pobudo oblikovali Pokrajinski odbor OF za Gorenjsko,²⁴ z nalogo, da bi ta usmerjal odbore v pokrajini ter po prevratu prevzel politično in vojaško oblast, medtem ko je oborožen boj proti okupatorju ostajal v ozadju. Skrb za priprave vojske bi bila po predlogu Miklavca poverjena Kolbu (partizansko ime Edvard). Vendar pa z odborom, predvsem zaradi razrednega stališča, nista soglašala Izvršni odbor OF (IOOF) in Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS) niti Pokrajinski komite KPS (PK KPS) za Gorenjsko, zato so si ga skušali podrediti oziroma njegovo delovanje omejiti na materialno in finančno pomoč osvobodilnemu gibanju. Z delovanjem je tako prenehal jeseni 1943. Že pred tem, 8. februarja 1943, je bil Kolb prvič aretiran in za tri mesece zaprt v Begunjah. Izpuščen je bil po posredovanju vodje gestapa z Bleda Helmuta Rozumeka, ki si je z ustvarjanjem videza simpatizerja OF prizadeval prodreti v njegove vrste in bil pri tem vsaj deloma uspešen. V drugi polovici leta 1943 je prišlo tudi do nesoglasij med Miklavcem in Kolbom na eni strani ter KPS na drugi, širili so se tudi glasovi o morebitni likvidaciji Miklavčevega kroga. Kolb je v odgovor na

¹⁴ *Jutro*, 13. 9. 1923, str. 7.

¹⁵ Leta 1925 sta z očetom kot nagrajenca Jutrove križanke zapisana, da sta iz Mokronoga: Velikonočna križanka »Jutra«. V: *Jutro*, 28. 4. 1925, str. 7.

¹⁶ *Izvestje: objavilo ravnateljstvo koncem šolskega leta 1924/1925*, str. 29.

¹⁷ *Sokolski glasnik*, 31. 1. 1927, str. 26.

¹⁸ Skupščina Slovenskega planinskega društva. V: *Planinski vestnik* 27 (1927), str. 285, I.

¹⁹ Vrevc: *Tovarna športnega orodja B. Kolb v Vižmarjih*, str. 529.

²⁰ Napredovanje rezervnih častnikov. V: *Slovenec*, 4. 7. 1931, str. 5.

²¹ Albin Kolb: <https://www.geni.com/people/Albin-Kolb/6000000050553719884> (dostop: 11. 6. 2020).

²² Vrevc: *Tovarna športnega orodja B. Kolb v Vižmarjih*, str. 529.

²³ Dežman: *Meje zgodovine 1941–1946 v občini Šentvid*, str. 580–581.

²⁴ Znan tudi kot Miklavčev odbor, Glavni odbor OF za Gorenjsko, Pokrajinska vlada za Gorenjsko in samozvani odbor.

to zahteval od PK KPS, da uvede preiskavo in mu omogoči obrambo. Vnaprej je zavračal pomisleke glede njegovega družbenega položaja in kritično pisal o problematičnih pojavih med partizani. Sledil je obračun z večino ljudi Miklavčevega odbora, za del je poskrbela Varnostno-obveščevalna služba (VOS), za druge pa okupator, ki je potem, ko je bila razkrita dvojna igra Rozumeka, na Gorenjskem izvedel množične aretacije in streljanja talcev. Tako so 5. novembra 1943 prijeli Miklavca in Kolba ter ju poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen. Ko je VOS januarja 1944 umoril nemškega župana v Šentvidu, je okupator 31. januarja odgovoril s streljanjem petindvajsetih talcev v Šentvidu, med katerima sta bila tudi omenjena.²⁵

Kolbov poslovni partner Stane Predalič se je rodil 9. avgusta 1902 v Ljubljani, očetu Andreju (28. 11. 1869–1913)²⁶ iz Brezij in materi Jožefi (Josipini) Trošt (17. 12. 1871–14. 3. 1934) iz Orehovice pri Vipavi, ki sta se v Ljubljano za stalno preselila dobro desetletje pred tem. Stane je imel pet sester, in sicer Jožefo (Pepca), Frančiško (Fani), Marijo Ano (Anica, Ančka), Justino (Justa) Angelo in Vladimiro (Lado) ter dva brata Danijela (Dane, Danilo) in Ivana. Danijel se je rodil po očetovi zgodnji smrti leta 1913 in je imel kasneje trgovino s krznarstvom, Ivan pa je moral umreti že kot otrok, saj ga popis iz leta 1910, ko bi moral imeti 12 let, ne navaja več, v spominu pa ga nima niti Stanetov sin Boris.²⁷ Oče Andrej je bil sicer delavec v ljubljanski Tobačni tovarni, nekaj časa je delal tudi pri pogrebniku Francu Doberletu, mati Jožefa pa je bila gospodinja. Družina se je večkrat selila po Ljubljani.²⁸ Stane se je izučil

Justina in Albin Kolb. Vir: dokumentacija Tehniškega muzeja Slovenije.

²⁵ Deželak Barič: *Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor OF za Gorenjsko*, str. 61–79.

²⁶ Datum rojstva je v dveh popisih naveden 30. 11., a je enkrat popravljen na 28. 11. Prim. popisa prebivalstva Ljubljane iz leta 1900 in 1910: SI_ZAL_LJU/0504, Popis prebivalstva 1900, Marije Terezije, t. e. 147. Dostop: sistory.si (11. 6. 2020); SI_ZAL_LJU/0504, Popis prebivalstva 1910, Cerkevna ulica, t. e. 174. Dostop: sistory.si (11. 6. 2020).

²⁷ Pogovor z Borisom Predaličem, 15. 6. 2020.

²⁸ Po popisu iz leta 1900 (SI_ZAL_LJU/0504, Popis prebivalstva 1900, Marije Terezije, t. e. 147. Dostop: sistory.si (11. 6. 2020) so živeli na Marije Terezije cesti 4 (danes Gosposvetska), leta 1910 (SI_ZAL_LJU/0504, Popis prebivalstva 1910, Cerkevna ulica, t. e. 174. Dostop: sistory.si (11. 6. 2020) na Cerkvni ulici 21 (danes Eipprova), vmes morda na Emonski cesti 2. Po smrti Andreja je leta 1928 mati Josipina s Stanetom in Justino živela na Starem trgu 9/1 (*Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928*, str. 366), v popisu iz leta 1931 (SI_ZAL_LJU/504/314/Gradaška ulica 8, Popis prebivalstva 31. 2. 1931, Gosposvetska c. – Gradaška ul., pridobljeno na sistory.si) pa

za trgovskega pomočnika in se že od otroštva in praktično do smrti 14. avgusta 1966 športno udeleževal, predvsem v alpinistiki, smučanju in veslanju. Verjetno je bil ravno šport tisti, ki je podjetniško in družinsko povezal oba akterja tega prispevka.

Športnika in funkcionarja

Stane Predalič in Albin Kolb sta bila oba dejavna športnika in športna funkcionarja, večinoma v istih panogah oziroma pri istih klubih in zvezah. Albinov oče Egidij je bil dejaven v Sokolu Mokronog že takoj po njegovi ustanovitvi, kjer je leta 1911 zasedel mesto odbornika.²⁹ Albin je nadaljeval očetovo »sokolovanje«, saj ga konec leta 1923 srečamo v ljubljanskem Sokolu I na Taboru, kjer je nastopil na društvenem tekmovanju in v srednjem izmed treh oddelkov zasedel drugo mesto.³⁰ V to društvo se je verjetno včlanil v času šolanja v Ljubljani. Če zgolj ugibamo, da je v tem času stanoval pri sorodnikih na Šelenburgovi 7, v neposredni bližini njegove gimnazije pa je bil Ljubljanski Sokol, je nekoliko nenavadno, a nikakor ne redko, da se je vpisal v drugo ljubljansko društvo. Je pa bila članica Sokola I tudi Justina Predalič, Stanetova sestra in prihodnja Albinova žena.³¹ Julija 1922 je med drugim nastopila na naraščajskih tekmah na I. jugoslovanskem vsesokolskem zletu v Ljubljani.³² Glede na to, da je bilo članstvo v Sokolu pogosto nekakšna družinska tradicija, je bil pričakovano med sokoli tudi Stane Predalič, a ne na Taboru, temveč v matičnem Ljubljanskem Sokolu.³³ Ni pa nihče od omenjenih v Sokolu zasedel vidnejših funkcij.

Nasprotno sta tako Albin kot Stane bila med najvidnejšimi člani v Turistovskem klubu (TK) Skala in Kajakaškem klubu (KK) Ljubljana. Skalaši so svoje alpinistično društvo ustanovili 2. februarja 1921³⁴ in med ustanovnimi člani je bil tudi Predalič, ki je bil s šestnajstimi leti član že pripravljenega odbora, ustanovljenega maja 1919. Sprva je bil med najbolj zagretimi plezalci, nato se je preusmeril predvsem v smučanje. V odboru kluba je bil v letih 1923–1925. Ko je v njem jeseni 1929 prevladala alpinistična smer, se je Predalič najprej neuspešno zavzel za obnovitev smučarske dejavnosti, ko pa je bil aprila 1932 smučarski odsek vendarle oblikovan, so na njegovo čelo postavili Predaliča.³⁵ Leta 1933 so ga ponovno izvolili v odbor, kjer je zasedel mesto namestnika odbornika,³⁶ zatem pa se je umaknil z najvidnejših funkcij v klubu. Na začetku tridesetih let srečamo med pomembnejšimi Skalaši tudi Kolba, ki je bil leta 1931 in 1932 odbornik,³⁷ leta 1932 pa načelnik filmskega odbora³⁸ in član smučarske sekcije.³⁹ Že pred tem je bil član Slovenskega planinskega društva in na njegovi skup-

mati s hčerko Vladimiro in sinovoma Stanetom in Danielom najdemo na Gradaški ulici 8 in dve leti kasneje na Tržaški cesti 21 (*Adresar mesta Ljubljane in okolice 1933*, str. 324).

²⁹ Iz Mokronoga. V: *Slovenski dom*, 28. 1. 1911, str. 3.

³⁰ Društvena tekma članov Sokolskega društva I v Ljubljani. V: *Jutro*, 1. 1. 1924, str. 6.

³¹ Poročiti sta se morala okoli leta 1930, saj je Justina leta 1928 še živela z materjo, leta 1931 pa ne več.

³² *Sokolič* 4 (1922), št. 8/10, str. 137.

³³ Kot rednega člana ga navajajo Letna poročila Ljubljanskega Sokola v letih 1932–1937 (leta 1934 ni izšel).

³⁴ Več od društvu gl. Mikša, Peter in Gradnik, Elizabeta: *Trden kakor skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017; Turistovski klub »Skala«. V: *Ilustrirani Slovenec*, 23. 5. 1926, str. 168; Vladimir Škerlak: Zgodovina alpinističnega kluba Skala. V: *Planinski vestnik*, 61 (1961), št. 11, str. 627–633; Janko Ravnik: 20 let »Skale«. V: *Slovenec*, 2. 2. 1941, str. 9.

³⁵ Škerlak: Stane Predalič. V: *Planinski vestnik* 66 (1966), št. 12, str. 535–536.

³⁶ Uspešno delovanje TK Skale. V: *Slovenski narod*, 26. 4. 1933, str. 2.

³⁷ Zbor Skalašev. V: *Jutro*, 14. 5. 1931, str. 3; Občni zbor Tur. kluba »Skala« v Ljubljani. V: *Planinski vestnik* 32 (1932), št. 7, str. 151.

³⁸ Uspešno delovanje TK Skale. V: *Slovenski narod*, 26. 4. 1933, str. 2.

³⁹ *Jutro*, 7. 10. 1932, str. 7.

ščini leta 1927 zastopal podružnico iz Prevalj.⁴⁰ Velik pečat v Planinski zvezi Slovenije (PZS) oziroma Jugoslavije (PZJ) je pustil tudi Predalič, ki je bil odlikovan z zlatim častnim znakom PZJ in srebrnim častnim znakom PZS.

Predalič je bil poleg planinca oziroma alpinista vse od dvajsetih let smučarski skakalec, med drugim je nastopil na prvenstvu Slovenije v Mojstrani leta 1927,⁴¹ smučarski tekač, na tekmi TK Skale na Rožniku leta 1924 je bil drugi,⁴² in alpski smučar. Pri slednjem si je kot član izpitne komisije za vaditelje v organizaciji Slovenskega planinskega društva na Krvavcu leta 1931 v nesreči zlomil nogo.⁴³ V tridesetih letih je kot funkcionar Jugoslovanske zimsko-športne zveze (JZŠZ; uradno Jugoslovanski zimsko-sportni savez – JZSS) večkrat zastopal zvezo na različnih tekmovanjih, tako v alpskem smučanju, skokih kot teku, in sicer v vlogi učitelja, sodnika, delegata, vodje tekmovanj ipd.⁴⁴ V JZŠZ je bil v tridesetih letih odbornik in načelnik tehničnega odbora/odseka,⁴⁵ enako v Ljubljanski zimsko-športni podzvezi (Ljubljanski zimsko-sportni podsavez – LZSP),⁴⁶ za sezono 1940/41 pa ga je JZŠZ mednarodni smučarski zvezi FIS predlagala za mednarodnega sodnika za skoke.⁴⁷ Tudi po vojni je ostal športni funkcionar, bil član Fizkulturnega odbora Slovenije (FOS), Smučarske zveze Slovenije in Organizacijskega komiteja Planica ter še naprej sodeloval kot sodnik, organizator in funkcionar pri smučarskih skokih, teku in smučanju.

Drugi šport, kjer sta se prepletali poti Kolba in Predaliča, je bilo kajakaštvo, konkretno najstarejši tovrstni klub v Sloveniji Kajak klub (KK) Ljubljana, ki je bil ustanovljen 20. oktobra 1931.⁴⁸ Pri njem sta sodelovala že od začetka, pri čemer je Kolb zasedel mesto prvega klubskega tajnika, Predalič pa blagajnika. Tako kot je bila njuna trgovina tesno prepletena s TK Skalo, je to veljalo tudi za KK Ljubljana, ki je imel svoj uradni naslov v omenjeni trgovini na Kongresnem trgu. Na prvem državnem prvenstvu v kajaku na divjih vodah 16. julija 1933, veslali so od železniške postaje Sava pri Litiji do Hrastnika, je v dveh skupinah enosedežnih in dvosedežnih kajakov nastopilo pet ljubljanskih čolnov in trije zagrebški ter izven konkurence Gradčan inž. Breitenloher. Slednji je bil najboljši med enosedežniki, Kolb pa je dosegel četrti rezultat. A ker se rezultat Avstrijca ni štel za državno prvenstvo, je Kolb s kajakom znamke Pensco (prodajali so ga tudi v njegovi trgovini) dejansko osvojil tretje mesto.⁴⁹ Nato je nastopal tudi v naslednjih letih, npr. na regati za prvenstvo Zagreba na 15 kilometrov, kjer je v

⁴⁰ Skupščina Slovenskega planinskega društva. V: *Planinski vestnik* 27 (1927), št. 12, str. 285, l.

⁴¹ Smuško prvenstvo Slovenije. V: *Jutro*, 8. 2. 1927, str. 5.

⁴² *Jutro*, 9. 1. 1924, str. 6.

⁴³ Nezgodna pod Krvavcem. V: *Jutro*, 31. 1. 1932, str. 5.

⁴⁴ Službene objave JZSS. V: *Jutro*, 3. 1. 1926, str. 2; Smuške tekme Sokolske župe Kranj. V: *Sokoliki* 2 (1931), št. 13, str. 25–26; Prvenstvo LZSP. V: *Jutro* 8. 1. 1936, str. 7; Nova smučarska prvaka. V: *Jutro*, 23. 3. 1936, str. 3; Naši v Ga-Pa. V: *Slovenski dom*, 20. 1. 1937, str. 1; Triglavski dan. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 26. 4. 1937, str. 1; Smučarski klubski dan. V: *Slovenski dom*, 10. 1. 1938, str. 3; Zaključek skakalne šole v Planici. V: *Jutro*, 27. 3. 1938, str. 13; Odhod naših smučarjev na Poljsko. V: *Slovenski dom*, 7. 2. 1939, str. 3; Zmagovalec Bradl z najdaljšim skokom 59 metrov. V: *Slovenski dom*, 13. 3. 1939, str. 4; *Jutro*, 24. 1. 1940, str. 8; Vztrajnostni tek na 30 km. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 12. 2. 1940, str. 7; Novšak Albin zopet državni prvak. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 4. 3. 1940, str. 7; Odhod naših smučarjev v Ga-Pa. V: *Jutro*, 9. 2. 1941, str. 13.

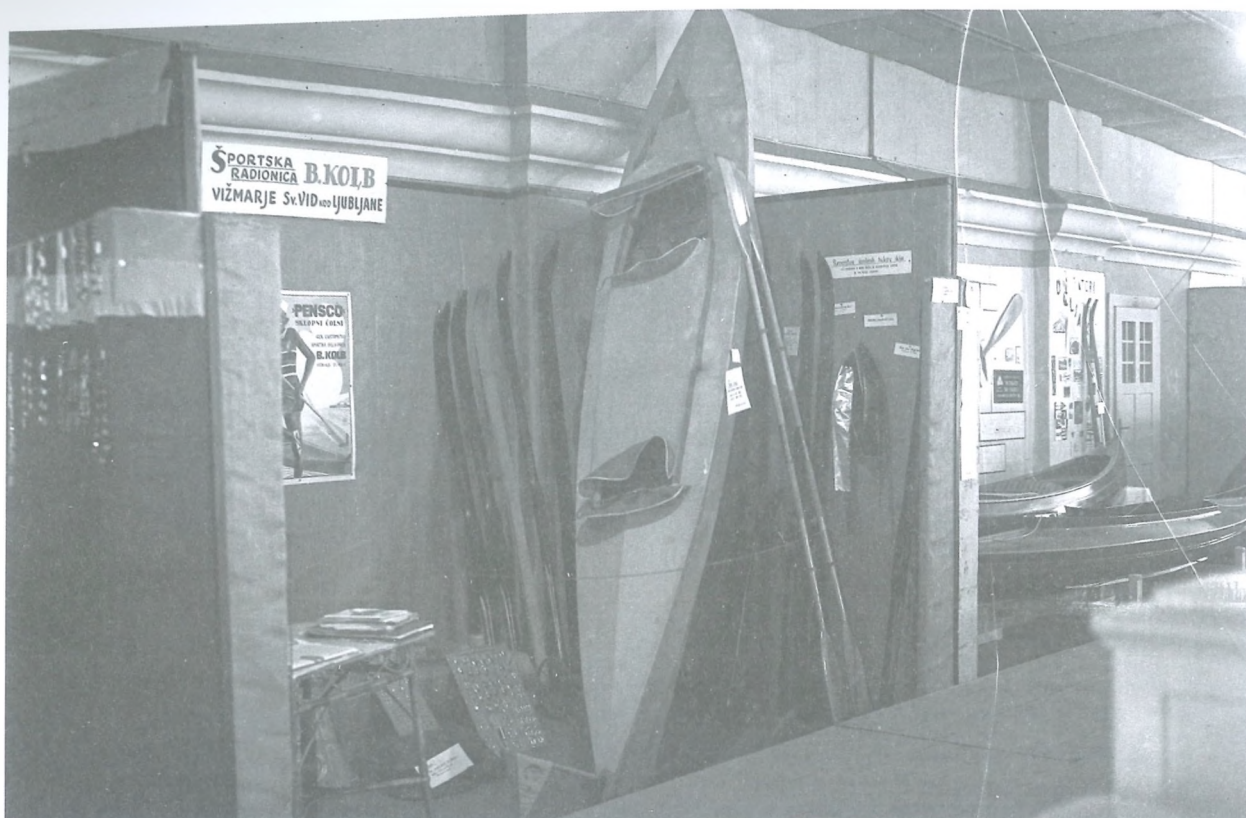
⁴⁵ Miren obračun na skupščini JZSS. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 8. 6. 1936, str. 3; Ljubljanska zimsko športna podzveza polaga račune. V: *Slovenski dom*, 24. 4. 1937, str. 3; Parlament zimskih sportnikov. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 5. 6. 1939, str. 7; Novšak Albin zopet državni prvak. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 4. 3. 1940, str. 7.

⁴⁶ Občni zbor LZSP. V: *Jutro*, 9. 5. 1932, str. 5; *Jutro*, 29. 4. 1934, str. 8; *Jutro*, 8. 1. 1936, str. 7. Tehnični referent je bil v letih 1932–1936. Naš zimskošportni parlament. V: *Slovenski dom*, 18. 4. 1936, str. 3.

⁴⁷ Kaj je novega v smučarskem svetu? V: *Jutro*, 24. 11. 1940, str. 6.

⁴⁸ Več o klubu gl. Marušič, Jakob: *Kajak kanu klub Ljubljana: 70 let: (1931–2001)*. Ljubljana: Kajak kanu klub, 2001: <https://www.kajak-ljubljana.si/o-klubu/> (dostop: 11. 6. 2020).

⁴⁹ Državno kajak prvenstvo. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 17. 7. 1933, str. 5; Drž. kajak prvenstvo. V: *Jutro*, 21. 7. 1933, str. 5.

Razstavljeni izdelki športne delavnice B. Kolb.
Vir: dokumentacija Tehniškega muzeja Slovenije.

skupini seniorjev v enojki zmagal.⁵⁰ Kolb in Predalič sta dejavno sodelovala v KK Ljubljana vse do vojne, na zadnjem občnem zboru novembra 1940 je Albin zasedel mesto podpredsednika.⁵¹

Športna delavnica in trgovina

Kako sta se Kolb in Predalič spoznala, je neznanka, najverjetnejša se sliši razlaga, da prek športnega udejstvovanja. Kakor koli že, Albinova poroka s Stanetovo sestro Justino je družini povezala, ti pa sta se združili tudi v podjetniških vodah. Temelj Kolbovega vzpona po socialni lestvici je bil uspeh njegove delavnice oziroma obrata, lahko bi rekli tudi tovarne, športne opreme B. Kolb v Vižmarjeh, pri čemer se črka B nanaša na Albina, krajše Bineta. Posla se je lotil premišljeno in poleti 1930 s pomočjo JZŠZ pod pretvezo študijskega potovanja obiskal več proizvajalcev tovrstnih obratov na Bavarskem in Tirolskem, nato pa pridobljeno znanje uporabil v lastni delavnici.⁵² Ta je bila v trgovinski register vpisana 26. julija 1930 z uradnim pripisom dejavnosti »izdelovanje in razpečevanje sportnega orodja in potrebščin lastnega in tujega izvora«,⁵³ ki se je leta 1937 dopolnil oziroma spremenil v »izdelovanje in razpečevanje športnega orodja in opreme, lesnih izdelkov ali polizdelkov lastnega ali tujega izvora v tu- in inozemstvu«. ⁵⁴ Sprva je obratovala v najetih prostorih na Vižmarjeh 14, v

⁵⁰ Lep uspeh ljubljanskih kajakašev v Zagrebu. V: *Jutro*, 25. 9. 1935, str. 7.

⁵¹ Občni zbor KKL. V: *Jutro*, 8. 11. 1940, str. 8.

⁵² Batagelj: *Izum smučarske tradicije*, str. 208.

⁵³ Vpisi v trgovinski register. V: *Jugoslovan*, 10. 8. 1930, str. 15.

⁵⁴ Trgovinski register. V: *Trgovski list*, 13. 12. 1937, str. 2.

okolišu pa je Kolb z družino tudi živel – ob odprtju delavnice na naslovu Tacen 79,⁵⁵ kasneje Vižmarje 72.⁵⁶ Specializiral se je za izdelavo smuči, šotorov, sani in kajakov ter hitro uveljavil svojo blagovno znamko Beka. Ime izvira iz začetnic imena in priimka (B. K.) lastnika. Smuči pod to znamko je marketinško premišljeno ponujal v testiranje najboljšim smučarjem in klubom, s čimer je dobil pomembne povratne informacije za izboljšave in si naredil reklamo.⁵⁷ Dobro delo je kronal z zlato medaljo na mednarodni razstavi v Londonu leta 1933,⁵⁸ kar je bilo pomembno priznanje mednarodnega značaja, ki so jo do takrat dobila le nordijska podjetja.⁵⁹ Že konec istega leta, 1933, je članek v Jutru podjetje označil za prvo v državi na svojem področju.⁶⁰ Še eno medaljo za smuči je podjetje domov prineslo z mednarodne obrtniške razstave v Berlinu leta 1938,⁶¹ sicer pa je razstavljalo svoje izdelke tudi na znanem ljubljanskem velesejmu.⁶² Čeprav z le nekaj zaposlenimi, naj bi v obratu ob začetku druge svetovne vojne letno proizvedli 3.000 parov smuči.⁶³

Le dve leti po ustanovitvi delavnice je 20. novembra 1932 na Šeleburgovi 6 (danes Slovenska cesta 30) svoja vrata odprla še »trgovina s sportnimi potrebščinami« B. Kolb & Predalič,⁶⁴ uradno ustanovljena in v register vpisana nekaj dni prej.⁶⁵ Kot je razvidno iz imena, je Kolb pri lastništvu dobil družabnika Predaliča, in skupaj sta hitro ustvarila zelo uspešno in priljubljeno trgovino v Ljubljani. Nista pa se omejila samo na Ljubljano, že leta 1932 je bila organizirana »tvorniška zaloga« v Mariboru, ki se je naslednje leto preobrazila v popolno športno trgovino Sport-Stojec na Trgu svobode 6, zalogo izdelkov pa so imeli tudi v Zagrebu, Sarajevu in Banjaluki.⁶⁶ V trgovini so prodajali domačo in tujo športno opremo ter orodje, ob tem pa imeli razpošiljalnico, nudili servis in hranjenje smuči, impregnacijo

B. KOLB & PREDALIČ Šelenburgova 6
LJUBLJANA

„BEKA“ vodi!
„BEKA“ zmaga!
„KVALITETA“ je naše,
a samo
„BEKA“ bodi Vaše gesto.

Naši uspehi in naš renome so Vam najboljši porok za Vaše zadovoljstvo
zahtevajte naše izdelke:

»Vse za zimoe, cenik 1933-34 ter prospekt
»SPORT IN MODA« 12378

SPORT-STOJEC ZALOGA »BEKA« IZDELKOV
MARIBOR, Trg Svobode števil. 6

Oglas za trgovino B. Kolb & Predalič.
Vir: Jutro, 17. 12. 1933, str. 5.

⁵⁵ Jutro, 13. 8. 1930, str. 7.

⁵⁶ SI AS 133/I/251, Odločba Sreskega načelstva v Ljubljani, 4. 11. 1938.

⁵⁷ Batagelj: *Izum smučarske tradicije*, str. 209.

⁵⁸ Diplomno iz Londona hrani Muzej športa.

⁵⁹ Napredek domače sportne industrije. V: Jutro, 16. 12. 1933, str. 3.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Takšna je bila berlinska razstava! V: Jutro, 5. 9. 1938, str. 1; Priznanje našim obrtnikom. V: Obrtni vestnik, 15. 5. 1939, str. 2.

⁶² Velesejem bo jutri zaključen. V: Jutro, 11. 6. 1933, str. 13.

⁶³ Batagelj: *Izum smučarske tradicije*, str. 209.

⁶⁴ Jutro, 20. 11. 1932, str. 6.

⁶⁵ Trgovski list, 24. 11. 1932, str. 4.

⁶⁶ Napredek domače sportne industrije. V: Jutro, 16. 12. 1933, str. 3.

oblačil, po opremo so prišli celo na dom. Večkrat se v časopisju trgovina omenja kot točka, kjer je bilo možno kupiti vstopnice ali se prijaviti na dogodke za razne športne prireditve, največkrat klubov in zvez, pri katerih sta sodelovala lastnika. Za njihova tekmovanja sta občasno za nagrado zmagovalcem prispevala lastne izdelke. Kot zanimivost, v prvi polovici leta 1936 se je trgovina oglaševala, da je pri njih možno vplačati stave oziroma točneje, šlo je za oglase za Fostok, pisarno za športne stave in izid nogometnih tekem, ki je imela centralo J. Burda v Beogradu, medtem ko je bila ljubljanska trgovina krajši čas njena podružnica za Slovenijo.⁶⁷ Konec leta 1935 se je trgovina preselila na naslov Kongresni trg 4, kjer je delovala vse do vojne in kratek čas tudi po njej ter dalje ostajala, poleg prodaje opreme, točka za nakup vstopnic za športne prireditve. Po smrti Kolba leta 1944 jo je vodil le še Predalič, ki pa je junija 1948 v Slovenskem poročevalcu obvestil, da je trgovina prenehala z obratovanjem,⁶⁸ in se kasneje zaposlil kot poslovodja v Varteksovi trgovini v Ljubljani.

Sledila je nacionalizacija, ki je dosegla tudi Kolbovo delavnico v Vižmarjah. Ta je tik pred vojno dobila nove prostore na naslovu Vižmarje 168 (danes Celovška cesta 492), kjer stavba stoji še danes. Kolb je dovoljenje za gradnjo dobil novembra 1938, po prvotnem načrtu pa bi morala zrasti stanovanjska vila z vrtom, dve lopi za hrambo rezervnih delov strojev in deloma fabrikacijskih izdelkov ter večji osrednji opečnat objekt. Slednji je bil deloma enonadstropen, deloma pritličen, en del je bil tudi podkleten. V kleti je bila najprej predvidena sušilnica in upogibovalnica izdelkov, v pritličju ročna mizarska delavnica, prostor za žago, tri pisarne, moška in ženska garderoba, manjše skladišče za orodje, eno stranišče za stranke in dve za delavce, v nadstropju pa dve ročni mizarski delavnici, skladišče za izdelke in stranišče.⁶⁹ V grobem je bila ta stavba dokončana leta 1940, medtem ko preostali objekti niso bili zgrajeni. Družina naj bi si tako stanovanje uredila kar v pritličju objekta.⁷⁰ Februarja 1941 je staro Kolbovo delavnico zajel velik požar, ki je uničil veliko zalogo smuči, šotorov in neobdelanega suhega lesa ter nekaj orodja, s čimer je bila lastniku povzročena precejšnja škoda.⁷¹ Po smrti Albina je podjetje vodila žena Justina, ki je že pred tem skrbela za pisarniško poslovanje. Ko se je leta 1945 ustanavljala zadruga Elan, Justina k njej ni želela pristopiti oziroma ji prepustiti svojih prostorov,⁷² ampak je podjetje naprej delovalo pod starim imenom. Tri leta kasneje je sledila nacionalizacija in z odločbo Komiteja za fizkulturo pri LR Sloveniji je bila uprava delavnice skupaj z JOR-om izročena tovarni športnega orodja Elan.⁷³ V poročilu iz leta 1949 je delavnica B. Kolb imela osem zaposlenih, glavni izdelki pa so bile smuči, sani in kopja. Uprava mestne lesne industrije je še načrtovala dokončanje izgradnje in omet na že obstoječem objektu ter dozidavo skladišč za končne izdelke in postavitev lope za sušenje surovin in polizdelkov.⁷⁴ Kasneje je upravo prevzelo podjetje Planica-Šport, kjer se je zaposlila tudi Justina,⁷⁵ in uspešno zgodbo peljalo do približno sredine šestdesetih let, ko je bilo ukinjeno, v nekdanji Kolbovi delavnici pa je proizvodnjo zamenjalo skladišče Slovenijalesa, ki je tam izvajalo maloprodajo pohištva.⁷⁶

⁶⁷ *Jutro*, 19. 2. 1936, str. 8.

⁶⁸ *Slovenski poročevalec*, 11. 6. 1948, str. 4.

⁶⁹ SI AS 133/1/251, Odločba Sreskega načelstva v Ljubljani, 4. 11. 1938; Načrt za zgradbo delavnice za lesno obrt g. Kolba Albina, 24. 10. 1938.

⁷⁰ Vrevc: Tovarna športnega orodja B. Kolb v Vižmarjih, str. 530.

⁷¹ Hud ogenj v Vižmarjih. V: *Jutro*, 9. 2. 1941, str. 6.

⁷² Knafelj: Od nekdanj do danes. V: *Naša smučina* 1 (1962), št. 4, str. 2.

⁷³ Poziv upnikom in dolžnikom! V: *Ljudska pravica*, 17. 6. 1948, str. 6.

⁷⁴ SI AS 284/1459, Dopis Sportne delavnice B. Kolb, ki jo je 25. 6. 1949 poslala planski komisiji LR Slovenije.

⁷⁵ Vrevc: *Tovarna športnega orodja B. Kolb v Vižmarjih*, str. 530.

⁷⁶ Oglas v časopisu *Glas*, 8. 10. 1966, str. 1.

Športna delavnica in trgovina Albina Kolba in Staneta Predaliča predstavljata primer uspešnega podjetništva v času med obema svetovnjima vojnoma, ki je sledil takratnemu pospešenemu razvoju slovenskega športa v novem jugoslovanskem okvirju. Kot je bilo običajno v tem obdobju, so se športniki po večini ukvarjali z več različnimi panogami. Taka »celokupna« športnika sta bila tudi omenjena podjetnika, ob tem pa še športna funkcionarja, s čimer sta pustila viden pečat v pred- in povojnem športu, njuno podjetje pa je predstavljalo pomembno športno stičišče v Ljubljani.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ⊗ SI AS 133/1/251, Odločba Sreskega načelstva v Ljubljani, 4. 11. 1938.
- ⊗ SI AS 133/1/251, Načrt za zgradbo delavnic za lesno obrt g. Kolba Albina, 24. 10. 1938.
- ⊗ SI AS 284/1459, Dopis Sportne delavnice B. Kolb planski komisiji LR Slovenije, 25. 6. 1949.
- ⊗ SI_ZAL_LJU/0504, Popis prebivalstva 1900, Marije Terezije, t. e. 147.
- ⊗ SI_ZAL_LJU/0504, Popis prebivalstva 1910, Cerkevna ulica, t. e. 174.
- ⊗ SI_ZAL_LJU/504/314/Gradaška ulica 8, Popis prebivalstva 31. 2. 1931, Gospodarska c. – Gradaška ul.
- ⊗ Dokumentacija Tehniškega muzeja Slovenije

LITERATURA

- Adresar mesta Ljubljane in okolice. Ljubljana: Adana, 1928.
- Adresar mesta Ljubljane in okolice 1933. Ljubljana: Tiskarna grafika D. Z. O. Z., 1933.
- Batagelj, Borut: *Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009.
- Deželak Barič, Vida: Samoiniciativni in nepriznani pokrajinski odbor OF za Gorenjsko. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 40 (2000), št. 2, str. 61–79.
- Dežman, Jože: Meje zgodovine 1941–1946 v občini Šentvid. V: *Župnija Šentvid nad Ljubljano skozi čas in prostor* (ur. Stane Granda). Ljubljana: Župnija Šentvid, 2007, str. 554–621.
- Dopolnila k seznamu industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju trgovske in obrtniške zbornice v Ljubljani*. Ljubljana: Trgovska in obrtniška zbornica, 1923.
- Izvestje: objavilo ravnateljstvo koncem šolskega leta 1924./1925*. Ljubljana: Tehniška srednja šola v Ljubljani, 1925.
- Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Laibach für das Schuljahr 1915/16*. Ljubljana: Verlag der k. k. Staats-Oberrealschule, 1916.
- Kranjc, Marijan F.: *Slovenska vojaška inteligenca*. Grosuplje: Grafis Trade, 2005.
- Marušič, Jakob: *Kajak kanu klub Ljubljana: 70 let: (1931–2001)*. Ljubljana: Kajak kanu klub, 2001.
- Mikša, Peter in Gradnik, Elizabeta: *Trden kakor skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017.
- Pavlin, Tomaž: »Zanimanje za sport je prodrlo med Slovenci že v široke sloje«: *(Telesnokulturno in športno organiziranje na Slovenskem pred prvo svetovno vojno in po njej)*. Ljubljana: Fakulteta za šport, Inštitut za šport, 2005.
- Petelin, Miloš: *Od kovačije do tovarne telovadnega orodja JOR*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2003.
- Podrobni seznam industrije, trgovine in obrti v Dravski banovini kraljevine Jugo-

slavije = Detail-Verzeichnis der Industrie, des Handels und Gewerbes [in Dravska Banovina Jugoslavien]. 2. izdaja. Domžale-Ljubljana: Uredništvo Adresarja in drugih strokovnih knjig za Dravsko banovino, Ivan Trelc, 1933.

Seznam industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani. Ljubljana: Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, 1925.

Seznam industrijskih in večjih obrtnih podjetij v okraju trgovske in obrtniške zbornice Ljubljani. Ljubljana: Trgovska in obrtniška zbornica, 1922.

Šafarič, Aleš: *Prepletenost politike in telesne kulture na Slovenskem v letih 1891–1914 in 1919–1929*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta 2016.

Šafarič, Aleš: Dolinarjev kipec v čast I. jugoslovanskemu vsesokolskemu zletu. V: *Argo* 62, št. 2, 2019, str. 72–93

TVD Partizan »Tabor« - Ljubljana: 1907 - 50 let - 1957. Ljubljana: TVD Partizan, 1957.

Vrevc, France: *Tovarna športnega orodja B. Kolb v Vižmarjih*. V: *Župnija Šentvid nad Ljubljano skozi čas in prostor* (ur. Stane Granda). Ljubljana: Župnija Šentvid, 2007, str. 529–530.

ČASOPISNI VIRI

Glas, 8. 10. 1966, str. 1.

Jugoslovan, 1. 7. 1922, str. 3.

Jutro, 13. 9. 1923, str. 7.

Jutro, 9. 1. 1924, str. 6.

Jutro, 13. 8. 1930, str. 7.

Jutro, 20. 11. 1932, str. 6.

Jutro, 29. 4. 1934, str. 8.

Jutro, 19. 2. 1936, str. 8.

Jutro, 24. 1. 1940, str. 8.

Turistovski klub »Skala«. V: *Ilustrirani Slovenec*, 23. 5. 1926, str. 168.

Vpisi v trgovinski register. V: *Jugoslovan*, 10. 8. 1930, str. 15.

Društvena tekma članov Sokolskega društva I v Ljubljani. V: *Jutro*, 1. 1. 1924, str. 6.

Velikonočna križanka »Jutra«. V: *Jutro*, 28. 4. 1925, str. 7.

Službene objave JZSS. V: *Jutro*, 3. 1. 1926, str. 2.

Smuško prvenstvo Slovenije. V: *Jutro*, 8. 2. 1927, str. 5.

Zbor Skalašev. V: *Jutro*, 14. 5. 1931, str. 3.

Nezgoda pod Krvavcem. V: *Jutro*, 31. 1. 1932, str. 5.

Občni zbor LZSP. V: *Jutro*, 9. 5. 1932, str. 5.

Velesejem bo jutri zaključen. V: *Jutro*, 11. 6. 1933, str. 13.

Drž. kajak prvenstvo. V: *Jutro*, 21. 7. 1933, str. 5.

Napredek domače sportne industrije. V: *Jutro*, 16. 12. 1933, str. 3.

Lep uspeh ljubljanskih kajakašev v Zagrebu. V: *Jutro*, 25. 9. 1935, str. 7.

Prvenstvo LZSP. V: *Jutro*, 8. 1. 1936, str. 7.

Nova smučarska prvaka. V: *Jutro*, 23. 3. 1936, str. 3.

Zaključek skakalne šole v Planici. V: *Jutro*, 27. 3. 1938, str. 13.

Takšna je bila berlinska razstava!. V: *Jutro*, 5. 9. 1938, str. 1.

Občni zbor KKL. V: *Jutro*, 8. 11. 1940, str. 8.

Kaj je novega v smučarskem svetu? V: *Jutro*, 24. 11. 1940, str. 6.

Hud ogenj v Vižmarjih. V: *Jutro*, 9. 2. 1941, str. 6.

Odhod naših smučarjev v Ga-Pa. V: *Jutro*, 9. 2. 1941, str. 13.

Državno kajak prvenstvo. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 17. 7. 1933, str. 5.

Miren obračun na skupščini JZSS. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 8. 6. 1936, str. 3.

Triglavski dan. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 26. 4. 1937, str. 1.

Parlament zimskih sportnikov. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 5. 6. 1939, str. 7.

Vztrajnostni tek na 30 km. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 12. 2. 1940, str. 7.

Novšak Albin zopet državni prvak. V: *Jutro: ponedeljska izdaja*, 4. 3. 1940, str. 7.

Letno poročilo »Ljubljanskega Sokola« 1932.
 Letno poročilo »Ljubljanskega Sokola« 1933.
 Letno poročilo »Ljubljanskega Sokola« 1935.
 Letno poročilo »Ljubljanskega Sokola« 1937.
 Poziv upnikom in dolžnikom!. V: *Ljudska pravica*, 17. 6. 1948, str. 6.
 Slavko Knafelj: Od nekdanj do danes. V: *Naša smučina* 1 (1962), št. 4, str. 2.
 Priznanje našim obrtnikom. V: *Obrtni vestnik*, 15. 5. 1939, str. 2.
 Občni zbor Tur. kluba »Skala« v Ljubljani. V: *Planinski vestnik* 32 (1932), št. 7, str.

151.

I. Skupščina Slovenskega planinskega društva. V: *Planinski vestnik* 27 (1927), št. 12, str. 285.

Vladimir Škerlak: Zgodovina alpinističnega kluba Skala. V: *Planinski vestnik* 61 (1961), št. 11, str. 627–633.

Vladimir Škerlak: Stane Predalič. V: *Planinski vestnik* 66 (1966), št. 12, str. 535–536.

»Sokolsko bratstvo«. V: *Slovenec*, 10. 11. 1922, str. 4.

Napredovanje rezervnih častnikov. V: *Slovenec*, 4. 7. 1931, str. 5.

Janko Ravnik: 20 let »Skale«. V: *Slovenec*, 2. 2. 1941, str. 9.

Iz Mokronoga. V: *Slovenski dom*, 28. 1. 1911, str. 3.

Naš zimskošportni parlament. V: *Slovenski dom*, 18. 4. 1936, str. 3.

Naši v Ga-Pa. V: *Slovenski dom*, 20. 1. 1937, str. 1.

Ljubljanska zimsko športna podzveza polaga račune. V: *Slovenski dom*, 24. 4. 1937, str. 3.

Smučarski klubski dan. V: *Slovenski dom*, 10. 1. 1938, str. 3.

Odhod naših smučarjev na Poljsko. V: *Slovenski dom*, 7. 2. 1939, str. 3.

Zmagovalec Bradl z najdaljšim skokom 59 metrov. V: *Slovenski dom*, 13. 3. 1939, str. 4.

Kratek pregled razstav. paviljonov. V: *Slovenski narod*, 3. 9. 1922, str. 4.

Uspešno delovanje TK Skale. V: *Slovenski narod*, 26. 4. 1933, str. 2.

Slovenski poročevalec, 11. 6. 1948, str. 4.

Sokolič, 4 (1922), št. 8/10, str. 137.

Smuške tekme Sokolske župe Kranj. V: *Sokolič*, 2 (1931), št. 13, str. 25–26.

Sokolski glasnik, 31. 1. 1927, str. 26.

Trgovski list, 24. 11. 1932, str. 4.

Trgovinski register. V: *Trgovski list*, 13. 12. 1937, str. 2.

INTERNETNI VIRI

Albin Kolb: <https://www.geni.com/people/Albin-Kolb/6000000050553719884> (dostop: 11. 6. 2020).

JLA: <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/Z01-generalislo.html> (dostop: 11. 6. 2020).

Kajak kanu klub, 2001: <https://www.kajak-ljubljana.si/o-klubu/> (dostop: 11. 6. 2020).

SUMMARY

SPORTS EQUIPMENT WORKSHOP B. KOLB AND STORE B. KOLB & PREDALIČ

Modern sport, as the innovation of the 19th century, appeared on Slovenian territory in the form of gymnastic, rifle and alpine associations and cycling clubs. At the beginning of the 20th century various other sports clubs appeared.

For their activities, these associations needed suitable equipment and tools and these were in majority provided by foreign companies and some small domestic manufacturers. During the period between both world wars, when in the new Yugoslav state sport flourished, domestic sports manufacture, trade and industry also prospered. Several successful companies, which covered the most popular and developed sports disciplines in the Slovene body culture - gymnastics and skiing, were established. One of them was the Sports workshop B. Kolb, established in 1930 in Vižmarje by Albin Kolb. It specialized in the manufacturing of skis, tents, sleighs and kayaks and quickly established an internationally recognized brand Beka. In 1932, Kolb, together with his business partner Stane Predalič, expanded his business and opened a store with sports equipment B. Kolb & Predalič in the center of Ljubljana. The store developed successfully and soon became a meeting point for several sports clubs and unions, which was mostly due to the fact that both owners were actively involved sportsmen. Kolb and Predalič were the founding members of the Ljubljana Kayak Club and the Turist club Skala, both members of Sokol and the alpine association. Before and after the war, Predalič was active in skiing as an instructor, judge, delegate and head of competitions, while Kolb won the third place in kayaking on the first home championship in 1933. Kolb died in 1944, shot as a hostage by the occupier forces for being a part of the Liberation Front. After the war, in 1948, the store and the workshop were nationalized and made a part of the very successful factory Planica-Šport, which continued Kolb's legacy.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 929Terpinc J.:82-6

Prejeto: 1. 7. 2020

Jožefina Terpinc, ljubljanska »femme fatale« 19. stoletja

NATAŠA BUDNA KODRIČ

univ. dipl. zgodovinarka, arhivska svetnica,
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: natasa.budna-kodric@guest.arnes.si

Izvleček

Sestavek je namenjen osvetlitvi dejstev o Jožefini Češko (Zeschko), poročeni Terpinc (1805–1885), ki se je rodila v družini steklarskega mojstra Franca Češka in njegove žene Terezije, roj. Ogrin. Jožefina je v okolju bogate meščanske družine odrasla v inteligentno in čustveno zrelo osebo, ki sta ji k priljubljenosti pomagali njena lepota in nesojena poroka z Andrejem Smoletom. Bogata poroka, življenje v graščini, na drugi strani pa pridih svetovljanstva in številna potovanja širom Evrope – vse to je razvnelo domišljijo Ljubljčanov, ki so še več let po njeni smrti razpredali zgodbe o njenem življenju. Toda spomin, ki je ostal, je potenciral slabo podobo o njej. Besedilo razkriva, kdo so bili arhitekti te podobe in zakaj. Obenem poskuša z dejstvi pokazati, kakšna je bila prava Jožefina.

Ključne besede:

Jožefina Češko
– Terpinc, Fidelij
Terpinc, Ivan
Tavčar, Andrej
Smole, Emilija
Garc –
Baumgartner,
korespondenca,
Fužine, Trst,
Dobrna, Bela na
Koroškem

Abstract

JOŽEFINA TERPINC, »FEMME FATALE« OF LJUBLJANA IN THE 19TH
CENTURY

The article is dedicated to presenting facts about Jožefina Češko (Zeschko), married Terpinc (1805-1885), born to the family of the glass master Franc Češko and his wife Terezija, born Ogrin. In a rich bourgeois family, Jožefina grew up to become an intelligent and emotionally mature person, popular for her beauty and intended marriage to Andrej Smole. A rich wedding, life in a mansion, cosmopolitanism and travelling through Europe – all this kindled the imagination of the people in Ljubljana, who kept talking about her and her life long after her death. The memory of her intensified her bad image. The article presents the architects of such an image and the reasons for it. At the same time, it presents facts about the real Jožefina.

Key-words:

Jožefina Češko
– Terpinc, Fidelij
Terpinc, Ivan
Tavčar, Andrej
Smole, Emilija
Garc –
Baumgartner,
correspondence,
Fužine, Trst,
Dobrna, Bela na
Koroškem

Jožefina Češko – Terpinc (M. Langus, nedatirano.
V: F. Mesesnel: Fužinska zbirka. Kronika slovenskih
mest VII (1940), št. 2, str. 100)

SPOMIN NA JOŽEFINO

Jožefina Češko, poročena Terpinc, je bila tista Ljubljankanka, ki ji je neslavni spomenik postavil Ivan Tavčar v romanu *Izza kongresa* in ki naj bi bila kriva tudi za nesrečno usodo Prešernovega prijatelja Andreja Smoleta. Slednji je bil vanjo močno zaljubljen in jo je želel dobiti za ženo.¹ Če bi ga uslišala, bi Jožefina »na našem narodnem polju pustila prejkone druge sledove za sabo«,² tako pa je namesto tega Andrej »izgubil vsak smisel za urejeno družinsko življenje, se predal veseljačenju in lahkomišelnemu življenju.«³ Na črtom prevzetnega mladeniča so se postavili po robu Jožefinini starši, ki so zahtevali vsaj dveletni odlog poroke, na kar pa Smole ni pristal in je užaljen razdril zaroko. Verjetno je deloval v afektu, kajti snubcev Jožefini res ni manjkalo in moral bi vedeti, da ga bo prej ko slej nadomestil kdo drug.

Literarni viri (Tavčar) so pozneje izpričali, da naj bi v Ljubljani ta dogodek povzročil precej govoric in posmeha. Tako Smoletova kot Češkova sta bili znani ljubljanski družini, o takih pa je vedno tekla beseda med vsemi sloji v mestu. Tako je zanimivo pismo uradnika Nepozitka,⁴ ki je bival v sosednji hiši in je v juliju 1825 Jožefini napisal pismo, očitno ne prvo. Poslano je bilo v Belo na Koroško, kjer sta bili tedaj Jožefina in njena mama v topličah. V njem je v tipični maniri romantičnega svetobolja opisal svoje mračno razpoloženje, ker zaman čaka njenega pisma, ki ga ni, čeprav mu ga je obljubila. Nekje vmes pravi: »Novic v mestu ne poznam nobenih, bi vas tudi ne zanimale. Gospodarstvo stoji trdno pod skrbnim varstvom Vašega vrlega očeta: vse je počiščeno, prebeljeno in pre-

¹ Črtomir Zorec je zapisal, da so ga domači silili, naj se zaroči »s prvo lepotico tiste dobe Fino Češkovo«, ki so jo v Ljubljani »kar splošno imenovali 'glažovnato princeso'« (Zorec, Črtomir: Bratec Andrej. V: *Snovanja, priloga Gojenjskega glasa*, 8. 2. 1969, str. 3)

² Tavčar, Ivan: *Izza kongresa*. V: *Tavčarjevih zbranih spisov V. zvezek* [ur. Ivan Prijatelj]. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1924, str. 69.

³ Zorec: Bratec Andrej, str. 3.

⁴ Na prvi pogled bi celo domnevali, da gre za pismo Andreja Smoleta pod psevdonomom, ki bi bil nadvse primeren za nemirnega zaljubljenca. Toda v Ljubljani je tedaj res živel Georg Nepozitek, akcesist pri guberniju, ki je stanoval na Trgu 7, kar pomeni, da je bil Jožefinin sosed. Tako je dejansko imel možnost opazovati, kaj se dogaja pri sosedih, in se tudi vneti za lepo Jožefino (gl. *Schematismus des Laibacher Gouvernement-Gebiets für das Jahr 1825*, str. 143 [190]). Pozneje se Nepozitek omenja kot eden izmed prvih planincev, ki se je povzpел na Triglav (gl. Costa, *Reiseerinerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848, str. 153, 224, 239).

barvano. V vrtu cvetijo in venijo rože. Vse ima svoj običajni ritem in *osupel vidim, da truplo obstaja tudi brez duše*.« Na kaj se nanaša »počiščena, prebeljena in prebarvana« Češkova hiša, lahko le ugibamo. Na prvi pogled bi rekli, da stari Češko še vedno odstranjuje neprijetne posledice razdrte zaroke, zato je tudi imenovan kot »bider« – pošten, mogoče že malo filistrski – mož. Ne moremo pa si predstavljati, kdo bi bilo živo truplo brez duše; to bi lahko bil nekdo, ki je zelo neusmiljen, ali pa nekdo, ki jo je prodal hudiču v zameno za nekaj neprecenljivega. Da bi državni uradnik kot brezdušnega opisal starega Češka, je težko verjetno; da bi sebi pripisal faustovsko usodo pa ravno tako. Naj ostane torej zapis razumljen v maniri časa in je Nepozitek najverjetneje res mislil nase, ki živi brez – očitno – svoje ljubezni Jožefine, ki bi ga duševno izpopolnila. Da gre res za ljubezensko pismo, lahko sklepamo iz navržene povedi: »Tokrat sem našel sočutno srce, kar je tako redko in tako dobro dene.«

Prvi med literati/literarnimi zgodovinarji se je Jožefine lotil Ivan Tavčar. Že kmalu po začetku svojega romana piše: »Kar nas je starejših mož, smo Josipino Češkovo še poznali. S svojim možem Fidelom Trpincem je vsaj nekoliko prihajala v dotiko tudi z narodni krogi. Kakor se je spominjamo, je bila tudi v starosti visoke in nekako impozantne postave. ...«.⁵ Tavčar je pozneje v odvetniških krogih naletel na dva sorodnika Jožefine Terpinc, Karla Ahačiča in Valentina Krisperja,⁶ in tako izvedel tudi nekaj intimnih podrobnosti o njej. S pisateljsko domišljijo in maščevalnimi nameni jih je potencirano predstavil v romanu. Obenem je začetnik danes zakoreninjenega vzdevka Jožefine Terpinc »glazovnjata princesa Fina«, ki z realnostjo nima nobene zveze.

Toda če bi Tavčarju še lahko oprostili umetniško svobodo pri opisu Češkove družine in predvsem Jožefine – čeprav rezultat hudo osebno obremenjenega odnosa do družine –, ne moremo spregledati izjemne sovražne nastrojenosti mlajših generacij literarnih zgodovinarjev. Tako je dr. Matjaž Kmecl v *Sodobnosti* objavil monodramo o Andreju Smoletu.⁷ Ta tik pred smrtjo 30. novembra 1840 na rokah Franceta Prešerna obuja spomine na svoje življenje. O Jožefini začne takole: »Zadnjič sem videl glazovnjato Jožefino in še prej tvojo Julijo: kakšni tolstoritni in nepoetični madami postajata!« in nadaljuje: »Ampak, Fini bo počasi utonila v pozabo, prav nič je ne bo ohranjalo v poetičnem spominu; ostala bo le kakšna hohštaplarska, bahaška, maulmaherska (= gobčna, bahata, op. M. K.) slika ugledne ljubljanske družine brez otrok, z dominantco mogočnega Terpinčevega trebuha z zlato uro na sredi, ona pa bo na njej pogledovala vstran, malo zgrevano, malo ošabno poosebljenje nečesa, kar ni bilo nikoli rosno, nikoli lepo, in čemur ni fajšnmerkerski Andrej nikoli prebiral Heloizinih pisem Abelardu! Utonila bo s svojo mladostjo, lepoto in bogatijo v času, kot kamen, ki ga vržeš v globoko vodo: saj ostane nekje v dnu, toda zanj ve samo še tisti, ki ga je tja vrgel.« Potem še namiguje, da sta jo med kongresom leta 1821 zlorabila v Češkovi hiši nastanjeni tedaj že 50-letni diplomat Neri-Corsini⁸ in ruski grof Mansurov, zaradi česar je ostala jalova. Nesimpatij do Terpincev in Češkov ne skriva niti dr. Marja Boršnik, čeprav gre pri njej bolj za »razredno« nasprotovanje premožnim slojem nekdanjega meščanstva, odtujenim realnemu svetu.

⁵ Tavčar: Izza kongresa, str. 68.

⁶ Dr. Karel Ahačič (1864–1902), sin Jožefinine nečakinje Josipine, in dr. Valentin Krisper (1860–1931), sin nečakinje Ernestine: pri prvem je bil Tavčar zaposlen kot pripravnik, preden je odprl lastno advokaturu, drugega je malo kasneje sam vzel v uk v svojo pisarno (gl. Boršnik, Marja: Tavčar, Ivan (1851–1923), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi686990/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 17. 6. 2020); Pirjevec, Avgust: Krisper, Valentin (1860–1931), <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi304837/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 17. 6. 2020).

⁷ Kmecl, Matjaž: Andrej Smole, znameniti Slovenec: dramski monolog. V: *Sodobnost* 41 (1993), št. 8/9, str. 644.

⁸ V Tavčarjevem romanu nastopa kot »mladi knez« (Tavčar: Izza kongresa, str. 414).

Ivan Tavčar v mladosti (SI_ZAL_ŠKL/0278, Ivan in Franja Tavčar, Visoko, Ljubljana. Digitalizat 04-22)

Jožefina je bila torej poznana le z ene plati: takšna, kot so jo videli njej nenaklonjeni sodobniki. Kmalu potem, ko je bila zaroka s Smoletom razdrta, se je poročila s Kranjčanom Fidelom Terpicem. Tudi zanj je bila usodna, saj se je – ne da bi prej imel takšne namene – prav iz ljubezni do nje preselil v Ljubljano, kupil grad Fužine in začel svojo poslovno pot, ki je bila pred tem že utečena v Kranju, na novo. Brez Jožefine ne bi postal eden izmed najpomembnejših (omenjajo, da celo prvi) slovenskih industrialcev, ustanovitelj papirnic v Vevčah in Goričanah, inovator na področju kmetovanja in nasploh eden izmed vodilnih gospodarstvenikov, ki je bil dolga leta predsednik prestižne Kranjske kmetijske družbe.

Medtem ko je Smole žalostno propadal in nazadnje še mlad umrl, sta si Jožefina in Fidelij prizadevala ustvariti družino. Ko jima to ni uspelo, sta na začetku 50. let posvojila štiriletno Emilijo Garc (v resnici Langenfeld), rojeno na Dunaju leta 1849, katere pravi oče naj bi bil kar sam Fidel. S podatkom je prva postregla dr. Marja Boršnik, ki se je pri proučevanju družine tudi izdatno oprla na arhivske vire.⁹ Malo Emilijo je izsledila pri ljubljanskih uršulinkah, ugotovila fiktivne podatke o njenih starših in vse skupaj povezala z ljudskim glasom (ali pa morda z žensko intuicijo) in ustvarila zgodbo o uspešni družini Terpic, ki naj bi bila po njenem v svojem jedru nesrečna in zlagana.

V povezavi z Emilijo se je v sago o družini Terpic vmešal mladi Ivan Tavčar (roj. 1851), oblikovalec slabe podobe družine Terpic. Bajje je prišel z njo v stik ob nekem obisku na Fužinah, kamor sta bila povabljeni s stricem Nacetom Tavčarjem, duhovnikom v Mengšu. O tem je pisala dr. Boršnik v članku »Tavčarjeva Bogomila«.¹⁰ Obstaja pa tudi različica, da je bil Tavčarjev spremljevalec na Fužinah njegov drugi stric Anton, tedaj kaplan na škofiji.¹¹ Kakor koli že, med mladima je preskočila iskrica, saj je bilo pozneje jasno, da tudi Emilija v tem odnosu ni ostala ravnodušna. In tako je mladenič prišel neke noči vasovat pod Emilijino okno, kjer so ga zasačili. Ukrepi so bili drastični. Vržen iz Alojzijevega doma je moral tudi iz ljubljanske gimnazije in dve šolski leti med 1866 in 1868 je obiskoval frančiškansko gimnazijo v Novem mestu.

⁹ Med drugim je prebrala vsaj tisti del korespondence iz fužinskega fonda, ki se je nanašal na Emilijo, kar se vidi v članku Tavčarjeva Bogomila (Boršnik, Marja: Tavčarjeva Bogomila, *Slavistična revija*, 15 (1–2), str. 190–192).

¹⁰ Boršnik: Tavčarjeva Bogomila, str. 187.

¹¹ Grdina, Igor: Biografski portret Ivana Tavčarja. *Tavčarjev zbornik*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, str. 11.

Da afera ni šla neopažena mimo Terpincev, vidimo iz pisem. V 60. letih je potekala zelo intenzivna korespondenca med ženskim delom Terpinčeve družine in njunimi prijateljicami iz bolj oddaljenih dežel: iz Anglije je pisala Janette Moline,¹² iz Paragvaja v Južni Ameriki pa guvernanta Elisabeth Blanche Gates.¹³ Krajevno še najbližja je bila nekdanja Emilijina učiteljica Darancette, ki je do svoje poroke septembra 1866 poučevala v Trstu.

Toda najprej razjasnimo, kdaj se je »afera« pravzaprav zgodila. Marja Boršnik je zaradi napačnega datiranja pisma guvernante Darancette,¹⁴ v katerem ta omenja Ivanovo vasovanje pod Emilijinim oknom, predvidevala, da bi se lahko Emilija in Ivan srečala februarja 1863 na Vodnikovi proslavi v Čitalnici. Po vsej verjetnosti se trinajstletnik in štirinajstletnica še nista šla ponočnih vasovanj, zato je bila ta domneva malo verjetna.¹⁵ Dogodek lahko z veliko večjo verjetnostjo umestimo v zgodnjo jesen leta 1865. Afero je prva omenila Janette Moline v svojem pismu 31. 12. 1865.¹⁶ Kot že večkrat prej, je tudi v tem vztrajno vabila Terpince, naj obiščejo Anglijo ali vsaj pošljejo tja Emilijo, kar je bil njen nasvet glede »Millijine afere«, saj bi se s potovanjem česa naučila in tudi razmislila o svojem prihodnjem življenju. 23. marca 1866 je guvernanta S. Darancette pisala: »Kar se tiče Vašega ubogega zaljubljenega norčka, je bila zanj huda kazen dovolj grenka izkušnja. Kot ste me obvestili, se je njegova vročekrvnost začela umirjati in kmalu ga boste imeli pri svojih nogah kot jagnje mehkega in sladkega. Dobil je lekcijo-in bodite prepričani, da mu bo koristila, da v prihodnje ne bo več prirejal serenad, preden bo premislil o njihovi primerno-

Emilija Garc Terpinč, okr. 1865 (SI_ZAL_LJU/0342, Fototeka, B2-061, foto: L. Krach, Ljubljana)

¹² Žena podjetnika Williama Moline, ki je imel v Ljubljani v lasti prvo rafinerijo sladkorja, pozneje pa predilnico. Družina se je leta 1863 preselila najprej v Gradec, naslednje leto pa nazaj v Anglijo, v predel Londona, ki se imenuje Blackheat. Janette si je dopisovala z obema Terpinčevima do začetka 70. let, poznejša pisma so verjetno izgubljena.

¹³ Elisabeth Blanche Gates je bila v sorodu z Janette Moline. Njena povezava s Terpinci in Ljubljano ni povsem jasna. Očitno je bila v družini guvernanta, mogoče učiteljica angleščine, iz njenega pisma iz junija 1865 pa lahko sklepamo, da je bila tudi učiteljica na zasebni dekliški šoli Katarine Frölich v Ljubljani (SI_ZAL_LJU/0296/0035a, ovoj XI, pismo 29).

¹⁴ M. Boršnik datira 23. 3. 1864, pravilna letnica je 1866 (gl. Tavčarjeva Bogomila, str. 191).

¹⁵ Boršnikovi je ta datacija prišla prav tudi pri dokazovanju Emilijinega močnega vpliva na Tavčarjevo ustvarjanje že od leta 1863, kamor seže njegovo prvo literarno obdobje.

¹⁶ SI_ZAL_LJU/0296/0035a, ovoj XI, pismo 52.

*Johann Baumgartner in Saffon
Gatten Anna besponn sich von dem
Königlichen Hofe in Wien*

*Johann
mit Witteln*

Emilie Terpinc

*Wasserschlößl zu Gaborn
Civ. Verwaltungsbureau von Wien
Mährisch zu Mariasell Stadt.*

Sailbach im Mai 1867

Naznanilo o poroki Emilije Terpinc in Ivana Baumgartnerja, maj 1867 (SI_ZAL_LJU/0316, t. e. 6, a. e. 17)

sti.« Seveda omikana Francozinja ni predvidela, da je trmastega Gorenjca Ivana grenka izkušnja v poznejšem življenju vodila v povsem drugo smer.

Boršnikova je domnevala, da je Terpinc kot zdravilo (ali pa kazen) za neukročeno Emilijo načrtoval njeno poroko v Egipt. Februarja 1866 je angleška guvernanta Blanche Gates iz Urugvaja pisala, da je od Janette izvedela o Milijini poroki v Kairo. Pravi: »Gospa Moline mi je povedala romantično zgodbo o gospodu iz Kaira, kar me navdaja s skrbjo, da vas to pismo morda ne bo nikoli našlo.« Vendar se zdi, da zgodbe s Kairom korespondentke niso jemale preveč resno. Blanche Gates v nadaljevanju zapiše: »Ko boste prejeli to pismo, se boste odločili o tem, kam boste odšli poleti – na Fužine ali v Kairo. No, kaj boste izbrali?«

Ta drastična rešitev je bila nato hitro zamenjana z odločitvijo o poroki med Emilijo in Ivanom Baumgartnerjem. Že avgusta 1866 je guvernanta Darancette ob zaključku pisma poslala pozdrave za »cher Jean«, ki se prav gotovo ni pisal Tavčar. Maja naslednje leto sta se Ivan Baumgartner ml. in Emilija poročila v Marijinem Celju (*Maria Zell*) na Štajerskem.

Tavčar je v spominih na tisto obdobje zapisal: »V Novem mestu sem pričel čitati nemške romane najnižje vrste. V nekem starem leposlovnem listu je izhajala /.../ povest, v kateri je nastopala vdova, neka madama, ki je vodila veliko trgovsko hišo v Smirni in v katero je bil ves svet zaljubljen. /.../ Mohorčič (prijatelj četrtošolec, op. a.) me je bodril, da naj /.../ kaj napišem. In res sem v teku enega meseca napisal nekako novelo, ki je pod imenom ‚Madame Amalie‘ zlezla v naše glasilo ter je mojim prijateljem, predvsem pa meni samemu, neizmerno ugajala. Ker mi je takrat maloazijska madama tičala še v vseh mislih, je jasno, da je bila moja madama z njo v najtesnejšem sorodstvu ...«.¹⁷

To je le delno res. Naklonjenost k pogrošni ljubezenski literaturi je imela prav gotovo vzrok v njegovem tedanjem sentimentu, ki je bil močno pod vtisom nedavnih dogodkov. Tudi naslov njegove povesti ni bil slučajno *Madame Amalija*, ker le preveč spominja na Emilijo. Pozneje je zgodbo bogatih, a brezdušnih Terpincev povzel v povesti *Mrtva srca*, ki jo je Marja Boršnik ocenila za enega izmed »naših najpomembnejših romanov XIX. stoletja«.¹⁸ Po njenih besedah sta Tavčarja tudi

¹⁷ Cankar, Izidor: Obiski. V: *Izbrano delo / Izidor Cankar*; [izbral in uredil Josip Vidmar] Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977, str. 159/160.

¹⁸ Boršnik, Marja: *Mrtva srca*. V: *Jezik in slovstvo*, 19 (1/2), 1973, str. 11.

skoraj dvajset let peklili Emilijina zavrnitev in njena zgodnja poroka. Šele z izpovedjo v *Mrtvih srcih* se mu je uspelo osvoboditi in doseči katarzo. Obenem nosi dogajanje okrog romana v sebi kar nekaj simbolike. Kot podlistek v Ljubljanskem zvonu je začel izhajati prav v mesecu Emilijine smrti, januarja 1884. In ravno ta podlistek je pritegnil pozornost mlade Franje Košenini, da se je začela zanimati za njegovega avtorja in nazadnje res postala gospa Tavčar. Poleg tega je le nekaj dni po Emilijini smrti Tavčar postal samostojni odvetnik z lastno pisarno na sedanjem Jurčičevem trgu. Kljub vsemu pa naj bi ga Emilijina smrt močno prizadela.¹⁹

Vendar je pisatelj svoje tiho maščevanje unovčeval tudi v naslednjih letih in desetletjih. Videti je bilo, da je zameril vsem, razen Emiliji. Njegov politični vzpon se je začel že po Fidelijevi smrti, vendar še za življenja Jožefine. Leta 1883 se je celo zaposlil v odvetniški pisarni Karla Ahačiča, Jožefininega pranečaka. Nekaj pozneje je sam zaposlil Valentina Krisperja, prav tako pranečaka Jožefine Terpinc. S tem je bil bliže Terpincem in tudi Baumgartnerjem. Leta 1920, že v času, ko se mu je življenje iztekalo, je kot odvetnik v sporu okrog najemnega razmerja zastopal delniško družbo Združene papirnice Vevče, Medvode, Goričane proti lastnicam gradu Fužine, Emilijinima hčerama Mariji Paumgarten in Jožefini (Fini) pl. Wenkheim.²⁰ Posebej slednja naj bi ga močno spominjala na mladostno ljubezen; njeno ime – Fina – je v romanu *Izza kongresa* nosila Jožefina Česko.

ZGODBA JOŽEFININIPISEM

Jožefina Česko je slovela po izjemni lepoti, pa tudi neumna ni bila. Če bi bili njeni biografi pošteni, bi povedali, da je govorila poleg nemščine in slovenščine (pri čemer je vprašanje, kateri je bil njen pogovorni jezik) tudi francosko, igrala klavir, se učila bontona pri dunajskem učitelju, brala je sodobno literaturo pa tudi antične filozofe, predvsem pa je bila razgledana ženska, ki se je najverjetneje šolala pri zasebnih učiteljih.²¹ Bila je izjemno dojemljiva za svet okrog sebe, vedrega značaja, ljubila je zabavo in ples, ni pa ji manjkalo niti čustvene inteligence, kar v veliki meri dokazujejo njej naslovljena pisma. Seveda je imela tudi svojo temnejšo plat, ki se je kazala v njenem zahtevnem, odločnem značaju, tudi precej razvajanem, v odnosu do služinčadi se je zdela bolj nepopustljiva od Fidelija; vse to v obrisih kažejo njena maloštevilna ohranjena pisma.

»Mila gospodična! Že dlje časa sem tihi opazovalec Vašega izjemnega značaja, Vaše plemenite krepostnosti in čudovitih lastnosti, prizadeval sem si za zblížanje, a se mi zaradi spleta okoliščin to ni nikoli posrečilo. Sedaj stojim na cilju, a so moje misli naenkrat tako brez jasnih izrazov občutja, ki kipi v moji notranjosti, pa še od teh se jih na poti od srca do peresa veliko izgubi. /... / Če je Vaše plemenito srce še prosto in sem vreden prositi zanj, o! potem ne zavrnite tega mojega predrznega priznanja iskrene ljubezni.«

Tako je pisal Fidelij Terpinc marca 1825 Jožefini v prvem pismu.²² Fidelij, sin kranjskega trgovca in podjetnika, ki je imel v tistem času v Kranju že v lasti industrijske obrate, ni predvidel, da pomeni snubljenje lepe Ljubljankanke tudi

¹⁹ Grdina: Biografski portret Ivana Tavčarja, str. 33.

²⁰ SI_ZAL_LJU/0316, Družina Paumgarten, Ljubljana, t. e. 4.

²¹ Povezanost z Antonijo Makovic (1788), ki je leta 1827 v Ljubljani odprla zasebno dekliško šolo, nas navaja k predvidevanju, da je bila mogoče tudi ona ena od njenih učiteljic. Z Antonijo sta si še pred Jožefinino poroko izmenjali nekaj pisem, ohranjena Antonijina so v francoščini (prim. Hojan, Tatjana: »Ve brez nas – boste nič? Izobraževanje in delovanje ljubljanskih učiteljic. V: *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes II*. Ptuj: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Urad za žensko politiko pri Vladi Republike Slovenije, 2000, str. 222).

²² 18. 3. 1825 (SI_ZAL_LJU/0296/0035, zvezek kopij, s. 2–4; Viri št. 41, P 1).

Fidelij Terpinc, 1844 (M. Langus, 1844; Narodna galerija Slovenije, inv. št. NG S 1875)

zanj veliko spremembo – selitev v Ljubljano; kajti Jožefine starši niso pustili iz Ljubljane.²³

Iz istega vzroka je leto pred tem odnehal Alojz Offner iz Volšperka (*Wolfsberg*) na Koroškem, ki se je sredi avgusta 1824 pisno²⁴ obrnil najprej na Franca Češka in ga prosil za dovoljenje, da dvori njegovi hčeri. O Češkovi družini in Jožefini je izvedel od ljubljanskega trgovca Antona Stroja in njegove žene na službeni poti na Dunaju; Strojeva sta bila sicer ljubljanska sosedata Češkov. Offner prostodušno prizna, da se je o družini še dodatno pozanimal in so mu informacije vzbudile željo, da stopi z njo v stik. Ker je bil njegov oče Mihael O. bogat posestnik, graščak, trgovec in industrialec, bi tudi Alojz lahko ustrezno poskrbel za Jožefinino *eksistenco*. Toda nazadnje, tudi po osebnem obisku v Ljubljani, kjer je bilo »njegovo pričakovanje v zvezi z dotičnim predmetom precej preseženo«, ni mogel ustreči najpomembnejšemu pogoju Jožefininih staršev, saj njegova selitev v Ljubljano ni prišla v poštev. Oktobra 1824 je Češku napisal zadnje pismo²⁵ in užaljeno spraševal, kako se pogoj skrbnih staršev ujema z željami hčerke.

Vendar se je Jožefina želji staršev povsem prilagodila. Fideliju je že v odgovoru na njegovo prvo pismo jasno povedala,²⁶ da obstaja neka okoliščina, ki bi lahko bila v nasprotju z njegovi načrti – da mora sama namreč ostati v Ljubljani. Po tem se Fidelij res ni več oglasil, dokler mu ni Jožefina v mučni negotovosti, da prvega pisma sploh ni napisal on, pisala drugič.

Nato je zgodba stekla. Od aprila do novembra istega leta, ko sta se Jožefina in Fidelij poročila, sta si neprestano pisala. Ohranjenih je dvaindvajset pisem, ki so romala v glavnem med Ljubljano in Kranjem. Ohranjenih je več Fidelijevih pisem, njena so očitno ostala v Kranju in se izgubila.

Fidelij je kmalu prišel na obisk in z Jožefino sta bila že v naslednjem trenutku globoko zaljubljena. Tako se zdi iz pisem, ki so postala prijateljsko-intimna že takoj na začetku. Konec aprila 1825 je Jožefina pismo Fideliju naslovila »*Moj ponosni gospod!*« in razložila: »*Od kod to imenovanje? Čujte, kaj Vam povem – ste me mogoče že*

²³ Skoraj gotovo je bila zahteva povezana s tem, da sta Češkova izgubila večino svojih otrok; od osmih, rojenih med leti 1798 in 1807, sta preživela le Jožefina in Valentin (1807–1885), gl. NŠAL, Župnija Ljubljana – Sv. Nikolaj, rojstne matične knjige.

²⁴ SI_ZAL_LJU/0296/0035a, ovoj VIII, pismo 1, 18. 8. 1824.

²⁵ SI_ZAL_LJU/0296/0035a, ovoj VIII, pismo 4, 5. 10. 1824.

²⁶ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 1; Viri št. 41, P 2, 22. 3. 1825.

videli – da Vas jaz ne bi hotela videti? – da, da, videla in dolgo sem Vas gledala, – mi smo hodili po srednjem drevoredu, Vi na drugi strani ceste, – neprestano sem gledala tja in si mislila: zdaj, zdaj bo Fidel pogledal sèm, toda ne! še vedno ne, in še vedno ne, dokler niste izginili izpred mojih oči, – tu imate razlog svojega današnjega poimenovanja, – moram Vam to povedati, ker je vse res, in bila sem zares zelo jezna, ker ste bili tako zatopljeni, da nas v resnici niste videli /.../ Moj ljubi dragi F i d e l i s. Ne morete si misliti, kako močno Vas pogrešam. Moram Vas imeti res od srca rada, sicer ne bi bila tako zelo drugačna, kadar Vas ni tu. Ko ste danes spet odsotni, me nobena stvar ne veseli /.../ Danes smo se ob pol štirih vrnili s sprehoda, pisala sem Mariji (Fontana, op. a.), dokler se ni zmračilo, nato so prišli Bučarjevi²⁷ in Andriolijevi,²⁸ igrali smo vist, pri čemer sem se res dolgočasila. Mama je bila pokonci do pol devetih, počutila se je bolje kot včeraj /.../ Moj zvesti Fidel, za danes moram nehati, mama na vsak način hoče, da grem spat /.../»²⁹

V tem pismu pove tudi o knjigi Plutarha, za katero je mislila, da je izgubljena, v resnici pa jo je brat posodil Andrioliju:³⁰ »pozabljivi človek, morala sem se smejeti temu, kar je storil, ko je Andrioli prosil odpuščanja, ker knjige tako dolgo ni prinesel nazaj. Ker me je tako mučil zaradi te knjige, se moram zmisliti še majhno kazen zanj.«

Julija 1825 je bila Jožefina v družbi »gospe Wagner«³¹ na kratkih počitnicah na Bokalcah, kjer je »uživala blaženo veselje podeželskega življenja«. Grad je bil v lasti trgovske družine Seunig. Iz pisma se vidi, da je bila zaskrbljena, da ima Fidelijev oče slabo mnenje o njej, kar je Fidelij v svojem zadnjem pismu zanikal.

Jožefinina mama je bila tisto poletje precej bolehnna, zato sta z Jožefino nekaj dni za Bokalcami odšli v toplice v Belo pri Železni Kapli na Koroško. Toplice so bile v lasti ljubljanskega trgovca Mihe Pesjaka, ki jih je v 20. in 30. letih poleg zdravilne mineralne vode na veliko oglaševal v ljubljanskih časopisih. Kraj je bil v tistih letih nasploh deležen precejšnje »medijske« pozornosti in v tem obdobju res množično obiskovan.³²

V tistem času je Fideliju v Kranju na porodu umrla sestra Katarina, poročena s trgovcem Mavrilom Mayerjem. Na eni strani bolna mama, na drugi užaloščeni Fidelij, tako je Jožefina 27. julija 1825 zapisala: »Ne da se povedati, kako sem izmučena: na eni strani zavedanje Vaše bolečine, ne da bi Vas mogla vsaj bodriti, na drugi strani mama, ki ji je sicer bolje, a je še vedno zelo šibka, in obstaja neprestana grožnja, da se napad ponovi. Še vedno je v postelji in živi le od

²⁷ Družina trgovca Janeza Ev. Bučarja; hči Marija Ana (1802) je bila Jožefinina sovrstnica (gl. SI_ZAL_LJU/0435, Rudolf Andrejka, Ljubljana, Družinska debla pomembnejših kranjskih rodbin, Bučar (Wutscher)).

²⁸ Družina odvetnika in državnega uradnika dr. Franca Andriolija (gl. Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 18. stoletje. Del 1, Od Andriolija do Zorna*. Ljubljana: Viharnik, 2013, str. 15–17).

²⁹ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 4; Viri št. 41, P 6, pismo brez datuma [verjetno zadnje dni aprila 1825].

³⁰ Verjetno enemu od štirih sinov Franca Andriolija.

³¹ Gospa Wagner se v tem obdobju v korespondenci večkrat omenja, kot spremljevalka na Bokalcah in večkrat kot dopisovalka iz Stare Loke. Po letu 1827 omenjena Wagnerjeva navadno pomeni Marijo W., ženo gubernijskega svetnika Jožefa W. in družinsko prijateljico Terpincev; kateri gospe pripada to ime prej, ni povsem jasno. Lahko bi bila Marija Zofija W., žena lekarnarja Antona Ksaverja W. in Češkova sosedka. V kakšni povezavi bi bila lahko ta s Seunigi, za enkrat še ni znano (prim. SI_ZAL_LJU/0435, Rudolf Andrejka, Ljubljana, Družinska debla pomembnejših kranjskih rodbin, Seunig; gl. še: *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg*: arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom z gradom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana: razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, atrij Mestne občine Ljubljana in avla Zgodovinskega arhiva Ljubljana [priprava kataloga Jože Suhadolnik, Sonja Anžič]. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2000, str. 91).

³² Zanimiv je članek o zdravilnih vrelih v Beli, ki je izhajal v nadaljevanju v Illirisches Blatt julija 1825 (št. 27–29), katerega avtor je bil profesor medicine na ljubljanskem medikokirurškem liceju Janez Verbic.

datirano že s 15. oktobrom 1825.⁴³ Napisal ga je po vrnitvi iz Ljubljane, kjer je zbolel. Piše, da je potovanje »še relativno dobro uspelo, čeprav sem moral po nasvetu dr. Stroja⁴⁴ takoj v zakurjeno sobo k sestri Škarja.⁴⁵ Tegobe so se preteple, kljub temu sem moral ostati v postelji še naslednji dan; dobro je, da sem bil glede počutja malce v skrbeh, kajti g. dr. Stroj je povedal, da imam vnetje sapnika.«

Jasno je, da je Fidelij pregorel, ker se je v slabega pol leta nanj zgrnilo preveč pomembnih odločitev in dejanj, Jožefina pa se je bala hujšega. Piše: »Zadnjič sem potem, ko ste odšli, začela resno razmišljati o Vašem stanju in dobila fiksno idejo, da je Vaša potrnost gotovo znanilec hujše bolezni, in te misli se nisem mogla več znebiti. Ko sem včeraj v naši hiši zagledala g. Škarjo, sem bila prepričana, da je z vami res slabo. Hvala nebesom, da je bil to le preuranjen strah. Sedaj, dragi Fidelio! morate res paziti, da ne izzovete ponovnega izbruha bolezni. Raje ne hodite več v naš megleni zrak, preden se do konca ne pozdravite.«⁴⁶

Tikati sta se začela slab mesec pred poroko. Pravzaprav je zadnje pismo, datirano z 21. oktobrom, napisal Fidelij in predvidevamo, da ga je posnemala tudi Jožefina.

Naslednje Jožefinino ohranjeno pismo ima datum 3. oktober 1826. Začetek njunega skupnega življenja razberemo iz Fidelijevih sporočil iz Trsta in Kranja, kjer je imel še vedno precej opravkov. Ta pisma izražajo bistveno globlja čustva, ki so logična posledica začetka skupnega življenja. Dva tedna po poroki ji je pisal iz Kranja: »Prvič v svojem življenju čutim, kako neznansko težko je živeti ločeno od svoje edine ljubezni, od svoje žene /.../. Ljuba, draga Jožefina, na svojo čast prisegam, da so mi današnje ure bistveno daljše kot cela najina štirinajst-dnevna zveza. Kamor koli pogledam, pogrešam Tvojo milo podobo, nikjer ne najdem ljubeznivih pogledov Tvojih prijaznih oči, v katerih se tako jasno zrcali Tvoja krasna duša ...«⁴⁷

Brez dvoma je podobno pisala Jožefina, a žal izvemo nekaj o tem šele oktobra 1826. Takrat je bil Fidelij v Trstu, Jožefina pa že »doma« na Fužinah, sama s služabnico Marijo. »Ker mi je odvzeta sreča, da večer – moje najljubše ure dneva, ki jih posvetiš samo meni – preživim s Teboj, skušam sedaj najino druženje nadomestiti s pisnim pogovorom s Teboj, – in ne le te ure, pač pa vse ure, ki so minile od Tvojega odhoda, naj nadomesti to pisanje.«⁴⁸ To so bili časi, ko so se po deželi potikali razbojniki in rokovnjači in »ni manjkalo veliko, pa bi bilo obe nekoliko strah, tako sami sva tukaj; ko se znoči, pridejo tudi čudne ideje. Nekega večera me je bilo zares strah, ker sva se pred tem ravno zelo veliko pogovarjali o roparjih in o tem, kako bi se lahko rešili, če bi naju napadli.«⁴⁹ Strah jo je bilo tudi za Fidelija: »Glede potovanja domov Te iskreno prosim, da ne potuješ sam, najdi si družbo. O! ko bi bil že vendar tu, moj Fidelio, draga, draga moja duša, nikoli več Te ne pustim v Trst, ker mi to povzroči toliko tesnobnih ur ...!«⁵⁰

Fidelij se je v Trstu poleg poslovnih udeleževal tudi družabnih srečanj z znanci in prijatelji, hodil v opero in gledališče ter na splošno spremljal tamkajšnje dogajanje. Opisov opernih predstav, večerij in druženj, slavnostnih dogodkov in preprostih srečanj na sprehodih po mestu je v pismih vse polno. Med Fidelijevimi znanci v Trstu so bili člani družine Castagna, ki se je iz Ljubljane

⁴³ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 21; Viri št. 41, P 25, 15. 10. 1825.

⁴⁴ Jožef Stroj (1766–1828), kranjski okrožni zdravnik, rojen v bližnjem Britofu (NŠAL, Župnija Kranj, Status animarum mestne župnije Kranj 1761–1870).

⁴⁵ Kancianila je bila poročena s poštnim mojstrom v Kranju (več v Budna Kodrič, Nataša: Korepondenca Jožefine in Fidelija Terpinc (1825–1858). V: *Viri*, Arhivsko društvo Slovenije, št. 41, 2018, str. 25).

⁴⁶ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 22; Viri št. 41, P 26, 17. 10. 1825.

⁴⁷ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 63; Viri št. 41, P 28, 27. 11. 1825.

⁴⁸ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 30; Viri št. 41, P 34, 3. 10. 1826.

⁴⁹ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 31; Viri št. 41, P 35, 5. 10. 1826.

⁵⁰ Prav tam.

preselila dobrih deset let prej, njihova hči Marija, por. Fontana, pa je bila Jožefinina dobra prijateljica; omenja se neki Anderle⁵¹ in še nekaj poslovnih partnerjev.

Opraviljal je tudi nakupe po Jožefininih naročilih, ki so bila zahtevna, vendar natančna. V omenjenem pismu iz leta 1826 piše: »*Prosim Te, ljubi Fidel, prôsi Fontano, da mi priskrbi vatel najfinejšega organtina in še pol vatla angleškega tila, če ni predrag. Makovic⁵² mi je razlagala, da se dobi posebna vrsta – sicer ne posebej široka – za 4 goldinarje vatel. Za ta denar, če je blago lepo, bi želela tudi pol vatla za nočno avbo, še ljubše pa mi je, če Marija dobi lepo, že narejeno avbo – ali pa, veš kaj, ljubi Fidel, poglej raje sam za avbami, Marija pa naj kupi organ-tin. Omeniti moram še, da morajo biti avbe pralne, najboljše bo res, da mi prineseš kar pol vatla angleškega tila. Za Marijo (služkinjo, op. a.) pa Ti ni treba posebej ničesar nositi, ji bom dala za obleko blago od mojega kosa; ker se bo moda do prihodnjega leta verjetno zelo spremenila, si bom spomladi kupila novega.*«⁵³

V hladnejših mesecih sta Terpinčeva živela v mestu. Ko je bila sama, je tudi Jožefina obiskala kakšno prireditev. Sedmega decembra 1826 je pisala: »*Veš zakaj, sladki moj Fidelis, sem danes šele ob 10h lahko prišla do pisanja? Z Wagnerji sem bila v gledališču, in tudi celo popoldne sem bila pri njih. Gledališče je bilo strahotno polno in opera je dobro uspela. Oče ni mogel do parterja in smo mu pomagali v galerijo. Jutrišnji večer bom preživela pri Uraničevi, ki pripravlja poslovilno zabavo za Amelijo,⁵⁴ ki bo zame manj vesela, ker bom pogrešala svojega ljubega.*«⁵⁵

Med Jožefinine in Fidelijeve znance so se poleg (neznanih) Wagnerjev šte-li tudi družini Uranič in Žonta, pozneje še družina Jožefa Wagnerja, ki se je leta 1827 poročil z Marijo Schmidhammer, hčerko direktorja ljubljanske policije. Kdo od zakoncev Wagner je bil bliže Terpinčema, ni znano. Jožef W. je bil – še kot samski – s Fidelijevim svakom Škarjo poročna priča Terpinčem. Večinoma so bile to družine visokih uradnikov. Ignac Uranič in Jožef Žonta sta bila gimnazij-ska sošolca in domačina, prvi iz Moravč, drugi iz Idrije, Jožef Wagner pa je bil iz Freiburga v Nemčiji. Z njegovimi sorodniki sta se Terpinca srečala tudi osebno vsaj med svojim potovanjem leta 1841, bili pa so tudi v pisnih stikih.

S članicami teh družin se je Jožefina pogosto srečevala. Vse so bile Jožefinine vrstnice: Alojzija Uranič, roj. Recher (1803–1866) je bila hči odvetnika Jurija (Georga) R. in Marije roj. Hartl (sestre Julijane Primic); Julija Žonta, roj. Kogl (1804–1835) pa hči gubernijskega svetnika in protomedika, nekdanjega profesorja medicine na liceju, Bernarda Kogla. Julija je mlada umrla za jetiko, Uraničeva sta pozneje živela v Gradcu in tam umrla v 60. letih. Tudi Wagner se je ob koncu 50. let pisno oglasil iz Gradca.

To je bila tudi družba, ki je nekaj let pozneje odhajala v toplice na Dobrno. Pogosto sta bili prisotni Julijana Primic in Ana Martinak, žena Luke M.⁵⁶

V nadaljevanju bomo predstavili druga Jožefinina pisma v celoti, ker so tako maloštevilna in ker jo najboljše prikažejo neposredno v njeni vsakdanjosti. Pokrivajo Jožefinino bivanje na Dobrni v juniju in juliju 1828, eno je bilo poslano od tam proti koncu julija 1832. Vsa pisma so naslovljena na Fidelija, razen

⁵¹ Mogoče trgovski zastopnik Tadej (Taddäus) A., ki je v tistem času večkrat omenjen v časopisih med tujci, ki so pri- ali odpotovali v/iz Ljubljane, navadno na relaciji Trst–Dunaj.

⁵² Verjetno Luiza Makovitz, hči zdravnika Antona M. in sestra izjemno izobražene Antonije M. (gl. op. 21).

⁵³ Pismo 3. 10. 1826.

⁵⁴ Amelija Perše, doma z Iga, je bila nekakšna vzdrževanka pri Uraničevih, v katero se je nesmrtno zaljubil takratni Fidelijev družabnik Franc Fabriotti. Pozneje sta se poročila, a je Amelija v epidemiji kolere leta 1836 umrla (gl. pismo Franca Češka 1. 7. 1836, SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj III, pismo 19; Viri št. 41, P 148).

⁵⁵ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 35; Viri št. 41, P 39, 7. 12. 1826.

⁵⁶ Ana Marija (1802), roj. Bučar (Wutcher) je bila hči trgovca Janeza Ev. Bučarja in njegove prve žene Ivane Nepomucene (SI_ZAL_LJU/0435/0030, Rodovniki Ljubljančanov: Wutscher).

enega, ki ga je julija 1830 iz Bele na Koroškem napisala moževemu bratrancu Ivanu Terpinču.

V pismu, ki je bilo napisano verjetno 18. ali 19. junija 1828, a ni bilo njeno prvo v sklopu pisem z Dobrne, Jožefina pravi: »Poslušaj, kaj se je danes že vse zgodilo; ob 5. uri zjutraj smo odrinili iz Celja, prispeli smo približno ob sedmih ali pol osmih. Najina soba št. 19 je bila še zasedena, zato sva razpakirali svoje stvari v sobi ge. Primic. V eni uri je bila soba pripravljena, a ko sem jo videla, se mi je zdela tako majhna, da sem bila prav žalostna, na menjavo pa nisem mogla misliti. Zato sva se v božjem imenu vselili. Na moje veliko veselje pa sva zaradi dobrotljivega g. gubernijskega svetnika Kogla⁵⁷ in ustrežljivega Monsieurja Jackena ali Jakoba, ki je tu nekakšen hišnik, dobili veliko sobo s kabinetom št. 11. V tej sva sedaj zadovoljni. Ob 11. uri dopoldne smo se okopale, ob enih je bilo kosilo. Pri mizi nas je bilo 50 oseb, med njimi veliko oficirjev iz Celja, ki so danes prišli skupaj z muziko, imeli smo res pravo glasbeno spremljavo ob obedu.⁵⁸ Ob petih popoldne smo se šli spet kopat, bilo nas je blizu 30 kopalcev. Oficirji so spustili muziko na galerijo in jo zasedli – galerijo namreč. Po kopanju sva opravili nekaj obiskov in tako se je zvečerilo. In sedaj se zabavam s Teboj. Lahko Ti rečem, da kolikor sem se bala poti semkaj, se sedaj počutim povsem zadovoljno. Jutri bom spet videla veliko novih obrazov, kajti predvidoma prispejo tujci. To pot bo izjemno polno. / Današnji večer je tako mrzel, da Te prosim, da mi kolikor hitro je mogoče pošlješ mojo novo črno obleko iz merino volne. Boš vedel katero? Je čisto nova, tista, za katero mi je Fontana poslala merino. Pošlji jo g. Mesnerju, ta ima možnost vsak dan kaj semkaj poslati, kajti iz Celja dnevno pošiljajo kruh za zajtrk. Moj dobri Fidelio, pristrčno Ti želim lahko noč, srčno rada bi še klepetala s Teboj, a moram v posteljo, kajti zadnji dve noči nisem nič spala in jutri ob 7. uri bo spet kopanje. Pristrčno Te poljubljam, tudi mati, obe skupaj pa očeta, ki ga moraš dobro varovati. Sedaj je pa začelo deževati.«⁵⁹ V pripisu ga prosi še za papir in peresa, ki jih je izgubila ob selitvi med sobami.

Na prvo, neohranjeno Jožefinino pismo Fidelij odgovarja,⁶⁰ tako kot pogostokrat, s svojim značilnim humorjem. Že tedaj omenja potovanje na Dobrno skupaj z Žonto, ki ga bosta začela dober dan pred napovedanim, doda, da tako »pridobiva čas, da bova lahko maščevala vsa hudodelstva, povzročena najinim ženam, vsakega po njegovi zaslugi; prišla bova z meči in pištolami. Bog daj, da ne bo krvi.« Potem poroča o delu na Fužinah, o tem, da so Ljubljano prav tedaj zapirali zaradi del na strugi, kar so na Fužinah izrabili za gradnjo stopnic na jezu. Na delu je bilo 24 ljudi, očitno so urejali tudi prihodnje kopališče ob gradu. V gradu pa so napeljevali zvonec, tako da je bilo v vsaki od štirih sob mogoče pozvoniti. »Le Langusa ni od nikoder, čeprav upamo, da bo prihodnji teden začel.«

Drugemu Jožefininemu nedatiranemu pismu odgovarja,⁶¹ da z očetom živita v najboljši slogi v njenem slamnatem vdovstvu. Kljub veliki vročini hodi ta na vljudnostne obiske h (starim) gospem Uranič, Makovic, Lukman, Lušin in tam srečata še druge, npr. Jugovic, Karnolf, Wurzbach itd.

V naslednjem Jožefininem pismu z dne 20. junija⁶² beremo: »V sramoto naših mladih zakonskih mož je danes moja mama dobila pismo, medtem ko smo me: ga. Žonta, Weber,⁶³ Martinak in moja malenkost odpisane – nismo dobile ničesar, vsi se čudimo, da so stari gospodje bolj skrbni in galantni od mladih. Toda

⁵⁷ Oče Julije Žonta.

⁵⁸ *Tafelmusik* – musica convivale – glasba ob mizi, hrani.

⁵⁹ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 48; Viri št. 41, P 70, nedatirano pismo.

⁶⁰ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 50; Viri št. 41, P 72, 20. 6. 1828.

⁶¹ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 51; Viri št. 41, P 73, 21. 6. 1828.

⁶² SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 49; Viri št. 41, P 71.

⁶³ O Karolini Weber vemo, da je bila poročena z dr. Francem Webrom, ki je bil v tistem času okrožni zdravnik v Pazinu, od leta 1831 pa je opravljal funkcijo gubernijskega svetnika in protomedika v Zadru (vir: objave o novih uradniških službah, LZ (1B) 31. 7. 1821; LZ (AB), 6. 1. 1831).

nas sotrpinke tolaži enaka usoda. / Sicer nam gre dobro; ne bi mogla reči, da je bilo doslej zabavno, razen prvega dne, ko smo imeli muziko, tudi se ni plesalo, saj nihče ni imel časa za to, ker so se vsi še ukvarjali z nameščanjem in urejanjem prtljage. / Tu je veliko gostov, pri prvi mizi je vedno 50 oseb, družine Kogel, Primic in mi sedimo skupaj. / Lahko Ti rečem, da bi težko prenašala bolj toplo kopel od te tukaj, neprestano iščem hladnejša mesta. Ko sem se prvič kopala, sem bila precej prestrašena, sedaj pa že lahko plešem v vodi; čas, ki ga preživim v kopeli, mi je vedno prekratek, tako rada sem notri. / Občutim že tudi običajne posledice kopanja, omotico in žejo, apetita zaenkrat še ne. Revmatične bolečine v zobeh in glavi me občasno spravljajo v obup, a upam, da me bo kopel kmalu pozdravila. / Ljubi Fidelio, ne bodi jezen, da Te ponovno prosim za obleko, sedaj je pa tako toplo, da nujno potrebujem obleko iz bareža, tisto z dodatkom vijoličnega in rumenega atlasa. Lepo jo zloži v škatlo in jo preveži s povoščenim platnom, potem jo poskusi čim prej spraviti do Mesnerja v Celju, tudi piši mu, da jo bo takoj poslal sem, kar mu ne bo težko, saj vsako jutro nekdo iz Celja pride sem z rogljički. Zraven položi še moj črni pajčolan, ki leži v moji omari; potrebovala ga bom za potovanje nazaj, če se bo spet tako prašilo, kot se je pri vožnji sem. Zagotovo mi pošlji obleko, nujno jo potrebujem, bodi tako prijazen in jo poišči v omari z oblekami, saj je Mica ne pozna; to je tista, ki smo jo skupaj s Fontano kupili v Trstu. Ne smeš pozabiti ničesar od tega, kar sem Ti naročila. / Da Te imam rada in da mi je dolgčas, ker nisem pri Tebi, Ti bom povedala takoj, ko bom izvedela, kaj imaš Ti povedati. O! še veliko bi lahko povedala o tej temi, a ne bom Te kaznovala, ker nisi tako pogumen kot oče.»

Fidelij odgovarja:⁶⁴ »Kdor se zadnji smeje, se najslajše smeje! Zato omenjeni v Tvojem zadnjem pismu ne bomo ničesar očitati: stari gospodje prej začnejo in tudi prej omagajo, nasprotno pa smo mlajši vztrajnejši in vzdržljivejši, zato si gospe mami ni treba ničesar domišljati. Ti pa v toplicah ostani lepo pri miru, v ženskem oddelku, se mi zdi, da si postala preveč živahna! Plesati v kopeli, kaj Ti pride na misel! Toda to se zgodi, ko so ženske same brez svojih odgovornih življenjskih sopotnikov.«

V nadaljevanju pove zgodbo, ki nas še danes nasmeje: »V soboto smo imeli tu zapuščeni lepo dogodivščino, občasno smo se zelo zabavali. Uvertura št. 777 je bila res dobro odigrana, zelo lepa glasba, dobra je bila tudi opera ‚Mali mornarček‘.⁶⁵ Gledališče je bilo nabasano in vročina je bila neizmerna, tako da smo morali imeti ložo kar odprto. Pri nekem prizoru je zadaj za ložo naenkrat začelo igrati 16 bobnov vojaško koračnico: mislili smo, da nas bo odneslo iz kože. Na srečo so začeli hitro korakati proti odru /.../. Pevci so bili trikrat klicani nazaj. Le bengalski ogenj se na koncu ni hotel prižgati, tako da smo se morali zadovoljiti z egiptovsko temo.«

Naslednji dan, 24. junija, je Jožefina pisala:⁶⁶ »Ljubi Fidelij! Prvo, kar Ti moram danes povedati, je, da sem bila huda, zares huda nate – zakaj? boš takoj izvedel: Vse moje prijateljice so dobile pisma, le jaz ne, celo gospa Weber ga je dobila iz Pazina. To me je tako razjezilo in razžalilo, da sem sklenila, da Ti ne pišem več iz toplic. Toda potem me je pomirilo Tvoje pismo od 21. in sedaj sem dobro. Zahvaljujem se za poslano obleko, mi bo koristila, ker moram popoldne po kopanju vedno obleči kaj toplega, in ta je ravno pravšnja. Hvala tudi za papir in peresa, sedaj bom bolj pazljiva. / Z zabavo je tu bolj slabo. Lahko Ti zagotovim, da se včasih prav dolgočasim, posebej sedaj, ko se iz določenih razlogov ne morem veliko kopati. Moja edina zabava je, kadar sem skupaj z Julijo ali z Weber, ki mi je res všeč, ali z Martinak in Primic; sicer nimamo nobenega razvedrila, prav nobenega, o plesu

⁶⁴ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 52; Viri št. 41, P 74, 23. 6. 1828.

⁶⁵ Opera enodejanka Pierra Gaveauxa (gl. Der kleine Matrose : eine Oper in einem Aufzuge. Wien, Hottheater 1806; digitalizat na strani Library of congress: <https://www.loc.gov/resource/muschatz.14520.0/?sp=4&r=-0.906,-0.053,2.811,1.064,0> (dostop: 25. 6. 2020).

⁶⁶ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 53; Viri št. 41, P 75.

ali sicer kakšnih igrach sploh ni govora. Tako rada bi bila spet ob Tebi, moj dragi, doma je najlepše. / Če nama bo z mamo kopel koristila, sva zelo omotični, sicer se počutiva dobro. / Danes smo imeli hudo nevihto, dvakrat je treščilo v bližino, na srečo brez škode. / Neki zakonski par tu v toplicah mi je zelo zanimiv, posebno mož je občudovanja vreden. Piše se Fabi in naj bi bil vojaški inšpektor, star okrog 30 let, zelo čeden. Njegova žena je približno istih let, bila je lepotica, poročila se je kot vdova, sedaj je pa že tri leta neprestano bolna, trpi za vodenico, že dvaindvajsetkrat so ji puščali kri. Bila je že v številnih toplicah, tudi v Abanu, in sedaj je prišla sem, čeprav proti volji svojega zdravnika. Tako je uboga, da je celo pot od Gradca do sem ležala v vozu, mož in strežnica sta ji vso dolgo pot podpirala žimnico. Ko so prispeli sem, jo je mož odnesel iz voza, tu jo vsak dan dvakrat nese v in iz kopeli, cel dan ga ni videti, neprestano je ob njeni postelji. Na kratko, sklenile smo, da bi ga morali po smrti predelati v prašek in vsak gospod, ki bi bil vreden naše pozornosti, bi ga moral nekaj dobiti. Moram povedati tudi, da je kopel doslej dobro učinkovala na bolnico, včeraj je že šla v vodo, danes pa je še nisem videla. / Sicer ne poznam niti polovice ostalih gostov, me smo v glavnem v krogu naših rojakov; večinoma so ženske, moških je zelo malo. / Glede poti nazaj bi mi bilo ljubo, če bi prišli v enem dnevu do Ljubljane. Tomažu ne pusti vzeti nič ovska poleg, mislim da ga vedno spotoma proda. Ko smo se vozili od Celja semkaj, sem opazila, da nima vreče. Bila sem jezna in sem mu rekla, če bom morala tu v toplicah kupovati oves, pa je rekel, da ga je zato pustil v Celju, ker je tu hotel le pojiti, kar mi ne gre čisto skupaj. Koliko je pa zaračunal? Jaz sem mu dala dva goldinarja, mitnine so znesle od 50 do 60 krajcarjev dunajske veljave. /.../« Pismo se tu na žalost konča, a lahko si mislimo, da so sledili le še pozdravi in poljubi.

Fidelij ji je odgovoril dva dni pozneje, 26. junija.⁶⁷ Tudi njega je mučil dolgčas, »a misel na skorajšnje snidenje z mojo vroče ljubljeno Pepi odžene vso bolečino stran. Tako močno mislim nate, da se mi včasih zazdi, da sem že sam postal Pepi.« Glede njene jeze zaradi pisma je izračunal, da ji je v osmih dneh napisal štiri pisma, kar znese eno na dva dni »in to ni kar tako. Naše drage gospe so razvajene, zato imajo tudi velike zahteve.« V tem pismu omeni tudi prodajo Smoletove hiše, ki jo je kupil neki Martinčič iz Železnikov. To je tudi edina omemba Smoletovega imena v vsej znani korespondenci. In nazadnje, po vseh drugih novicah in dogodkih, omeni še, da je »končno vkorakal Mons. Langus s svojimi pomadami in najprej sem mu za poslikavo odkazal spalnico, da bom lahko svojo lepo ženko takoj odpeljal v lepe spalne sobane«. Mamino spalnico pa »slika italijanska roka, in bo kot je videti zelo dobro izpadla, saj se je slikar več let učil v Rimu«. Nazadnje ženi od srca zaželi uspešno zdravljenje v toplicah, »nato pa nič prej kot v desetih mesecih malega Pepčka«.

Jožefina piše spet 26. junija.⁶⁸ »Moj dragi srček! Danes sem prejela škatlo z dvema pismoma od samega g. Mesnerja, ki je bil tukaj in mi jih izročil. Dolgo je bil na obisku in ponujal razne usluge prav vsakemu; meni je dal na razpolago svoje meklenburžane, kadar si bom le zaželela vožnje. Ne vem, če bo kaj koristi od tega, kajti na kopanje nočem zamujati. Lahko da je Mesner dober človek, a meni ni všeč – lahko pa se motim in sem se prenaglila s sodbo. / Kdo Ti je pa povedal, da sem v kopeli plesala? in da sem postala preveč živahna? Res je, da smo me štiri – Žonta, Martinak, Weber in jaz – poskusile plesati v vodi, šlo pa je kar dobro, a ne nemško, pač pa kotiljon. Poskusile smo tudi plavati z desko,⁶⁹ kar Žonta res že dobro obvlada. / Ker že moraš vse vedeti, Ti povem še to, da sem šele danes res zadovoljna s Teboj. Tvoje današnje pismo mi je najbolj dopadlo, ker mi v njem poveš veliko lepega in dobrega, ali pa mogoče zato, (ker s Teboj prej nisem bila zadovoljna) ker sem šele zaradi Tvoje sedanje prizadevnosti pozabila, da sem bila zadnja (med mladi-

⁶⁷ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 55; Viri št. 41, P 77.

⁶⁸ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 54; Viri št. 41, P 76.

⁶⁹ »Schwimmen mit einem Brette«, za plavanje s pomočjo lesene deske.

mi ženami), ki sem dobila pismo. Ker si sedaj tako priden, sem spet tako dobro, da bi Ti najraje skočila okrog vratu in Te zasula s poljubčki. / Rada bi Ti predstavila celo kopalniško družbo, a bi porabila preveč papirja. Izjemno ljubeznivo se med damami obnaša baronesa Mandel, ki ima pri sebi tudi Tini Barbo,⁷⁰ ti dve se obnašata zelo prijateljsko in ljubeznivo. Doslej med gosti ni bilo posebnega druženja – vsi smo zelo vljudni drug z drugim, a nič več. / Danes sem prvič igrala roparski vist,⁷¹ igrale smo baronesa Mandel, kontesa Sterck, Žonta in jaz, pri drugi mizi so g. Kogl, stotnik Gatti, baron Steger in baronesa Godemus igrali ombre. / Sicer je tukaj nekaj zelo ljubeznivih gospa in kar se tiče oddaljenosti ženskega dela sob, si lahko brez skrbi, saj je ta oddelek v vsakem pogledu vzoren, edini moški (ki sem Ti ga opisala v zadnjem pismu), ki ga res vsi spoštujemo in cenimo, je vedno ob svoji ženi in nas drugih sploh ne opazi, kar nam vsem tudi ustreza. / Edino, zaradi česar bi se lahko pritoževala, je vreme. Danes dežuje že tretji dan, hladno je, tolažimo se, da bo kmalu bolje. — Draga Weber se ne počuti dobro, že dva dni se zelo malo kopa. Blagi, ljubi Žonti gre dobro, moji mami prav tako in meni tudi. Kaj si izvedel od ge. Wagner? Imate pismo od Tinčka?⁷² Kako gre Langusu? Bo naše stanovanje končano, ko pridem domov? in moje drage Fužine, kako izgledajo? moje rože, moja solata itd. itd. kako je z vsem tem? Vse to mi moraš tako natančno opisati, kot g. Žonta opisuje svoji Juliji vsak dan od jutra do večera vse, kar je počel in kaj vse se je spremenilo, danes je izvedela celo, da na oknih cvetijo rumeno-rdeči nageljni. Kaj pa moji nageljni? Katere barve so? Pozno je že, zato lahko noč, moj moj Fidelio, sladko spi in sanja o svoji Pepi.«

Fidelij v odgovoru dva dni pozneje⁷³ posnema Jožefino in jadikuje, ker tako dolgo ni dobil njenega pisma. »Sedaj bom jaz začel nekoliko levite brati, rad bi vsako uro eno pismo svojega dragega srčeca bral. Zvečer v postelji prebiram vsa Tvoja dosedanja pisma in v zadnjem trenutku pred spanjem vzamem svojo najdražjo Pepi s seboj v blažene sanje.« Seveda vsakokrat pove tudi, kako jo pogreša, kako si ne zna predstavljati življenja brez nje in podobno. Potem ji popiše vse, kar jo zanima: »Tvoje rože, grah, melone, solata, Tvoje krompirjevo zelenje in repa itd., vse je v izvrstnem stanju, posebej ker imamo že tri dni blagodejno deževje. Veliki tristeteljni oleander prekrasno cveti na vseh treh steblih in oddaja čudovit vonj, kopalna kad in skedenj sta že skoraj končana, sedaj postavljamo nad Gregovim mlinom tri manjša poslopja: žitno skladišče, skladišče za moko in sobo za mlinarskega hlapca. /.../ Zelo veliko skrbi nam je povzročil pav na Fužinah, tri dni ga ni bilo nikjer videti. Vsi smo že mislili, da je bodisi ušel ali pa da je med nevihto ponoči padel v mlinsko korito pod mlinsko kolo. Na vse strani sem razposlal poziv, naj bodo pozorni, če ga kje opazijo, in vsi so bili v skrbeh, o! le kaj bo gospa rekla. Med tem norenjem se je oglasil Gregec z zmagovitimi kriki. Našel je pava, ki je sedel v preddverju hleva, ujet med štirimi velikimi žitnimi sodi in se zaradi velikega repa ni mogel niti premakniti. Grega je poklical hlapce iz mlina, da so odmaknili sode, pav pa se je ves pajčevinast in prašen nemudoma odpravil proti Ljubljani in skoraj deset minut hlastal vodo, da se je odžejal. Sedaj je že dober. /.../ Fabriottiju sem povedal, da greva z Žonto za nekaj dni v toplice in je pokazal veliko zanimanje, da gre poleg. Nisem ga odklonil, kaj misliš Ti, ljuba Pepi. Sporoči mi, kajti v prihodnje bom ravnal tako, kot se bova skupaj odločila. /.../ Langus dobro opravlja svoj posel, najino spalnico bo prebarval z istim vzorcem kot pri ge. Lukman, razlika je le v tem, da bodo pri nas listi rumeni, ne zeleni, kar bo bolj izpadlo. Pohišstvo bo še ta teden tu spolirano, Jerina mi bo v ta namen posodil pomočnika.«

⁷⁰ Verjetno Ernestina grofica Barbo von Waxenstein.

⁷¹ Rubber whist.

⁷² Jožefinin brat Valentin Češko je bil tedaj v uku kot steklarski pomočnik na Dunaju.

⁷³ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 56; Viri št. 41, P 78, 28. 6. 1828.

Jožefina isti dan piše:⁷⁴ »Dobri Fidelio. Od včeraj sem Ti dolžna še eno zgodbo. Vsako jutro z mamó vstaneva navadno ob sedmih, potem zajtrkujeva, pol ure zatem greva v kopalnico, ostaneva eno uro notri, prideva ven in sva naslednje pol ure spet v postelji, nato opraviva toaleta in končno pride čas za kosilo; to vse se dogaja enako vsak dan. Včeraj popoldne pa je bilo nekoliko drugače. Takoj po kosilu sem spet igrala vistir, a mi je šlo zelo slabo, kar dobro znam, po malici smo se šli spet kopalnico. Takrat pa me je navdalo nenavadno dobro razpoloženje; že nekaj časa sem se sprehajala naokrog, ko so me naenkrat napadli trije sovražniki. Ozrla sem se in videla Weber, grofjico Orschitz in Martinak. Nisem jim želela ostati dolžna in sem jim vrnila trikratno, tako da je naenkrat prišlo do takšne bitke, da zaradi vode nismo ničesar več videli. Tisti, ki so bili blizu izhoda, so utekli ven, jaz in prej navedene smo bile sredi ognja. Glave smo imele čisto mokre. Nazadnje je frontalno vkorakala vojska, ki je začela škropiti proti nam, tako da smo me hitro začele iskati izhoda iz vode. Vsaka glava, ki se je pokazala v kopalnici, je bila takoj mokra. / Povem Ti, da je bilo hrupno brez primere, smejali smo se do nezavesti. Kljub mokri glavi ne bi imela nič proti, če bi se še kdaj tako zabavali. Potem smo res dobro spali. Ob dopoldnevih je v kopalnici navadno mirno, popoldne pa so bili danes vsi spet tako nemirni, da sem pričakovala, da se bo spet nekaj zgodilo in sem se držala bolj pri vhodu, da bi lahko hitro pobegnila, kajti pogosto nočem biti tako mokra. G. baron von Steger je bil iz strahu v vodi samo četrta ure, vendar je bilo tokrat mirno. / Ta zgodba je samo zate in za očeta, kajti niti za šalo niti iz drugega razloga, posebej zaradi mojih tukajšnjih opazk, ne bi želela, da se razširi med ljudi, kajti s ponavljanjem zgodbic se stvari pogosto spremenijo in nazadnje pride do čenč – vse, kar napišem, je le zate. / Razen te vodne zabave je še vedno vse po starem, tudi dežuje že peti dan in to nas sploh ne veseli. / Danes smo tu že 11. dan, torej preostane še polovica bivanja tu – to me srčno veseli, kmalu bo konec in spet bom prišla k Tebi, moj dragi. Kako neznansko dolgčas bi bilo, če ne bi bilo moje drage mame in ljubih prijateljic, tako pa je bolj znosno, kot sem si predstavljala. / Tu nisem nikoli niti v najmanjši zadregi, kjer vidim ohol ponos, se lepo umaknem – sicer sem pa povsod ustrezljiva, na ta način mi res dobro gre. – Večer je že, zato za danes končujem. Jutri je nedelja, če ne bo preveč deževalo, pride veliko ljudi iz Celja na izlet. Jutri Ti bom spet pisala, kako smo. Jasno Ti moram v vsakem pismu povedati, da smo zdravi, kar Te najbolj zanima. Bog daj, da ste tudi vi. Boš jutri dobro molil zame? / Vstati moramo že ob petih in (v tem dežju) iti v župnijsko cerkev, ker tu v kapeli ni maše. Tudi jaz bom molila za svojega dobrega Fidelija, da mi bo ostal zvest in priden. / Danes in včeraj nisem prejela nobenega Tvojega pisma, upam da bo jutri srečnejši. / Predvidevam, da je g. tast v Ljubljani, sporoči, če imam prav; uredi z gospodinjo, zapodi Mico, da bo za vse lepo poskrbljeno. Gospodu očetu in tASTU poljubljam roko. / Kaj počne Fabriotti? Se je kaj novega zgodilo v Ljubljani? Kaj počneš Ti v Ljubljani in kaj na Fužinah? itd. itd. skratka, sporoči mi vse tisto, kar bi me zanimalo. / Enkrat sem že napisala, da končujem, sedaj pa vidim, da sem spet veliko napisala.«

30. junija 1828 je Fidelij po uvodnih izlivih ljubezni opisal dogodke prejšnjega dne: »Včerajšnja nedelja smo preživeli povsem običajno. Ob 9h smo šli v cerkev, kjer sem povsem drugače kot sicer molil za svojo ljubo Pepi, zato ste morali gotovo imeti lepo vreme. / Popoldne smo se g. oče, Fabriotti in jaz peljali v Dol, kjer smo se imeli lepo, čeprav sam samo napol, kajti iz vsakega drevoreda, vsakega zelenega hodnika sem v duhu videl prihajati mojo drago ženico /.../. V vrtu smo videli različne lepe povsem nove vrste rastlin. G. gradbenik Cochoni je šel ravno z g. B. Erbergom v vrt, kjer sta iskala primeren prostor za nastajajočo galerijo za slike, ki bo očitno zgrajena nasproti razgledne točke. In sicer sredi golih stebrov, tako da se bo skozi grad in galerijo spredaj in zadaj videl dolgi drevored. / Včerajšnji dan, posebej popoldan je bil krasen in smo do sedmih zvečer občudovali lepo pokrajino,

⁷⁴ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 57; Viri št. 41, P 79, 28. 6. 1828.

v Ljubljano smo se vrnili šele ob devetih. / Danes je tu semanji dan in zelo rad bi Ti kaj kupil, če bi le ugodil Tvojemu okusu. / Danes imamo res veliko dela in na precej službene pošte moram odgovoriti. Proti večeru se bom odpeljal na Fužine in tam prespal, kajti jutri bo tam podelitev priznanj za živinorejce.«

Jožefina je odpisala najverjetneje 1. julija,⁷⁵ a je pismo ohranjeno le na eni strani. Naštela je vse goste na Dobrni, vendar začetek seznama manjka, v nadaljevanju pa od Ljubljančanov poleg Jožefine in njene mame vidimo omenjene še Franciško Vogou, ženo predsednika prvostopenjskega sodišča na Kranjskem, grofici (verjetno sestri) Aichelburg in Zois, od katerih je bila druga gotovo Serafina, roj. Aichelburg, žena Karla Žige Z., nato že omenjenega gubernijskega svetnika Kogla, pa Julijano Primic in Ano Martinak. Karolina Weber je spadala v Pazin, kjer je v tistem času živela z možem, okrožnim zdravnikom. V kratkem pismu Jožefina napiše: »Večina gostov je v obeh poslopjih, grofica v Orschitz pa stanuje v bližnji podeželski hiški. Vseh nas skupaj s strežnim osebjem nanese 86. / Zvečer. Smo zdravi. Naša današnja malica na prostem je bila prekinjena z močno nevihto. Prosim Te, dragi Fidelio, za pakiranje prinesi s seboj stare časopise, tukaj sem vse porabila.« To je tudi zadnje Jožefinino ohranjeno pisanje z Dobrne leta 1828.

Fidelij ji je napisal še tri pisma. Prvega julija piše s Fužin:⁷⁶ »Ker sem današnji dan preživel tu, ne morem drugače, kot da Ti povem nekaj o našem podeželskem posestvu. Danes je bila podelitev nagrad, na katero so se prikazali gospodje okrožni komisar von Lehman, Ulepič, Zenker st., Zetel in Malič; vsi, razen Maliča, so ostali tudi na kosilu. Naša pridna Mica se je zelo izkazala, skuhala je tako spodobno kosilo, kot je le mogoče. Namreč: 1. sijajno riževo juho, 2. čudovito govedino v repični omaki, 3. nadevane kolerabe, 4. goloba v črni omaki, 5. res dobro izpadla ptičja gnezda, 6. ledvično pečenko s pomarančno solato, 7. pečenega piščanca z glavnato solato, 8. za sladico pa višnje in češnje, posebno vino, pikolit, piškoti in kava. Vse je bilo res izjemno pripravljeno, tako da so gospodje rekli, da imamo zares izvrstno kuharico. Dvakrat smo pili na zdravje moje plemenite gospe soproge, kar sem sprejel z velikim veseljem. Zjutraj ob prihodu so bili gospodje postreženi z vinom in piškoti.« V nadaljevanju še pove, da je prejšnji dan kupil lepega, tri in pol leta starega hermelina »sestrico Lučke, čisto enako glede barve in konstitucije, toda lepšo od nje, za 52 goldinarjev«. Za Fužine pravi, da je tam »vse prekrasno, Tvojega Fidelisa muči le dolgčas po svoji ljubljani ženi. Krompir je občudovanja vreden, danes smo dali Tvojo lečo v kozolec, jo je za več kot eno okno.«

Tretjega julija⁷⁷ ob pol osmih zjutraj vošči Jožefini dobro jutro Fidelij, »ki je buden ali speč vedno ob Tebi«. Prejšnji dan je imel na Fužinah obisk množice gospa, med katerimi so bile Gale, Fabriottijeva mama iz Gorice, in Lušin, sicer Fabriottijeva sestra, pa še neka njegova sestrična. Peljal jih je v Jožefinino uto ob vodi, ki jim je zelo ugajala, ter jim razkazal novi mlin in poletno stanovanje, služkinja Reza pa je postregla s kavo. »Bilo je res krasno popoldne, razgled iz sobe na Ljubljano je bil vsem zelo všeč. Od strelišča je bilo slišati turško glasbo, tam že ves teden vsak dan vadijo in delajo veliko galamo. Novi general mora biti očitno zelo živahen bojevitež; ko sem se zvečer ob pol devetih peljal domov, so čete še vedno marširale sem ter tja po okolici.« Za soboslikarja Janeza Langusa pravi, da je delo opravil z odliko, kajti ni mu škoda ne časa ne denarja.

Zadnje Fidelijevo pismo v tem sklopu je brez datuma,⁷⁸ napisano je bilo verjetno okr. 5. julija 1828. »Ravno smo pozajtrkovali in prihajam iz najinega kvartirja, v veliki sobi še delajo, a bo do našega povratka že končana. Poslikava je res izjemna, prav zares ne poznam nobenega boljšega mojstra. / Tako hitro

⁷⁵ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 59; Viri št. 41, P 81, nedatirano pismo.

⁷⁶ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 60; Viri št. 41, P 82.

⁷⁷ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 61; Viri št. 41, P 83.

⁷⁸ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 62; Viri št. 41, P 84.

boste torej ve, mokra bitja, prišle domov, le kaj vas je premamilo? Vaše bivanje v toplicah se konča šele 12., mogoče boste imele še kaj opravkov. /.../ Zato se bova z Mons. Žonto odpravila danes popoldne do Šentožbolta, jutri popoldne bova že na Olimpu. / Ne bova se veliko ustavljala, v Celju bova kosila, po tretji popoldne pa se odpraviva proti Dobrni. /.../ Tu se govori, da naj bi predvčerajšnjim z Dunaja prišli zaradi osuševanja Barja, Breclnikov mlin naj bi odkupili za 20 tisoč goldinarjev, a nič zanesljivega ne vemo, zato naj ostane med nama. /.../ To je moje zadnje pismo, ki ga boš prejela mogoče kakšno uro pred svojim Fidelijem. / Predvčerajšnjim sem bil povabljen na piknik na Rožnik z Galetovimi, a sem moral na Fužine. Prebijali smo vrata v žitno skladišče pri Gregu in pri tem sem hotel biti zraven.»

Jožefina je bila po tistem nekaj let vsako poletje v toplicah, bodisi na Dobrni, v Beli na Koroškem ali na Bledu. Leta 1830 je potekala zanimiva korespondenca med Ivanom Terpincom,⁷⁹ zdravnikom praktikantom, ki je med stažiranjem v ljubljanski civilni bolnišnici prebival pri Češkovih, in Jožefino, ki je bila tedaj v Beli na Koroškem. Prvo pismo je napisal Ivan pred 21. julijem⁸⁰ in začel takole: »Spoštovana prijateljica !?. Da še eksistiram,⁸¹ Vam zagotavlja tole pisanje; kako eksistiram, boste že sami vedeli najbolje, če boste dovolj sočutni; kako je mogoče, da še vedno eksistiram, kot nisem še nikoli eksistiral. Kako dolgo lahko tako eksistiram, to še skriva prihodnost v svoji nepredirni temini; ali bo to kdaj razodeto in boste v prihodnosti izvedeli, da ne eksistiram več, in bo tisti, ki je kdaj koli vedel, da sem eksistiral, to že pozabil, tedaj Vas prosim, častita /.../, edina prijateljica, blagoslovite malenkosten spominek moji nekdanji eksistenci.« V pismu s podobnim nadaljevanjem je Jožefinino bivanje v toplicah imenoval *pregnanstvo (Exil)*, svoje trenutne sopotnike v času in prostoru pa »glasnike sedanjosti«,⁸² ki ji v svojih pismih domače dogodke slikajo z lažnimi barvami. »Na Vašem tukajšnjem dvoru vlada srhljiva tišina. Fidelij se je danes dal na javno žalost sramotno ostriči nekemu neveščemu frizerju, njegovih zalizci so prav ubogo urejeni, izgleda kot da je komaj ušel izpod okrutnih rok pasjega frizerja.« Vidi se, da je bil Ivan Terpinc samotar, raje kot v mestu je ostajal v svoji sobi, odhajal je edino v kazino.

Jožefina mu je 21. julija odgovorila: »Spoštovani prijatelj! Pri branju Vašega eksistenčnega pisma sem si predstavljala, da bom nanj odgovorila s parodijo, a mi danes manjka razpoloženja za to. Zakaj mi ga pravzaprav manjka? Tega ne morem ugotoviti, mislim pa, da sta kriva bratov odhod in turobno vreme, vendar to občutje ne bo dolgo trajalo, saj sem skoraj neprestano v družbi, kjer se razvedrim. / Danes je že enajsti dan, kar sem tukaj, in hitreje je minilo, kot sem pričakovala. Bilo je nekaj zelo prijetnih dni vmes. Med drugim sem bila eno popoldne s svojimi ljubljanskimi gosti na čudovitem travniku, prav ob vznožju ledenika, kar je bilo posebej zvečer izjemno doživetje. V meni je vzbudilo pravo zadovoljstvo, ki bi ga rada še kdaj doživela. / Toda celo ta lepa okolica mi je naslednji dan prizadela bridke skrbi; proti moji volji se je namreč brat povzpел na najvišji vrh, kar je tvegano početje, ki pa je – hvala bogu – dobro uspelo. / Moje zdravje je dobro in to želim kmalu slišati tudi od svojih dragih. Recite mojemu Fideliju, da sem ga, kot se mi zdi, prehitela pri pisanju pisem in sem precej bolj pridna od njega. – Že od 21. nisem dobila nobenega njegovega pisma. Vendar ga vseeno res velikokrat in prisrčno poljubite v mojem imenu. Tudi staršem pošiljam koš poljubčkov.«

Teden pozneje je Ivan Terpinc odgovoril,⁸³ da je dobil njeno pismo iz *pregnanstva*. Pravi, da je od nje pričakoval roganje oziroma da mu sploh ne bo

⁷⁹ Več o Ivanu Terpinču gl. Budna Kodrič: Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinc, str. 22–24.

⁸⁰ SI_ZAL_LJU/0296/0035a, ovoj IV, pismo 1; Viri št. 41, P 100.

⁸¹ V pomenu »obstajam, bivam«; to potencirano ponavljanje tega izraza v nadaljevanju pisma in v njegovem drugem pismu Jožefini je privedlo do tega, da so se sorodniki pozneje v pismih malce norčevali iz »doktorja«, kot so ga imenovali med seboj.

⁸² »Überbringer des gegenwertigen«.

⁸³ SI_ZAL_LJU/0296/0035a, ovoj IV, pismo 2; Viri št. 41, P 107, 28. 7. 1830.

odgovorila. A bi ji v tem primeru napisal še eno prav takšno pismo in jo tako prisilil, da mu odgovori. Takšno svoje ravnanje je imenoval obupano, preprečilo ga je njeno pismo. V nadaljevanju napleta o slabi volji in potrnosti ter ji v svojem slogu svetuje, kako se ubraniti pred takšnim razpoloženjem. Predvsem jo želi prepričati, da ji ni treba iskati rešitve v družbi drugih ljudi, »*saj sami posedujete toliko izvrstnih lastnosti, ki so preverjen protistrup potrnosti. V druženju se slaba volja in turobno razpoloženje le pritajita, ne pa pomirita oz. izzvenita.*« Jožefinin odgovor, če je sploh bil, ni znan.

Jožefinino zadnje ohranjeno pismo v fondu Fužine datira v poletje 1832, ko je bila s služabnico Marijo⁸⁴ ponovno na Dobrni.⁸⁵ Piše: »*Ljubi dobri Fidelis! Pišem Ti v največji naglici, kajti predsednica Vogou je prišla sem na obisk, obiskala tudi nas in šla tako hitro naprej, da sem komaj imela čas, napisati Ti nekaj vrstic. – Tožila sem zaradi nespečnosti in pomanjkanja apetita – oboje se je uravnalo, navadila sem se tudi na toplo kopel, celo počasna postrežba pri mizi mi ni več tako nadležna. Glede zabave tu ni treba skrbeti, saj smo cel dan zaposleni s slačenjem, kopanjem (jaz ostanem v kopeli uro in pol), oblačenjem, hranjenjem in sprehajanjem. V kopeli je navadno veselo, madžarski grof Vukasović,⁸⁶ ki si ga videl, je konjeniški poročnik, ki največkrat poživi celo družbo, ostali gospodje, kot Kanz, Seunig, Jalen se lepo obnašajo, zaenkrat tudi Madžar, ki je zares dober, saj bi bila družba brez njega preveč mirna. Mali baron Rastner včasih igra njegovega tepčka. / Včeraj sva se obe z Marijo odpeljali v Celje, in sicer v spremstvu mladega lepega gospoda, zdravnika in še homeopata povrhu. Do tega spremljevalca sva prišli na zelo nedolžen način. Nekaj sva imeli kupiti v Celju in da bi lahko dan preživeli povsem svobodno, nisva želeli s seboj nobene gospe ne gospoda, in tako sva se odpeljali iz toplic. Naenkrat prijezdi za nama doktor in naju hoče spremljati ob vozu. Predlagali sva, naj pride raje v kočijo in tako se je odpeljal z nama v Celje. Nisva bili preveč v zadregi, to si lahko predstavljaš, a kaj naj bi storili. V toplicah so doktorja pogrešali, eni so mislili, da se mu je kaj zgodilo, drugi spet nekaj drugega, dokler se nismo vrnili. Tedaj je bila šele galama, toda ne prehuda. Doktor namreč ni prav nič lep, prej nasprotno in zato prav nič nevaren. Vse skupaj pa nas je dobro zabavalo.*«

Pismo je nedokončano, a predvidevamo lahko, da manjka le zaključni del. Ker ga je Fideliju prinesla Frančiška Vogou, soproga predsednika sodišča, je lahko nanj odgovoril že naslednji dan. Svaril jo je pred prehiadom, sporočil novice iz Ljubljane, opisal nedeljsko dogajanje na Rožniku in sprehajališču Zvezda ter omenil umrie in novorojene v Ljubljani.

Jožefinini poznejši pisni stiki iz korespondence, ki je ohranjena v fondu Graščina Fužine, so žal le enostranski in precej bolj sporadični kot v prvem obdobju. Izstopa edino sredina 60. let, ki sem jo omenila na začetku. Iz pisem prijateljice Janette Moline pa izvemo več o dogajanju v Londonu in Bristolu kot na Fužinah. Žal o Jožefininem življenju samo še posredno.

SKLEP

Kaj si torej odgovoriti na vprašanje, kdo je bila v resnici Jožefina Češko – Terpinc? Bila je »proizvod« časa in okoliščin, k priljubljenosti so ji pomagali njena lepota, Andrej Smole, bogata poroka s Terpincem, življenje v graščini, sledovi

⁸⁴ Da je šlo za služabnico, lahko predvidevamo edino po imenovanju z osebnim imenom, kajti svoje prijateljice je vedno imenovala s priimkom.

⁸⁵ SI_ZAL_LJU/0296/0035, ovoj I, pismo 80; Viri št. 41, P 115, 22. 7. 1832.

⁸⁶ V originalu Uekasovitz; verjetno je to Filip Vukasović, potomec senjsko-uskoške patricijske družine Vukasovičev, sicer pa poročnik v avstrijski vojski (gl. Szavitz Nossan, Stjepan: Filip Vuksanovič 1755–1809. V: *Senjski zbornik* 4. Senj: Gradski muzej Senj : Senjsko muzejsko društvo, 1969/70, str. 177).

svetovljanstva in zgodbe s številnih potovanj širom Evrope – vse to je v nemalo domišljijo Ljubljančanov, ki so jo imeli v spominu še več let po njeni smrti. Toda zdi se, da je kolektivni spomin potenciral njeno slabo podobo.

Je bila Jožefina Terpinc v svojem času posebna? Skozi raziskavo različnih virov spoznamo, da je v njenem času samo na Kranjskem živelo za tisto obdobje precej neobičajnih žensk. Nekatero so omenjene v tem sestavku, npr. Antonija Makovic, druge poznamo v povezavi z drugimi zgodbami, npr. Baragovo sestro in Čopovo zaročenko Antonijo Höffern, pa Mario Feierabend, učiteljico in soprogo znanega Vinka Fererija Kluna.⁸⁷ Tudi izven intelektualnih krogov bi našli pustolovke, umetnice, športnice in številne druge, ki so se proslavile s svojo nenavadnostjo, drznostjo, drugačnostjo, a so ostale anonimne in zato danes pozabljene.

Prav gotovo je k Jožefinini podobi veliko pripomogel soprog Fidelij Terpinc. Bil je pomemben gospodarstvenik, inovator na kmetijskem področju, zanesenjak ter hkrati uspešen trgovec in industrialec, ki se je politično prišteval k Bleiweisovemu krogu staroslovencev. Po letu 1918 je bil Terpinc in z njim Jožefina večkrat prikazan kot zaveden Slovenec, mecen, celo prvi slovenski industrialec,⁸⁸ po drugi svetovni vojni pa je dobil oznako kapitalista in izkoriščevalca delavskega razreda.⁸⁹ Jožefina Terpinc je bila, čeprav nikoli izpostavljena, sestavni del te podobe, o njej sami pa je ostalo le to, kar je o njej menil Prešernov krog in kar si je zamislil pisatelj Tavčar v svojem romanu.

Na srečo so se ohranila pisma in popotni dnevniki, ki nam dajejo drugačno podobo o njej in nova dejstva o njenem času. Ali je bila torej ljubljanska *femmes fatale*? Za Fidelija Terpinca in Andreja Smoleta prav gotovo, mogoče še za kakšnega drugega neuslišane oboževalca. Naš namen je bil, da osvetlimo razloge, zakaj je bila fatalna tudi za Ivana Tavčarja, da je o njej pisal tako negativno in jo takšno zapustil svojim naslednikom. In da ji z razkrivanjem dejstev vsaj deloma vrnemo realno zgodovinsko podobo.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Zgodovinski arhiv Ljubljana

- ⊗ SI_ZAL_LJU/0296, Graščina Fužine, Ljubljana
- ⊗ SI_ZAL_LJU/0316, Družina Paumgarten, Ljubljana
- ⊗ SI_ZAL_LJU/0435, Rudolf Andrejka, Ljubljana (Družinska debia pomembnejših kranjskih rodbin)

Nadžkofijski arhiv Ljubljana

- ⊗ Župnijski arhiv Ljubljana – Sv. Nikolaj, rojstne matične knjige
- ⊗ Župnijski arhiv Ljubljana – Polje, poročna matična knjiga
- ⊗ Župnijski arhiv Kranj, Status animarum mestne župnije Kranj

⁸⁷ Vodopivec Peter: *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 48.

⁸⁸ Gl. Andrejka, Rudolf: Fidelis Terpinc. V: *Kronika slovenskih mest I* (1934), št. 2, str. 116.

⁸⁹ Gl. Kokolj, Miroslav: *Vevški papirničarji v boju za svoje pravice: 1842–1945*. Ljubljana: Združene papirnice, 1970, str. 11.

LITERATURA

- Andrejka, Rudolf: Fidelis Terpinč. V: *Kronika slovenskih mest I* (1934), št. 2, str. 114–120.
- Boršnik, Marja: Tavčarjeva Bogomila. V: *Slavistična revija*, 15 (1–2), 1967, str. 174–217.
- Boršnik, Marja: Mrtva srca. V: *Jezik in slovstvo*, 19 (1/2), 1973, str. 10–18.
- Budna Kodrič, Nataša: Korespondenca Jožefine in Fidelija Terpinč (1825–1858). *Viri*, Arhivsko društvo Slovenije, št. 41, 2018.
- Cankar, Izidor: Obiski. V: *Izbrano delo / Izidor Cankar*; [izbrai in uredil Josip Vidmar] Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- Costa, Henrik: *Reiseerinerungen aus Krain*. Laibach: Druck der Eger'schen Gubernial-Buchdruckerei, 1848.
- Grdina, Igor: Biografski portret Ivana Tavčarja. V: *Tavčarjev zbornik*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015, str. 7–82.
- Hojan, Tatjana: »Ve brez nas – boste nič? Izobraževanje in delovanje ljubljanskih učiteljic. V: *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes II*. Ptuj: Zgodovinski arhiv; Ljubljana: Urad za žensko politiko pri Vladi Republike Slovenije, 2000, str. 209–236.
- Kokolj, Miroslav: *Vevški papirničarji v boju za svoje pravice: 1842–1945*. Ljubljana: Združene papirnice, 1970.
- Kmeč, Matjaž: Andrej Smole, znameniti Slovenec: dramski monolog. V: *Sodobnost* 41 (1993), št. 8/9, str. 643–452.
- Kidrič, France: *Prešeren 1800–1838, Življenje pesnika in pesmi*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1938.
- Mestni trg z okolico in Ciril-Methodov trg*: arhitekturni in zgodovinski oris predele med grajskim hribom z gradom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Methodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana: razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana, atrij Mestne občine Ljubljana in avla Zgodovinskega arhiva Ljubljana [priprava kataloga Jože Suhadolnik, Sonja Anžič]. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2000.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 18. stoletje*. Del 1, Od Andriolija do Zorna. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Szavitz Nossan, Stjepan: Filip Vuksanovič 1755–1809. V: *Senjski zbornik* 4, str. 173–191. Senj: Gradski muzej Senj: Senjsko muzejsko društvo, 1969/70.
- Tavčar, Ivan: Izza kongresa. V: *Tavčarjevih zbranih spisov V. zvezek*. [ur. Ivan Prijatelj] Ljubljana: Tiskovna zadruga, Izza kongresa, 1924.
- Vodopivec Peter: *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006, str. 48.
- Zorec, Črtomir: Bratec Andrej. V: *Snovanja, priloga Gorenjskega glasa*, 8. 2. 1969, str. 2–3.

INTERNETI VIRI

Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si (<https://www.dlib.si/Publications.aspx>):
 LZ: Laibacher Zeitung
 AB: Amstblatt
 IB: Intelligenzblatt
 Schematismus des Laibacher Gouvernement-Gebiets für das Jahr 1825

Slovenska biografija (<https://www.slovenska-biografija.si/>):

Boršnik, Marja: Tavčar, Ivan (1851–1923). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi686990/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 17. 6. 2020).

Pirjevec, Avgust: Krisper, Valentin (1860–1931). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi304837/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 17. 6. 2020).

Pirjevec, Avgust: Martinak, Luka (1798–1850). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi351373/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 18. 6. 2020).

Library of congress (<https://www.loc.gov/collections/>):

Der kleine Matrose: eine Oper in einem Aufzuge. Wien, Hoftheater 1806. <https://www.loc.gov/resource/musschatz.14520.0/?sp=4&r=-0.906,-0.053,2.811,1.064,0> (dostop: 25. 6. 2020).

SUMMARY

JOŽEFINA TERPINC, »FEMME FATALE« OF LJUBLJANA IN THE 19TH CENTURY

Jožefina Češko, married Terpinc (1805-1885), was born to the family of the glass master Franc Češko and his wife Terezija in Ljubljana. She was a beautiful, intelligent and warm person, who is, despite these qualities, remembered as presumptuous, haughty and ambitious. The inglorious image of her was painted by the writer Ivan Tavčar in his novel "Izza kongresa", her bad reputation worsened by the failed engagement to Andrej Smole, a friend to the most important Slovene poet France Prešeren. The article reveals that Ivan Tavčar held a grudge towards the Terpinc family – as a 15-year old boy, he had an affair with their adoptee Emilija Garc and, as punishment, was expelled from the Alojzijevišče institution and grammar school in Ljubljana. Later he became an attorney and a politician. He portrayed his first love in a novel and revenged himself on the family by their portrayal in a history novel "Izza kongresa".

The author wishes to present Jožefina as a real person, which can be seen through her correspondence and rare diary notes. Although her letters are scarce, the correspondence from her friends reveals much of her personality. Her letters are mostly addressed to her fiancé, the merchant Fidelij Terpinc, who, for her love, left Kranj, moved to Ljubljana and started his business career there anew. After their marriage, she sent him letters on his business trips or from her stays in spas, where she struggled with infertility. In the 1850's, they adopted Emilija Garc from Vienna, who was in truth Fidelij's illegitimate daughter. Jožefina and her husband travelled around Europe a lot and thus enlarged their circle of friends and acquaintances, with whom she stayed in written contact.

We can say that Jožefina Češko – Terpinc was a "femme fatale" for certain men, mostly her husband Fidelij, Andrej Smole and, of course, Ivan Tavčar. All these men had an important, either economical or cultural role in their time and therefore, the memory of Jožefina is connected to their relationship with her. As a writer, Ivan Tavčar was the one with the biggest ability to create the collective memory of Jožefina.

1.02 Pregledni znanstveni članek

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK
FROM THE ARCHIVAL FILES AND COLLECTIONS

UDK 930.25“1942/1955“:929Broz J.

Prejeto: 6. 7. 2020

Mnogoteri obrazi Josipa Broza - Tita: sledi v domačih in tujih arhivskih dokumentih iz obdobja druge svetovne vojne ter po njej

MATEJA JERAJ

dr. zgodovine, višja svetovalka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana

e-pošta: Mateja.Jeraj@gov.si

TADEJA TOMINŠEK ČEHULIĆ

mag. zgodovine, višja arhivistka

Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, Ljubljana

e-pošta: Tadeja.Tominsek-Cehulic@gov.si

Izvleček

Josip Broz - Tito zagotovo spada med osebe, ki ne morejo utoniti v pozabo. V prispevku bodo predstavljeni arhivski dokumenti, ki osvetlujejo Titovo osebo ter so nastali med drugo svetovno vojno in dobro desetletje po njej. Avtorici želita opozoriti na to, kakšne dokumente so ustvarili ali poznali bodisi Titovi sodobniki bodisi njegovi vojni in politični nasprotniki, ko so želeli vedeti, s kom imajo opravka. Zahodne zaveznike je sprva zanimal kot njihov potencialni podpornik, po vojni, ko je bila Titova identiteta že znana, pa je bilo zahodnim demokracijam v interesu, da ga spoznajo kot državnika, s katerim morajo računati in sodelovati.

Abstract

NUMEROUS FACES OF JOSIP BROZ – TITO: TRACES IN DOMESTIC AND FOREIGN ARCHIVAL DOCUMENTS FROM THE SECOND WORLD WAR AND AFTER

Josip Broz – Tito is undeniably an unforgettable person. The article presents archival documents, which were created during the Second World War and after it and deal with his persona. The authors wish to emphasize documents, which were created by Tito's contemporaries or his war and political opponents when they tried to find out whom they are dealing with. Western allies had shown interest in him when they were considering him as their potential ally. After the war, however, when his identity was revealed, he became interesting as a political leader, who had to be counted on.

Ključne besede:

Josip Broz - Tito, biografija, arhivsko gradivo, druga svetovna vojna, hladna vojna

Key-words:

Josip Broz – Tito, biography, archival records, Second World War, Cold War

Uvod

Življenjska pot Josipa Broza - Tita je bila doslej že velikokrat predstavljena, pa vendar bi na začetku prispevka vseeno podali nekaj ključnih podatkov, ki jih lahko najdemo v njegovih biografijah in enciklopedičnih geslih.¹ Rodil se je leta 1892 v Kumrovcu, vendar natančen datum rojstva ni znan. Mati je bila Slovenka, Marija Javeršek, doma s Kozjanskega, in oče Franjo Broz. Izučil se je za ključavničarja ter služboval doma in v tujini. Leta 1920 je postal član komunistične stranke. Po napadu sil osi na Jugoslavijo v aprilu 1941 so jugoslovanski komunisti pod njegovim vodstvom prevzeli pobudo in organizirali oborožen odpor proti okupatorjem. Josip Broz je bil tako že konec leta 1941 postavljen za vrhovnega vojaškega poveljnika partizanskega gibanja. Konec leta 1943 so zahodni zavezniki Titove partizane priznali kot edino zavezniško vojsko na območju Jugoslavije. Iz vojne je Tito izstopil kot vojaški zmagovalec, v roke pa je dobil tudi vse najvišje politične funkcije. Po sporu s Stalinom leta 1948 je oblikoval svojo pot v socializem. Leta 1956 je z indijskim voditeljem in egiptovskim predsednikom podpisal deklaracijo, ki je bila osnova za novo politično usmeritev neblokvske pripadnosti z imenom Gibanje neuvrščenih. Mednarodni ugled Jugoslavije in Tita je še zrasel ter mu omogočal uspešno manevriranje med vzhodnim in zahodnim blokom. Titove Jugoslavije je bilo s smrtjo njenega dočloletnega voditelja pravzaprav konec.²

Josip Broz, bolj poznan pod vzdevkom Tito, je »burii duhove« že vsaj od takrat, ko je vzbudil pozornost kot poveljnik jugoslovanskih partizanov, če pa se ozremo na številne zapise, prisotne v današnjem znanstvenem in medijskem prostoru, vidimo, da jih »buri« še danes.³ Tudi vprašanje njegove identitete ostaja, vsaj za nekatere, še vedno odprto. Je bil pravzaprav ruski vohun ali mor-da kaj povsem drugega?

Avtorici tega prispevka želita zgolj predstaviti nekatere predpostavke in mnenja, ki jih razkrivajo dokumenti Arhiva Republike Slovenije. Osredotočili sta se na fonde in zbirke italijanskih okupacijskih organov in posredno tudi nemških obveščevalnih služb, na prevod članka ameriškega obveščevalca in potopisca T. H. Fieldinga,⁴ Titov življenjepis, ki je bil uvrščen v dokazno gradivo proti obtoženim na enem od povojnih političnih procesov, na nekatere dokumente britanskega zunanjega ministrstva, reproducirane med evidentiranjem slovenskih arhivistk v britanskem državnem arhivu v Londonu, upoštevali sta tudi nekaj domače in tuje literature ter časopisne vire, ki pomagajo osvetliti obravnavana vprašanja.

Tito v nemških dokumentih, posredovanih italijanskemu zavezniku

Kar nekaj podatkov o Titovi identiteti je mogoče najti v zbirkah in fondih italijanskih okupacijskih oblasti: SI AS 1829, Zbirka gradiva kraljevih kve-

¹ Glej Dedijer: *Josip Broz Tito*; Pirjevec: *Tito in tovariši*; Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko: *Tito*; Hadalin, Jurij: *Josip Broz - Tito*: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1019340> (dostop: 6. 7. 2020); Judt: *Povojna Evropa*.

² Prav tam.

³ Na svetovnem spletu je mogoče najti veliko število različnih zapisov, ki pričajo, da za nekatere iskanje »prave« Titove identitete še ni končano; na tem mestu jih ne bomo naštevali, saj niso predmet tega prispevka.

⁴ Temple Hornaday Fielding (1913–1983) je bil poznan ameriški potopisec, med drugo svetovno je deloval v Evropi kot pripadnik ameriške obveščevalne službe (Office of Strategic Services – OSS), zadolžen za psihološko vojno in propagando v okviru oddelka Morale Operations Branch - MO. Potem ko je bil 6. junija 1945 odpuščen iz vojske, se je posvetil pisanju potopisov in izdajanju publikacij ter se preselil najprej na Dansko, nato v Španijo (Temple Fielding: https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_Fielding (dostop: 6. 7. 2020).

stur Trst in Gorica, 1921–1943,⁵ SI AS 1842, Zbirka gradiva raznih enot italijanske vojske, SI AS 2044, Zbirka gradiva italijanskih okupacijskih oblasti, pa tudi v gradivu lokalnih orožniških enot, na primer v SI AS 1783, Karabinjerska postaja Borovnica. Ti dokumenti pričajo tako o hierarhiji stikov nadrejenih vojaških organov, torej poveljstva 2. italijanske armade na Sušaku⁶ s podrejenimi pehotnimi divizijami⁷ v Sloveniji in na drugih italijanskih zasedenih območjih, kot tudi o stikih višjih policijskih organov s podrejenimi, recimo italijanske kvesture⁸ s podrejenimi agenti javne varnosti⁹ ter lokalnimi orožniškimi (karabinjerskimi) postajami.¹⁰ Med prejemniki obvestil o Titovi identiteti najdemo tudi urad za zvezo s Prostovoljno protikomunistično milico.¹¹ Očitno je bilo pomembno, da se novica o vodji

⁵ Kraljeva kvestura: Na ozemlju, priključenem po prvi svetovni vojni, je Italija organizirala varnostno službo tako kot drugje po državi. Sestavljali so jo orožniki (karabinjerji), državna policija – kvesture in polvojaške organizacije fašistične stranke. Slovensko ozemlje je spadalo pod kvesturi Gorica in Trst. V okviru kvesture so delovali uniformirani policisti in agenti javne varnosti v civilu. Obe kvesturi sta imeli politični urad (»ufficio politico«), ki ga je vodil podkvestor, in oddelke (»divisione«), ki so jih vodili komisarji javne varnosti.

⁶ Druga italijanska armada s sedežem na Sušaku je imela sprva naziv višje poveljstvo oboroženih sil za Slovenijo in Dalmacijo ter je prvih nekaj mesecev delovala v Karlovcu. Njeni poveljniki so bili general Vittorio Ambrosio, nato Mario Roatta in na koncu Mario Robotti. Za območje Ljubljanske pokrajine ji je bil podrejen XI. armadni zbor, ki je vodil delovanje italijanskih pehotnih divizij.

⁷ Italijanske pehotne divizije, ki so delovale v Ljubljanski pokrajini: 14. pehotna divizija Isonzo, 21. pehotna divizija Granatieri di Sardegna, 153. pehotna divizija Macerata, 22. pehotna divizija Cacciatori delle Alpi in 57. pehotna divizija Lombardia.

⁸ Glej opombo o Kraljevi kvesturi.

⁹ Agenti javne varnosti: glej opombo o Kraljevi kvesturi.

¹⁰ Karabinjerji (orožniki) so skrbeli za vzdrževanje javnega reda in miru. Najvišje karabinjersko poveljstvo v Juljski krajini (Venezia Giulia) je bila Komanda kraljevih karabinjerjev v Trstu. Njej so bile podrejene »tenence« po okrožjih oziroma »podprefekturah«, po njihovi odpravi v letu 1927 pa so bile karabinjerske postaje neposredno podrejene komandi v Trstu. Na območje 2. armade so 3. aprila 1941 pripeljali 14. mobilizirani bataljon kraljevih karabinjerjev Milano in ga začasno razmestili v Ajdovščini, Postojni, Idriji in Tolminu. Bataljon so 16. aprila 1941 premestili v Ljubljano; prevzel je policijske in orožniške naloge v Ljubljanski pokrajini.

¹¹ Julija 1942 sta poveljstvo 11. armadnega zbora in vodstvo slovenske protirevolucije podpisala sporazum o ustanovitvi Prostovoljne protikomunistične milice (ital.: Milizia volontaria anticomunista – MVAC). Kot prva je bila vanjo vključena Legija smrti, nastala iz ilegalnega Štajerskega bataljona, med italijansko ofenzivo poleti 1942 pa so začele nastajati tudi vaške straže, ki so prav tako nastopale proti partizanskemu gibanju.

Josip Broz – Tito, kot so ga spoznale italijanske enote (SI AS 1842, Zbirka gradiva raznih enot italijanske vojske, šk. 1, p. e. 7)

jugoslovanskih partizanov čim bolj razširi in doseže vse partnerje v protiparti-zanskem boju. Res je, da ne gre za množico dokumentov, temveč za posamezne »bisere« v korespondenci med posameznimi vojaškimi in policijskimi organi, ki so praviloma kratki in jedrnaty ter preprosto razumljivi, a so žal napisani na precej prosojnem in nežnem papirju, ki je zelo dovzeten za poškodbe.

Čeprav je v tem poglavju govora o »italijanskih dokumentih«, je treba poudariti, da so najrazličnejše, v nadaljevanju predstavljene teorije, zbrale predvsem nemške obveščevalne službe, ki so jih po potrebi posredovale svojim italijanskim zaveznikom. Ugotovitve obveščevalnih organov so namreč pogosto namenjene drugim organom nadzora, v avtoritarnih ali totalitarnih sistemih lahko tudi sodstvu (kot obtožnica), v prvi vrsti najdemo v policijskih in vojaških dokumentih.

Dokumenti, povezani s Titovo identiteto med drugo svetovno vojno, so sicer nastajali pri nemški nacistični obveščevalni službi (Geheime Staatspolizei – Gestapo)¹² ter njenih rednih policijskih in SS-oddelkih¹³ širom zasedenih ozemelj, a ker so ti svoja spoznanja posredovali tudi italijanskim zaveznikom na Balkanu, jih najdemo tudi pri italijanskem vojaškem poveljstvu za Slovenijo in Dalmacijo ter pri podrejenih vojaških in orožniških enotah. S Titom so se ukvarjali tudi njegovi domači nasprotniki, denimo srbski nedičevci in ljotičevci.¹⁴ Menda je po zasedanju Avnoja v Bihaću časopis jugoslovanskih komunistov Borba decembra 1942 prvič objavil Titovo sliko. Ta je padla v roke nemških obveščevalcev v Sarajevu ter prispela še v Zagreb in Beograd.¹⁵

Nekateri podatki o iskanju Titove identitete izvirajo tudi iz novejšega časa. Tako je revija *Newsweek Srbija*¹⁶ pred dvema letoma na temelju novih – vsaj tako trdijo njeni novinarji – doslej zaprtih gestapovskih dokumentov prikazala, kako mukotržno in vztrajno so nemške oblasti ugotavljale, kdo je »fantomski« vodja jugoslovanskih partizanov z vzdevkom Tito. Nemški obveščevalci naj bi menda o Titu »vohljali« ne le po Jugoslaviji, temveč širom Evrope, vse od Pariza do Prage in Sovjetske zveze. Konspiracija, ki so je bili komunisti do vstopa v vojno že precej večji, saj so jo razvijali kar dvajset let, je bila torej trd oreh tudi za najboljše obveščevalne službe!

Eden izmed najzgodnejših nemških dokumentov o Titu, objavljenih v srbski izdaji *Newsweeka*, izvira iz septembra 1942, ko so o njem pričali nemški ujetniki, ki so jih v Livnu partizani zamenjali za ranjence. Eden izmed njih naj bi takole poročal: »O Titu lahko rečemo, da je po prepovedi Komunistične stranke v Jugoslaviji postal njen neuradni vodja. Moram povedati, da je imel v španski državljanski vojni visok položaj, saj je vodil enoto, večjo od brigade. Po koncu te vojne je odšel v Rusijo in na jesen tega leta (1939, op. avt.) je v spremstvu britanskega in jugoslovanskega oficirja glavnega štaba prišel s podmornico do dalmatinske obale. Od njiju je dobil sprejemnik, s pomočjo katerega je vzdrževal

¹² Gestapo (Geheime Staatspolizei) je bil nemška nacistična tajna državna policija, ki je bila organizacijsko del SS (Schutzstaffel). Gestapo se je razvil iz svoje predhodnice, ustanovljene leta 1933 v Prusiji. Prvega vodjo Rudolfa Dielsa je nasledil Hermann Göring, ki jo je razvil v močno državno politično policijo. Med drugo svetovno vojno je bil gestapo skupaj z varnostno policijo (Sicherheitdienst) odgovoren za interniranje Judov v koncentracijska taborišča in obračun z njimi (Gestapo, Nazi political police: <https://www.britannica.com/topic/Gestapo>, dostop: 6. 7. 2020).

¹³ SS – Schutzstaffel: zaščitni ali varnostni oddelki.

¹⁴ Nedičevci so bili pristaši Milana Nedića (1878–1946), srbskega politika in generala, nekdanjega načelnika Generalštaba kraljeve Jugoslovanske vojske, vodje marionetne vlade v Srbiji v času nemške okupacije. Ljotičevci pa so se imenovali pripadniki oborožene enote srbske profašistične stranke »Jugoslavenski Narodni Pokret ZBOR«, ki je bil v službi profašistične srbske države pod vodstvom generala Milana Nedića, njegov predsednik je bil Dimitrije Ljotić (Dostopno na: Wikipedija, https://sl.wikipedia.org/wiki/Dimitrije_Ljotić).

¹⁵ Pirjevec: *Tito in tovariši*, str. 144–145.

¹⁶ Lukovac: *Devet života neuhvatljivog maršala*, str. 18–26.

zvezo s tujino, da bi si izmenjevali obveščevalne podatke.«¹⁷ Kratek povzetek navedb iz tega dokumenta najdemo v italijanskih dokumentih Arhiva Republike Slovenije, kajti nemški obveščevalci so svoja dognanja – za dosego svojih ciljev – zaupali drugim silam osi, torej zaveznikom, s katerimi so si delili Balkan. Oktobra 1942 gestapo še vedno ni bil prepričan, kakšno težo imajo njihova dognanja v zvezi s Titom; ni jim bilo jasno, kaj je po poklicu, kje deluje, niso vedeli, ali je sodeloval v španski državljanski vojni.¹⁸

Približno tedaj je nemškim oblastem o Titu pričal dr. Kurt Levi:¹⁹ »Bil je glavni poveljnik v Užicah. Odlično je govoril nemško, po narodnosti je bil Slovenec ali Čeh, izvrstno je poznal razmere v Srbiji, pa vendar ne v Beogradu. Z vzdevkom Tito se je udeležil španske državljanske vojne. Zagotovo je intelektuallec, in sicer zelo nadarjen. Ima nekaj čez 30 let, je nekaj višji od srednje velikosti, je brez brk, temno rjave kože, svetlih oči, z normalnim nosom, precej širokega obraza, visokega čela, z zalizci, gladkih svetlih las brez prečke. Pri izgovarjavi se opazi slovensko naglaševanje. Izbuljeni zrkli in štrleč spodnji del brade. Dobro govori srbsko s prepoznavnim slovenskim naglasom. Premika se zelo gibčno, pa vendar z nekaj gestikulacije. Zelo opazna značilnost je, da golenico (spodnji del noge) zvrta nazaj.« Skoraj istočasno, natančneje 11. januarja 1943, so v Beogradu zaslišali beograjskega komunista Svetozarja Markovića.²⁰ Dokument, objavljen v Newsweeku Srbija, je resda kopija zapisnika zaslišanja, ki bi jo moral podpisati nemški poročnik SS, pa vendar nakaže, kakšen naj bi bil Tito: »Glede na zaslišanje v Novem Sadu aretiranega komunista Svetozarja Markovića, ki je bil član beograjskega centralnega komiteja, je bil ta v zvezi s Titom, zato ponuja njegove izčrpne osebne podatke. Star je približno 45 let, v višino meri med 1,68 in 1,70 m, širokopleč, močnega telesa, dolgega obraza, močnih temnih las, počesanih nazaj, zelo izrazitega obraza, gladko obrit, rjavih oči, srbskega jezika s hrvaškim in slovenskim naglasom, pokončne drže, hitrega koraka, elegantno oblečen – čeprav je bil domnevno po poklicu metalurški delavec, je imel negovane roke.« Dokument še dodaja: »Priložene Titove fotografije Markoviću nismo pokazali.« Kljub tako zvitemu pristopu je bil nemški sklep še vedno napačen.

¹⁷ Prav tam, str. 20–21.

¹⁸ Prav tam, str. 22–23.

¹⁹ Identitete na tem mestu omenjenega dr. Kurta Levija ni mogoče zanesljivo določiti, saj je samo na seznamu žrtev holokavsta muzeja Yad Vashem 108 oseb z enakim imenom (dva naj bi bila rojena istega leta v istem kraju – leta 1911 v Zemunu, zato gre mogoče v tem primeru le za eno osebo). Poleg tega je treba omeniti, da je holokavst preživelo kar nekaj »eminentnih« oseb z imenom Kurt Levi, med drugimi tudi nemški odvetnik dr. Kurt Levi, rojen leta 1910 v Wiesbadnu, ki pa je zaradi protijudovske zakonodaje sredi tridesetih let 20. stoletja zapustil rodno Nemčijo in emigriral v Združene države Amerike, zaradi česar leta 1942 nikakor ne bi mogel pričati pred nemškimi zasliševalci (Kurt Levi: <https://mcheck.org/portfolio-posts/levikurt/>, dostop: 16. 7. 2010). V dokumentu omenjeni Kurt Levi bi bil lahko »judovski partizan iz Jugoslavije«, vendar sta avtorici zasledili le dve njegovi fotografiji, ki ju hrani Arhiv ustanove »Ghetto Fighters' House«, drugi podatki žal niso na voljo (Dr. Kurt Levi, a Jewish partisan from Jugoslavia: https://www.infocenters.co.il/gfh/notebook_ext.asp?book=2020&lang=eng&site=gfh, dostop: 15. 7. 2020).

²⁰ Svetozar Marković - Toza (1913–1943), politični delavec, rojen v vasi Taroš v Banatu, gimnazijo je obiskoval v Zrenjaninu, šolanje je prekinil in se zaposlil v rudniku Kreka. Zaradi pljučne bolezni se je vrnil v Vojvodino in deloval kot sindikalni delavec. Leta 1931 se je včlanil v Zvezo komunistične mladine Jugoslavije (Savez komunističke omladine Jugoslavije – SKOJ), štiri leta pozneje pa še v Komunistično partijo Jugoslavije (KPJ). Zadolžen je bil za agitacijsko in propagandno dejavnost, pisal je članke in krajše razprave, predvsem o položaju poljedelskih delavcev, ter sodeloval pri organiziranju in utrjevanju partijskih organizacij v Vojvodini, zaradi česar je bil aretiran, obsojen in zaprt. Po vrnitvi iz zapora, marca 1941, je postal član Sekretariata in organizacijski sekretar Pokrajinskega komiteja KPJ za Vojvodino. Po okupaciji je bil med organizatorji osvobodilnega gibanja in komisar Pokrajinskega štaba za Vojvodino, dokler ga niso okupacijske oblasti v Novem Sadu ujele in obsodile na smrt z obešenjem. Decembra 1944 je bil proglašen za narodnega heroja (Milanović, Đorđe: Marković Svetozar - Toza, *Enciklopedija Jugoslavije* 6, str. 27).

Menili so namreč, da je bil Tito Kamiilo Horvatin, ki naj bi leta 1925 odpotoval v Sovjetsko zvezo in nato delal v Zagrebu kot novinar. Dva tedna zatem je sicer »naplavilo« novo identiteto, Ivana Brozovića. Ta naj bi bil metalurški delavec, leta 1934 zaprt zaradi komunistične dejavnosti, za časa španske državljanske vojne naj bi prek Francije odšel v Španijo, zatem pa prevzel vodenje Centralnega komiteja Komunistične stranke Jugoslavije. S to identiteto so se poigravale tudi ustaške obveščevalne službe, vendar je postalo kmalu jasno, da Ivan Brozović ni Tito, temveč njegov sodelavec in odvetnik iz Hercegovine.²¹

O tem, kako se je Ivan Brozović mukoma prelevil v Josipa Broza - Tita, so si italijanske enote v Sloveniji torej pustile »postreči« s strani močnejšega nemškega zaveznika. Italijanski dokumenti tudi pričajo, da so imele italijanska policijska in vojaška poveljstva v Sloveniji poslej nalogo, da poskušajo ugotoviti, ali se Tito, kot so ga tedaj »poznali«, nahaja v Sloveniji. Decembra 1942 je italijanska policija že veliko vedela o – po njihovem mnenju vodilnih komunistih – Josipu Rusu, Edvardu Kocbeku in Edvardu Kardelju,²² pravih informacij o Titu pa še ni imela. Na začetku leta 1943 so o njem zelo malo vedele tudi nemške oblasti. Tako je italijanska 2. armada februarja 1943 svojim podrejenim enotam kot pravega Tita še vedno ponujala precej mlajšega Ivana Brozovića, rojenega leta 1902 ali 1903, nekdanjega metalurga in člana komunistične partije od leta 1923 dalje, zaradi česar naj bi ga tedanje jugoslovanske oblasti v letu 1934 aretirale. Po prestani kazni naj bi odšel v Sovjetsko zvezo, kjer naj bi se ukvarjal z različnimi političnimi težavami, povezanimi z gospodarskim stanjem v domovini. Pozneje naj bi odšel v Francijo in nato v Španijo, kjer naj bi leta 1937, v času državljanske vojne, vodil »policijsko brigado«. Po vrnitvi v Sovjetsko zvezo naj bi obiskoval vojaško šolo in se leta 1941 vrnil v Jugoslavijo – v strogi tajnosti – kar z britansko podmornico. Pripisovali so mu, da je odličen govorec, ki v hrvaškem, nemškem, španskem, ruskem ali francoskem jeziku zlahka navduši množice.²³

Komisar obmejne javne varnosti v Idriji dr. Antonio Stanziola je 8. aprila 1943 poslal svoji nadrejeni kvesturi v Gorici dopis,²⁴ v katerem je trdil, da pozna pravo Titovo identiteto, dober mesec kasneje pa je praktično enake rojstne podatke domnevnega Tita povzela tudi italijanska kraljeva kvestura v Pulju. Slednja je 22. maja 1943 razposlala italijanskim orožniškim enotam v Pulju in Reški pokrajini ter tamkajšnjim »skvadrinom« okrožnico, ki kljub vsemu navaja nekoliko drugačen Titov opis, kot so ga tedaj poznali v Sloveniji. Dopisu so priložili fotografijo, na kateri Tito nosi zatemnjena okrogla očala. Ta italijanski vir ga poimenuje Josif Broz - Tito, sin Franja in Marije Zavasek, rojen 6. marca 1892 v Kumanovcu pri Selih Zagorskih. Kar se njegovega osebnega opisa tiče, naj bi bil Tito precej suh, temnih, kostanjevih las, modrih oči, z velikim nosom, okroglim obrazom, slabih zob in z opazno brazgotino na srednjem prstu leve roke. Podpisani kvestor Angelo Viola je v dopisu opozoril, da je »zelo nevaren komunist in vodja bande upornikov, ki delujejo v kraju Žirovac,« govoril pa naj bi hrvaško, srbsko, nemško in rusko.²⁵ Idrijska javna varnost je opozorila, da Tito vodi tudi partizane v Julijski krajini, nato pa se je v svojem aprilskem dopisu osredinila na Titovo predvojno dejavnost in ne na telesni opis. Tito naj bi bil po njihovih podatkih med drugim zaprt v Zagrebu zaradi tatvine, vendar z amnestijo izpuščen iz zapore. Nato naj bi se pridružil sindikalnemu gibanju, bil leta 1934 izvoljen za člana Centralnega komiteja Komunistične stranke Jugoslavije in kot tak naj bi se z organizacijskimi nalogami odpravil na Dunaj in v Prago, januarja 1937 pa

²¹ Lukovac: *Devet života neuhvatljivog maršala*, str. 23–24.

²² SI AS 1783, Karabinjerska postaja Borovnica, šk. 6, p. e. (popisna enota) 72, 85.

²³ SI AS 1783, Karabinjerska postaja Borovnica, šk. 3, p. e. 33.

²⁴ SI AS 1829, Zbirka gradiva kraljevih kvestur Trst in Gorica, šk. 83, p. e. 1263.

²⁵ Arhiv Jugoslavije, fond 838, Osebni fond Josipa Broza - Tita, III-11/14, Dopis Uprave državne varnosti Hrvaške Ministrstvu za notranje zadeve Federativne ljudske republike Jugoslavije, 25. 11. 1950.

v Pariz. Zatem naj bi bil povabljen v Moskvo, kjer naj bi z Judom Fleischerjem obiskoval vojaške tečaje in bil pripoznan kot član predstavništva jugoslovanskih komunistov v Moskvi. Ko je pridobil zaupanje vodstva Kominterne, naj bi ga ta za časa španske državljanske vojne poslala v Španijo. Konec leta 1938 naj bi se pod imenom inženirja Tomaneka vrnil na Hrvaško, kjer naj bi po navodilih Kominterne reorganiziral komunistično stranko Jugoslavije.²⁶

Očitno je bilo poleti 1943 še veliko nejasnosti v zvezi s Titovo identiteto. Junija ga je namreč gestapo povezal z Jozefom Brozom Vaclajem (alias) Tomankom, v Parizu diplomiranim politologom, rojenim na Slovaškem, očetu Janu in materi Vlasti Linhart. Julija 1943 je gestapo poročal nemškimi zasedbenim oblastem v Srbiji, da se za vzdevkom Tito ne skriva Ivan Brozović, pač pa dr. Tišmar, ki naj bi se večkrat zadrževal v Beogradu.²⁷

Po več neuspešnih poskusih razkritja Titove identitete so se nemški obveščevalci oprli na informacije srbskih Ljotićevcev,²⁸ ki so bili prepričani, da pod nazivom Tito nastopa nekdanji srbski častnik Tihomir Tomić, ideolog oficirske vstaje v Mariboru (leta 1932, op. avt.). Po propadlem poskusu vstaje naj bi Tomić prebegnil v Avstrijo, od koder naj bi se umaknil v Francijo in nato v Španijo, kjer naj bi deloval na strani republikancev. Po koncu španske državljanske vojne naj bi s pomočjo sovjetske ambasade preko Francije odpotoval v Sovjetsko zvezo, kjer naj bi ga Kominternina postavila na mesto dopisnika za Balkan. V tem času naj bi se povezal z dr. Ivanom Ribarjem,²⁹ novinarjem Vladimirjem Dedi-
jerjem³⁰ in drugimi izpostavljenimi komunisti. Vzdevek Tito naj bi bila kratica iz prvih črk imena Tihomir Tomić. Ljotićevci naj bi celo imeli pričo, ki je to Titovo identiteto potrdila, saj naj bi ga nekaj mesecev pred tem srečala na političnem zborovanju v Cazinu. Tedaj naj bi Tito zatrdil, da ni Srb, temveč Hrvat iz okolice Medžimurja.³¹

Vendar pa tudi »lov« na Tihomirja Tomića ni bil uspešen. Tako so februarja 1943 gestapovci v novem poročilu trdili, da gre za Filipa Filipovića, nekdanjega proizvajalca bombaža, ki pa je bil tedaj v zaporu. A tudi s to identiteto niso imeli sreče. Marca 1943 so namreč neimenovani tuji viri opozorili, da gre v bistvu za Nikolaja Lebedeva, sovjetskega vohuna, poslanega v Beograd, a so v dveh tednih opustili tudi to sled.³² Kmalu zatem so se nemški obveščevalci oprijeli ideje, da gre v Titovem primeru za izredno sposobnega in vojaško izobraženega nem-

²⁶ SI AS 1829, Zbirka gradiva kraljevih kvestur Trst in Gorica, šk. 83, p. e. 1263.

²⁷ Lukovac: *Devet života neuhvatljivog maršala*, str. 24–25.

²⁸ Glej opombo 14.

²⁹ Dr. Ivan Ribar (1881–1968), hrvaški odvetnik in politik, rojen v Vukmaniću blizu Karlovca, leta 1904 v Zagrebu doktoriral iz pravne znanosti. Zavzemal se je za jugoslovansko državo in bil eden izmed ustanoviteljev Demokratske stranke. V letih 1920–1922 je predsedoval Narodni skupščini Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Bil je nasprotnik leta 1929 uvedene kraljeve diktature in se je zavzemal za politiko združene opozicije in narodnega sporazuma. Med drugo svetovno vojno se je pridružil partizanom in postal član KPJ ter predsednik Izvršnega odbora AVNOJ-a. Po vojni je bil predsednik Prezidija Ljudske skupščine FLRJ (Jeraj in Melik: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Študija in prikaz procesa*, str. 988).

³⁰ Vladimir Dedi-
jer (1914–1990), partizanski borec, novinar, politik. Rodil se je v Beogradu, kjer je študiral pravo. Znan je kot biograf Josipa Broza - Tita, kajti knjiga je bila prevedena v 36 jezikov. Po koncu vojne je kot jugoslovanski delegat pri Združenih narodih (1945–1952) pomagal sestaviti konvencijo o človekovih pravicah. V času obračuna z Milovanom Djilasom je Dedi-
jer zagovarjal njegovo pravico do svobode govora in zato dobil šestmesečno pogojno kazen. Zatem se je umaknil iz političnega življenja. Leta 1955 se je umaknil v Združene države Amerike. Tam je posvetil svoje življenje človekovim pravicam, občasno, zlasti po Titovi smrti, pa je deloval tudi doma. Umri je v Rhinebecku (New York), vendar je bil na svojo željo pokopan v Ljubljani (V: David Binder: »Vladimir Dedi-
jer, Tito Biographer And Partisan Fighter, Dies at 90«, *New York Times*, 4. december 1990: [https://www.nytimes.com/1990/12/04/obituaries/vladimir-
dedi-
jer-tito-biographer-and-partisan-fighter-dies-at-90.html](https://www.nytimes.com/1990/12/04/obituaries/vladimir-dedi-
jer-tito-biographer-and-partisan-fighter-dies-at-90.html), dostop: 6. 7. 2020).

³¹ Lukovac: *Devet života neuhvatljivog maršala*, str. 23; O Dimitriju Ljotiću (Dostopno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37735>).

³² Zahodni zavezniki naj bi slišali zgodbo o Lebedevem že leta 1941.

škega Juda Niderleja iz Dravske banovine, a ga še v istem dokumentu opišejo kot ruskega Juda, ki naj bi ga Moskva poslala, da bi vodil slovenske in hrvaške partizane. Ob vsem tem je treba poudariti, da so nemški obveščevalci vse te informacije označili kot nepreverjene. Pomagati so si skušali še z natančnim pregledom arhivskih dokumentov na zasedenih ozemljih, na primer z dokumenti obveščevalne službe Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), a tudi ti niso pripomogli k razkritju prave Titove identitete, saj so jih privedli le do nove napačne predpostavke, do Karla Brosa, zasebnega inženirja iz Kumanovega.³³

Kljub vsej zmedi okrog Titove identitete so nemške oblasti konec julija 1943 italijanskim zasedbenim silam v Sloveniji vendarle posredovale obvestilo z novimi, bolj realnimi dognanji. Slika Josipa Broza se je končno začela oblikovati. Po nemških podatkih naj bi se Tito sicer rodil 6. marca 1892 (in ne maja, op. avt.), očetu Franju in materi Mariji Zavšek (in ne Javeršek, op. avt.), v kraju Kumanovec pri Zagorskih Selih na Hrvaškem (ne v Kumrovcu, op. avt.), medtem ko naj bi bil po izobrazbi mehanik in voznik (ne ključavničar, op. avt.). Znano naj bi bilo tudi, da je vrhovni nemški poveljnik v Srbiji na njegovo glavo razpisal nagrado v višini tedanjih 100.000 nemških mark.³⁴ To naj bi ukazal osebno Heinrich Himmler, minister za notranje zadeve tretjega rajha.³⁵

Italijanske sile so bile torej že bistveno bližje Titovi uradni identiteti, vendar je bilo sedaj treba Tita tudi poiskati. To pa ni bila njihova edina tovrstna naloga. Sočasno s Titom so Italijani namreč iskali še kanadskega majorja Williama M. Jonesa,³⁶ prvega šefa zavezniške misije pri partizanskem glavnem štabu, ki je bil od konca junija res v Sloveniji.³⁷ Dve zahtevni nalogi, in to v obdobju, ko so bile italijanske zasedbene sile v defenzivi. Tito sicer proti koncu leta 1942 ni več skrival svoje identitete, saj sta članka o njem izšla tako v moskovski Pravdi kot v ustaškem dnevniku Hrvatski narod.³⁸ Vendarle pa so mu italijanske enote nazadnje stale nasproti na Neretvi, kjer je bil legendarni Titov ukaz: »Prozor mora nocoj pasti«, namenjen prav njim. Kmalu zatem so trčile na njegove enote na Sutjeski, nato se je Tito poleti 1943 iz Črne gore umaknil v zahodno Bosno, torej stran od italijanskih položajev. Uspeh je torej prišel prepozno. Ko so se italijanske oblasti končno dokopale do pravega Broza, so se namreč zahodni zavezniki že dodobra zasedli na Siciliji, italijanska vojaška morala je nezadržno padala, Mussoini in italijansko vrhovno poveljstvo pa sta svojim enotam na Balkanu vse pogosteje ukazovala umike na jadransko obalo in pozivala k obrambi domovine pred zahodnimi zavezniki.³⁹

Vojne nikakor še ni bilo konec in nemška obveščevalna zgodba je očitno našla pot tudi v njihovo propagandno časopisje, natančneje v revijo Signal.⁴⁰ Ta je izhajala tako na območjih, ki so jih zasedli Nemci, kot tudi na ozemlju, ki so ga zasedli nemški zavezniki. Leta 1944 je omenjena revija objavila obširen propagandni članek o političnih razmerah in razvoju partizanstva na Balkanu. Njegov avtor je bil ogorčen nad politiko zahodnih zaveznikov, ki so bili pripravljeni sodelovati z jugoslovanskimi partizani, zato ni skoparil s črnim, ko je razpravljajal o delovanju in značaju njihovega voditelja. Zahodnim zaveznikom je očital, da se ne zavedajo Titovega predvojnega delovanja, ki ga je označil za kriminalne-

³³ Newsweek, Srbija, str. 24–25. Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza - Tita*, str. 14.

³⁴ SI AS 1783, Karabinjerska postaja Borovnica, šk. 1, p. e. 13.

³⁵ Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza - Tita*, str. 16.

³⁶ SI AS 2044, Zbirka gradiva italijanskih okupacijskih oblasti, serija II, podserija 1, p. e. 166.

³⁷ Več o tem: Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, str. 485–487; Fischer et al., *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, str. 736–737.

³⁸ Pirjevec: *Tito in tovariši*, str. 146.

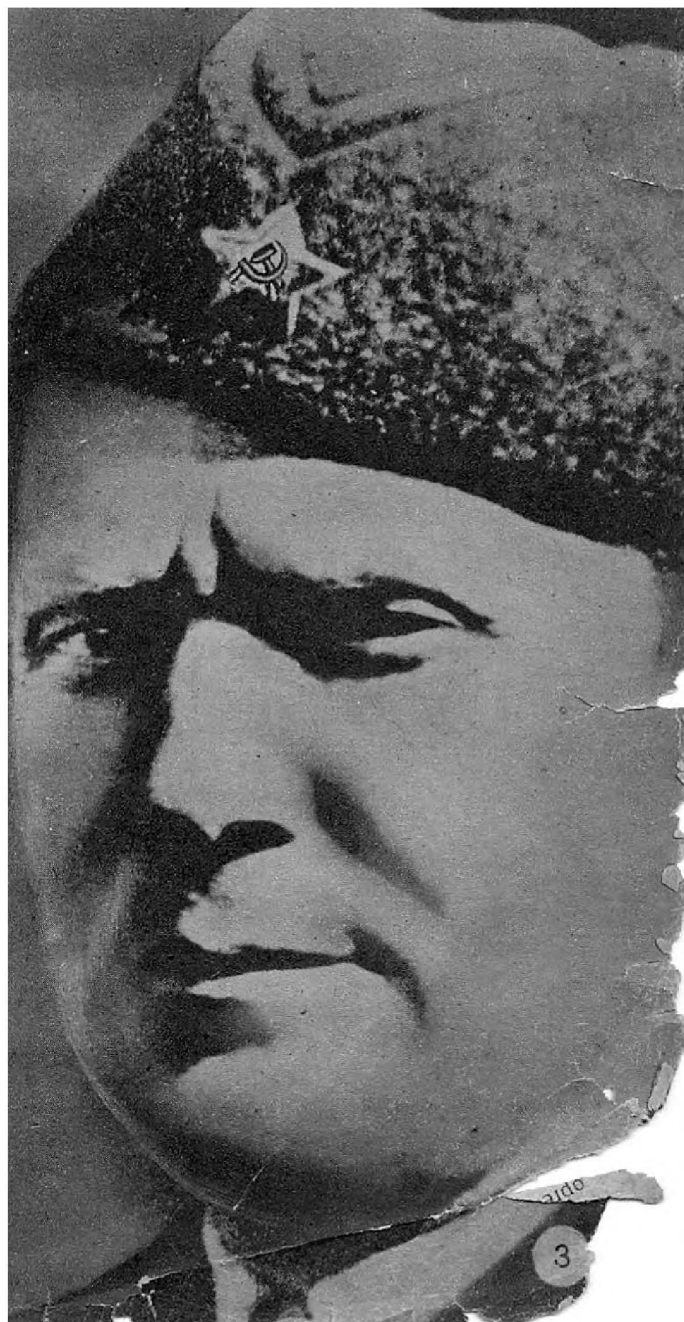
³⁹ Več o tem: Burgwyn: *Imperij na Jadranu, Mussolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*.

⁴⁰ SI AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine, šk. 61, Giselher Wirsing, Romantik der bosnischen Wälder? V: *Signal*, l. 1944, št. 6, izdal Union, tovarna motorjev, str. 4–7, 34–35.

ga, Tita pa za komunističnega terorista. Vzdevek Tito naj bi bil okrajšava za Tajno internacionalno teroristično organizacijo. Kljub jasnim propagandno-ideološkimi namenom za avtorjevimi izvajanji stojijo faktografski podatki o Titu. Da pa ne bi bilo dvoma, o kom teče beseda, je revija objavila tudi risbo in fotografijo Tita, kakršna je bila objavljena tudi na nemški tiralici.

Zgodba o Titu in odnosu zahodnih zaveznikov do »romantike iz bosanskih gozdov«, kot je avtor članka naslovil svoj prispevek, se začne v letih, ko naj bi bil poznejši voditelj kovač in ključavničar. V nadaljevanju pisec opozori predvsem na tiste dogodke, ki naj bi vplivali na Titovo zločinsko delovanje: prestajanje zaporne kazni zaradi komunizma leta 1928, umik v Moskvo sredi 30. let, čas španske državljanske vojne in pariške svetovne razstave leta 1937, ko naj bi Tito s pomočjo Moskve preko Pariza organiziral tiho-tapijenje ljudi, zlasti prostovoljcev za španske mednarodne brigade, med katerimi naj bi bilo vsaj 11.000 jugoslovanskih komunistov, vrnitev iz Španije, ko naj bi prevzel identiteto inženirja Josipa Tomaneka. Vendar pa je avtor prispevka, objavljenega v Signalu, že poznal informacije nemških obveščevalnih virov, ki so Tita prepoznali kot Josipa Broza.

Po številnih zablodah v zvezi s Titovo identiteto (iz zapisov Vladimirja Dedijerja⁴¹ je mogoče razbrati, da so nemški obveščevalci nekaj časa celo mislili, da je Tito Moša Pijade⁴²) je bilo leta 1944 Nemcem že dokaj jasno, kdo in kakšen je Tito, jim je pa verjetno že zmanjkovalo sredstev in časa, da bi »fantoma« ujei. Tedaj je tudi Tito sam že dosti bolj sproščeno kazal svoj obraz.⁴³

Josip Broz - Tito iz tedanje nemške tiralice (SI AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine, šk. 61, Giselher Wirsing, Romantik der bosnischen Wälder?, v: Signal, l. 1944, št. 6, izdal Auto Union, tovarna motorjev, str. 3)

⁴¹ Dedijer: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza - Tita*, str. 16.

⁴² Moša Pijade (1890–1957), jugoslovanski politik, novinar in slikar, rojen v Beogradu, študiral slikarstvo v Münchnu in Parizu, potem delal kot slikar in novinar, večinoma v Beogradu. Leta 1920 se je včlanil v KPJ, leta 1925 pa je bil zaradi revolucionarnega delovanja obsojen na 12 let zapora in v tem času prevedel Marxov kapital. V letu 1940 je postal član jugoslovanskega partijskega vodstva. Med drugo svetovno vojno je bil član vrhovnega štaba jugoslovanske partizanske vojske, leta 1943 pa je bil izbran za podpredsednika AVNOJ-a. Kot tesen sodelavec Josipa Broza - Tita je sodeloval pri oblikovanju upravne in pravne ureditve nove države. Še med vojno je ustanovil jugoslovansko tiskovno agencijo TANJUG (Telegrafska agencija nove Jugoslavije), po vojni je bil med drugim podpredsednik in predsednik zvezne skupščine ter član politbiroja CK KPJ (Jeraj in Melik: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*. Študija in prikaz procesa, str. 130).

⁴³ Pirjavec: *Tito in tovariši*, str. 249.

Josip Broz – Tito, kot naj bi bil objavljen v ameriški reviji *Liberty* (SI AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine, šk. 61, Giselher Wirsing, *Romantik der bosnischen Wälder?*, v: *Signal*, l. 1944, št. 6, izdal Auto Union, tovarna motorjev, str. 6)

»Titov življenjepis« kot dokazno gradivo na povojnem političnem procesu v Sloveniji

Titov življenjepis, ki naj bi ga napisal major Temple H. Fielding, ameriški potopisec, ki je med drugo svetovno vojno kot pripadnik ameriške obveščevalne službe preživel več mesecev v Jugoslaviji,⁴⁴ naj bi bil objavljen v zadnjih mesecih leta 1945 v ZDA,⁴⁵ na slovenskih tleh pa je bil leta 1947 uporabljen kot dokazno gradivo tožilstva v kazenskem procesu proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim. Prevod članka je bil najden pri preiskavi stanovanja enega izmed obtoženih.⁴⁶

In kaj je bilo zapisano v članku, ki ga je slovensko vrhovno sodišče označilo kot »sramotilni pamflet«? Na začetku se je njegov avtor opredelil do – kot pravi – »polresnic in špekulacij« v zvezi s Titom: »Bilo je mnogo govorjenja še več pa opolzkih nesmiselnosti, napisanih o Titu, kakor o Franku Sinatri. Mnogim od teh so botrovali partizanski štabi, ki so bistroumno ocenili vrednost čuta angloameriške javnosti za romantiko. Mnogim od teh nesmiselnosti je botroval tudi levičarski tisk. Precej od tega je zvenelo tako, kakor je kdo plačal. Preden je Tito objavil, da je Josip Broz, so mu liberalci pripisovali veliko avtoriteto. Špekulacije na njegov račun, premnoge navdihnene od partizanov in sovjetov, so bile splošno razširjene. Tito je bil Lebedev (ruski svetovalec pri poslaništvu v Beogradu). On je bil Moša Pijade (srbski komunist židovskega porekla). On je bil Kosta Navi (pravično Nagy, op. avt.),⁴⁷ neka

⁴⁴ Glej opombo 4.

⁴⁵ Na začetku prevedenega članka je zapisano: »World Press Review št. 220 z dne 22. dec. 1945 objavlja sledeči članek. TITOV ŽIVLJENJEPIS. Napisal major Temple H. Fielding, ki je preživel več mesecev v Jugoslaviji. Članek je objavil v *Harpers Magazine* že meseca oktobra.« V doktorskem delu Nikoline Kurtovic pa lahko preberemo, da je Temple H. Fielding oktobra 1945 objavil članek »Tito: A portrait from life« v *Harper's Magazine* 191, decembra 1945 pa je bil članek objavljen še v *Rider's Digest* (Katarina Kurtovic: *Communist Stardom in the Cold War: Josip Broz Tito in Western and Yugoslav Photography, 1943–1980*, str. 58). Glede na to, da avtorici nista imeli možnosti preveriti vsebine izvirnih člankov, ne moreta zatrditi, da so različice vseh člankov enake.

⁴⁶ Izvirni članek naj bi prinesel dr. Boris Furlan in ga izročil Francu Snoju, ta pa naj bi ga prevedel in razdelil nekaterim soobtožencem. Tipkopi se hrani v SI AS 1931, šk. 582, št. 6374–6379. Prevod članka je v celoti objavljen v: Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 861–868.

⁴⁷ Kosta Nađ, tudi Nadj, madžarsko Kosta Nagy (1911–1986), general JLA, rojen v Petrovaradinu (Srbija), leta 1931 je končal podoficirsko šolo v Bileći, zaradi delova-

ženska, nek Romun in nek Rus. On se je boril v Španiji kot ‚Mister Klein‘, on je bil prejšnji agent USA pod imenom ‚Raymond Baker‘. Za resne prijatelje Indijcev je bil ‚hrvatski Gandhi‘, za razdražljive Mehikance je bil ‚balkanski Pancho Vila‘. V poplavi zmešnjav, tkanju legend in polresnic ter špekulacij, ki so obdajale partizansko gibanje, se jasno kažejo tri prvine: človek, ugled in pravo stališče.« Njegovo zunanjo podobo je zelo natančno predstavil: »Ne glede na njegova odlikovanja in dostojanstva je najsilnejši mož Srednje in Južne Evrope. Smeje se, pripoveduje preproste zgodbe, stiska roke in rudeče postaja belo v mišljenju opazovalca. Preživel sem mnogo mesecev za sovražnikovimi črtami v njegovem glavnem poveljstvu. Opazoval sem ga, ko je govoril z Angleži, Rusi in Američani, ki so ga obiskali. Prvi pogled nanj je varljiv. Je čokat, mišičast, nekako tako velik kot Stalin ali Churchill. Ima prsa kakor sod, njegov govor je miren in olikan. Ko smo mi prišli v hribe, smo pričakovali, da bomo našli kakšnega pomorskega roparja ali prepirljivega gverilca. Namesto tega smo tam našli profesorja Cow collegea z učenjaškimi očali, obrobljenimi z roževino. Na njem so se odražale tri izrazitosti. Njegove oči, modre kakor porcelan iz Wedgewooda, hlepe po spoznavanju in blodijo brez prestanka, so živahne in radovedne. Njegove ščetinaste in močne roke niso nikdar prazne, vedno prijemajo kar koli. Ima boljši ustnik za cigarete, angleške vžigalice, svinčnik in nož. Njegovo čelo je visoko in tako oblikovano, kakor pri pesniku D’Annunziu (Gabrielu, op. avt.).⁴⁸ Zviti kodri mu padajo v neredu na ušesa. Po ameriškem pravilu bi si moral večkrat striči lase.« Precej pozornosti je posvetil tudi Titovemu načinu oblačenja: »Njegove uniforme so čedne, toda skromne. Navadno daje prednost rujavo-rumeni bluzi (khaki) v Norfolk slogu z maršalskimi našitki na obeh obšivih ovratnika. Nosi civilne hlače, civilne čevlje in nekako modno srajco z odpetim ovratnikom. Pozimi nosi v planinah telečji kožuh in NAL uniformo, ki mu jo je odvrгло sovjetsko letalo. Zelo redko nosi površnik, tudi ne mara pokrival. Brije se vsak dan. Na levi strani prs se mu blešče odlikovanja Jugoslovanske narodno-osvobodilne vojske, partizanski okrasek, namenjen Titu. Na desni pa nosi srebrno zvezdo Aleksandra Sovorova⁴⁹ – sovjetsko odlikovanje. Njegov edini nakit je širok in izbrazdan prstan iz brezbarvnega stekla.«

V Titove navade in značaj se je tudi pošteno poglobil: »Večina njegovih fotografij, ki so razširjene s pomočjo inspirirane propagande, ga prikazuje takole: je strog, delaven mož z mrkim pogledom.« Sam ga je doživljal precej drugače: »V resnici pa se on več smeje, kakor pa mrko gleda. Kadar pa to stori, deluje njegov čar, bolj kot električna svetloba. Rad se tudi norčuje. Njegovi tolmači in njegovi generali ga med seboj imenujejo ‚stari‘ in mu na njegova zasmehovanja ne vračajo odrezavih odgovorov. Njegov humor je težak in okoren kakor bojna ladja. Nekoč se mi je na neki strogo uradni zakuski na Britanskem odposlaništvu zlomil moj stol. Plosko sem se iztegnil po tleh, obupno loveč svoj krožnik in kozarec. Tito je rjul od navdušenja. Bilo je lepše kot Mickey Mouse. Tito pač ni

nja v delavskem gibanju je bil večkrat aretiran in 1933 obsojen na dve leti zapora, od koder je pobegnil, se do 1936 skrival v Zagrebu, nato pa odšel v Španijo in se pridružil republikanski vojski. Član KPJ je bil od leta 1937. Med drugo svetovno vojno je bil poznan kot komandant partizanskih enot na področju Bosne in Vojvodine, po vojni pa je opravljal pomembne politične in vojaške funkcije (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 861).

⁴⁸ Gabriele d’Annunzio (1863–1938), italijanski pesnik, pisatelj, dramatik in politik, rojen v Pescari. Od leta 1881 je živel v Rimu kot novinar, leta 1898 je bil izvoljen za poslanca. Med prvo svetovno vojno je izvedel nekaj drznih podvigov, leta 1919 pa je z 287 vojaki zasedel Reko in tam 16 mesecev vladal kot diktator. V zadnjih letih življenja se je pridružil fašistom (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 862).

⁴⁹ Aleksander Vasiljevič Suvorov (1729–1800), ruski plemič in vojskovodja; leta 1942 so v Sovjetski zvezi uvedli red Sovorova kot eno izmed najvišjih vojaških odlikovanj (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 863).

puščavnik. Bolj ceni ugodnosti požeruha pri obilni hrani in njegovi kuharji morajo delati nadure, da mu ugodijo. Njegovo zanimanje za alkohol je podvojeno. Ob polnoči ali opoldne lahko pospravi ogromne količine rakije, 20 % domačega žganja, ne da bi se mu poznale vidne posledice. Često pije na zdravje kar dvakrat, ne da bi svojim spremljevalcem dal na izbero, v kolikih požirkih morajo izprazniti svoj kozarec. Kakor mnogi Slovani, tako tudi on ne prenaša ameriškega Wiski-ja. ‚To me opija‘ – ima navado reči. Njegov pes, njegova telesna straža in Olga so vedno krivi, če kaj ni prav. Rjavi Dalmatinec ‚Tiger‘ je njegovo najdragocenejše osebno premoženje. Z njim se Tito razgovarja, gladi mu grivo in mu nudi grižljaje. Včasih ga vpraša celo za mnenje o najnovejšem političnem razvoju. Njegovi telesni stražniki, redkobesedni partizanski poročniki, so videti kakor tlačani pod oblastnim gangsterskim glavarjem. Njegova tolmačica Olga Ninčić Humo⁵⁰ je hčerka enega najsrdečjših njegovih nasprotnikov, zunanjega ministra⁵¹ v opoziciji od leta 1941 do 1943. Je slabotna, drži se v ozadju in kaže očitvidno preziranje do Angležev in Američanov. Ko tolmači, prevaja samo to, kar sme Tito slišati. Titova druga žena je Slovenka, kmetica Herta.⁵² Ta pa ne živi v njegovem glavnem stanu. Ona tudi sama govori, da je Olga zavzela njeno mesto. Da se pravilno razumemo, on je tisti, ki prezira družinsko okolje. Tito govori srbsko, hrvaško, nemško, rusko, češko, hirohisijsko (mongolsko narečje v Sibiriji), nekaj francosko in nekoliko italijansko. Najprej ‚ne zna‘ angleško, pozneje pa se ne mara izraziti v angleščini, ker se boji nesporazumov. Njemu se lahko laskate v dveh primerih: če občudujete njegovega psa ali pa njegovo osebno hrabrost. Najpogosteje se širokousti, da ga nihče na maršu ne more prehiteti, ali dalj zdržati, pa naj bo mlad ali star. Na razgovoru po pohodih (pešačenju za časa gverilskega bojevanja) sem ga vprašal, kako dolgo je najdlje zdržal v hoji brez počitka. Zagrmel je: ‚20 ur!‘ in pri tem zažarel kot dečko, ki je prav kar napel svoje mišice za nov podvig. Pri 53 letih izgleda kakor Charles Atlas.«⁵³ Nato se avtor članka vpraša, kakšen mož naj bi torej bil Tito, in na vprašanje takole odgovori: »Dinamičen s prisiljenim osebnim čarom, izobražen in z lastnostmi kmeta. Zvit in prekanjen je kot šahovski mojster, hladen in goreč, trd in mehak, sam Mesija, prav tako Moloh (prisposodba za to, kar je človeku sovražno, kar ga uničuje, op. avt.), po vsem skupaj – močan človek.«

⁵⁰ Olga Ninčić Humo (1919–2013), rojena v Beogradu, hčerka politika Kraljevine Jugoslavije Momčila Ninčića, poročena z Avdom Humom, enim od voditeljev revolucionarnega gibanja na beograjski univerzi, poznejšim jugoslovanskim narodnim herojem in politikom. Med drugo svetovno vojno se je pridružila partizanskemu gibanju in bila nekaj časa Titova osebna sekretarka. Po vojni je doktorirala na univerzi v Beogradu in se zaposlila na katedri za angleški jezik (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 862; Olga Ninčić Humo: https://sh.wikipedia.org/wiki/Olga_Humo, dostop: 6. 7. 2020).

⁵¹ Momčilo Ninčić (1876–1949), srbski politik in ekonomist, doktor prava, univerzitetni profesor, član srbske radikalne stranke in minister v več jugoslovanskih vladah. Med drugo svetovno vojno je bil zunanji minister jugoslovanske emigrantske vlade v Londonu, poleti 1946 pa je bil zaradi medvojnega podpiranja Draže Mihailovića na t. i. Beograjskem procesu v odsotnosti obsojen na osem let zapora s prisilnim delom. Napisal je več razprav o evropski, srbski in jugoslovanski politiki. Umrl je leta 1949 v Švici (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 862).

⁵² Herta Haas (1914–2010), ekonomistka, rojena v Slovenski Bistrici, po maturi na mariborski gimnaziji je študirala na ekonomsko-komercialni visoki šoli v Zagrebu, kjer je leta 1945 diplomirala. Leta 1936 je vstopila v KPJ, od leta 1938 do leta 1941 pa je bila kurirka njenega vodstva in Titova spremljevalka. Med vojno je bila pri najvišjem jugoslovanskem in nato slovenskem partizanskem poveljstvu, po njej je bila med drugim zaposlena pri hrvaškem ministrstvu za industrijo, pri gospodarskem svetu vlade FLRJ, zveznem zavodu za gospodarsko planiranje (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 863).

⁵³ Charles Atlas, rojen kot Angelo Siciliano (1892–1972), ameriški bodybuilder italijanskega porekla (Jeraj in Melik: *Kazenski primer proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim: študija in prikaz procesa*, str. 863).

V nadaljevanju prispevka se pisec osredotoči na njegovo življenjsko pot do druge svetovne vojne, ki naj bi »zaradi znamenite Titove molčečnosti o samem sebi in svojem delovanju med vojno« ostala še vedno, vsaj deloma, zavita v skrivnost, na prikaz političnih razmer na Balkanu po napadu nemških sil na Jugoslavijo 6. aprila 1941, jugoslovanskega partizanskega gibanja pod Titovim vodstvom in na revolucionarne spremembe proti koncu vojne, ob koncu prispevka pa ugotavlja: »Jugoslavija lahko ostane leglo bodoče vojne ali miru. Proti zahodu meji ta država na tisoč milj dolgo morsko obalo, z lukami, dovolj velikimi, da sprejmejo svetovno vojno mornarico. Proti vzhodu pa meji na Sovjetsko Rusijo, kopneno državo, ki se razteza na preko 10.000 milj bogatega zaledja. V sredini sedi Tito, dinamičen, privlačen, ex – komunistični agent, ex svetovni revolucionar, priznan advokat kapitalizma in demokracije.«

Kako pa so Tita opisovali britanski diplomati ob koncu druge svetovne vojne in v letih po njej?⁵⁴

Zunanje ministrstvo je želelo poznati življenjske poti vodilnih javnih osebnosti držav, ki so ga zanimale. Tako so tudi britanska veleposlaništva v Jugoslaviji zbirala tovrstne podatke tako v obdobju med obema svetovnima vojnama kot tudi po njej. V britanskem državnem arhivu si je mogoče ogledati poročila o pomembnih Jugoslovanih, med drugim tudi v okviru splošne korespondence političnih oddelkov zunanjega ministrstva (Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 ali krajše Political from 1906) z oznako FO 371.⁵⁵

Josip Broz - Tito je bil deležen posebne pozornosti že kot voditelj jugoslovanskih partizanov, še bolj pa po končani vojni, posebej po sporu z Informbirojem, ko se je iz voditelja ilegalne komunistične stranke in partizanskega komandanta s sumljivo preteklostjo počasi »prelevil« v državnika, na katerega je v mednarodni politiki vsekakor treba računati in z njim sodelovati.

Tedanji britanski veleposlanik v Beogradu sir Ralph Skrine Stevenson⁵⁶ je 12. aprila 1945 zunanjemu ministrstvu v London posredoval zapis⁵⁷ o članih enotne začasne jugoslovanske vlade,⁵⁸ ki ga je pripravil tiskovni predstavnik veleposlaništva major Stephen Clissoid.⁵⁹ Clissoid je svoje poročilo začel s po-

⁵⁴ Od leta 1987 so Mateja Jeraj, Jelka Melik in Tanja Žohar iz Arhiva Republike Slovenije v britanskem državnem arhivu (The National Archives – TNA) evidentirale, popisovale in deloma tudi reproducirale arhivsko gradivo, ki zadeva Slovence in njihovo zgodovino. Na tem mestu je predstavljenih nekaj dokumentov, ki govorijo o Josipu Brozu - Titu.

⁵⁵ Politični oddelki so bili tisti oddelki, prek katerih je potekala diplomatska dejavnost. Večinoma so bili pristojni za določeno geografsko območje, tako da je vsak od njih vodil diplomatske odnose z določeno skupino držav. Več o tem: Jeraj in Melik: Poročila britanskih predstavništev o Jugoslaviji in Slovencih v prvih letih po drugi svetovni vojni. V: *Arhivi 34* (2011), št. 2, str. 407–420.

⁵⁶ Sir Ralph Clarmont Skrine Stevenson (1895–1977) je bil veleposlanik Velike Britanije v Beogradu od leta 1943 do leta 1946 (Jeraj in Melik: *Poročila britanskih predstavništev o Jugoslaviji in Slovencih v prvih letih po drugi svetovni vojni*, str. 409).

⁵⁷ TNA, FO 371/48931, pismo Ralpa S. Stevensona zunanjemu ministrstvu v London z dne 12. 4. 1945, R 7477.

⁵⁸ Na osnovi sporazuma med Titom in Šubašićem je bila 7. marca 1945 ustanovljena enotna začasna vlada Demokratične federativne Jugoslavije s Titom na čelu.

⁵⁹ Stephen Clissold (1913–1982), uslužbenec pri British Council in pisec del o Jugoslaviji, je diplomiral na univerzi v Oxfordu, med drugo svetovno vojno pa deloval kot britanski obveščevalni oficir v Kairu in Bariju, nekaj časa tudi na Hrvaškem, v okviru misije generala Fitzroya Macleana. Glej Dorril, Stephen: *MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*, New York, Touchstone, 2002, str. 346: https://books.google.si/books?id=_bV5ncXNke4C&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q=clissold&f=false, (dostop 15. 7. 2020); Papers of Stephen Clissold, Arhivska zbirka Univerze v Oxfordu, Knjižnice Bodleian: <https://archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/60fe9052-ff14-3eb5-ae30-1f482199e4a3> (dostop: 6. 7. 2020).

datkom, da je Tito Hrvat in član Komunistične stranke Jugoslavije, potem pa nadaljeval: »Titovo pravo ime je Josip Broz in se je 25. maja 1892 rodil hrvaškemu kmetu v vasi v Hrvaškem Zagorju nedaleč od Zagreba, kjer njegov vzdevek Tito ni neobičajen. Med prvo svetovno vojno so ga vpoklicali v avstro-ogrsko vojsko, a je leta 1915 ob pohodu na Galicijo prebegnil k Rusom. Po revoluciji se je priključil Rdeči armadi in med državljansko vojno pridobival prve izkušnje v partizanskem bojevanju. Leta 1923 se je Tito vrnil na Hrvaško in je kot kovinarski delavec služboval v različnih krajih. Postal je vodja sindikata kovinarskih delavcev in se začel resno ukvarjati s politiko. Zato je bil aretiran in nekaj let zaprt v zaporu v Mitrovici, kjer je imel čas za študij in pridobivanje izobrazbe. Po prihodu iz zapora se je znova politično aktiviral in postal vodja ilegalnega delavskega gibanja. Verjetno ga je nastavila Kominternina, da bi reorganizirala ustroj jugoslovanskega ilegalnega komunističnega gibanja, za kar ga je leta 1936 postavila na mesto generalnega sekretarja v Komunistični stranki Jugoslavije. Med leti 1929 in 1939 je Tito večkrat potoval v Rusijo in tam spoznal mnogo sovjetskih voditeljev in ti so ga vsi imeli za zelo sposobnega in daljnovidnega moža. Ni se udeležil spopadov v španski državljanski vojni, ampak je organiziral tajne kanale, po katerih so prostovoljci dosegli Španijo. Ob napadu na Jugoslavijo je Tito živel v Zagrebu kot Tomanek, češki inženir. Izognil se je usodi prenekaterega hrvaškega komunističnega vodje in se uspel umakniti v Srbijo.« Na tem mestu bo izpuščena razprava o aretaciji njegove prve žene, saj se Clissold v besedilu kmalu vrne k Titu: »Po prihodu v Srbijo, je začel organizirati junijsko vstajo leta 1941. Odtlej je osebno usmerjal in sodeloval pri partizanskih akcijah ter bil prepoznan kot vodja partizanskega gibanja. Dokler ni bil novembra 1943 na zasedanju AVNOJ-a v Jajcu imenovan za predsednika Narodnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, ni imel nobenega uradnega političnega položaja v partizanskem gibanju, kot da je bil vodja Komunistične stranke Jugoslavije. Kakorkoli že pa je bil ves čas vrhovni poveljnik jugoslovanskih partizanskih sil, omenjeno zasedanje AVNOJ-a (kjer so prvič razkrili njegovo identiteto) pa mu je podelilo čin maršala Jugoslavije. Zelo malo je takega v zvezi z njegovim izgledom in pojavo, kar bi napotilo k tako izredni vlogi, kot jo je odigral v jugoslovanskem partizanskem gibanju. Prej je manjši od srednje rasti, umirjenega vedenja in se rad šali. Rad je telesno pripravljen in to pričakuje od tistih, ki ga obkrožajo, ima visok standard, kar se tiče osebne urejenosti, na kar ni vplivalo niti težko partizansko življenje; niti v najhujših dneh med peto ofenzivo ga niso videli neobritega. Govori tekoče rusko, dobro nemško, bere tudi angleško in francosko. Veliko se je samoizobraževal in dobro bere v štirih jezikih. Tudi kot vojaški poveljnik je pokazal precejšen talent, vendar pa je v prvi vrsti nadarjen organizator in v tem leži njegova moč.« Ta opis je prispel na britansko zunanje ministrstvo (prek britanske ambasade v Beogradu) tik pred koncem vojne, 27. aprila 1945.

Dobrih deset let pozneje je britansko zunanje ministrstvo razpolagalo z bistveno več informacijami o Titovi življenjski poti, in sicer vse do druge polovice 50. let preteklega stoletja. Januarja 1957 je namreč Frank Roberts,⁶⁰ britanski veleposlanik v Beogradu v letih 1954–1957, poslal zunanjemu ministru

⁶⁰ Frank Kenyon Roberts (1907–1998), ki je odigral ključno vlogo v britanski diplomaciji v prvih letih hladne vojne, se je rodil leta 1907 v Argentini, leta 1930 diplomiral iz zgodovine na Cambridgeu in istega leta vstopil v *Foreign Office*, potem pa služboval v Parizu, Kairu in Londonu. Na začetku leta 1945 je deloval v Moskvi, bil pa je tudi Churchillov zastopnik na Jaltski konferenci. Leta 1947 se je vrnil v London kot osebni sekretar zunanjega ministra Ernesta Bevina. Pozneje je kot diplomat deloval v Indiji, Jugoslaviji, Zahodni Nemčiji in ZDA. Veleposlanik v Beogradu je bil v letih 1954–1957. Veljal je za spretnega pogajalca, ki je vzpostavil dobre odnose s tujimi voditelji, Stalinom, Titom, Adenauerjem, Brandtom itd. Leta 1991 je objavil svoje spomine, potem je bil poznan kot televizijski komentator zgodovinskih dogodkov iz štiridesetih in petdesetih let preteklega stoletja (Jeraj in Melik: *Poročila britanskih predstavništva o Jugoslaviji in Slovencih v prvih letih po drugi svetovni vojni*, str. 409–410).

poročilo o vodilnih jugoslovanskih osebnostih, kjer je bil zapis o Titu najobširnejši. Vodilne osebnosti so bile navedene po abecednem vrstnem redu, Tito pod številko 33: Broz, Marshal Josip (Tito).⁶¹ Sprva je podan Titov življenjepis, vse od obdobja kovinarskega delavca v Zagrebu do partijskega in vojaškega voditelja ter končno do državnika, ki se je upri Stalinu in povezal neuvrščene države Azije in Afrike. Ta del zapisa je deloma enak Clissoldovemu in bo na tem mestu izpuščen, prav tako ne bodo navedena druga splošno znana dejstva o življenju in delu jugoslovanskega voditelja. Pozornost bova posvetili le opisu Titove zunanje podobe in njegovega značaja. Tako je predstavljen: »Je nekoliko podpovprečne višine, mirnega vedenja, njegov humor je neposreden in robat. Rad ima lov, plavanje in seveda vse dobre stvari v življenju. Skrbi zase in pričakuje visoko mero osebne urejenosti tudi od tistih v njegovi okolici, niti v najhujših dneh pete ofenzive ga ni bilo mogoče videti neobritega, njegova ljubezen do uniform pa je bila deležna graje v časopisu Informbiroja. Govori tekoče rusko in dobro nemško, nekoliko govori in bere tudi angleško ter francosko. Trdo je študiral (se samoizobraževal) in dobro bere v vseh štirih jezikih.«

Po mnenju avtorja tega poročila je bil Tito sposoben vojskovodja in politik, kar naj bi dokazal že v vojnih časih. Kot vojaški komandant naj bi »nedvomno pokazal precejšen talent«, združitev številnih, povsem različnih elementov v osvobodilno gibanje, pa naj bi bila »izjemen« dosežek. Pozneje naj bi se njegove sposobnosti, tako na področju notranje kot zunanje politike, pokazale že z njegovim hladnokrvnim in nadzorovanim vedenjem v času napadov, ki so jih bili deležni od Informbiroja, z iskanjem svoje poti v socializem, ne da bi povsem obupal nad izboljšanjem odnosov s Sovjetsko zvezo enkrat v prihodnosti, in z navezovanjem tesnih stikov z neuvrščeni državami (Indija, Burma, Etiopija, Egipt), kar mu je omogočilo uspešno krmarjenje med Vzhodom in Zahodom. Oznanjal je mirno sobivanje vseh, ne da bi pozabil na previdnost in potrebo po oborožitvi, gospodarsko pomoč je pridobival od vseh strani in si, čeprav je bil le voditelj razmeroma majhne države, pridobil poseben položaj v svetovni politiki. Osebna zvestoba (»personal loyalty«) velike večine članov komunistične partije, oboroženih sil in pripadnikov nekdanjih partizanskih enot mu je omogočala tako prevladujoč vpliv v državi, da skorajda ni verjetnosti, da bi ga kdorkoli lahko nadomestil.

Tako naj bi Jugoslavija vsekakor, bolj kot kadar koli doslej, ostala Titova država (»Titoland«) in »sedanji režim vsekakor stoji in pade z njim«. Njegov značaj je predstavil nekako takole: »Kljub občasnim izbruhom slabe volje in občutni nečimrnosti ostaja zelo človeški in pristopen diktator; visoko inteligenčen, pogumen in potrpežljiv, z osebnim dostojanstvom, izjeme glede na njegov izvor in preteklost. Četudi zavzet jugoslovanski nacionalist, vseeno ostaja marksist. Vedno je pripravljen razpravljati o svojih zaslugah, a nikoli ne zapade v marksistični žargon. Zaznamuje ga širina in neodvisno mišljenje in se zdi tako v dobrih kot v slabih časih povsem prepričan vase. Titova nesreča je, da je prevelik za svojo okolico in tako se zdi pogosto prevelik za svoje čevlje.«

Ob koncu poročila je nekaj besed še o njegovih ženah: »Poročen je bil trikrat. Njegova prva žena je v dvajsetih letih ostala v Rusiji. Ločil se je tudi od druge žene, Slovenke. Leta 1952 se je poročil z Jovanko Budisavijević, Srbkinjo iz Like, s činom partizanskega majorja. Je čednega videza in zelo prijetna gostiteljica ob uradnih priložnostih, sicer pa ni videti, da bi igrala posebej pomembno vlogo v javnem življenju. Učila se je angleščine, a ima premalo samozaupanja, da bi pridobljeno znanje preizkusila v pogovoru.«

Približno dve leti pozneje, aprila 1959, je poročilo o vodilnih osebnostih

⁶¹ TNA, FO 371/130487, poročilo Franka Robertsa britanskemu zunanjemu ministrstvu z dne 7. 1. 1957 (prejeto 15. 1. 1957), RY 101/1, str. 9–11.

v Jugoslaviji⁶² posredoval tedanji veleposlanik John Nicholls.⁶³ Osebnosti so bile tudi tokrat navedene po abecednem vrstnem redu, Tito pod številko 34: Broz - Tito, Marshal Josip. Tudi tu je dokaj natančno podana Titova življenjska zgodba, tudi tu najdemo opise Titove zunanje podobe in značajskih lastnosti. Slednje se vsebinsko sicer ne razlikujejo dosti od razmišljanj iz prejšnjega zapisa, so pa podane nekoliko drugače, včasih tudi s kančkom humorja. V času nastanka tega dokumenta naj bi bil Tito povsem zadovoljen s sistemom, ki ga je ustvaril. Preostanek življenja naj bi skušal preživeti v uživanju svojega »vrta«, njegovo obdelovanje naj bi vedno bolj prepuščal drugim, kijub temu pa naj bi Tito, bolj kot kateri koli jugoslovanski vladar doslej, bil in ostal »world figure«. Njegove napa-ke, med katerimi je tudi v tem poročilu poudarjena »nečimrnost«, naj bi ga sicer »privedle do napačnih skiepanj«, s svojo sposobnostjo in odločnostjo pa naj bi se mu vedno uspelo prebiti skozi ovire. Takole je zapisano: »Čelo po vojni mu je uspel tako izjemen podvig, da je vzpostavil marksistično družbo z ameriškimi dolarji in to kijub nasilnemu nasprotovanju celotnega komunističnega bloka. On je temu bloku povzročil več težav kot kateri koli drug človek in je še vedno edini uspešni heretik. Zaradi njega je Jugoslavija dobila – in ga še vedno ni povsem izgubila – pomen, ki komajda ustreza njeni moči in virom ... Njegova revolucija je požrla izjemno malo svojih otrok in njegov spoštljiv in ljubezniv odnos do podrejenih oficirjev je brez primere v komunistični družbi. Integriteta Jugoslavije je vsekakor glavni princip, o katerem nikoli ne dela kompromisov, in je delal – in še dela – za enotnost države več, kot je naredil kateri koli prejšnji vladar. Že zaradi tega ima zagotovljeno mesto v zgodovini Balkana.« Tudi avtorju tega poročila se je zdel jugoslovanski vodja zelo inteligenčen in dostojanstven, poleg tega pa tudi mogočen, veličasten, brezhibno urejen, njegova telesna pripravljenost pa tako dobra, da je vedno lahko prekosil veliko mlajših sodelavcev.

Ob pregledovanju politične korespondence britanskega zunanjega ministrstva ni bilo več mogoče zaslediti poročil o vodilnih osebnostih za obdobje po letu 1959.

Namesto zaključka

V prejšnjih poglavjih predstavljeni dokumenti Arhiva Republike Slovenije so danes za uporabnike prosto dostopni, saj jih ne ščiti več noben arhivski zakon,⁶⁴ ki varuje občutljive osebne podatke. Predstavljeni dokumenti, ki jih hrani britanski državni arhiv, so uporabnikom prosto dostopni. Ob tem je treba opozoriti, da vsi dokumenti iz obdobja druge svetovne vojne in let, ki so ji sledila, še niso dostopni. Nekateri so namreč zaprti za daljše časovno obdobje, nekateri so bili zadržani pri ustvarjalcu in v arhiv sploh še niso prispeli.

Drugače je v Arhivu Jugoslavije v Beogradu, kjer dokumente osebnega fonda Josipa Broza - Tita še vedno ščitijo. Dokumente si je mogoče ogledati, vendar jih še vedno ni dovoljeno reproducirati in reprodukcij objaviti. V pričujočem prispevku zato niso predstavljene Titove fotografije iz medvojnega dokumen-

⁶² TNA, FO 371/145108, poročilo Johna Nichollsa zunanjemu ministrstvu z dne 14. 4. 1959 (prejeto 27. 4. 1957), RY 1012/1, str. 9–11.

⁶³ Sir John W. Nicholls (1909–1970), britanski diplomat, v obdobju 1957–1960 veleposlanik v Jugoslaviji. Med drugim je bil še veleposlanik v Izraelu (1954–1957), Belgiji (1960–1963), Južni Afriki (1966–1969), na ministrstvu za zunanje zadeve je bil večkrat podsekretar, pristojen za kulturne zadeve, včasih je bil zadolžen tudi za področje trgovine (Mackie, Colin A., A Directory of British diplomats: <http://www.gulabin.com/britishdiplomatsdirectory/pdf/britishdiplomatsdirectory.pdf>, dostop: 6. 7. 2020).

⁶⁴ Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Uradni list RS, št. 30/06 in 51/14), Zakon o arhivskem gradivu, ki vsebuje osebne podatke o zdravljenju pacienta (Uradni list RS, št. 85/2016).

ta puljske kvesture,⁶⁵ prav tako tudi ne policijske fotografije iz evidenčne pole Predstojništva mestne policije v Mariboru z dne 14. novembra 1933, na katerih je Josip Broz z okroglimi očali, širokega obraza in vdratih lic. Slednji dokument navaja, da je Tito komunist, sin Franja in Marije Javeršek, rojen neznanega dne in meseca leta 1893 v kraju Kumrovec, da je po poklicu elektrotehnik in zasebni mehanik, visok 170 cm, podolgovatega obraza, srednje visokega, širokega in »nazaj stoječega« čela. Nos opišejo kot srednje velik, širok in valovit, oči kot sive in globoke, brado kot srednje veliko, visoko in ravno, usta mala, obseg telesa pa kot srednji. Omenjeni zaporniški dosje ima tudi rubriko z naslovom »popoln vtis«, v kateri je navedeno, da je bil Josip Broz videti »meščanski«.⁶⁶

Kolikor je v Sloveniji ohranjenih dokumentov v zvezi s Titovo osebnostjo, jih je torej mogoče pregledati, upoštevati in umestiti v tozadevne širše znanstvene ter druge raziskave, seveda pa ne morejo odgovoriti na vsa morebitna odprta vprašanja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AS – Arhiv Republike Slovenije

- ⊗ SI AS 1829, Zbirka gradiva kraljevih kvestur Trst in Gorica, 1921–1943
- ⊗ SI AS 1873, Karabinjerska postaja Borovnica, šk. 1, p. e. 13, šk. 3, p. e. 33, šk. 6, p. e. 73.
- ⊗ SI AS 1842, Zbirka gradiva raznih enot italijanske vojske, šk. 1, p. e. 7.
- ⊗ SI AS 2044, Zbirka gradiva italijanskih okupacijskih oblasti, serija II, podserija 1, p. e. 166 (popis v delu).
- ⊗ SI AS 1902, Zbirka tiskov nasprotnikov narodnoosvobodilnega boja in tiskov politične sredine, šk. 61, Giselher Wirsing, Romantik der bosnischen Wälder? V: *SIGNAL*, l. 1944, št. 6, Union, tovarna motorjev, str. 4–7, 34–35.
- ⊗ SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije, 1918–2004, šk. 582.

AJ – Arhiv Jugoslavije

- ⊗ AJ 838, Osebni fond Josipa Broza - Tita, III-11/23 in 11/14.

TNA – The National Archives

- ⊗ TNA, FO – Foreign Office, 371 – Political Departments: General Correspondence from 1906
- ⊗ TNA, FO 371/48931
- ⊗ TNA, FO 371/130487
- ⊗ TNA, FO 371/145108

LITERATURA

Burgwyn, H. James: *Imperij na Jadranu, Mussolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941–1943*, Ljubljana: Ciceron, 2009.

Dedijer, Vladimir: *Josip Broz Tito: prispevki za življenjepis*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1953.

⁶⁵ Arhiv Jugoslavije, fond 838, Osebni fond Josipa Broza - Tita, III-11/14

⁶⁶ Arhiv Jugoslavije, fond 838, Osebni fond Josipa Broza - Tita, III-11/23.

Dedijer, Vladimir: *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza – Tita*. Reka: Liburnija, 1981.

Fischer, Jasna Fischer et. al.: *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko: *Tito*. Zagreb: Profil, 2015.

Jeraj, Mateja, Melik, Jelka: *Kazenski proces proti Črtomirju Nagodetu in soobtoženim*. Študija in prikaz procesa. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije: 2015.

Jeraj, Mateja, Melik, Jelka: Poročila britanskih predstavništav o Jugoslaviji in Slovincih v prvih letih po drugi svetovni vojni. V *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 407–420.

Judt, Tony: *Povojna Evropa 1945–2005*. Ljubljana: Mladinska knjiga: 2007.

Klanjšček, Zdravko et al.: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1977.

Kurtovic, Nikolina: *Communist Stardom in the Cold War: Josip Broz Tito in Western and Yugoslav Photography, 1943–1980*. Toronto: University of Toronto, 2010.

Milanović, Đorđe; Marković, Svetozar – Toza. V: *Enciklopedija Jugoslavije* 6. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1965, str. 27.

Pirjevec, Jože: *Tito in tovariši*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2011.

URADNI LISTI

Uradni list RS, št. 30/2006.

Uradni list RS, št. 51/2014.

Uradni list RS, št. 85/2016.

ČASOPISNI VIRI

Lukovac, Novak: Devet života neuhvatljivog maršala. V: *Newsweek Srbija*, št. 79 (2017), str. 18–26.

INTERNETNI VIRI

Binder, David, Vladimir Dedijer, Tito Biographer And Partisan Fighter, Dies at 90, 4. 12. 1990: <https://www.nytimes.com/1990/12/04/obituaries/vladimir-dedijer-tito-biographer-and-partisan-fighter-dies-at-90.html> (dostop: 6. 7. 2020).

Dorril, Stephen, *MI6: Inside the Covert World of Her Majesty's Secret Intelligence Service*, New York, Touchstone, 2002: https://books.google.si/books?id=_bV5ncXNke4C&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q=clissold&f=false, (dostop 15. 7. 2020).

Dr. Kurt Levi, a Jewish partisan from Jugoslavia: https://www.infocenters.co.il/gfh/notebook_ext.asp?book=2020&lang=eng&site=gfh (dostop: 15. 7. 2020).

Gestapo, Nazi political police: <https://www.britannica.com/topic/Gestapo> (dostop: 6. 7. 2020).

Hadalin, Jurij, Josip Broz - Tito, Slovenski biografski leksikon: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1019340> (dostop: 6. 7. 2020).

Kurt Levi: <https://mchekc.org/portfolio-posts/levikurt/> (dostop: 16. 7. 2010).

Ljotić, Dimitrije. Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslava Krleža, 2020: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=37735> in https://sl.wikipedia.org/wiki/Dimitrije_Ljotić (dostop: 6. 7. 2020).

Mackie, Colin A., A Directory of British diplomats: <http://www.gulabin.com/britishdiplomatsdirectory/pdf/britishdiplomatsdirectory.pdf> (dostop: 6. 7. 2020).

Olga Ninčić Humo: https://sh.wikipedia.org/wiki/Olga_Humo (dostop: 6. 7. 2020).

Papers of Stephen Clissold, Arhivska zbirka Univerze v Oxfordu, Knjižnice Bodleian: <https://archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/60fe9052-ff14-3eb5-ae30-1f482199e4a3> (dostop: 6. 7. 2020).

Temple Fielding: https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_Fielding (dostop: 6. 7. 2020).

Gestapo, Nazi political police: <https://www.britannica.com/topic/Gestapo> (dostop: 6. 7. 2020).

SUMMARY

NUMEROUS FACES OF JOSIP BROZ – TITO: TRACES IN DOMESTIC AND FOREIGN ARCHIVAL DOCUMENTS FROM THE SECOND WORLD WAR AND AFTER

The article presents archival documents connected to the identity and personality of Josip Broz – Tito, commander of Yugoslav partisans during the Second World War and leader of the post-war Yugoslavia. The authors wish to present descriptions, presumptions and judgements, written in documents kept by the Archives of the Republic of Slovenia. They focused on fonds and collections of the Italian occupation administration, indirectly also the German intelligence service and the translation of T. H. Fielding's article about Tito's life, which was used as a part of evidence in one of post-war political trials. They added documents of the British Archives in London and the Archives of Yugoslavia in Belgrade. All discussed topics are backed with domestic and foreign literature and newspaper articles.

During the Second World War, occupying forces in Yugoslavia wished to know their "phantom" adversary who successfully united and led the Yugoslav liberation movement. On the other side, western allies were interested in him as a potential ally. The German intelligence service sought information about Tito all around Europe and passed it on to their Italian allies. Therefore, archival documents of the Italian occupation administration contain facts about the process of disclosing Tito's identity and mistakes made in it.

After the war, when Tito's identity was already known, western democracies wanted to know the political leader who they should count on. The authors present several documents of the British foreign office (reports of British ambassadors in Belgrade) containing facts about important people in the Yugoslav public life. Josip Broz - Tito was in the spotlight already as the leader of Yugoslav partisans, however, interest in him intensified after the war and especially after the Informbiro conflict, when he transformed from the leader of the illegal communist party and partisan commandant with a sketchy past into a political leader, who had to be counted on in international politics.

Archival documents, presented in the article, show how difficult it was to find and identify a person, who was an illegal communist even before the war and was skilled in covering his identity. At the same time, documents reveal how much attention his allies and his opponents focused on Tito.

1. 04 Strokovni članek

UDK 069.426(497.4Ljubljana):77.044

77.044:929Ciglič M.

Prejeto: 17. 6. 2020

Fotografski fond Marjana Cigliča v Fototeki Muzeja novejše zgodovine Slovenije: fond Marjana Cigliča kot primer arhivskega dela s fotografskim gradivom

MONIKA MOČNIK

kustosinja, Muzej novejše zgodovine Slovenije

Celovška cesta 23, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: monika.mocnik@muzej-nz.si

Izvleček

Namen članka je podrobnejši prikaz arhivskega dela s fotografskim gradivom Dnevnikovega fotoreporterja Marjana Cigliča, ki ga najdemo v največjem nacionalnem fotografskem arhivu – Fototeki Muzeja novejše zgodovine Slovenije in zajema obdobje od leta 1957 do leta 1997.

Cigličev fond ni izjemen samo po številu ohranjenih negativov, ki je ocenjen na 300.000 posnetkov, in tematikah, ki jih najdemo na posnetkih, temveč tudi po načinu, kako je avtor hranil filme in dnevno v svoje dnevnik beležil fotografirane dogodke. Njegov način dela je danes osnova za arhivsko delo, ki v grobem zajema fizično urejanje, raziskovanje, digitalizacijo, dokumentiranje, hrambo idr., hkrati predstavlja izzive, ki zahtevajo različne in včasih nekonvencionalne strokovne pristope.

Za umestitev v širši zgodovinski kontekst bom v začetnem delu nekaj besed namenila tudi njegovi življenjski zgodbi.

ABSTRACT

PHOTOGRAPHIC FONDS OF MARJAN CIGLIČ IN "FOTOTEKA" – THE PHOTO ARCHIVES OF THE NATIONAL MUSEUM OF CONTEMPORARY HISTORY: THE FONDS OF MARJAN CIGLIČ AS AN EXAMPLE OF ARCHIVAL WORK WITH PHOTOGRAPHIC MATERIAL

The purpose of this article is to present in detail the archival work with the photographic material of Marjan Ciglič, a photojournalist for the newspaper Dnevnik. The photographic material, which was created between 1957 and 1997, is kept in the biggest national archives of photographs – Fototeka - the photo archives of the National Museum of Contemporary History.

The fond of Marjan Ciglič is not extraordinary only because of its preserved negatives (estimated at 300.000 pieces) and the themes captured in the photographs, but also because of the way the author stored the films and kept a detailed journal of events captured in his photographs. Today his way of work is a benchmark for archival work, which roughly consists of physical arranging, research, digitization, documenting, preservation etc., and, at the same time, presents a challenge for researchers that demands various and sometimes-unconventional research techniques.

For placing the article in a broader historical context, I will provide also information about his life.

Ključne besede:

Marjan Ciglič, fotoreporter, fotografski fond, fotografija – zgodovinski vir, sistematično urejanje, Časopisna hiša Dnevnik, Fototeka – fotografski arhiv, Muzej

Key-words:

Marjan Ciglič, photojournalist, photographic fonds, photograph – a historical source, systematic arrangement, Newspaper company Dnevnik, Fototeka - Photographic archives, Museum

1. Uvod

»Fotografija je edini »jezik«, ki ga razumejo povsod po svetu; premošča vse narode in kulture in tako povezuje družino človeštva. Ker je neodvisna od političnega vpliva – tam, kjer so ljudje svobodni – zvesto odseva življenje in dogajanje, omogoča nam, da sodoživljamo z drugimi njihove upe in brezup, osvetljuje politične in družbene razmere. Tako postanemo očitvidci človeškosti in nečloveškosti človeštva ... (Helmut Gernsheim – *SusaCreative Photography*, 1962).«¹

Fotografija je pomemben zgodovinski vir, saj predstavlja vizualni dokument časa, ki ilustrira neponovljive dogodke iz preteklosti. S svojo podobo dopolnjuje in nadgrajuje besedila, ki bralcem omogoča razumevanje vsebin na večplastni ravni. Z vprašanjem, kako strokovno obdelovati, pravilno hraniti in arhivirati fotografsko gradivo, da bo omogočeno za raziskovanja prihodnjim generacijam, se srečuje vsaka institucija, ki tovrstno gradivo hrani in vsak, ki se ukvarja s tovrstnim arhivskim gradivom, je postavljen pred različne izzive. Za uspešno delo so potrebne izkušnje in neprekinjeno nadgrajevanje, o čemer pričajo številni različni članki in razprave, ki so jih napisali domači in tuji strokovnjaki. Kot primere bom poudarila le nekaj takih, pri katerih najdemo grobe smernice oziroma povezave s pričujočim člankom. Jože Suhadolnik iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana se te teme dotakne v članku z naslovom »Hramba, materialno varovanje, digitalizacija, uporaba in dostop do arhivskega gradiva zbirk, Fototeka in načrti v Zgodovinskem arhivu Ljubljana«,² ki na koncu vključuje tudi priporočljivo literaturo, ki se navezuje na fotografsko gradivo. V reviji Arhivi najdemo tudi njegov članek z naslovom »Fotografija – arhivsko gradivo in arhivske fototeke. Osnove in načini urejanja, popisovanja in strokovne obdelave.«³ Podobno sta o svojem delu in praksi pisali Petra Iskra in Blanka Križ, in sicer v članku z naslovom »Iz analognega v digitalno – digitalizacija fotografskega gradiva v arhivu TV Slovenija«, v katerem sta predstavili posebno delo s fotografskim gradivom, ki se hrani v arhivu TV Slovenije. S stališča navezovanja in podobnih smernic je zanimiv tudi članek Jurija Dobravca z naslovom »Katalogizacija in digitalizacija arhiva fotografskih negativov na steklenih ploščah avtorja Janka Ravnika«,⁴ saj se ukvarja s fotografsko zapuščino enega avtorja. Napotke o hrambi in delu s fotografskim arhivom v muzejih je z uradne strani Collection Trust,⁵ pri katerem deluje Spectrum,⁶ prevedel Miha Špiček iz Slovenskega etnografskega muzeja. Vsebina služi kot primer dobre prakse za delo s fotografskim gradivom in hkrati poda primerjavo o arhivskem delu v domačem in mednarodnem prostoru.

Pričujoči članek bo v širšem kontekstu dopolnil članke in razprave, ki se navezujejo na strokovno obdelavo in hrambo fotografskega gradiva. Podrobno bo obravnaval, kako poteka arhivsko delo s fotografskim opusom fotoreporterja Marjana Cigliča, pri čemer bodo prikazani vsi postopki, od začetnega fizičnega urejanja do raziskovanja in na koncu do vnosa digitaliziranih posnetkov v računalniški informacijski sistem. Kljub temu da imamo na splošno zastavljene

¹ Sontag: *O fotografiji*, str. 177.

² Suhadolnik: *Hramba, materialno varovanje, digitalizacija, uporaba in dostop do arhivskega gradiva zbirk, Fototeka in načrti v Zgodovinskem arhivu Ljubljana*, str. 57–71.

³ Suhadolnik: *Fotografija – arhivsko gradivo in arhivske fototeke. Osnove in načini urejanja, popisovanja in strokovne obdelave*, str. 59–65.

⁴ Dobravec: *Katalogizacija in digitalizacija arhiva fotografskih negativov na steklenih ploščah avtorja Janka Ravnika*, str. 325–352.

⁵ *Collection Trust*, dostopno na: <https://collectiontrust.org.uk/>.

⁶ Spectrum je britanski in mednarodni standard za upravljanje muzejskih zbirk in služi kot pripomoček pri izvajanju dobre prakse v muzejski dokumentaciji. Pokriva vsa področja muzejskega delovanja, pri katerih nastajajo podatki in je rezultat prispevkov strokovnjakov s področja muzejske dokumentacije po vsej Veliki Britaniji – <https://collectiontrust.org.uk/spectrum/>.

smernice, kako ravnati s tovrstnim gradivom, pa ima vsaka zbirka ali fond določene lastnosti, ki zahtevajo posebno pozornost in drugačno strokovno obdelavo.

Pri raziskovalnem delu sem analizirala različne zgodovinske vire, pri čemer je imela glavno vlogo fotografija. Uporabila sem kvalitativno metodologijo z deskriptivno in eksplikativno metodo, v manjšem obsegu sem uporabila tudi kvantitativne metode raziskovanja.

1.1. Fototeka Muzeja novejše zgodovine Slovenije

Fotografski opus Marjana Cigliča se hrani v Fototeki – fotografskem arhivu Muzeja novejše zgodovine Slovenije. Nastala je leta 1952 in je danes največji nacionalni arhiv z neprecenljivo kulturno dediščino. Fotografsko gradivo prikazuje vse pomembne dogodke in vsakdanje življenje Slovencev iz celotnega 20. in začetka 21. stoletja. Fototeka hrani okoli 2,5 milijona posnetkov na različnih nosilcih, fotografsko gradivo pa je glede na provenienco razdeljeno v fonde in zbirke. V zbirkah se hrani gradivo, ki so ga ustvarili različni fotografi, v fondih pa gradivo, ki ga je ustvaril posamezni fotograf.⁷ Sem spada tudi fond Marjana Cigliča, ki je eden izmed večjih fondov. Vsak fotografski fond oziroma zbirka ima svojega skrbnika oziroma skrbnico, ki je zadolžen za celoten proces arhivskega dela in je zanj tudi odgovoren. Sama sem fotografsko gradivo Marjana Cigliča prevzela septembra 2016, s strokovnega vidika sem gradivo začela urejati januarja 2017.

2. Marjan Ciglič in njegov fotografski opus

2.1. Življenjepis Marjana Cigliča (1924–1998)

Marjan Ciglič se je rodil 3. septembra 1924 v Kranju kot tretji otrok materi Leopoldini in očetu Henriku. Bili so štirinajstčlanska družina, vendar so trije otroci kmalu umrli. Po končani Osnovni šoli v Kranju se je vpisal na Vojaško glasbeno šolo v Vršču v Srbiji, kjer pa ni ostal dolgo, saj so ga kmalu izključili.⁸ Leta 1936 je njegovo otroštvo močno zaznamovala očetova smrt. Za seboj je pustil številčno družino, ki je ostala na plečih matere, zaradi česar je Marjan Ciglič že zelo zgodaj okusil siromaštvo. Ker je morala mati sama preživljati tako številčno družino, je tudi Ciglič začel iskati delo. »Mizar že ne bom,« si je govoril Marjan, »in da bi raztrgane čevlje krpal, mi še na kraj pameti ne pride.«⁹ V časopisu je zasledil, da fotografski mojster Franc Jug iz Kranja išče vajenca za pomoč pri delu v svojem ateljeju »Fotojug« in da bodo imeli prednost tisti, ki imajo tudi risarske sposobnosti. Ciglič je bil izredno nadarjen tudi na tem področju, zato ga je fotograf Jug leta 1938 vzel pod svoje okrilje, kjer se je po treh letih in pol izučil za fotografa.¹⁰ Pri Jugu je bil zaposlen tudi v času druge svetovne vojne, kjer pa je moral v ateljeju večino časa razvijati fotografije, ki so jih posneli nemški okupatorji. Kljub strogemu nadzoru in velikemu tveganju je na pobudo Franca Trojarja – enega izmed prvih aktivistov v Kranju – na skrivaj reproduciral okupatorjeve fotografije in jih predajal partizanski obveščevalni službi.¹¹ Ciglič naj bi med drugim reproduciral tudi fotografijo prvega obešenega talca v Kranju Milorada Stosića.¹² Leta 1943, ko še ni bil star niti devetnajst let, je bil prisilno

⁷ Vraničar: *Fotografija in čas*, str. 10.

⁸ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Oris političnega delovanja imenovanega.

⁹ Teršek: *Fotoreporterska služba med NOB, Marjan Ciglič: Namesto kamere mitraljez ...*, str. 13.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

¹² Nekateri viri navajajo, da je Ciglič naredil reprodukcijo fotografije, drugi viri pa navajajo tudi, da je moral Ciglič na ukaz nemškega okupatorja fotografirati prvo obešanje.

mobiliziran v nemško vojsko. Najprej je bil na švicarski meji, potem so ga poslali v Nemčijo, sledila je pot v Sovjetsko zvezo, od tam je bil poslan na Češkoslovaško, svojo 11-mesečno odisejado pa je zaključil na Poljskem. Proti koncu leta mu je končno uspelo dobiti dopust, kar je izkoristil za pot domov in svojo vojaško pot nadaljeval v VII. Udarni brigadi Franceta Prešerna, ki se je takrat nahajala pri sv. Lenartu med Seiško in Poljansko dolino. Ciglič je bil mitraljezec, politdelegat, komisar čete, komandir čete in komisar bataljona.¹³ Odlikovan je bil z *Znakom* in *Redom hrabrosti*. Med boji je bil dvakrat lažje in enkrat težje ranjen, nazadnje 26. aprila 1945, ko je bil ustreljen v vrat, zato je konec vojne dočkal v partizanski bolnici »Franja«.¹⁴ Po treh mesecih se je vrnil nazaj v svojo brigado, potem pa se je pridružil III. Udarniški brigadi »Ivana Gradnika«, kjer je bil komisar I. bataljona vse do demobilizacije 4. aprila 1946.¹⁵ Kot partizan je zaradi pomanjkanja fotoaparatorov posnel samo nekaj fotografij, je pa zato več risal. Navadno so bili to portreti soborcev, prizori, tudi humorni za partizanski stenočas, opremil je tudi naslovnico partizanske publikacije *Pesem naših minometov*.¹⁶

Po demobilizaciji se je hitro vrnil nazaj v fotografske vode. Najprej je bil fotografski pomočnik v Vipavi, potem je šel v Ajdovščino, kjer je najprej delal v fotografski delavnici »Foto Jež«, po priključitvi Primorske k Jugoslaviji pa so v Ajdovščini ustanovili »Fotolik«. To podjetje je bilo priključeno »Fotoliku« v Ljubljani, kamor je bil Ciglič po letu dni prestavljen in je s svojo fotografsko kariero nadaljeval v prestolnici.¹⁷ Leta 1949 so ga progiasili za informburojevca. Obtožili so ga, da je bil kot član KP in sekretar partijske celice KPS podjetja »Fotolik« več mesecev pasiven, da se ni povezoval z Rajonskim Komitejem KPS L., težavo pa je predstavljalo tudi Cigličevo mnenje, da imajo nekateri ministri in predsedniki velika stanovanja in vile, medtem ko so delavci natrpani v majhnih stanovanjih in komaj pridejo čez mesec, da pa mu ni točno jasen tudi spor med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo.¹⁸ Zaradi tega je bil izključen iz KPJ, 10. avgusta 1949 aretiran in za 11 mesecev poslan na Goli otok.¹⁹ Ko se je vrnil, je še naprej do junija 1956 delal v fotografski delavnici Fotolik, potem se je zaposlil v fotografskem studiu »Foto Potrč«. Ime Marjan Ciglič je bilo v fotografskih krogih vedno bolj poznano, zato sta ga Miran Sattler in Lojze Jurca iz časopisne hiše Dnevnik povabila v svoje vrste.²⁰ Ciglič je v tem videl novo priložnost in se januarja 1957 pridružil Dnevnikovi ekipi, ki ji je ostal zvest vse do leta 1997, kljub temu, da se je uradno upokojil že leta 1983.²¹

»Marjan Ciglič je bil zaščitna znamka Dnevnika skoraj do zadnjega, dokler je le zmožel na pot in med ljudi. Povsod so ga prepoznavali in radi sprejemali kot moža, ki s starim in stolčnim Nikonom in s prstom nenehno na sprožilcu išče zanimive motive. /.../ Tako smo ob njem zvedeli, da se svet ne dogaja le v političnih palačah in javnih uradih, ampak predvsem drugje. Kako lahko je bilo, če si se moral na težavno nalogo odpraviti z Marjanom Cigličem.«²²

Zagotovo je Ciglič, ki je še danes podpisan pod marsikatero fotografijo v starejših izvodih časopisa Dnevnik, poznan marsikomu. Vsi, ki so ga poznali boljše, so seznanjeni z njegovim izjemnim fotografskim opusom, ki ga je ustvarjal

¹³ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Oris političnega delovanja imenovanega.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Teršek: *Fotoreporterska služba med NOB, Marjan Ciglič: Namesto kamere mitraljez ..., str. 13.*

¹⁷ Popov: *Marjan Ciglič, Starosta fotoreporterske fotografije, str. 82.*

¹⁸ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Zapisnik sestanka celice Fotolik.

¹⁹ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Izključitev iz KPJ.

²⁰ Popov: *Marjan Ciglič, Starosta reporterske fotografije, str. 83.*

²¹ Marjan Ciglič je bil pri Dnevniku zaposlen od 15. 1. 1957 in do 31. 1. 1983 (Vir: Branka Matko, kadrovska služba Dnevnika – 27. 2. 2019).

²² Janežič: Brošura ob razstavi *Marjan Ciglič 1924–1998 in 50. obletnici Dnevnika.*

kar štiri desetletja. Tisti, ki so ga poznali in delali z njim, pa pravijo takole; » ... druga legenda pa je Marjan Ciglič, človek, ki ga je zagotovo imelo najraje največ novinarjev na Dnevniku. Kajti bil je enostavno nekaj posebnega. Kot dnevnikovec in kot človek.«²³ » /.../ In sredi vseh teh imen je v mojem in prav gotovo v spominu vseh, ki smo se delovno in človeško družili z njim, središčna osebnost Marjan Ciglič, fant iz Kranja. Ob njem, predvsem pa z njim smo živeli med seboj in vsi skupaj z Dnevnikom kot družina.«²⁴

Ciglič je zagotovo pustil velik pečat s svojo fotografsko zapuščino, kar potrjuje tudi Tomšičeva nagrada,²⁵ ki jo je prejel leta 1980. Tega izjemnega fotografskega opusa pa danes ne bi imeli, če ne bi bil tako zvesto predan delu in če ne bi v tem, kar je počel, tudi neizmerno užival in nimalokrat zaradi tega svoje zasebno življenje postavil na stranski tir.

Marjan Ciglič je umrl 8. julija 1998, zaradi svoje ljubezni do fotografije pa ne bo nikoli pozabljen. Kot je rekel Edi Šelhaus, fotoreporter in Cigličev prijatelj: »Njegova bogata fotografska karijera bo živela in bogatila nas in naše zanamce.«²⁶

Marjan Ciglič v Ljubljani, foto: Tone Stojko, hrani: MNZS

2.2. Cigličev fotografski opus

Fotografski fond predstavlja neprecenljivo nacionalno dediščino in je ocenjen na približno 300.000 originalnih, predvsem črno-belih negativov v formatu Leica, najdemo pa tudi barvne posnetke in druge formate, kot so 6x6 in 6x9.

Ciglič ni fotografiral samo po službeni dolžnosti; kamor koli je šel, je s seboj vedno vzel svoj fotoaparatus in ves čas beležil dogajanje okoli sebe: »Fotoreporter mora biti vedno na preži. Kakšen dogodek se hitro zgodi in je neponovljiv. Zato moraš biti vedno pripravljen.«²⁷

Tematika njegovih fotografij je zato izredno pestra in se dotika do malega vseh plati ži-

²³ Bukovec: Transparent prek Kopitarjeve, dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042457093>.

²⁴ Glavič: 50 let Dnevnika, str. 64.

²⁵ Leta 1951 je bilo na pobudo Bogdana Pogačnika na izrednem občnem zboru dogovorjeno, da se ustanovijo nagrade za najboljša novinarska dela. Leta 1952 je bil sprejet sklep, da se nagrade imenujejo po narodnem heroju, politiku, publicistu in novinarju Tonetu Tomšiču, dostopno na: <https://novinar.com/drustvo-novinarjev-slovenije/novinarske-nagrade/nagrajenci/novinarske-nagrade-od-leta-1953-do-leta-2002/>.

²⁶ Šelhaus: Brošura ob razstavi Marjan Ciglič 1924–1998 in 50. obletnici Dnevnika.

²⁷ Popov: Marjan Ciglič, Starosta fotoreporterske fotografije, str. 83.

vljenja Slovencev, v grobem pa zajema politiko, kulturo, šport, gospodarstvo, pomembne dogodke in obiske, kmetijstvo, promet, šolstvo, mednarodne odnose, NOB, izseljence, trgovino, Cerkev, zdravstvo, etnologijo, proslave, turizem in gostinstvo, črno kroniko, življenjski utrip v mestih in na podeželju, portrete ter razne akcije časopisov Dnevnik in Nedeljski dnevnik. Vsakoletno je fotografiral dogodke, kot so bili npr. Kmečka ohcet, dedek Mraz, rojstvo prvega otroka na prvi dan v letu, ni pa manjkal niti na modnih revijah, pogrebih, žalnih sejah ... Njegova zbirka je izjemna po količini in kakovosti, posebno vrednost pa predstavljajo fotografije preprostega človeka in na videz nepomembnih dogodkov vsakdanjika, ki jih politična zgodovina ni zabeležila, zato imajo neprecenljivo vrednost za presojo in vrednotenje tega časa.²⁸

Neprecenljivi del njegove fotografske zapuščine zagotovo predstavljajo tudi njegovi dnevniški zapisi (v zvezke je dnevno zapisoval, kaj je fotografiral, med opisi najdemo vsebino posnetka, datum in kraj). Njegov najstarejši dnevnik je iz leta 1958, najmlajši pa iz leta 1997. Raziskovalcu poleg vsebine v dnevnikih delo zelo olajša tudi Cigličev izredno lepo berljiv rokopis, dnevnik pa so zagotovo izjemno pomemben in verodostojen vir, saj sicer za marsikatero fotografijo ne bi bilo mogoče ugotoviti, kaj predstavlja oziroma zakaj je pritegnila fotografovo pozornost. Njegov fond torej predstavlja pravo nacionalno zakladnico fotografij, ki jih tako muzej kot širša javnost uporabljata za raziskovanje, prikazovanje ter razumevanje življenja in dela posameznikov in družbe.

Časopisna hiša Dnevnik je Cigličev fotografski fond prepoznala kot izjemno kulturno dediščino nacionalnega pomena, zato je leta 2001, ko je praznovala svojo 50. obletnico delovanja,²⁹ njegovo življenjsko delo v celoti zapustila takrat Muzeju novejšje zgodovine.³⁰ Ob tej priložnosti in ob svečani predaji je v muzeju nastala prva fotografska razstava, ki je predstavila le skromen delček njegovega življenjskega dela. Muzej je vse od takrat ostal v stikih s časopisno hišo Dnevnik,

Cigličevi originalni dnevnik, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

²⁸ Šelhaus: *Brošura ob razstavi Marjan Ciglič 1924-1998 in 50. obletnici Dnevnika.*

²⁹ Prva izdaja časopisa Ljubljanski dnevnik je izšla 2. julija 1951.

³⁰ Muzej se je leta 1948 ob ustanovitvi imenoval Muzej narodne osvoboditve. Leta 1962 se je preimenoval v Muzej ljudske revolucije, leta 1994 v Muzej novejšje zgodovine, nazadnje se je preimenoval leta 2003, in sicer v Muzej novejšje zgodovine Slovenije. Spremembe imena so povezane tudi z novim poslanstvom in zbiralno politiko muzeja.

kar med drugim ponazarja tudi rubrika *Porumenela fotografija*, v kateri je še danes tedensko objavljena ena Cigličeva fotografija, ki ilustrira zanimive dogodke izpred petdesetih let, ki so bili objavljeni v Dnevniku³¹ ali pa Nedeljskem dnevniku. Rubrika še danes pri številnih bralcih vzbuja nostalgijo, saj pogosto prikazuje dogodke, ki so jih doživeli sami ali pa se jih spomnijo, hkrati je lep spomin na Cigliča, ki je »živel« z Dnevnikom.³²

3. Sistem hranjenja, urejanja in raziskovanja fonda Marjana Cigliča

»Photo-journalists have also been consistently overlooked, especially if they worked for local newspapers or for the masscirculation press. /.../They also worked against the pressure of deadlines and, as a result, their negatives vanished into archives from which, in some cases, they never emerged again.«³³ (Tudi fotoreporterji so bili čisto spregledani, še posebej, če so delali za lokalni časopis ali za »masovni« tisk./.../Izpostavljeni so bili tudi pritiskom zaradi postavljenih rokov, zaradi česar so se njihovi negativni izgubili v arhivu in se v nekaterih primerih niso nikoli več pojavili).

Ian Jeffrey je v knjigi *Photography, A Concise History* v uvodu poudaril dve težavi: v primerjavi med poklicnimi fotografi in poklicnimi fotoreporterji, ki so delali za lokalne časopisne hiše, so se slednji težje uveljavljali v mednarodnem prostoru, poleg tega pa so bili zaradi aktualnih dogodkov, ki so jih želeli kot prvi objaviti »njihovi« časopisi, dnevno podvrženi izzivom in pritiskom. Zaradi take narave dela jim včasih ni uspelo dosledno evidentirati in arhivirati originalnih negativov, rezultat pa so bili uničeni ali celo izgubljeni originalni negativni.

Kljub temu da skoraj ni minil dan, da ne bi Ciglič posnel kakšne fotografije, je vedno našel tudi čas, da je dokumentiral svoje fotografije, hkrati je tudi negative skrbno sistematično urejal in shranjeval. Četudi temu delu ne bi bil tako

Predali v Negoteki, v katerih so se hranili Cigličevi originali, dokler se niso uredili in vstavili v arhivske mape, foto: Branka Keser, osebni arhiv Monike Močnik

Urejene arhivske mape s Cigličevimi posnetki se hranijo v posebni omari v Negoteki, foto: Branka Keser, osebni arhiv Monike Močnik

³¹ Do leta 1968 so za ime uporabljali *Ljubljanski dnevnik*, po tem letu pa se je preimenoval v *Dnevnik*, s čimer so želeli in tudi uspešni pridobiti več bralcev izven Ljubljane. Leta 1989 se je za kratek čas preimenoval v *Neodvisni dnevnik*, danes ga zopet poznamo pod imenom *Dnevnik*, zato bom v članku za časopis navajala samo ime »Dnevnik«.

³² Močnik: *Porumenela fotografija – posebna rubrika v časopisu Dnevnik v spomin njenemu dolgoletnemu fotoreporterju Marjanu Cigliču*, str. 24.

³³ Jeffrey: *Photography, A Concise History*, str. 7.

Negativi, zviti v kolute in shranjeni v škatlicah, kot jih je hranil Marjan Ciglič, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

Razviti negativni iz kolotov brez strokovne obdelave, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

Konservirani (zravnani) negativni, pripravljeni za rezanje in vnos v arhivske srajčke in mape, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

predan, kot je bil fotografiranju, bi se danes pri arhivskem delu z njegovim fondom zagotovo srečevali z velikimi težavami, saj za marsikateri dogodek ne bi bilo jasno, kaj prikazuje.

3.1. Hramba gradiva v fotografskem arhivu

Celoten fond Marjana Cigliča je Muzej prejel in ga hranil v obliki, kot ga je hranil Ciglič sam. Negativi so bili zloženi v manjših škatlicah in v malih kovinskih embalažah s pokrovčki, v katerih so prvotno bili filmi za fotografiranje, prejel je tudi dve večji škatli že razvitih fotografij. Ciglič je v vsako škatlico vložil v kolute zvite negative posameznega meseca ter na škatlico napisal mesec in leto, vmes so se našli tudi negativni, ki so bili hranjeni in dokumentirani drugače, kar zahteva drugačen pristop k urejanju negativov.

Originalni negativni Marjana Cigliča se, skupaj z drugim fotografskim gradivom, hranijo v posebnem prostoru – Negoteki,³⁴ kjer se v železnih omarah hrani gradivo, občutljivo na temperaturne spremembe in svetlobo ter so namenjeni trajnejši ohranitvi vsega fotografskega gradiva. Večina Cigličevega fonda je takrat, ko sem prevzela skrbništvo, bila v predalih v zadnjem delu Negoteke, tisti del, ki je bil fizično urejen v mape (cca 10 map), pa je bil v omari nad predali. Vsak predal je bil označen z letnico, našli so se tudi predali z oznako *razno*. To fotografsko gradivo ni imelo natančne datacije. Včasih je bil napisan samo mesec, spet drugič samo ime dogodka ali osebe, nikjer pa ni bilo zapisane letnice.

3.2. Fizično urejanje posnetkov

3.2.1 Ravnanje negativov, zviti v kolute in vstavljanje v arhivske mape

Cigličev način hranjenja, skupaj z njegovimi dnevniškimi zapisi, omogoča dobro osnovo za kakovostno in pregledno sistemsko urejanje, težavo pa predstavljajo predvsem slaba preglednost gradiva in morebitne poškodbe. Ko sem začela raziskovati fond, sem ugotovila, da je osnova in prednostna naloga fizična ureditev negativov, saj je bilo delo z njimi v takšnem stanju zelo onemogočeno oziroma je predstavljalo ogromno

³⁴ V Negoteki sta dva klimatizirana prostora z nenehno temperaturo 15,5 do 16 stopinj Celzija ter 40-odstotno relativno vlago. Obrnjena je na sever in je v kubusu stare stavbe, kar že samo po sebi omogoča veliko klimatsko stabilnost, ki je nujno potrebna za dolgotrajno hrambo vsega fotografskega gradiva.

ovir tako pri iskanju posameznih posnetkov kot pri inventarizaciji, ki pa je bila v obliki, ko so bili posnetki v kolutih, praktično nemogoča.

Negative je konzervator najprej primerno izravnal in če je bilo potrebno, tudi restavriral, potem je sledilo rezanje negativov, na katerih je bilo na enem filmu od pet do cca. 50 posnetkov, vlaganje v t. i. brezislinske srajčke in nazadnje vložitev srajčk v arhivske mape. Glede na število posnetkov, ki se razlikujejo od meseca do meseca in tudi po letih, se je navadno v eno arhivsko mapo lahko vložilo dva meseca skupaj. V 70. letih, ko sta se način dela in tudi večja dostopnost fotografskega materiala spremenila, pa gre v več primerih v eno arhivsko mapo zgolj en mesec.

Ko so se posnetki vložili v mapo, je bilo treba na mapo in vsako srajčko napisati mesec in leto, da se v primeru rabe posnetki ne bi zamešali, za priporočljivo pa se je izkazalo tudi, da se priložijo osnovne informacije – kratek opis dogodka in datum.

Na začetku sem želela s pomočjo dnevniških zapisov posamezne posnetke v srajčke vlagati kronološko po datumih, vendar se je med urejanjem izkazalo, da to ne pride v poštev, saj so bili nekateri že inventarizirani. Ti posnetki se niso urejali sistematično, ampak glede na potrebe in želje, ki so jih imele muzejske stranke, npr. stranka je želela posnetke prvih demokratičnih volitev iz aprila 1990 in iz koluta so se vzeli in v mapo vstavili samo posnetki s to vsebino, drugo gradivo se je zavilo nazaj v kolute in shranilo v prvotno škatlico. Na tak način se je iskalo tudi gradivo za razstave, za objave v medijih, strokovno literaturo itd. Zaradi take narave dela, ki je bila v tistem času povsem običajna, bi bilo za kronološko ureditev treba fizično (na negativih) iz že digitaliziranih posnetkov preštevilčiti več kot 30.000 posnetkov iz različnih obdobj. Ko bo fond v celoti urejen, prej omenjeno kronološko fizično sistemsko urejanje posnetkov ne bo igralo nobene vloge pri iskanju posnetkov, saj bo zadostovalo že to, da so ločeni po mesecih in označeni z inventarno številko.

3.2.2. Urejanje negativov v arhivskih mapah

Filmi v arhivskih mapah so zaradi lažjega raziskovanja ločeni po mesecih, v arhivske srajčke pa so zloženi tako, da je med vsakim novim filmom ena prazna vrstica.³⁵ Ker je na enem filmu navadno več različnih dogodkov, ki so si lahko na videz zelo podobni (npr. konference, seje idr.), je ta prazna vrstica pravzaprav metapodatek, ki s pomočjo Cigličevih dnevniških zapisov poda informacijo, za kateri dogodek v določenem mesecu gre. Taka ureditev originalov zaradi boljše preglednosti omogoča hitrejše iskanje posnetkov ter hkrati predstavlja prvi in osnovni način urejanja Cigličevega fonda.³⁶

Osnovni ureditvi negativov sledi fizično številčenje posnetkov – številka se z namenskimi flomastri napiše na posamezni posnetek, označiti pa je treba tudi vsak film posebej. Pri tem je treba še posebej paziti, ker so posamezni filmi, ki so se uporabljali za stranke, razstave, objave ..., že inventarizirani (npr. 15 posnetkov iz enega meseca). V tem primeru je treba kronološko nadaljevati številčenje, v izrednih primerih je treba posnetke tudi na novo oštevilčiti.

Naslednji korak vsebuje inventarizacijo, digitalizacijo, dopolnjevanje Cigličevih dnevniških zapisov v razpredelnico ter končno vnašanje vseh podatkov in digitaliziranih fotografij v informacijski sistem Galis.

³⁵ Če je bilo na enem filmu 14 posnetkov, so se negativni zlagali v vrstice ena za drugo, in ker je v arhivski srajčki na eni strani prostora za 36 posnetkov, se je na isto stran vložil nov film, med enim in drugim pa je ostala prazna vrstica.

³⁶ Trenutno je na tak osnovni način urejenega okoli 90 % celotnega Cigličevega fonda.

Urejeni in inventarizirani negativi v brez kislini srajčki na svetlobni mizi, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

Urejeni negativi v arhivski mapi, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

3.3. Inventarizacija Cigličevega fotografskega fonda

Zaradi lažje sledljivosti in urejanja originalov se oznake in inventarne številke posnetkov navezujejo na Cigličevo prvotno ureditev fonda. Tako ima vsak njegov posnetek (tisti, ki je že dokončno inventariziran) svojo inventarno številko, ki že sama po sebi pove nekaj osnovnih informacij in je ključna pri iskanju dotičnega posnetka v tako številčnem fondu. Sistem določanja inventarne številke pri Cigličevem fondu je naslednji:

1. MC,
2. leto,
3. mesec,
4. zaporedna številka filma in
5. zaporedna številka posnetka.

Primer: MC670124_2;

- .1 MC – Marjan Ciglič,
2. 67 – leto 1967,
3. 01 – januar,
4. 24 – zaporedna številka filma in
5. _2 – zaporedna številka posnetka na filmu.

Nekateri digitalizirani posnetki so označeni tudi samo delno. Gre predvsem za fotografije, ki se potrebujejo »pod nujno«, navadno gre za povpraševanje zunanjih raziskovalcev ali medijskih hiš. V tem primeru se po navadi napiše vse, razen številka filma in številka posnetka, saj v tistem trenutku še nista poznani.

Primer delno označenega posnetka: MC6902xx_y

- .1 MC – Marjan Ciglič,
2. 69 – leto,
3. 02 – februar,
4. xx – neznana številka filma (te si morajo slediti v kronološkem zaporedju in morajo biti tako vložene tudi v arhivske mape) in
5. _y – neznana številka posnetka na filmu, včasih se k temu pripiše še, kaj je na fotografiji (MC6902xx_1-prodaja sadja na tržnici).

Da lahko torej govorimo o inventariziranem posnetku, mora le-ta imeti svojo inventarno številko, posnetek mora biti ustrezno dokumentiran (navadno s pomočjo dnevniških zapisov in izvodov časopisa Dnevnik), film in posnetek na negativu morata biti oba fizično pravilno označena, paziti je treba tudi pri digitalizaciji, saj se mora inventarna številka na fizičnem posnetku ujeti z digitalnim, saj se v nasprotnem primeru posnetki lahko zamešajo. Ker je fotografsko gradivo tako številčno in zahteva strokovno obde-

lavo, je treba posebej poudariti, da bo trajalo še dolgo časa, da bo fond v celoti inventariziran in vnesen v sistem Galis.

3.4. Vnos fotografij in podatkov v muzejski dokumentni sistem GALIS

Informacijski sistem Galis je program za vodenje muzejske dokumentacije, vnašanje podatkov in posnetkov v Galis pa predstavlja končni del urejanja fonda. Navadno vsebujejo naslednje podatke (če so ti znani):

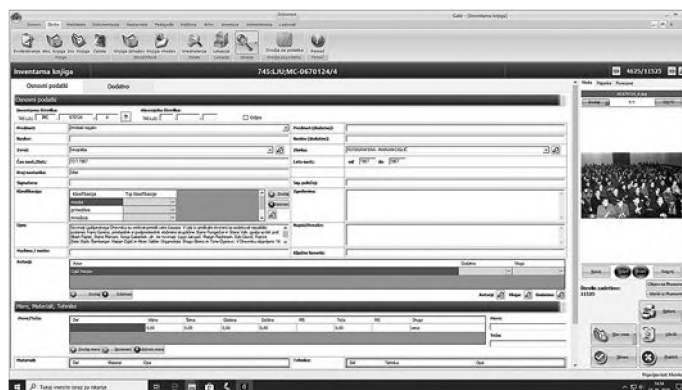
1. inventarno številko,
2. kraj nastanka fotografije,
3. datum nastanka fotografije,
4. ključne besede oziroma klasifikacijo, po katerih se iščejo fotografije,
5. ime in priimek fotografa oziroma avtorja,
6. splošni opis fotografije – za kateri dogodek gre, osebe na fotografijah idr.,
7. format originalnega posnetka – npr. Leica ali 6x6 idr.,
8. fotografijo in
9. predmet – črno-bela ali barvna fotografija.

Poleg splošnih podatkov se lahko zabeleži tudi datum vnosa v Galis, zgodovina celotnega fonda, nahajališče, kdaj in od koga ga je muzej pridobil, v kakšnem stanju je posamezni posnetek oziroma original, z geslom, prek katerega se vstopi v sistem, pa se samodejno izpiše odgovorna oseba, ki vnaša podatke.

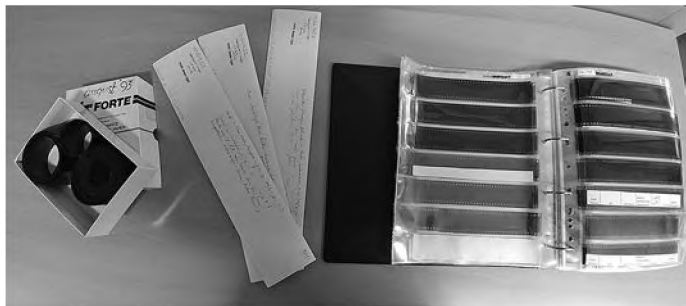
Galis omogoča hitro in učinkovito iskanje posnetkov ter je namenjen tako zaposlenim v Muzeju kot strankam Fototeke, vendar zahteva veliko predhodnega dela. Za boljšo predstavo naj poudarim, da je trenutno v Galisu 11.525 Cigličevih posnetkov od skupno okoli 300.000.

4. Raziskovanje Cigličevega fonda in iskanje posameznih posnetkov

V veliko pomoč pri raziskovanju, poleg Cigličevih dnevniških zapisov, sta časopisa Dnevnik in Nedeljski dnevnik. Nekaj izvodov se hrani v Muzeju, sicer pa so redni obiski arhiva časopišne hiše Dnevnik ključni pri raziskovanju, saj je v časopisu poleg člankov objavljeno veliko Cigličevih fotografij. Na tak način dobimo dodatne informacije o dogodku, mnogokrat pa so v pomoč že za samo lokacijo nastanka fotografije.

Primer izpisa iz Galisa, vir: Monika Močnik, osebni arhiv

Na fotografiji so od leve proti desni prikazani trije načini hrambe originalnih posnetkov, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

4.1. Primer iskanja posnetkov

Iskanje posameznih posnetkov je nujno potrebno za sistematično urejanje. Največkrat je povezano s povpraševanjem po določenih fotografijah oziroma dotičnih temah na fotografijah in se potem nadaljuje v sistematično urejanje. Fotografije v Cigličevem fondu se trenutno iščejo na štiri različne načine, ki so odvisni od tega, koliko so posnetki fizično urejeni, za podrobno oziroma natančno iskanje pa se navadno uporabi kombinacija vseh štirih:

1. posnetki so v škatlicah, zviti v kolute,
2. posnetki so inventarizirani in zloženi v podolgovate papirnate mape,
3. posnetki so v arhivskih mapah v brezki-slinskih srajčkah,
4. posnetki so vneseni v dokumentni sistem Galis.

4.1.1. Primer raziskovanja oziroma iskanja fotografij, če so posnetki še zviti v kolute in hranjeni v škatlicah za filme

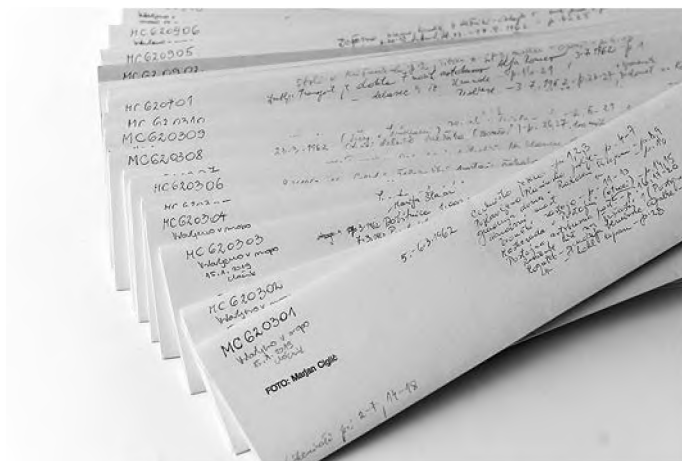
Ta način raziskovanja in iskanja posnetkov je bil glavni kazalnik, da je negative nujno treba fizično urediti, saj je iskanje fotografij v takem stanju zelo zamudno.

Najprej po popisih iz Cigličevih dnevnikov, ki so prepisani v Excelove razpredelnice,³⁷ v iskalnik vpišemo ključne besede. Sistem izloči popise, ki vsebujejo iskano besedo, s čimer se naredi ožji izbor. Da lahko kar se da učinkovito najdemo največ posnetkov, navadno uporabimo več ključnih besed – vse, kar bi se lahko navezovalo na dotično temo – zato je treba postopek večkrat ponoviti. Iz teh izpisov naredimo seznam fotografij, ki jih je treba pregledati, pri čemer je ključnega pomena datum, saj je večina fotografskega gradiva ločenega po mesecih in letih. Te škatlice z negativami, zvitemi v kolute, nato prinesemo iz Negoteke v pisarno, kjer s pomočjo svetlobne mize in lupe iščemo fotografije. Pri tem delu je nujna uporaba rokavic, saj gre za neposreden stik z originalnim fotografskim gradivom. Najdene posnetke nato digitaliziramo in navadno samo delno označimo. Delna označba posnetka še ni prava inventarna številka in je namenjena predvsem lažjemu iskanju dotične fotografije v prihodnje in za nadaljnje delo.

³⁷ Natančnejši prikaz z razpredelnici bo prikazan v sklopu Raziskovanje Cigličevega fonda.

4.1.2. Primer iskanja inventariziranih posnetkov, ki so v papirnatih mapah

Inventarizirani posnetki so vpisani v posebno razpredelnico, ki deluje po enakem sistemu kot iskanje posnetkov, ki so prepisani iz Cigličevih dnevniški zapisov (kot je navedeno zgoraj). Razlika je predvsem v tem, da je v tej razpredelnici že znana inventarna številka, posnetki pa so bolj natančno dokumentirani. Ko po klasifikaciji in ključnih besedah v popisih najdemo iskane fotografije, se zabeleži samo inventarna številka – datum v tem primeru ni več ključnega pomena, saj so papirnate mape označene z inventarno številko celega filma. V tem primeru, ko se inventarizirani posnetki hranijo v papirnatih mapah, le-te označimo malce drugače. Kot prikazuje spodnja fotografija, je na mapi na levi strani zgoraj zapisana inventarna številka filma, brez številke posnetka. Te so včasih navedene pri splošnem vsebinskem popisu, največkrat pa je na začetni strani napisana samo vsebina vseh posnetkov, ki so v mapi.

Primer hrambe in evidence posnetkov, ki se nahajajo v papirnatih mapah, foto: Branka Keser, osebni arhiv Monike Močnik

Primer inventariziranih posnetkov, ki so vloženi v papirnati mapi:

MC620301 – Marjan Ciglič, leto 1962, mesec marec in zaporedna številka filma – 01. V tem primeru je številka pripisana pri vsebini posameznega posnetka na začetni strani (npr. Cerknjiško jezero – 1, 2, 3, kar pomeni, da posnetki z inventarno številko MC620301_1, 2 in 3 prikazujejo dogodke, vezane na Cerknjiško jezero). Na tak način so inventarizirani posnetki samo še za tiste mesece, katerih posnetki še niso vstavljeni v arhivske mape oziroma so še v kolutih.

4.1.3. Primer iskanja posnetkov, ki so vloženi v arhivske mape

V te mape so vstavljeni posnetki iz celega meseca, ki so bili zviti v kolute in tudi tisti, ki so že inventarizirani ter so se pred tem hranili v papirnatih mapah in spadajo v isti mesec.

Najprej so v mapi zloženi inventarizirani posnetki, saj je pomemben vrstni red, in zato ključni za nadaljnje kronološko številčenje. Sicer pa iskanje poteka na enak način kot pri zgoraj omenjenih primerih – iskanje po popisih v Excelovi razpredelnici in po razpredelnici inventariziranih posnetkov, vendar s to razliko, da fizično iskanje posnetkov vzame veliko manj časa, saj so v arhivskih mapah in je zato veliko boljši pregled nad fotografskim gradivom.

4.1.4. Primer iskanja posnetkov, ki so vneseni v dokumentni sistem Galis

Iskanje prek Galisa je najlažji in najhitrejši način. Ker je Galis namenjen tako evidenci muzejskih predmetov kot fotografskemu gradivu, se pri začetnih parametrih najprej označi, v katerem dotičnem fondu iščemo fotografije, nato pa pri klasifikaciji vpišemo ključne besede. Sistem v nekaj sekundah izpiše vse zadetke, vključno s fotografijami in s tem je iskanje končano.

4.2. Primer raziskovanja Cigličevega fonda

Raziskovanje fotografskega fonda mnogokrat predstavlja velik izziv, predvsem takrat, ko posnetek in Cigličev dnevniški zapis nista dovolj, zato bom kot primer poudarila, kako poteka raziskovanje fotografij in na kakšen način pridobimo dodatne podatke, pomembne za evidentiranje oziroma dokumentiranje. Tako kot pri iskanju fotografij si tudi pri raziskovanju najprej pomagamo z osnovnim Cigličevim popisom v razpredelnici. Ta nam poda prve informacije o fotografiji ali sklopu fotografij, ki se navezujejo na isti dogodek (opis lahko zajema samo eno fotografijo ali pa cel sklop posnetkov). Za lažje razumevanje bom poudarila nekaj primerov iz januarja 1967, ki sem ga tudi prvega začela natančneje raziskovati.³⁸

4.2.1. Prometna nesreča, v kateri sta življenje izgubila Boris Kraigher in njegov starejši sin Janez

Kot prvi primer bom poudarila dogodek, ki je močno pretresel javnost. Govorimo o prometni nesreči, v kateri sta življenje izgubila takratni politični funkcionar Boris Kraigher – član predsedstva CK ZKJ in podpredsednik zveznega Izvršnega sveta – ter njegov starejši sin Janez (mlajši sin je nesrečo preživel). Ciglič je bil prisoten pri številnih dogodkih in komemoracijah, njegovi zapisi v dnevniku pa so se glasili takole:

1. *»Zastave na pol droga pred Izvršnim svetom in skupščino (Boris Kraigher), Ljubljana, 5.1.1967«*
2. *Komemoracijska seja v Rašici (Boris Kraigher), Rašica, 5.1.1967*
3. *Na Ekonomski fakulteti (komemoracije), Ljubljana, 5.1.1967*
4. *Na Izvršnem svetu, polaganje vencev, mimohod, Boris Kraigher, Ljubljana, 6.1.1967³⁹*

Popise o tem dogodku je Ciglič zabeležil v svoj dnevnik še petkrat, vse, dokler Boris Kraigher skupaj s sinom ni bil pokopan na ljubljanskem pokopališču Žale, časopis Dnevnik pa je od trenutka, ko je novica prišla v javnost, dogodku namenil objave na trinajstih straneh pod naslovi: *»Boris Kraigher se je smrtno ponesrečil«, »Jutri se bomo poslovili od velikega pokojnika«, »Žalni seji v Ljubljani in Beogradu«, »Izrazi sožalja«, »Človek v boju za reformo, Ekonomske misli pokojnega Borisa Kraigherja«, »Občani Ljubljanec«, » ... zakaj žalujemo za tabo ...«, »Boleč odmev po vsej državi«, »Zadnji dnevi«, »Usodni drevored«, »O avtomobilski nesreči«, »Bilo je mračno, klical sem očeta in Janeza«, »Bil sem spremljevalec Borisa Kraigherja«, »Pokloni množic«, »Revolucionarju v spomin«, »Žalostno slovo«, Ljubljana je včeraj žalovala« in »V vsakem koraku naše revolucije odzvanja tudi*

³⁸ Ko sem prevzela skrbništvo nad fondom, je časopis Dnevnik za svojo rubriko *Porumenela fotografija* potreboval Cigličeve posnetke iz januarja 1967. To je bil tudi razlog, da je bilo to prvo leto, ki sem ga začela sistematično urejati.

³⁹ Cigličev originalni dnevniški zapis, 5. in 6. januar 1967.

tvoj korak« ... Vsi ti članki so bili objavljeni med 4. in 7. januarjem 1967.

Ciglič je skupno naredil 116 posnetkov, od tega jih je bilo v Dnevniku objavljenih 14. Mogoče se ta številka v digitalni dobi, v kateri živimo in se srečujemo s poplavo digitalnih fotografij, ne sliši velika, vendar je treba upoštevati, da se je to dogajalo več kot 50 let nazaj, ko so bile razmere povsem drugačne.

Podatke o tem dotičnem dogodku lahko najdemo v različnih virih, navsezadnje je bil Boris Kraigher javna politična osebnost, o tem nesrečnem dogodku pa so takrat pisali vsi časopisi in poročali vsi mediji. Kljub vsemu je bil v tem primeru pri raziskovanju zelo pomemben časopis Dnevnik ter v njem objavljene reportaže in fotografije, ki so jih pospremili podnapisi, navadno tudi z imeni oseb na fotografiji.

Za lažjo predstavo naj prikazem še primerjavo med tem, kar je Ciglič zabeležil, in podatki, ki sem jih dobila iz Dnevnika, s katerimi sem tudi dopolnila Cigličeve zapise. Poudariti je treba, da so dopisane samo glavne podrobnosti, saj se je o tem dogodku pisalo kar nekaj dni.

Cigličev zapis: »Mimohod na izvršnem svetu, množica se poslavlja od Borisa Kraigherja na Žalah, pogreb, Ljubljana, 6.1.1967«⁴⁰

Dodatno besedilo: »Slovo od Borisa Kraigherja in njegovega sina Janeza, ki sta umrla v prometni nesreči pri Sremski Mitrovici, je potekalo v Spominskem parku borcev in talcev na Žalah. Ob odprtem grobu so imeli govor Edvard Kardelj, Osman Karabegović, Jakov Blažević, Franc Popit, Borut Megušar. Med sive marmornate stene grobnice so žari položili generalpodpolkovniki Sekirnik, Poglajen, Švaro ter študentje Milenković, Sluga in Megušar. Pogrebnih svečanosti so se udeležile številne delegacije najvišjih funkcionarjev zveznih in republiških organov, vodilne osebnosti komun, političnih in družbenih organizacij, zastopniki armade in mladine ter številni Ljubljančani. V Dnevniku objavljeno 7.1.1967.«⁴¹

Potek evidentiranja in dokumentiranja posnetkov natančneje prikazuje razpredelnica na naslednji strani, iz katere so razvidni tudi popisi o dotičnem dogodku.

Gre za prepis Cigličevih dnevniških zapisov v Excelovo razpredelnico, torej je osnovo zasnoval že Ciglič sam. Besedilo v rdeči barvi je neposredni prepis iz Cigličevega dnevnika, nekaj polj se je zaradi dodatne specifikacije dodalo naknadno, polja, označena z rumeno barvo, pa sem

Mimohod na Izvršnem svetu ob smrti Borisa Kraigherja in njegovega sina (MC670111_2), foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

Generalpodpolkovnik Sekirnik, Poglajen in Švaro pri polaganju žare (MC670110_41), foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

⁴⁰ Cigličev originalni dnevniški zapis, 6. januar 1967.

⁴¹ Žalostno slovo. V: *Ljubljanski dnevnik*, 7. 1. 1967.

na pri raziskovanju tudi digitalizacija posnetkov. V časopisu Dnevnik iz leta 1967 sem našla napovednike za Ustni časopis in pri tem dobila podatke, kateri novinarji so sodelovali, kdo so bili njihovi gostje in kje je bil izveden. Težava je nastala ob ugotovitvi, da so v vseh treh krajih sodelovali isti novinarji in imeli iste goste. Ob nadaljnjem raziskovanju sem za dva dogodka v časopisu našla tudi Cigličevi fotografiji in tako po podrobnostih s fotografij ugotovila, za kateri kraj gre. Vse filme iz tega meseca sem potem vstavila v srajčke in arhivske mape, pri čemer je bilo ključnega pomena, da so filmi ločeni s prazno vrstico, namreč posnetki, ki so bili del istega filma, kot posnetek, ki je bil objavljen v časopisu, so spadali k enemu dogodku. Včasih se zgodi tudi, da so na enem filmu samo trije posnetki (negative za potrebe objav rezal že Ciglič), kar pa načeloma ni problematično, saj se jih lahko po podrobnostih primerja z drugimi in tako pravilno umesti.

Ti dogodki so bili izvedeni ob različnih terminih in ugotovitve krajev so bile ključne, da sem potem lahko umestila in inventarizirala posnetke. Primer najboljše ponazorijo fotografije.

4.2.3. Košarkarska tekma med Olimpijo in Asvelom

Podobno poteka tudi raziskovanje športnih dogodkov, ko se je npr. v enem mesecu zvrstilo več košarkarskih ali drugih športnih tekem, pri čemer so bili ključne malenkosti, npr. dresi, ki so jih imeli tekmovalci, kraj, kjer se je dogodek odvijal, znani igralci idr., zato bom kot naslednji primer navedla še košarkarsko tekmo med Olimpijo in Asvelom.

Ciglič je v svoj dnevnik zapisal: *Košarka Olimpija:Asvel (87:78), Villeurbanne, Ljubljana, 12. januar 1967*⁴⁵

Splošni dodatni opis, za katerega so se podatki našli v časopisu Dnevnik, so: *Košarkarska tekma Evropskega košarkarskega pokala med Olimpijo (tehnični vodja/trener: ing. Boris Kristančič) in Villeurbanneom (Francija, trener: Jezus Mercader) v mali dvorani Hale Tivoli. Sodnika: Ilijev iz Bolgarije in Weber iz Švice. Statistika: Olimpija 87, 36 košev iz igre, 15 prostih metov: Daneu 23, Logar 12, Eiselt 24, Dermastia 7, Žorga 7, Bassin 8, Hočevar 6. Zaradi petih osebnih sta bila izključena Bassin in Dermastia. Prosti meti: 24:16. Povratna tekma je bila 19. 1. 1967 v Lyonu (rezul-*

Ustni časopis v Litiji (MC670149_5), foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

Ustni časopis v Škofji Loki (MC670124_4), foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

Ustni časopis v Žireh (MC670137_8), foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

⁴⁵ Originalni dnevniški zapis Marjana Cigliča za januar 1967.

Objava v časopisu Ljubljanski dnevnik, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

tat: 72:59 za Villeurbanne). Po podatkih, ki so bili objavljeni v Dnevniku 20. januarja 1967, je zaradi nepravilnega sojenja sodnikov Pareja (Španija) in Gilliarda (Švica) po tekmi prišlo do izgredev. V Dnevniku objavljeno 13. januarja 1967. str. 20⁴⁶, za povratno tekmo v Lyonu 20.1.1967, str. 24.⁴⁷

Ciglič je na tej tekmi v Ljubljani naredil skupno 55 posnetkov, najdemo pa jih pod inventarnimi številkami MC670120_1-42 in MC670121_1-13. Iz tega je razvidno tudi, da je bilo na enem filmu o tej tekmi 42 posnetkov, na drugem pa 13.

S prve fotografije, ki prikazuje objavo v časopisu, lahko vidimo, na kakšen način se pridobijo nove informacije za dodatno dokumentiranje posnetkov. Ker gre v tem primeru skoraj za celo stran reportaže o tekmi, sem za popis izpisala samo glavne podatke, je pa zato ključnega pomena pripis, kdaj in kje je bila objavljena reportaža. V tem primeru bodo lahko prihodnji raziskovalci našli dodatne informacije. Druga fotografija prikazuje stran iz Cigličevega originalnega dnevnika, ki je osnova za celotno nadaljnje delo; podatki o tekmi so zabeleženi v prvi vrstici, tretja in četrta fotografija pa sta originala, ki sta bila objavljena v Dnevniku. Če ju primerjamo, lahko vidimo, da sta objavljeni fotografiji obrezani, kar je bila zaradi omejitve strani v časopisu dokaj stalna praksa, hkrati pa to zahteva še dodatno pozornost raziskovalca, sploh v primeru, da posnetki še niso digitalizirani.

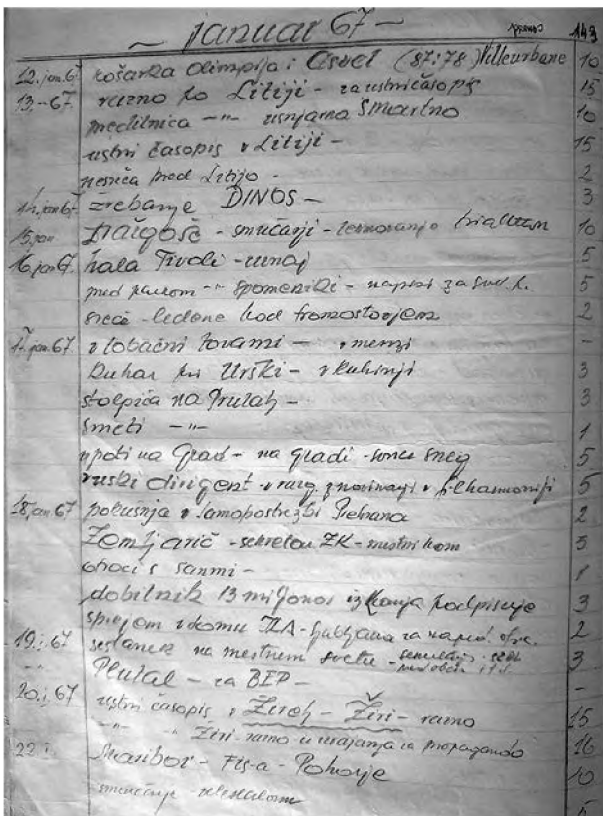
Kot je razvidno iz časopisnega članka, ima vsaka fotografija tudi podnapis, ki nam da še dodatna pojasnila, in sicer leva fotografija, ki nosi inventarno številko MC670121_4, prikazuje, kako sta »Kapetan Olimpije Daneu in Hočevar obkoljena od Francozov Caballeja, Grangea, Gillesa in Moroza, v ozadju Dorand, podnapis za desno fotografijo z inventarno številko MC670120_23 pa pojasni, da je bil »Caballe že v prvih minutah poškodovan po trčenju z Žorgo (oba na tleh).«⁴⁸

Vsekakor so izvodi časopisa Dnevnik pomembni za raziskovanje, saj so bile njegove fotografije dnevno objavljene v časopisu, niso pa edini vir; v pomoč so tudi drugi časopisi in revije, ki opisujejo dogodke, ki jih je fotografiral, prav tako tudi relevantna domača in tuja strokovna literatura, ustni viri in tudi spletne strani.

⁴⁶ Olimpija:Villeurbanne 87:78. V: Ljubljanski dnevnik, 13. 1. 1967, str. 20.

⁴⁷ Villeurbanne – Olimpija 72:59. V: Ljubljanski dnevnik, 20. 1. 1967, str. 24.

⁴⁸ Olimpija:Villeurbanne 87:78. V: Ljubljanski dnevnik, 13. 1. 1967, str. 20.

Stran iz originalnega Cigličevega dnevnika, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

Ena od dveh fotografij tekme med Olimpijo in Villeurbanneom, ki je bila objavljena v časopisu, foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

Druga fotografija tekme med Olimpijo in Villeurbanneom, ki je bila objavljena v časopisu, foto: Marjan Ciglič, hrani: MNZS

Vezani izvodi časopisa Dnevnik za mesec maj in junij 1969, pri katerih so z lističi označene strani, kjer so objavljene Cigličeve fotografije, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

Kovinske škatlice, v katerih so se hranili negativi iz leta 1957 naprej, foto: Branka Keser, osebni arhiv Monike Močnik

Primer fizičnega urejanja gradiva brez datacije – posnetki, ki so se nahajali v škatli z napisom razno, Tito v mapi, s kratkimi opisi in oznakami, foto: Monika Močnik, osebni arhiv

5. Težave in izzivi pri raziskovanju in urejanju fonda

Kljub temu, da je Ciglič skrbno urejal in hranil originalne negative in pisal dnevnike, sem se pri raziskovanju fonda srečala še z dvema velikima izzivoma. Prvi izziv so predstavljali posnetki brez točne datacije in točnih opisov, ki jih je hranil v kovinskih škatlicah; največkrat so bili navedeni samo meseci, brez letnice. Izkazalo se je, da so v teh kovinskih škatlicah predvsem posnetki iz njegovih začetkov, tj. iz leta 1957 in naprej.

Glede na to, da je večino gradiva Ciglič že sam skrbno in sistematično urejal, predvidevam, da je na začetku svoje poklicne fotoreporterske poti najverjetneje šele vzpostavljal sistem urejanja in dokumentiranja fotografskih posnetkov, leto dni kasneje pa je sistem že uveljavil, na kar nakazujejo dnevniški zapisi vsakodnevnih fotografij iz leta 1958 in posnetki, vloženi v škatlice, z dopisanim mesecem in letom. To je najverjetneje tudi razlog, da se je do nedolgo nazaj predvidevalo, da se je Ciglič zaposlil pri Dnevniku leta 1958.

Ker za te negative nimamo nobenih Cigličevih zapisov, raziskovanje terja veliko več časa, treba pa je tudi poudariti, da tudi v časopisu Dnevnik iz tega obdobja ne najdemo prav veliko fotografskega gradiva, ki bi pospremljalo objavljene članke oziroma reportaže.

Drugi večji izziv so predstavljali oziroma še vedno predstavljajo posnetki, ki so se hranili v lesenih škatlah brez pokrova ali v kakšnih drugih improviziranih embalažah in so bili prav tako brez kakršnih koli natančnih podatkov. Tudi v tem primeru so bili včasih navedeni samo meseci, spet drugič samo imena brez datacije ali pa celo brez podatkov. V eni od teh škatel je bil samo napis »Tito – razno«, v njej pa posnetki Tita iz različnih obdobj. Glede na to, da je bil Tito znana politična osebnost, lahko s pomočjo različne strokovne literature in drugih zgodovinskih virov ugotovimo, za katere dogodke gre, medtem ko za posnetke, na katerih so neznane osebe in neznani kraji ter dogodki, lahko samo predvidujemo oziroma jih poskušamo rekonstruirati kako drugače.

Vsi ti posnetki so že vloženi v arhivske mape, zaradi neznane datacije pa so mape poimenovane z oznako »Neopredeljeno, št. 1, 2, 3 ...«. Skupno je vseh teh map štirinajst.

Fizični ureditvi posnetkov sta sledila pregled negativov in kratek opis vsebine na posnetku. Ker ti posnetki še niso bili digitalizirani, je bilo treba pri raziskovanju uporabiti lupo in svetlobno mizo. Na nekaterih posnetkih so bili razni

letaki, časopisi ali drugi napisi, ki so »povedali« točen čas dogajanja in te posnetke sem lahko takoj pravilno razvrstila, pri drugih sem navedla podatke, ki se jih je dalo razbrati s fotografij in te popise sem vstavila v srajčke skupaj s posnetki. Zaradi lažjega pregleda nad tem fotografskim gradivom sem za vse naredila t. i. kontaktne kopije (digitalizacija celotne strani in ne samo posameznega posnetka), kjer lahko s povečavo na računalniku najdemo podrobnosti, v elektronski obliki pa sem naredila tudi razpredelnico, v katero sem vpisala vsebino in druge znane podatke teh posnetkov. Sicer so ti negativni označeni takole: MC – N- Š1 1, kar pomeni Marjan Ciglič – Neopredeljeno – Škatla 1, film št. 1.

Med tem fotografskim gradivom sem našla tudi dogodek, ki se je odvijal pred letom 1957. Na negativih je bil pogreb, na žalnih trakovih pa mi je uspelo prebrati ime in priimek preminulega – Vladimir Gortan. Pri raziskovanju sem ugotovila, da je bil Gortan hrvaški rodoljub, ki je bil v organizaciji Borba in je delovala skupaj z organizacijo TIGR. Bil je žrtev fašističnega nasilja, ubit 17. oktobra 1929.⁴⁹ Vedela sem, da to ne more biti pravo leto, saj je bil Ciglič takrat star šele pet let. Ob nadaljnjem raziskovanju sem naletela na podatke, da so leta 1953 njegove posmrtno ostanke prenesli v bližino rodnega kraja Beram. Glede na to, da so na istem filmu tudi posnetki Hrvaške Istre, gre najverjetneje za ta dogodek, je pa to eden od takih primerov, ki zahtevajo potrditve iz več različnih referenčnih arhivskih virov.

Pri proučevanju in nadaljnjem raziskovanju fotografskega fonda sem naletela tudi na Cigličeve zasebne posnetke, kar je potrdila tudi Vesna Ciglič,⁵⁰ njegova vnukinja, ki je povedala je, da je Ciglič vse originale hranil v Dnevnikovem arhivu. Najverjetneje ni želel ločevati fotografskega gradiva, da se ne bi izgubilo ali uničilo, zato se ti posnetki tudi v muzeju hranijo skupaj z drugim fotografskim gradivom, so pa posebej označeni (tisti, ki so že pregledani) in niso namenjeni za javno uporabo.

6. Zaključek

Fotografsko gradivo, ki s svojo vizualno podobo in podrobnostmi pomaga razumeti dogodke iz preteklosti na večplastni ravni, je v Cigličevem opusu neprecenljivo in zato zanimivo tako za raziskovalce z različnih strokovnih področij kot širšo javnost. Arhivsko delo s tem fondom je zelo raznoliko in za uspešne analize zahteva strokovno razumevanje in povezovanje različnih področij. Celoten proces je kompleksen in, kot je razvidno iz članka, bo preteklo še veliko časa, da bo za dostopnost fotografskega gradiva v digitalni obliki z vsemi podatki potreben »samo en klik«.

Glede na to, da Cigličev fotografski fond dnevno predstavlja nove izzive, sem prepričana, da se bo med nadaljnjim raziskovanjem zagotovo našlo še veliko novih podatkov, ki bodo spremenili tok dosedanjih dognanj.

Če je še dve leti nazaj veljalo, da Muzej hrani posnetke od leta 1958 naprej, se je med poglobljenim raziskovanjem izkazalo, da ni tako. Obstajajo indici, da se hranijo posnetki že z začetka 50-ih let, mogoče še celo iz časa druge svetovne vojne, ko je v Prešernovi brigadi posnel nekaj fotografij. Ker pa je trenutno najbolj točna in preverjena informacija ta, da se je Ciglič pri časopisni hiši zaposlil leta 1957 in več kot 90 % njegovega fotografskega opusa predstavljajo fotografije, nastale v času njegove fotoreporterske službe pri Dnevniku, je »uradni« časovni okvir nastanka njegovega fotografskega opusa med leti 1957 in 1997.

⁴⁹ Gortan Vladimir: *Primorski slovenski biografski leksikon*, dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1011330/>.

⁵⁰ Pogovor z Vesno Ciglič, marec 2017.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ⊗ Fotografski fond Marjan Ciglič (MC), Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.
- ⊗ Originalni dnevniški zapisi Marjana Cigliča, januar 1967.
- ⊗ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Oris političnega delovanja Marjana Cigliča.
- ⊗ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Zapisnik sestanka celice Fotolik.
- ⊗ SI AS 1589, podfond SI AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 4521, Izkjučitev Marjana Cigliča iz KPJ.

LITERATURA

Dobravec, Jurij: Katalogizacija in digitalizacija arhiva fotografskih negativov na steklenih ploščah avtorja Janka Ravnika. V: *Arhivi* 38 (2015), št. 2, str. 325–352.

Jeffrey, Ian: *Photography, A Concise History*, Introduction. New York and Toronto: Oxford University press, 1981.

Martinčič, Vanja, Vončina, Dejan: Fototeka Muzeja novejšje zgodovine. V: *Zbornik, Muzej novejšje zgodovine 1948–1998*, Muzej novejšje zgodovine: Ljubljana, 1998, str. 47–50.

Popov, Jurij: Marjan Ciglič, Starosta fotoreporterske fotografije. V: *Turist* jun–avg (1995), št. 2, str. 82–83.

Sontag, Susan: *O fotografiji*. Kratka antologija citatov. Študentska založba, Ljubljana, 2001, str. 177.

Suhadolnik, Jože: Fotografija – arhivsko gradivo in arhivske fototeke. Osnove in načini urejanja, popisovanja in strokovne obdelave. V: *Arhivi* 24 (2001), št. 1, str. 59–65.

Suhadolnik, Jože: Hramba, materialno varovanje, digitalizacija, uporaba in do-stop do arhivskega gradiva zbirk, Fototeka in načrti v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, V: *Moderna arhivistika* 1 (2018), št. 1, str. 57–71.

Vraničar, Ivo: *Fototeka, Fotografska zapuščina XX. Stoletja*. Fotografija in čas, Muzej novejšje zgodovine Slovenije: Ljubljana, 2017, str. 10.

Vraničar, Ivo: Uvajanje računalnikov in računalniške avtomatizacije. V: *Zbornik, Muzej novejšje zgodovine 1948–1998*, Muzej novejšje zgodovine Slovenije: Ljubljana, 1998, str. 67–70.

ČASOPISNI VIRI

Žalostno slovo. V: *Ljubljanski dnevnik*, leto XVII, št. 5, 7. 1. 1967.

Olimpija: Villeurbanne 87:78. V: *Ljubljanski dnevnik*, leto XVII., št. 10, 13. 1. 1967.

Evropski košarkarski pokal: Villeurbanne–Olimpija 72:59. V: *Ljubljanski dnevnik*, leto XVII, št. 17, 20. 1. 1967.

Giavič, Edo: Tito je prišel inkognito, Znani fotoreporter Marjan Ciglič je bil tudi glavni junak večine anekdot. V: *50 let Dnevnika*, Ljubljana: Časopisna družba Dnevnik d. d., 2000.

Janežič, Tone: urednik Dnevnika d. d. V: *Brošura ob razstavi Marjan Ciglič 1924–1998 in 50. obletnici Dnevnika*, Ljubljana, 2001.

Šelhaus, Edi: fotoreporter. V: *Brošura ob razstavi Marjan Ciglič 1924–1998 in 50. obletnici Dnevnika*, Ljubljana, 2001.

INTERNETNI VIRI

Bukovec, Tomaž: Transparent prek Kopitarjeve, Kanal M. S., 6. julij 2011: <https://www.dnevnik.si/1042457093> (dostop: 20. 8. 2018)

Collections Trust: <https://collectionstrust.org.uk/> (dostop: 13. 5. 2020)

Collections Trust – Spectrum: <https://collectionstrust.org.uk/spectrum/> (dostop: 13. 5. 2020)

Zgodovina novinarskih nagrad in seznam nagrajencev, Društvo novinarjev Slovenije: <https://novinar.com/drustvo-novinarjev-slovenije/novinarske-nagrade/nagrajenci/novinarske-nagrade-od-leta-1953-do-leta-2002/> (dostop: 12. 2. 2017)

Gortan Vladimir, Primorski slovenski biografski leksikon: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1011330/> (dostop: 15. 11. 2018)

USTNI VIRI

Ciglič, Vesna: vnukinja Marjana Cigliča, pogovor iz marca 2017

Matko, Branka: kadrovska služba, Dnevnik d. d., korespondenca po elektronski pošti z dne 27. 2. 2019

SUMMARY

PHOTOGRAPHIC FONDS OF MARJAN CIGLIČ IN "FOTOTEKA" – THE PHOTO ARCHIVES OF THE NATIONAL MUSEUM OF CONTEMPORARY HISTORY: THE FONDS OF MARJAN CIGLIČ AS AN EXAMPLE OF ARCHIVAL WORK WITH PHOTOGRAPHIC MATERIAL

Archival work with the photographic fonds of Marjan Ciglič helps understand how important his photographs are to understanding and researching different periods in the second half of the 20th century. The demand for his photographs is high, we get daily inquiries by individuals and organizations from different fields. As a curator of his fonds, I am responsible for its systematic arrangement and conveying its content to the public – searching and forwarding photographs and information about them. A priority for organizing and future work was to physically organize the negatives, which were rolled in reels and stored in boxes that were marked with the month and year.

The system is designed to keep a part of Ciglič's originality, the serial number alone contains metadata that tells us when the photograph was taken and is derived from his daily journals; most clusters of photographs have basic data and commentaries – date and place, the event, key words, some have names of persons in the photographs. Some photographs have no information. The main source of information regarding these photographs is the newspaper Dnevnik and Nedeljski Dnevnik, where Ciglič's photographs were published. With their help, Ciglič's notes are supplemented and then entered in an Excel file. Besides his notes and the newspapers, sources include specialist literature, articles, web pages etc. In some cases, other historical sources must be used: some photographs have no written information about them; they were not published in a newspaper and therefore the reconstruction of the events in the photographs demands a completely different approach for further research. It has to be stressed that Ciglič's journals remain the most important source for researching his fonds. Photographs that are not included in his journals are a testament to that as researching them is practically impossible in some cases. In light of new findings that emerged during years of in-depth research, addi-

tional defining and consequently additional publications and other papers will be required that will gradually constructively and categorically accompany a photographic fonds of such scale with all the required information.

1.04 Strokovni članek

UDK 929Sedej A.:77

Prejeto: 19. 6. 2020

Življenje inženirja in ljubiteljskega fotografa Antona Sedeja iz Dol nad Idrijo

DEJAN HVALA

univ. dipl. zgodovinar in profesor zgodovine, arhivist
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji, Prelovčeva 2, SI-5280 Idrija
e-pošta: dejan.hvala@guest.arnes.si

Izvleček

Članek obravnava življenje gradbenega inženirja Antona Sedeja (1887–1959) iz Dol nad Idrijo, ki je velik del svojega prostega časa namenil ukvarjanju s fotografijo. Njegova življenjska pot je bila izredno zanimiva, saj je bila razpeta od zadnjih desetletij Avstro-Ogrske monarhije preko burnih let prve polovice 20. stoletja: od mladostnih učenjaških let na idrijski realki in študija gradbeništva na Dunaju vse do njegovega vpoklica v prvi svetovni vojni in obsodbe na procesu po koncu druge svetovne vojne. Po njegovi zaslugi imamo danes ohranjenih okoli dva tisoč fotografij, deloma na steklenih ploščah, deloma na filmskih negativih, ki so shranjeni v Mestnem muzeju Idrija, kjer čakajo na podrobnejšo obdelavo. Na domačiji, od koder je Sedej izviral, prav tako hranijo zbirko njegovih fotografij. Obe zbirki vsebujeta ne samo prizore iz domačih krajev, ampak tudi iz raznih koncev Slovenije in celo tujine.

Abstract

ENGINEER AND AMATEUR PHOTOGRAPHER ANTON SEDEJ FROM DOLE ABOVE IDRIJA

The article deals with the life of Anton Sedej (1887-1959) from Dole above Idrija, a construction engineer who devoted most of his free time to photography. His life was spanned from the last decades of the Austro-Hungarian monarchy to the turbulent first half of the 20th century and was therefore extremely interesting: from his youth at the secondary school in Idrija and studying civil engineering in Vienna to being drafted in the First World War and convicted at the end of the Second World War. He left about two thousand photographs, partly on glass, which are kept by the City museum in Idrija and waiting to be processed in detail. A collection of photographs is also kept at his home. Both collections consist of not only images of his home surroundings, but also images from other sites in Slovenia and abroad.

Ključne besede:

Anton Sedej,
Dole nad Idrijo,
fotografija,
steklene plošče,
gradbeni inženir,
sodni proces.

Key-words:

Anton Sedej,
Dole above Idrija,
photography,
glass plates,
construction
engineer, trial

»Vsega so krivi gasilci«

Raziskovanje lokalne zgodovine terja od raziskovalca – poklicnega ali ljubiteljskega – sistematično in metodično delo, če želi, da trud in prizadevanja na koncu obrodijo sadove in prinesejo neke (relevantne) zaključke.¹ Včasih vse to ni dovolj in takrat je nadvse prikladno, če na pomoč priskoči *naključje* ali *slučaj*. Prav tako naključje je avtor doživel pri odkrivanju fotografske zapuščine Antona Sedeja, ki je bil doma na kmetiji »pri Sedeju« v Dolah nad Idrijo.

Odkrivanje življenjske poti Antona Sedeja (»Tončka« ali kar »strica«, kot so mu pravili po domače) se je začelo z rednimi operativnimi gasilskimi vajami članov Prostovoljnega gasilskega društva Dole, ki so potekale 14. julija 2018 na domačiji »pri Sedeju« (hišna številka Dole 20). Sedanji gospodar domačije Simon Rupnik se je po izgradnji nove hiše odločil, da staro podre, še prej pa je domačim gasilcem omogočil, da so na objektu izvedli nekaj operativnih vaj. Stara hiša je bila s svojimi številnimi prostori in sobami (»cimri«) kot nalašč za ta namen, sploh potem, ko so bili prostori zadimljeni in je bila orientacija v hiši otežena. Ko se je tistega sobotnega popoldneva (umetni) dim razkadil in so bile vaje končane, je avtor na podstrešju opazil več starinskih predmetov, ki so vzbudili njegovo pozornost. Nič nenavadnega ni, da več stoletij stare kmetije in domačije skrivajo različne zaklade, ki so pomembni za ohranjanje kulturne dediščine določenega prostora ali prebivalstva. Ker je bila hiša predvidena za rušenje, je bilo potrebno hitro ukrepanje, zato je padla odločitev, da povpraša Simona Rupnika, lastnika domačije, ali bi dovolil, da si hišo še pred rušenjem ogledajo kustosi Mestnega muzeja Idrija, ki skrbi za ohranjanje kulturne dediščine na Idrijsko-Cerkljanskem prostoru.

Obisk Mestnega muzeja Idrija

Tako so si strokovni delavci Mestnega muzeja Idrija 13. novembra 2018 ogledali staro Sedejevo domačijo. Podstrešni prostori in s šaro zapolnjene kamre so resnično skrivali pravcate »zaklade«, vendar vsi, razen najpomembnejšega, niso tema tega članka, zato jih na tem mestu puščam ob strani.² Največjo vrednost prav gotovo predstavljajo steklene fotografske plošče (in negativni na filmu), ki so bile najdene pod razmajano leseno stelažo, ki se je šibila pod raznimi deli fotografskega aparata in pripomočki za fotografiranje. Steklene plošče (večinoma v velikosti cca. 15 cm x 10 cm) in filmi negativov (različnih formatov, praviloma manjši kot steklene plošče) so bili zloženi v več kot stotih kartonastih škatlicah, zraven tega so bile plošče še v dveh lesenih podolgovatih 40-centimetrskih zabojih. Očitno je bilo, da je tu nekoč živel človek, ki se je resno ukvarjal s fotografijo; dejstvo, ki je avtorja presenetilo, četudi mu je bilo že prej znano, da Sedejevi posedujejo zbirko starih fotografij, saj mu je o tem pred leti pripovedoval sin gospodarja domačije Andraž Rupnik. Najdeno fotografsko gradivo je bilo preneseno v Mestni muzej Idrija poleg drugih predmetov, ki so bili prevzeti ob drugem obisku pri Sedejevih. Na tem mestu gre posebna zahvala Simonu Rupniku, ki je omenjene fotografije in druge predmete podaril Mestnemu muzeju Idrija, muzej pa je s tem prevzel odgovornost, da se pridobitev najprej primerno uredi, ohrani in sčasoma ustrezno predstavi zainteresirani javnosti.

¹ Pričujoči članek predstavlja dopolnitev (z novimi podatki) prvotnega članka, ki je bil objavljen v *Oglarju*, glasilu Kulturnega društva Zavratac. V: *Oglar* 37 (2019), dec., str. 33–34.

² Poleg fotografske zbirke je med prevzetimi predmeti treba omeniti še zaprašen, a dobro ohranjen »zapravljivček«, ki so ga včasih uporabljali kot prevozno sredstvo in je bil najden na Sedejevem skednju nad hlevom. Mestni muzej Idrija ga je prevzel in v letu 2019 poslal v restavratorsko delavnico.

O življenju Antona Sedeja

Poleg fotografskega gradiva in predmetov je muzej prevzel tudi dokumente o Antonu Sedeju v obsegu ene arhivske škatle. Najdeni so bili v podstrešni izbi, kjer je na stara leta bival. Prav ti dokumenti predstavljajo osnovo za rekonstrukcijo njegove življenjske poti. Pomemben vir informacij je tudi sodni spis iz leta 1949, ki dokazuje, da je bil Anton Sedej na sodnem procesu obtožen medvojnega sodelovanja z okupatorjem, pri čemer je med postopkom zaslišanja navedel kratek življenjepis.³ Nadalje pri raziskovanju pomaga dejstvo, da je veliko let preživel v različnih izobraževalnih ustanovah in ga zato lahko izbrskamo iz (predvsem šolskih) javnih evidenc.

Rojen je bil 10. januarja 1887 na kmetiji pri Sedeju v Dolah nad Idrijo (takratna hišna številka je bila Dole 9) istoimenskemu očetu Antonu Sedeju (roj. 1859) in mami Mariji Pirc (roj. 1864) iz Javorjevega Dola nad Žirmi.⁴ Slednjima se je v zakonu rodilo kar dvanajst otrok, vendar so odraslo dobo dočakali le štirje, večina jih je umrla v zadnjem desetletju 19. stoletja.⁵ Ker je bil Anton Sedej edini med (preživelimi) sinovi, so domači od njega smiselno pričakovali, da bo prevzel vodenje kmetije, vendar so že otroška in zlasti mladostniška leta pokazala, da je bil to račun brez krčmarja. Pritegnila ga je namreč sli po izobraževanju, kar ga je odvrnilo od dela na kmetiji, četudi so domači upali, da si bo premislil in so v ta namen izpolnili marsikatero Sedejevo željo ali potrebo.⁶ Šolanje je bilo v tistem času drago in je predstavljalo nemajhno obremenitev za domači »grunt«. Kje je Anton Sedej opravil osnovno izobraževanje, nam razkrije zapis z zaslišanja z dne 4. julija 1949 na sedežu Uprave državne varnosti Idrija, kjer priprti Sedej poda kratek življenjepis.⁷ Šolo je najprej obiskoval v bližnjem Zavrnatcu,⁸ saj takrat v Dolah še ni bilo šole, nadaljeval na Gorah in zaključil na ljudski šoli v Idriji, v poslopju »stare šole«, kakor danes Idrijčani pravijo zgradbi, zgrajeni v letih 1874–1877.⁹ V zvezi s tem še izvemo, da je njegovo osnovno šolanje trajalo kar 12 let.

Šolanje je sprva nadaljeval na ljubljanski gimnaziji, kjer pa ni dokončal prvega letnika, saj je močno obolel na želodcu in se je moral vrniti domov.¹⁰ Ker je bila v letu 1901 v Idriji ustanovljena prva slovenska realka, se je po ozdravitvi odločil, da nadaljuje izobraževanje na idrijski realki, kjer najdemo o njem že več podatkov. V šolskem letu 1904/1905 je opravil sprejemne izpite za vpis v II. razred, ocene »odlično« ali »hvalno« so potrjevale njegov interes za izobraževanje in učenost.¹¹ Vsa leta dijaštva je stanoval v Idriji pri različnih »odgovornih nadziraljih«, vikende je najbrž preživiljal na domačiji v Dolah, ki so od Idrije oddaljene uro in pol hoda. V tem času se je gmotno preživiljal tudi

³ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49.

⁴ SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.

⁵ Rupnik: Zgodovina Sedejeve domačije. V: *Oglar* 37 (2019) dec., str. 30.

⁶ Mateja Rupnik, žena gospodarja kmetije Simona Rupnika, je povedala, da so, če je bilo potrebno, za plačevanje izobraževanja mladega Antona Sedeja prodali tudi vola iz Sedejevega hleva, kar na začetku 20. stoletja nikakor ni bila majhna žrtev za srednje veliko kmetijo.

⁷ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949.

⁸ Poslopje šole v Zavrnatcu je bilo zgrajeno na začetku 20. let 20. stoletja, ko je območje Idrije in ostale Primorske spadalo pod Kraljevino Italijo, šolski pouk pa je potekal že pod Avstro-Ogrsko, in sicer v tamkajšnjem župnišču. Takrat je večino kraja Dole spadalo pod župnijo Zavratac, manjši pa pod župnijo Gore.

⁹ Pavlič: *Zgodovina idrijskega šolstva*, str. 95.

¹⁰ SI_ZAL_IDR/0119, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, uvodna str.

¹¹ SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 1, a. e. 1, Zapisnik sprejemnih izpitov v višje razrede.

Anton Sedej kot dijak na idrijski realki med leti 1904–1910 (avtor fotografije Anton Schmeiler, hrani Simon Rupnik).

s poučevanjem drugih dijakov.¹² Leta 1910 je zaključil VII. razred idrijske realke¹³ in z odliko maturiral.¹⁴

Odločil se je za nadaljevanje študija na Dunaju, ker ga je zanimalo področje gradbeništva, se je vpisal na c. kr. Tehnično visoko šolo, smer gradbeno inženirstvo.¹⁵ Spričevala pričajo o njegovi zavzetosti za študij gradbeništva, ocene so se ves čas gibale med dobro (*gut*) in odlično (*vorzüglich*).¹⁶ O zasebnem življenju na Dunaju lahko veliko razberemo iz ohranjenih pisem, ki jih je pošiljal svojim domačim v Dole in nekdanjim sošolcem z idrijske realke. Med drugim si je dopisoval s člani družine rudniškega inženirja Jaroslava Šotole, s katerimi se je spoprijateljil v dijaških letih. Sedeja je zanimalo, kaj se doma dogaja z nekdanjimi sošolci, na drugi strani pa so bili Šotolovi radovedni, kakšno je življenje v prestolnici monarhije. Kako težavna je včasih mladost, lahko beremo v njegovih zapisih ob koncu poletja 1912:

»No, iz zopet sem jo izkupil!

Bilo je v soboto, 24. avgusta t. l. S profesorjem Baeblerjem¹⁷ sva bila na Vrhu pri sv. Treh Kraljih, od koder sem poslal Miri razglednico s tole vsebino:

„Draga punčka! Šele zdaj Ti vračam razglednico, poslano mi iz Škofje Loke. Lepa hvala. Premnogo pozdravov! Sedej.“

In danes pridem v Idrijo, pa sem jih bil kmalu izkupil. Gospa Šotolova¹⁸ mi je povedala, da je

¹² SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, uvodna str.

¹³ SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 4, a. e. 10, Glavni katalog VII. razreda, 1909–1910; SI_PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, uvodna stran.

¹⁴ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol. Gradivo je še neurejeno, obsega pa le eno arhivsko škatlo, zato na tem mestu ne navajam posameznih dokumentov.

¹⁵ Šola je bila pod tem imenom (*Technische Hochschule Wien*) imenovana med leti 1872–1975, ko se je preimenovala v Tehnično univerzo na Dunaju (*Technische Universität Wien*), kakor se imenuje še danes. Sedej je na tej izobraževalni ustanovi obiskoval Šolo za gradbeno inženirstvo (*Bauingenieurschule*): https://de.wikipedia.org/wiki/Technische_Universit%C3%A4t_Wien (dostop 19. 6. 2020).

¹⁶ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

¹⁷ Baltazar Baebler, profesor (1905–1917) in ravnatelj (1917–1919) na idrijski realki. Njegov sin je bil znameniti idrijski rojak Aleš Bebler (1907–1981). V: Kavčič: *Prva slovenska realka*, str. 132.

¹⁸ Karlina Šotola je bila žena rudniškega inženirja Jaroslava Šotole, s katerim sta imela štiri otroke: Jaroslava, Miro, Boženo in Emila (Milana) Franca Talerja, ki je bil

Mira silno huda name, da se druge gospodične norčujejo iz nje, da je zaročena, da se v Idriji vse to povsod izve i.t.d.

In Mira se je tudi pokazala, da je res huda. „Pa še punčka mi zapišete,“ je rekla. Gospa: „Pa gospod Baebler je to videl!“

Jaz revež sem se opravičeval napram gospe, opravičeval pri gospodični Miri, katera pa ni pokazala, da bi mi odpustila. Govoril sem ž njo zelo malo, ker je navadno le v stran gledala, kolikor je bila v moji družbi; z Boženo pa ta dan nisem govoril skoraj nič. Z gospodom celo nič, še videl ga nisem, bil pa je doma, najbrž seveda jezen na tega „paura“.

Iz tega sem pač razvidel, da se me Mira sramuje. Seveda, čimbolj se me sramuje, temvečja je razžalitev. In ker sem jo s tem skoro neodpustljivo razžalil, iz tega sklepam, da smatra ona tudi to razžalitev za neodpustljivo.

Sklenil sem, da ne prestopim praga Šotolove hiše, dokler ne absolviram tehnike, ali če Bog da, dokler ne napravim doktorata na tehniki. To pa ne zaradi tega, da bi živel ž njimi v kakem neprijateljstvu, ne, temveč živeti hočem ž njimi v prijateljstvu.

To hočem narediti zaradi tega, da ne bo mogel kdo Miri očitati, da ima morda kaj z menoj in da ji ne bom pod kako pretvezo kaj škodoval na dobrem imenu.

S tisto razglednico pač nisem hotel drugega doseči, kakor to, kaj bo ona rekla na to, ko sem ji zdaj prvokrat kot gospodični rekla „Ti“. Seveda sem mislil, da bo to sprejela kot nedolžno šalo.

26. avgusta 1912 je bil minister Trnka¹⁹ z Rysom v Idriji. Ministru je Mira dala šopek in odslej se najbrže ne bo dalo več tako po domače govoriti ž njo ...

Bomo videli, kakšen bo položaj čez kaka tri leta!»²⁰

Aprila leta 1914 je bil Sedej še vedno na Dunaju, ko je ravno uspešno preстал izpit iz predmeta Matematika II.²¹ Le dva meseca pozneje je prišlo v Sarajevu do atentata na avstro-ogrškega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo ženo Sofijo. Julijska mobilizacija in avstro-ogrška vojna napoved Kraljevini Srbiji sta za več let prekinili Sedejev študij na Tehniki. Mobiliziran je bil v avstrijsko vojsko, dodelili so ga k Rdečemu križu v Gorico, kjer je vodil evidenco bolnikov.²² V zbirki fotografij, ki jih hranijo na Sedejevi domačiji v Dolah, obstaja tudi fotografija Antona Sedeja v vojaškem plašču in s trakom rdečega križa na levi roki, kar dokazuje, da ni sodeloval v neposrednih spopadih, ampak je deloval v zaledju kot bolničar.²³ Po italijanskem prestopu v tabor antantnih sil in italijanski vojni napovedi 24. maja 1915 so enoto Rdečega križa iz ogrožene Gorice premestili v Ljubljano, vendar je Sedej v prestolnici dežele Kranjske ostal samo nekaj tednov, saj je bil dodeljen bolnišnici Rdečega križa v Kočevju, kjer je opravljal dolžnosti glavnega računovodje.²⁴ V letu 1917 je bil premeščen k tehničnim četam in tam ostal do konca vojne, ko je ponovno nevarno zbolel. Sam navaja, da je obolel za »špansko grižo« (tj. špansko gripo) in da je ozdravel šele po štirih mesecih zdravljenja.²⁵ Dokument z dne 25. septembra 1918, ki je bil

Karlinin sin iz prvega zakona. Z Milanom je Sedej živel na Dunaju, kjer sta skupaj študirala: www.myheritage.si (dostop: 7. 2. 2020).

¹⁹ Dr. Ottokar von Trnka je bil tedanji minister za javna dela. Gospod Rys je bil član njegovega spremstva. V: *Slovenec* 45, št. 183, 12. 8. 1912, str. 4.

²⁰ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

²¹ Prav tam.

²² SL_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, uvodna str. V končni sodbi procesa je zapisano, da je bil Sedej med prvo svetovno vojno črnovojnik, tj. pripadnik enot, ki so bile sestavljene iz premladih ali prestarih fantov ter mož in ki so opravljali različne naloge v zaledju. SL_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Sodba, uvodna str.

²³ Zbirka starih razglednic in fotografij, zbirko hrani Simon Rupnik.

²⁴ SL_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, uvodna str.

²⁵ Prav tam, str. 2.

Pogrebni sprevod proti cerkvi sv. Urha v Zavrtaču. Podoben motiv večkrat srečamo na fotografijah Antona Sedeja. Danes na mestu zgradbe na levi, kjer je bila včasih mlekarina, stoji gasilski dom Prostovoljnega gasilskega društva Zavrtaec (avtor fotografije Anton Sedej, hrani Simon Rupnik).

izdan pri vojaškem poveljstvu v Kočevju, to potrjuje, saj Antona Sedeja označuje kot nesposobnega za vojaško službo (*»Zum Waffendienste nicht geeignet.«*).²⁶

Čeprav se je velika vojna končala novembra 1918, je Sedej kljub ozdravitvi ostal v bolnišnici v Kočevju vse do aprila 1920, med tem pa je bil zaposlen s poučevanjem francoščine.²⁷ Kje oziroma koga je poučeval, za enkrat še ni znano. Sam je na zaslišanju julija 1949 povedal, da se je aprila 1920 vrnil domov, v naslednjem letu pa na Dunaju končal svoj zadnji »študij«.²⁸ Ta podatek je sicer nasproten podatku iz evidence *Registra prebivalstva* (občine Dole) iz leta 1924, ko je Anton Sedej še vedno naveden kot študent tehnike (*»stud. tehn.«*),²⁹ vendar se je pozneje pred njegovim imenom praviloma pojavljala kratica ing.

Njegova prva zaposlitev je bilo dvomesečno delo pri gradnji hidrocentrale na Tirolskem.³⁰ Take vrste začasnih zaposlitev so bile stalnica v življenju Antona Sedeja. Redno zaposlitev je dobil šele po drugi svetovni vojni, ko je leta 1947 prevzel vodenje podjetja Zidgrad Idrija, pa še tam je ostal le dve leti, ker so ga tedanje oblasti kmalu aretirale. Iz Tirolske se je podal na potovanje po Avstriji in delu Švice ter se leta 1922 vrnil domov v Dole.³¹ Naslednji dve desetletji je bival doma in risal gradbene načrte za razne »tvrdke«, ki so obnavljale v vojni porušene kraje Primorske. Ob tem je pomagal pri delu na kmetiji. Njegov oče Anton Sedej je umrl leta 1932, mama je umrla že leta 1912. Pri italijanskem popisu prebivalstva iz

²⁶ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Doi. Tudi sicer je imei Anton Sedej veliko zdravstvenih težav vse življenje, v zadnjem letniku na idrijski realki je bil denimo oproščen obiskovanja teiovadbe (SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 4, a. e. 10, Glavni katalog VII. razreda, 1909–1910).

²⁷ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 2.

²⁸ Prav tam.

²⁹ SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 43, Register prebivalstva.

³⁰ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 2. Zapisnikar zaslišanja je zapisal, da je Sedej sodeloval pri gradnji hidrocentrale v »Dolas na Tirolskem«, vendar avtor iz spletnega vira https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_%C3%B6sterreichischer_Kraftwerke (dne 10. 7. 2020) ni mogel ugotoviti, za katero hidrocentralo je šlo. Morda je zapisnikar narobe razumel izgovorjeno tuje ime kraja, lahko pa je šlo za manj pomembno hidrocentralo, saj je Sedej tam delal samo dva meseca.

³¹ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 2.

leta 1936³² je kot glava družine že naveden Matjevž Rupnik (iz Novega sveta pri Hotedršici), ki se je poročil z mlajšo sestro Antona Sedeja Terezijo Sedej (1899–1970)³³ in na kmetijo prinesel priimek Rupnik, četudi se tudi danes domačiji še vedno pravi »pri Sedeju«.

Število portretov, ki jih najdemo na prevzetih steklenih ploščah, kaže na to, da si je vsaj del dohodka Anton Sedej moral prislužiti s fotografiranjem. V stari hiši je imel posebej za ta namen opremljen mini atelje, kjer so portreti nastajali. Kot visoko izobražena oseba je morda opravljal tudi kakšne upravne zadolžitve v občini Dole, dokler ni bila ta priključena občini Idrija ob italijanski komasaciji manjših občin leta 1928. Njegov podpis uradnega popisovalca (*L'Ufficiale di censimento*) najdemo tako pri (italijanskem) popisu prebivalstva iz leta 1931 kot tudi iz leta 1936.³⁴

Na domači kmetiji je vodil izgradnjo sodobnega hleva, potem ko je stari izginil v požaru leta 1916. 17. avgusta tega leta je zgorelo več poslopij Sedejeve kmetije, ogenj pa se je od tam razširil tudi na čez cesto ležečo sosedovo kmetijo »pri Troutu«.³⁵ V zvezi z gradnjo hleva je treba omeniti še eno njegovo lastnost: vse, kar je počel ali je imel namen početi, je zapisoval na lističe ali hrbtne strani (zanj nepomembnih) dokumentov, ki predstavljajo odlične informacije za raziskovalca zgodovine; če bi danes izbirali njegov vzdevek, bi bil »Listkar« nedvomno najprimernejši. Prav po zaslugi ohranjenih listkov (in malo večjih listov oziroma dokumentov) izvemo marsikateri podatek iz vsakdanjega življenja. Tako je ob gradnji novega hleva zapisal kratko notico:

»Kolavdacija hleva je bila dne 28. novembra 1942. Geometer Pangrazi iz Rima, en tenete gozdne milice iz Gorice in 6 stražnikov gozdne milice iz Idrije.«³⁶

Dva dni kasneje je dodal še en listek z zabeležko:

Gradnja kozolca na kmetiji pri Mraku (danes Dole 25). Anton Sedej je sicer pri sovaščanih večkrat vodil gradbena dela, pri tej gradnji pa je objekt zgolj fotografiral (avtor fotografije Anton Sedej, hrani Simon Rupnik).

³² SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, Popis prebivalstva iz leta 1936, Dole 9.

³³ Podatek je bil pridobljen z družinskega groba Rupnikovih (Sedejevih) na pokopališču v Zavrtaču.

³⁴ SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, Popis prebivalstva iz leta 1931 in 1936.

³⁵ O požaru je poročal časopis *Slovenec*, ki je gospodarja kmetije pri Troutu napačno poimenoval *Bejc* namesto pravilno *Rejc*. Prav tako se požar ni dogodil v (sosednjem) Jeličnem Vrhu, ampak v Dojah. V: *Slovenec* 44, št. 190, 21. 8. 1916, str. 4; i. 44, št. 191, 22. 8. 1916, str. 3.

³⁶ *Kolavdacija* navadno pomeni strokovni pregled opravljenega dela, zlasti v gradbeništvu. *Tenente* je vojaški čin v italijanski vojski, ki ustreza činu poročnika. V: DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Doi.

»Dne 30. novembra 1942 je zavraški g. župnik Janez Miklavčič blagoslovil naš novi hlev v navzočnosti domačih in šolskih otrok.«³⁷

Anton Sedej je izdelal tudi načrte za novo šolo, ki so jo zgradili na mestu stare kašče pri Sedeju. V spodnjem prostoru je delovala mlekarina, zgoraj pa je imela v letih 1942–1971 svoje prostore Osnovna šola Dole. Med drugo svetovno vojno je po daljši prekinitvi pouka na šoli Anton Sedej sam začel s poučevanjem otrok (43 učencev v petih razredih), in sicer od avgusta 1944 do junija 1945, za kar pa ni prejel nobenega plačila, kakor je pozneje sam zabeležil.³⁸

Med drugo svetovno vojno se je lotil pisanja knjige »gradbene stroke za ljudstvo«, ki jo je tudi dokončal in uporabljal na svojih predavanjih, ni pa znano, ali je knjiga tudi izšla ali je ostala v rokopisu, saj nimamo ohranjenega nobenega izvoda.³⁹ Poleg pisanja in poučevanja otrok ga je še naprej zaposlovalo delo na domači kmetiji, četudi sta kmetijo že od srede tridesetih let dejansko vodila njegova sestra Terezija in svak Matevž Rupnik.

Povojna usoda

Po koncu druge svetovne vojne ga je leta 1947 Izvršni svet Okrajnega ljudskega odbora Idrija – Cerkno imenoval za prvega direktorja novoustanovljenega podjetja Zidgrad,⁴⁰ ki še danes predstavlja osrednje gradbeno podjetje na Idrijskem in širše. Delo je prevzel v svojem 60. letu starosti, poleg vloge upravnika je opravljal tudi delo tehničnega inženirja.⁴¹ S tem namenom si je tudi poiskal stanovanje v Idriji v Rožni ulici št. 16.⁴²

Na tem mestu pa je ostal le dve leti, saj so ga 2. julija 1949 aretirale tedanje oblasti. Priprt in odveden je bil v zapor na idrijskem gradu,⁴³ kjer je preživel mesec dni, dokler ga niso premestili v zapor Uprave državne varnosti (UDV) v Postojni, kjer je čakal na sodni proces.

Postopek proti Antonu Sedeju ni bil samostojen proces, ampak sta bila na njem poleg njega soobtožena še tedanji idrijski dekan Janko Žagar in veleposestnik (»kulak«) Ivan Leskovec. Janko Žagar, doma s Postojnskega, je kot kaplan prišel v idrijsko župnijo že leta 1922, bil po štirih letih premeščen v župnijo Ledine, junija 1944 pa bil imenovan za idrijskega dekana.⁴⁴ Z Antonom Sedejem se je seznanil sredi dvajsetih let, podrobneje pa leta 1937, ko je slednji izdelal načrt in vodil dela za novo pokopališče v Ledinah. Od takrat naprej sta ohranjala redne prijateljske stike.⁴⁵ Ivan Leskovec je bil rojen v sosednjem Jeličnem Vrhu, lastnik velikega posestva, oče sedmih otrok in oseba z velikim vplivom med sovaščani.⁴⁶ Janko Žagar je bil v priporu že od marca 1949, medtem ko je bil Le-

³⁷ Prav tam.

³⁸ SI_ZAL_IDR/0178, Osnovna šola Dole, t. e. 1, a. e. 2, Šolska kronika, str. 5; DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

³⁹ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 2. Očitno je šlo za knjigo v dve delih, saj omenja: »... Pri teh dveh knjigah sem se zamudil ...«.

⁴⁰ Višer: *Zidgrad: spreminjali smo podobo Idrije in sosednjih krajev*, str. 11.

⁴¹ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 2.

⁴² DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

⁴³ O bivanju na gradu pomenljivo zapiše: »Po aretaciji sem bil mesec dni zaprt v idrijskem gradu, deloma v pralnici, deloma v temnici pod stopnicami v severovzhodnem stolpu. Razen štirih dni, ko sem risal načrte za razširitev grajskih zaporov.« V: DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

⁴⁴ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja dekana Janka Žagarja, sestavljen dne 8. julija 1949, str. 2.

⁴⁵ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 6.

⁴⁶ SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, Popis prebivalstva iz leta 1931, Jelični Vrh 18; SI_PANG 974,

skovec aretiran sredi junija. Sodni proces do sedaj še ni bil predmet poglobljene analize, ker obenem ni osrednja tema pričujočega članka, ga na tem mestu prikazujemo samo z vidika posledic, ki ga je imel za življenje Antona Sedeja.⁴⁷

Obtožnica je Sedeja bremenila več kaznivih dejanj, storjenih med vojno (točka A) in tudi po osvoboditvi leta 1945 (točka B). Pod točko A so bila navedena dejanja, ki naj bi jih Sedej izvedel od pomladi leta 1942 naprej, ko se je »... vključil v delovanje okupatorjevih pomagačev v namenu ovirati NOV s končnim ciljem njega likvidacije in zmago reakcionarnih sil ...« Tožilstvo mu je očitalo povezovanje z »znanima izdajalcema« dr. Jankom Kraljem⁴⁸ in Leopoldom Kemperlom,⁴⁹ prenašanje sovražne literature (letakov) in razdeljevanje le-te med prebivalstvom, sestavljanje seznama sodelavcev in podpornikov Osvobo-

Sodni proces 30. avgusta 1949 na Okrožnem sodišču Postojna v Idriji. Obtoženi so bili (od leve proti desni): idrijski dekan Janko Žagar, posestnik Ivan Leskovec in inženir Anton Sedej (fototeka Mestnega muzeja Idrija, F_1404 b).

Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja Ivana Leskovca, sestavljen dne 16. junija 1949, uvodna str.; Ivan Leskovec vpliv na sovaščane izpričuje sam (Prav tam, str. 12), potrjuje ga tudi Anton Sedej pri svojem zaslišanju. SI PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 20.

⁴⁷ Sodni spis, ki ga hranijo v Pokrajinskem arhivu Nova Gorica, je precej obsežen, saj vsebuje več kot 300 strani različnih dokumentov, ki zadevajo proces in obdobje prestajanja kazni vseh treh obsojencev. Proces je bil sicer neposredno povezan z rušenjem župnijske cerkve sv. Barbare, ki je bila leta 1945 poškodovana ob zavezniškem raketiranju, po vojni pa nova oblast ni dovoili njene obnove, ampak so jo morali župljani leta 1951 sami porušiti.

⁴⁸ Dr. Janko Kralj (1898–1944), primorski pravnik, publicist, urednik in politik. Na drugem tržaškem procesu (1941) je organiziral obrambo obtožencev. Med drugo svetovno se je opredelil proti komunizmu, po kapitulaciji Italije pa se je iz Gorice preselil v Rim. V: Slovenska biografija (spletni vir): <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi300702/> (dostop: 14. 7. 2020).

⁴⁹ Leopold Kemperle (1886–1950), časnikar in urednik, po drugi svetovni vojni je leta 1947 v Gorici ustanovil Slovensko demokratsko zvezo in bil njen predsednik do svoje smrti. V: Primorci.si (spletni vir): <http://www.primorci.si/osebe/kemperle-leopold/656/> (dostop 14. 7. 2020).

dilne fronte, zbiranje podatkov o gibanju aktivistov NOV in partizanskih enot ter posredovanje podatkov v Gorico (dr. Kralju) oziroma na Vrh Svetih Treh Kraljev (četniškemu štabu). Nadalje je bil Sedej obtožen, da je po kapitulaciji Italije skupaj z Žagarjem načrtoval ustanovitev domobranske postojanke v Ledinah, ki bi bila povezana z že obstoječo postojanko v Rovtah. Pod točko B pa je tožilstvo Sedeja dolžilo prikrivanja informacij o »vojnih zločincih«, ki so se po koncu vojne skrivali pred oblastjo.

30. avgusta 1949 je bil na okrožnem sodišču Postojna v Idriji obsojen na 14 let in dva meseca zaporne kazni s prisilnim delom, zapiembo premoženja in z odvzemom državljskih pravic za dobo treh let.⁵⁰ Vso osebno lastnino, ki jo je imel v stanovanju v Rožni ulici št. 16 v Idriji, mu je najprej preiskala UDV – Idrija, po obsodbi konec avgusta pa tudi zaplenjena.⁵¹

Zaporno kazen je prestajal v Centralnih zaporih UDV v Ljubljani, kjer je novembra 1949 začel delati v tehničnem biroju Minota. Ukvarjal se je z izdelavo statičnih izračunov in risanjem načrtov železobetonskih konstrukcij, pozneje tudi pri podjetju Krim, ki je imelo na Žalah svoj tehnični biro. Vseskozi so Antona Sedeja spremljale zdravstvene težave, povezane z njegovim revmatizmom, ki ga je dobil v zaporu na idrijskem gradu. V maju 1952 se mu je pripetila še delovna nezgoda, pri čemer sta bili poškodovani obe očesi, zato je moral prestati več očesnih operacij. Tako je več mesecev zaporne kazni preživel v bolnišnicah, zdravstveno stanje pa je bilo tudi glavni razlog, da so na koncu ugodili več prošnjam za pomilostitev. Od 14 let in dveh mesecev je tako v zaporu preživel štiri leta in dva meseca, 2. septembra 1953 je bil izpuščen iz Kazensko popoljševalnega doma v Mariboru.⁵²

Po prihodu iz zapora je nekaj časa preživel na domačiji pri Sedeju, delal je še v Ajdovščini, nazadnje pa se je nastanil v Tolminu, kjer je leta 1959 tudi umrl. Pokopan je v družinskem grobu na pokopališču cerkve sv. Urha v Zavrtaču.⁵³

Anton Sedej kot fotograf

Kdaj se je začel Anton Sedej ukvarjati s fotografijo, zaenkrat še ni povsem jasno. Da bi ugotovili ta podatek, bi bila potrebna temeljita analiza vseh njegovih fotografij, tj. tistih, ki jih hranijo na domačiji pri Sedeju kot tudi tistih, ki jih je prevzel Mestni muzej Idrija v novembru 2018. Po trenutni oceni se je moral začeti zanimati za fotografijo že v času dijaških let na idrijski realki oziroma kot študent na Dunaju, tj. na prehodu iz prvega v drugo desetletje 20. stoletja. Iz življenjepisnih podatkov sodnega spisa procesa iz leta 1949 ni moč nikjer zaslediti, da bi se Anton Sedej ukvarjal s fotografijo, pa najsi je šlo za ljubiteljsko ali poklicno fotografiranje. Šele sezname zaplenjenih predmetov,⁵⁴ ki jih hrani Mestni muzej Idrija, nam razkrijejo, da je Sedej posedoval fotografsko opremo. Na seznamih tako med drugim najdemo:

- ⊗ fotografsko knjigo,
- ⊗ knjigo Osnovne fotografije,

⁵⁰ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Sodba, str. 6.

⁵¹ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol. Zapisnik komisije, ki je ocenila vrednost premoženja, je datiran s 7. 12. 1949.

⁵² O zdravstvenem stanju in prestajanju zaporne kazni gl.: DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

⁵³ Rupnik: *Zgodovina Sedejeve domačije*. V: *Oglar* 37 (2019), dec., str. 31.

⁵⁴ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Dol. V zapuščini najdemo več seznamov zaplenjenih dokumentov. Cenilna komisija Okrajnega sodišča v Idriji je popis in cenitev opravila dne 7. 12. 1949 v navzočnosti Terezije Rupnik, sestre Antona Sedeja, dokument je nastal na pisalni stroj in je slabo ohranjen. Pozneje je bil napravljen prepis taistega dokumenta na roke, ki je dobro ohranjen. Poleg tega je ohranjen (delno poškodovan) seznam (rokopis), ki ga je – sodeč po pisavi – napravil Sedej sam po spominu, ko je bil zaprt.

- ⊗ 3-krat slepo steklo dimenzij 18 cm x 24 cm,
- ⊗ posodo za razvijanje fotografskih plošč,
- ⊗ 14-krat okvirje za fotoplošče,
- ⊗ fotoaparata,
- ⊗ 6 kompletov malih filmov, 24 plošč in 4 škatle filmov brez vrednosti, ker so bili že prej odprti,
- ⊗ 1 kaseto za slikanje na magnezije,
- ⊗ 1 komplet za kopiranje slik na soncu,
- ⊗ 1 usnjeno torbico za fotoaparata.

Očitno so bile Sedeju zaplenjene vse stvari iz stanovanja na Rožni ulici 16 v Idriji, ne pa tudi lastnina, ki jo je imel na svoji domačiji v Dolah. Tako je Mestni muzej Idrija v letu 2018 na leseni stelaži podstrešja Sedejeve stare hiše lahko našel nekatere dele fotografske opreme skupaj s fotografijami na steklenih ploščah in na filmu.

Anton Sedej je uporabljal tehniko fotografiranja na steklo, delno pa je fotografiral tudi na film, kot kažejo ohranjeni filmski negativi. Prva zbirka ohranjenih fotografij, ki jo hranijo na Sedejevi domačiji, obsega gradivo v treh manjših kovinskih škatlah in ne vsebuje steklenih plošč. Fotografije in razglednice so povsem pomešane med sabo, dodanih je tudi nekaj fotografij, ki so iz časa po smrti Antona Sedeja, torej po letu 1959. Težava teh fotografij oziroma starih razglednic je, da so le redke označene s kakršnimi koli oznakami ali pripisi, ki bi pojasnjevali vsebino fotografije oziroma razglednice ali njihov čas nastanka. Za fotografije, ki so bile posnete na Sedejevi domačiji oziroma v bližnji okolici, se da ugotoviti, kaj predstavljajo, težje je pri fotografijah, ki jih je Anton Sedej posnel izven svojega kraja oziroma na potovanjih. Preseneča dejstvo, da fotografije v večini primerov niso opremljene z opisi, ko pa je bil njihov avtor vendarle natančen, sistematičen in vesten človek. Tudi razglednice so velikokrat povsem prazne, iz česar lahko sklepamo, da jih je Sedej kupil za spomin na svojih potovanjih. Želja avtorja prispevka in Sedejevih, ki omenjeno zbirko posedujejo, je, da se fotografije in razglednice uredijo in primerno tehnično opremijo. Izhodišče za urejanje bosta predstavljala prav ta prispevek in nadaljnje raziskovanje življenja Antona Sedeja, saj bo na ta način pojasnjena marsikatera fotografija.

Drugo zbirko, ki jo danes najdemo v Mestnem muzeju Idrija, tvorijo steklene plošče in negativi na filmih. Zbirka trenutno ni dostopna za raziskovalce, saj čaka na postopke urejanja, kar obsega podrobno čiščenje, popisovanje in digitalizacijo. Celotna zbirka je bila sicer na grobo očiščena že konec leta 2018, izdelan je bil prvi, sumarni popis. Kot že zapisano, steklene plošče najdemo v majhnih kartonastih škatlicah,⁵⁵ v vsaki je ena do 20 plošč. Nekatere škatlice namesto steklenih plošč vsebujejo negative na filmu. V primerjavi s prvo zbirko tukaj pridemo na sled Sedejevi natančnosti. Vse škatlice so namreč na robu opremljene z naslovom, ki razkriva vsebino fotografij. Spodnja tabela prikazuje popis vseh škatlic po naslovu in številu steklenih plošč oziroma negativov na filmu (gl. *Tabelo 1*).

Največkrat so zapisana imena krajev, pri čemer je razumljivo, da prevladuje napis domačega kraja *Dole*. Škatlic s tem naslovom je kar 27, kar predstavlja skoraj četrtino vseh škatlic. Večino drugih (32 škatlic) predstavljajo bližnji kraji: *Gore, Idrija, Logatec, Vojsko, Zavratac, Ledine, Godovič, Trate, Rovte, Jelični Vrh, Vrsnik, Spodnja Idrija, Veharše, Žiri, Črni Vrh in Medvedje Brdo*. 14 škatlic z vsebino *Kočevje, Novo mesto in okolica* ter *Bela krajina* se najverjetneje nanaša na obdobje prve svetovne vojne, saj je bila Sedejeva enota stacionirana v Kočevju, z gotovostjo bomo lahko to trdili šele po ureditvi celotne zbirke. Dunaj

⁵⁵ Gre za majhne kartonaste škatlice, ki so bile embalaža ob vsakem nakupu novih steklenih plošč.

Tabela 1: Preglednica steklenih plošč in negativov na filmu Antona Sedeja, ki jih hrani Mestni muzej Idrija.

Naslov škatlice (št. škatlic)	Št. steklenih plošč	Št. negativov na filmu
Dole (27)	321	78
Dunaj (3)	18	/
Kočevje (12)	114	19
Idrija (6)	47	36
Logatec (1)	5	/
Vojsko (1)	3	/
Zavratac (6)	74	14
Ledine (z okolico) (4)	46	14
Bela krajina (1)	11	/
Gorica (2)	18	/
Godovič (1)	12	2
Novo mesto in okolica (1)	5	14
Trate (1)	7	6
Svete Višarje (1)	5	26
Gore (4)	38	14
Rovte (1)	4	5
Sveta Gora (1)	2	5
Vipavsko (1)	3	6
Jelični Vrh (2)	27	4
Blegoš in Poljanska dolina (1)	10	7
Vrsnik (1)	8	12
Spodnja Idrija (1)	3	1
Miren (1)	10	9
Veharše (1)	7	5
Črni Vrh (1)	10	11
Medvedje Brdo (1)	12	2
Domači (12)	115	26
Tilka Pivk (1)	6	19
Mil. (3)	38	6
Prijateljstvo (4)	44	8
Brez oznake (10)	96	5
Lesen zaboj (mali)	150	/
Lesen zaboj (veliki)	275	/
Skupaj: škatlice (113) + zaboji (2)	1544	354

(3 škatlice) verjetno predstavljajo obdobje Sedejevih študijskih let. Štiri škatlice z naslovom *Gorica*, *Vipavsko* in *Miren* se nanašajo na Sedejeve pogoste obiske v krajih Vipavske doline, predvsem v Gorici, kjer se je velikokrat mudil zaradi delovnih obveznosti.⁵⁶ *Svete Višarje* (danes v Italiji) in *Sveta Gora* (nad Gorico) sta stara romarska kraja, ki ju je Sedej kot veren kristjan⁵⁷ gotovo obiskal na svojih izletih, kakor tudi Blegoš, ki gospodari nad Poljansko dolino in je priljubljena izletniška točka za pohodnike.

Kar 12 škatlic nosi naslov *Domači*, ki se nanašajo na člane širše Sedejeve

⁵⁶ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949, str. 2.

⁵⁷ Iz zapisnika zaslišanja je razvidno, da se je redno udeleževal nedeljskih maš in da je tudi sicer imel dobra poznanstva in pristne odnose z duhovniki idrijske dekanije. V: SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49, Zapisnik zaslišanja ing. Sedej Antona, sestavljen dne 4. julija 1949.

rodbine. Škatlica z naslovom *Tilka Pivk* izstopa med drugimi, saj je edina, ki je poimenovana po osebnem imenu. Tilka Pivk (1904–1936) je izvirala iz Idrije, po poklicu je bila učiteljica in je poučevala na več šolah na Kranjskem, med drugim na začetku dvajsetih let tudi v Zavrtaču. Tam se je morala seznaniti s Sedejem, trenutno pa še ni jasno, kakšen je bil njun odnos. Namreč, ob obisku Muzeja na Sedejevi domačiji v letu 2018 je bila na podstrešju (poleg sobe Antona Sedeja) opazena nagrobna plošča Tilke Pivk. Slednja je umrla pri 31 letih v letalski nesreči, ki se je zgodila 15. julija 1936 pri Bizoviku pri Ljubljani.⁵⁸

Posebej zanimive so tri škatlice z oznako *Mil.*, kar označuje fotografije z vojaško vsebino. Le streljaj daleč od Sedejeve kmetije je namreč med obema vojnama stala italijanska obmejna postojanka finančne straže (danes na lokaciji hiše Dole 26), tako da so se »financarji«, kakor so italijanskim vojakom pravili domačini, večkrat znašli na Sedejevih fotografijah, pa najsi je šlo za portrete ali skupinske slike. Na koncu je 10 škatlic, ki nimajo naslova, nekatere vsebujejo fotografije, ki si vsebinsko niso sorodne.

Pri prvem čiščenju gradiva so se na steklenih ploščah odkrile nenavadne, celo skrivnostne poškodbe, ki odpirajo več vprašanj. Steklene plošče, ki niso bile spravljene v škatlicah, ampak v dveh podolgovatih lesenih zabojih, so domala vse poškodovane do te mere, da so osebe na njih neprepoznavne. Nekdo je z ostrim predmetom spraskal podobe portretirancev. Da bi to storili otroci med igro na podstrešju, je malo verjetno, saj je očitno, da je to storil nekdo sistematično in natančno, manjkajo namreč praviloma samo obrazi. Morda je to povezano s povojno usodo Antona Sedeja? Če bi bila dva zaboja steklenih plošč lahko na kakršen koli način obremenilna za Antona Sedeja, mar ne bi bilo lažje, če bi jih odnesel v gozd in jih tam razbil ali zakopal, kot pa da jih je spraskal? Obstaja tudi možnost, da je to storil sam fotograf, v razočaranju nad svojo neprijazno povojno usodo. Morda se odgovor skriva na še enem listku, kjer je Anton Sedej zapisoval svoja razmišljanja in opazanja:

»Pri fotografiranju se zavedaj, da je lahko fotografija več kot pisan dokument. Zato ne delaj slik, ki bi te v kakšnem oziru obtoževale ...«⁵⁹

Grabljači in grabljice po opravljenem delu ali med počitkom. Spravilo krme je še stoletje nazaj zahtevalo angažiranje mnogih pridnih kmečkih rok (na fotografiji je kar 18 oseb), danes lahko s pomočjo kmetijske mehanizacije isto delo opravita dve ali tri osebe (avtor fotografije Anton Sedej, hrani Simon Rupnik).

⁵⁸ O nesreči so množično poročali tedanji časopisi. V: *Slovenec* 64, št. 160 a, 16. 7. 1936, naslovna str.; 162 a, 18. 7. 1936, str. 3; V: *Slovenski dom* 1, št. 159, 15. 7. 1936, naslovna str.; št. 160, 16. 7. 1936, str. 1–2, 4.

⁵⁹ DZ MMI, zapuščina Antona Sedeja iz Doi.

Pomen fotografske zapuščine Antona Sedeja

Prevzeto fotografsko gradivo v Mestnem muzeju Idrija se bo postopoma uredilo po načelih muzejske stroke. Standard urejenega gradiva je danes tudi digitalizacija. Da je to potrebno, potrjuje dejstvo, da gre za staro gradivo (prva polovica 20. stoletja), ko fotografije še niso bile tako pogoste spremljevalke vsakdanjega življenja, kot so dandanes. Večina fotografij še ni bila objavljenih, kar za raziskovalce zgodovine predstavlja bogat in dragocen vir informacij. Tu mislimo tako na raziskovalce, ki se zanimajo za krajevno zgodovino na Idrijskem, kot tudi širše, saj nam je Sedej zapustil veliko fotografij, ki jih je napravil med bivanjem na Dolenjskem, Goriškem, na Dunaju itd. Za posamezne kraje tudi ne poznamo tako starih fotografij, kar gradivu prav tako daje posebno vrednost. Obenem je pomembno, ker gradivo prikazuje veliko prizorov s podeželja (kraje in ljudi pri raznih opravilih), kar niso prevladujoči motivi ohranjenega fotografskega gradiva tistega časa.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

- ☉ SI_PANG/0974, Okrožno sodišče Nova Gorica, fasc. 50, spis K 79/49.

ZAL IDR – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji

- ☉ SI_ZAL_IDR/0102, Občina Doie, t. e. 43, Register prebivalstva; t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- ☉ SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 1, a. e. 1, Zapisnik sprejemnih izpitov v višje razrede.
- ☉ SI_ZAL_IDR/0119, Realka v Idriji, t. e. 4, a. e. 10, Glavni katalog VII. razreda, 1909–1910.
- ☉ SI_ZAL_IDR/0129, Občina Idrija, Popis prebivalstva iz leta 1931, Doie; Jelični Vrh; Popis prebivalstva iz leta 1936, Doie.
- ☉ SI_ZAL_IDR/0178, Osnovna šola Doie, t. e. 1, a. e. 2, Šolska kronika.

DZ MMI – Dokumentarna zbirka Mestnega muzeja Idrija

- ☉ Dokumentarna zbirka Mestnega muzeja Idrija, zapuščina Antona Sedeja iz Dol.

LITERATURA

Hvala, Dejan: *Fotografska zapuščina Antona Sedeja*. V: *Oglar* 37 (2019), dec., str. 33–34.

Kavčič, Janez: *Prva slovenska realka*, Idrija 1901–1926. Idrija: Mestni muzej Idrija, 198, str. 132.

Rupnik, Mateja: *Zgodovina Sedejeve domačije*. V: *Oglar* 37 (2019), dec., str. 30.

Pavlič, Slavica: *Zgodovina idrijskega šolstva*. Idrija: Založba Bogataj, 2004, str. 95.

Višer, Darko (gl. ur): *Zidgrad: spreminjali smo podobo Idrije in sosednjih krajev*. Idrija: Zidgrad, 1997, str. 11.

ČASOPISNI VIRI

Minister za javna dela dr. Trnka v Kamniških alpah. V: *Slovenec* 45, št. 183, 12. 8. 1912, str. 4.

Pogorela sta dne 17. t. m. posestnika Sedej in Bejc pri Jeličevrhu pri Idriji. V: *Slovenec* 44, št. 190, 21. 8. 1916, str. 4;

V Doleh pri Idriji je dne 17. avgusta t. l. nastal ogenj, ki je popolnoma upepelil hiše in gospodarska poslopja dvema posestnikoma. V: *Slovenec* 44, št. 191, 22. 8. 1916, str. 3.

Sedem žrtev letalske nesreče. V: *Slovenec* 64, št. 160 a, 16. 7. 1936

Zadnja pot letalskih žrtev. V: *Slovenec* 64, št. 162 a, 18. 7. 1936.

Krvavo jutro nad Ljubljano. V: *Slovenski dom* 1, št. 159, 15. 7. 1936

Petnajst žrtev kliče po zadoščanju. V: *Slovenski dom* 1, št. 160, 16. 7. 1936.

INTERNETNI VIRI

Tehnična univerza na Dunaju:

https://de.wikipedia.org/wiki/Technische_Universit%C3%A4t_Wien (dostop 18. 6. 2020).

Jaroslava Šotole:

www.myheritage.si (dostop 7. 2. 2020).

Elektrarne v Avstriji:

https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_%C3%B6sterreichischer_Kraftwerke (dostop 10. 7. 2020).

Janko Kraij:

<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi300702/> (dostop 14. 7. 2020).

Leopold Kemperie:

<http://www.primorci.si/osebe/kemperie-leopold/656/> (dostop 14. 7. 2020).

ZBIRKA FOTOGRAFIJ IN RAZGLEDNIC

Zbirka starih fotografij in razglednic, zbirko hrani Simon Rupnik.

SUMMARY

ENGINEER AND AMATEUR PHOTOGRAPHER ANTON SEDEJ FROM DOLE ABOVE IDRIJA

The article deals with the life of Anton Sedej, engineer and amateur photographer from Dole above Idrija. Documents of his life and work have been found recently and have still not been researched in whole. His photographic legacy, which has been found during the demolition of his old house, gives him a special role in local history and wider. A part of this legacy is still kept at his home in Dole. The City museum in Idrija keeps glass plates and film negatives, which were found in the attic in 2018. These finds led to a thorough research of his life. Anton Sedej was born in 1887 in Dole, was often ill and lost most of his siblings in his youth. After primary school, he was among students of the first Slovene secondary school in Idrija. Later, he studied construction in Vienna. As a medical orderly, he served in the First World War. Since most of his photographs originate from the period between both world wars, his love for photography probably already started at that time. His interest in politics began in the Second World War, when he supported the "traditional" side. After the Second World War, there was a lack of professionals in Idrija and Anton Sedej took over the management of the newly established Zidgrad company. In 1949, he was

arrested and, together with dean Janko Žagar and Ivan Leskovec, convicted of collaboration with the occupier. He spent four years in prison, passing his time by drawing construction plans. He was granted amnesty in 1953 and died six years later in Tolmin. He is buried in Zavratac.

Pobiranje krompirja na njivi kmetije pri Sedeju. Svetle lise v spodnjem levem kotu fotografije pričajo, da krompirja niso pobirali sproti, ampak so ga najprej zmetali na manjše kupe, nato pa ga med sortiranjem pobrali v lesene gajbe (avtor fotografije Anton Sedej, hrani Simon Rupnik).

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL ASSOCIATION OF SLOVENIA

Poročilo o delu izvršnega odbora Arhivskega društva Slovenije v mandatnem obdobju 2018–2020

Dne 22. marca 2018 je bil na volilnem zboru članov društva izvoljen izvršni odbor v naslednji sestavi: mag. **Hana Habjan**, predsednica, **Matej Muženič**, podpredsednik, **Jernej Križaj**, tajnik, dr. **Zdenka Bonin**, odgovorna urednica publikacije *Viri*, **Nataša Budna Kodrič**, mag. **Marija Čipić Rehar**, mag. **Nina Gostenčnik**, **Aleš Jambreč**, dr. **Gregor Jenuš**, odgovorni urednik publikacije *Arhivi*, **Vesna Kočevar**, **Lilijana Vidrih Lavrenčič** in dr. **Žiga Zwitter**.

Na rednem zboru članov dne 14. marca 2019 je bila za tajnico društva izvoljena **Tanja Žohar**, ker je Jernej Križaj zaključil svoj drugi mandat tajnika.

Izvršni odbor je imel v svojem mandatnem obdobju deset sej, dvakrat sta bili seji opravljene korespondenčno.

Promocijska dejavnost

Stanovske nagrade in priznanja: Aškerčeva nagrada in Aškerčeva priznanja

V letu 2018 so bili podeljeni Aškerčeva nagrada in dve Aškerčevi priznanji. Za življenjsko delo in izjemen prispevek k ohranjanju slovenske filmske arhivske dediščine je Aškerčevo nagrado prejel **Ivan Nemanič**. Aškerčevi priznanji sta bili podeljeni mag. **Mariji Čipić Rehar** za pripravo kakovostnih pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva in objavo arhivskega gradiva v dveh zvezkih regist listin Nadškofijskega arhiva Ljubljana in dr. **Dejanu Zadravcu** za delo *Ptujski meščani do uničujočega požara leta 1684: biografsko-prosopografski priročnik*.

Slovesna podelitev nagrade in priznanj je potekala 17. oktobra 2018 v Veliki sejni dvorani Mestne hiše v Ljubljani. Na podelitvi, ki je potekala pod častnim pokroviteljstvom predsednika Republike Slovenije Boruta Pahorja, so zbrane nagovorili predsednica društva mag. **Hana Habjan**, podžupan Mestne občine Ljubljana **Aleš Čerin** in državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS **Jan Škoberne**, slavnostni govornik je bil dr. **Branko Šuštar**. Nagrado in priznanji sta podelila predsednik Komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj dr. **Andrej Nared** in predsednica društva. Slovesnost je povezoval dr. **Gregor Jenuš**, s prijetno glasbo pa popestril Trio Dolce. Dobitniki nagrade in priznanj ter vsi drugi nominiranci so bili predstavljeni v posebni publikaciji. Dogodku so bili posvečeni del revije *Arhivi* in objave na spletni strani društva, o dogodku so poročali tudi nekateri mediji.

Promocija dejavnosti društva: prenova spletne strani društva

Na začetku oktobra 2019 je društvo vzpostavilo novo spletno stran s sodobnejšimi vsebinami, modernejšo zasnovo, prilagojeno tudi pametnim telefonom, hkrati pa je za potrebe (neizogibne) mednarodne komunikacije spletna stran po novem dostopna tudi v angleškem jeziku.

Vsebine za spletno stran in prevode v angleščino je pripravila mag.

Hana Habjan, medtem ko je za tehnično postavitve spletne strani poskrbel **Urh Kopitar**. Vsebinsko za podstran publikacije *Arhivi* je pripravil dr. **Gregor Jenuš**, prevod **Alenka Hren**. Na spletni strani so poudarjeni dosežki in razvoj društva vse od ustanovitve leta 1954, obrazložene so dejavnosti in namen društva, navedeni so vsi prejemniki arhivskih stanovskih nagrad, hkrati pa obiskovalce spletne strani le-ta usmerja na spletne strani slovenskih arhivskih institucij in razlaga osnovne termine arhivske stroke. V letu 2019 je spletno stran obiskalo 7.612 obiskovalcev.

Preden je nova spletna stran uradno zaživela, je **Žiga Železnik** opravil za-jem in s tem ohranitev stare spletne strani, hkrati smo trenutno spletno stran uvrstili med pilotske prevzeme v okviru projekta e-ARH.si.

Izobraževalna dejavnost

29. zborovanje Arhivskega društva Slovenije v Mariboru

V Mariboru je 3. in 4. oktobra 2019 potekalo zborovanje Arhivskega društva Slovenije, ki ga je društvo pripravilo v sodelovanju s Pokrajinskim arhivom Maribor. Prvotno temo zborovanja je predlagala mag. **Nina Gostenčnik** na 4. seji izvršnega odbora 18. decembra 2018, ki pa je v teku priprave zborovanja postala ena izmed točk. Naslov zborovanja je bil Vzpostavitev Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva. Na zborovanju je bilo poudarjeno naslednje:

- problematika izdajanja sklepov ustvarjalcem, ki niso neposredni oziroma posredni proračunski uporabniki (tj. pravne osebe javnega prava in zasebnega prava ter fizične osebe, ki so nosilci javnih pooblastil ali izvajalci javnih služb) ter tudi političnim strankam in pravnim osebam, ki so pridobile status delovanja v javnem interesu;
- vrednotenje ustvarjalcev, proračunskih uporabnikov po področjih (uprava, pravosodje, vzgoja in izobraževanje, kultura, javni interes, gospodarstvo), ki zajema vrednotenje ustvarjalca z njegovimi organizacijskimi enotami;
- tematika vrednotenja dokumentarnega gradiva ustvarjalcev arhivskega gradiva, ki so po definiciji ZVDAGA javnopravne osebe;
- izkušnje javnih arhivov in ustvarjalcev arhivskega gradiva z usklajenostjo arhivske zakonodaje s področnimi zakonodajami.

Po pozdravnih nagovorih predsednice društva mag. **Hane Habjan**, državne sekretarke na Ministrstvu za kulturo RS **Petre Culetto** in direktorja Pokrajinskega arhiva Maribor **Ivana Frasa** so v prvem delu zborovanja referenti predstavili vzpostavitev in delovanje Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva ter problematiko vrednotenja ustvarjalcev arhivskega gradiva, s katero se srečujejo pri svojem delu. V popoldanskem delu programa je bila na vrsti razprava, na kateri so gostje iz tujine, dr. **Gernot Peter Obersteiner**, direktor Štajerskega deželne arhiva, mag. **Vladan Vukliš**, predsednik Upravnega odbora Arhivskega društva Bosne in Hercegovine, dr. **Silvija Babić**, predsednica Hrvaškega arhivskega društva, in **Tamás Polgár**, direktor arhiva Šomodske županije pri Madžarskem državnem arhivu, razpravljali o njihovih praksah kategorizacije ustvarjalcev arhivskega gradiva. Razpravo je vodila dr. **Zdenka Semlič Rajh**.

Pozno popoldne oziroma zvečer je bil organiziran ogled Muzeja narodne osvoboditve Maribor. Po obisku muzeja so vrata svojega arhiva odprli tudi zaposleni v Pokrajinskem arhivu Maribor in pripravili manjšo dobrodošlico za udeležence zborovanja.

Program drugega dne se je začel s predstavitvijo dela medarhivskih delovnih skupin v zadnjih dveh letih, zatem pa je potekala okrogla miza o aktualnih vprašanih arhivske stroke.

Vsebine zborovanja je povezovala **Mojca Horvat**, medtem ko je za tehnični del skrbel dr. **Miroslav Novak**, ki je skupaj z **Elizabeto Eržen Podlipnik** vodil delovno predsedstvo pri predstavitvah referentov.

Ob koncu je skupina za sklepe zborovanja, ki so jo sestavljali mag. **Nada Čibej**, mag. **Drago Trpin** in **Katja Zupanič**, oblikovala pet sklepov in dve pobudi, ki so jih udeleženci zborovanja sprejeli. Objavljeni so na spletni strani društva in v reviji Arhivi. Pobudi sta bili naslednji:

Na Ministrstvo za kulturo se naslovi pobuda o ustanovitvi nove medarhivske delovne skupine za področje informatike.

Organizira naj se izobraževanje za delavce v arhivih na temo razumevanja in tolmačenja zakonodaje.

Izvršni odbor se je zavezal in dejavno pristopil k izvršitvi pobud. Na ministrstva za kulturo je bila naslovljena pobuda za ustanovitev medarhivske delovne skupine za področje informatike, ki jo bo arhivski svet predvidoma obravnaval na svoji naslednji seji. Prav tako smo izvedli kolokvij za zaposlene v arhivih na temo razumevanja in tolmačenja zakonodaje.

Kolokvij o razumevanju in izvajanju arhivske zakonodaje

Ob sklepu 29. zborovanja Arhivskega društva Slovenije je bila podana pobuda, da se organizira izobraževanje za delavce v arhivih na temo razumevanja in tolmačenja arhivske zakonodaje. S tem namenom je društvo 5. februarja 2020 v prostorih Ministrstva za kulturo RS organiziralo kolokvij o razumevanju in izvajanju arhivske zakonodaje, kjer so se obravnavale naslednje teme:

- ☉ definicija in register ustvarjalcev javnega arhivskega gradiva,
- ☉ izročanje arhivskega gradiva pristojnemu arhivu,
- ☉ zasebno arhivsko gradivo,
- ☉ uporaba javnega arhivskega gradiva v arhivih.

Pri tem so sodelovali mag. **Nada Čibej**, **Vesna Gotovina** in **Luka Zupanc**.

Visoka udeležba na strani zaposlenih v slovenskih arhivih – kar 80 udeležencev – kaže na nujnost kolokvijev in relevantnost obravnavanih tem. Zaradi obsežnega števila postavljenih vprašanj in obsežnosti tem je izvršni odbor sklenil organizirati cikel kolokvijev z namenom in možnostjo poglobljene obravnave vprašanj. Zaradi nepredvidljivih dogodkov je bil drugi kolokvij, načrtovan za 25. marec, prestavljen na boljše, predvsem pa bolj zdrave čase.

Mednarodna dejavnost

Pomembno nalogo društva predstavljata sodelovanje z arhivskimi društvi sosednjih držav in spremljanje razvoja arhivske stroke v tujini. Arhivska stroka v sosednjih državah se ukvarja z enakimi izzivi kot slovenska. Na obeh straneh se kažejo povsem podobne in primerljive smernice razvoja, zato si tudi v prihodnosti lahko obetamo skupne rešitve. Hkrati se na mednarodnih konferencah srečajo strokovnjaki in raziskovalci s področja arhivistike, ki prihajajo z vsega sveta. Poročila o mednarodni dejavnosti so objavljena v publikaciji Arhivi.

2018

Predsednica ADS mag. **Hana Habjan** se je udeležila Kongresa Združenja madžarskih arhivistov, Pécs (Madžarska), od 9. do 11. julija 2018.

Matej Muženič se je udeležil 31. mednarodnega posvetovanja »Arhivska praksa 2018«, Tuzla (Bosna in Hercegovina), od 26. do 28. septembra 2018.

Aleksandra Pavšič Milost se je udeležila 50. zborovanja hrvaških arhivistov, Osijek (Hrvaška), od 24. do 26. oktobra 2018.

Mag. **Marija Čipič Rehar** in mag. **Hana Habjan** sta se udeležili konference 28. mednarodni arhivski dan, Trst (Italija), 19. in 20. novembra 2018.

2019

Dr. **Matevž Košir** se je udeležil 89. nemškega arhivskega dne, Suhl (Nemčija), od 17. do 20. septembra 2019.

Mag. **Hana Habjan** je kot predsednica društva prisostvovala na 40. avstrijskem arhivskem dnevu, Salzburg (Avstrija), 23. in 24. oktobra 2019.

Mag. **Nina Gostenčnik** se je 23. in 24. oktobra 2019 udeležila 51. posvetovanja Hrvaškega arhivskega društva, Slavonski Brod (Hrvaška).

Matej Muženič pa se je 21. in 22. oktobra 2019 kot podpredsednik društva udeležil 29. mednarodnega arhivskega dne v organizaciji Mednarodnega inštituta arhivskih znanosti Trst–Maribor, ki je namesto v Trstu potekal v Kopru.

Izdajateljska dejavnost

Publikacija Arhivi

Publikacija *Arhivi* je v obeh letih izšla v tradicionalnih dveh številkah (2018: 596 strani; 2019: 438 strani). Poudarimo, da je bila prva številka v letu 2018 posvečena temi zdravstvene in širše socialne zgodovine v povezavi s tovrstnim arhivskim gradivom v slovenskih arhivih (namen je celostna predstavitev zdravstvene dokumentacije kot vsestranskega vira znanstvenih raziskav), idejo za to pa je podala Medarhivska delovna skupina za področje zdravstva in socialnega varstva pod vodstvom **Marije Grabnar**.

Odgovornemu uredniku dr. **Gregorju Jenušu** je uspelo doseči, da je Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS (ARRS) *Archive* v letu 2018 ponovno vključila v kategorizacijo znanstvenih publikacij, kar je velika spodbuda za tiste, ki bi želeli objavljati v reviji.

Publikacija Viri

V letu 2018 je izšla 41. številka *Virov* avtorice **Nataše Budna Kodrič** z naslovom *Korespondenca Josefine in Fidelija Terpinc 1825–1858* (Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 2018, 384 strani). V ta namen je društvo 14. marca 2019 v prostorih Arhiva Republike Slovenije organiziralo javno predstavitev publikacije. *Vire* so predstavile odgovorna urednica zbirke dr. **Zdenka Bonin**, dr. **Katarina Keber** iz ZRC SAZU in avtorica **Nataša Budna Kodrič**.

V letu 2019 je izšla ena, in sicer 42. številka *Virov* avtorice dr. **Aleksandre Gačić** z naslovom *Ko zatonejo sanje romantičnega Jugoslovana – izseljenski dnevnik dr. Bogumila Vošnjaka* (Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 2019, 502 strani).

Prenova pravnih aktov društva

Na temelju prehodnih določb Zakona o nevladnih organizacijah (ZNOrg/Ur. l. RS, št. 21/18) so morala društva in druge pravne osebe, ki imajo status delovanja v javnem interesu, uskladiti svoje ustanovitvene akte in delovanje s pogoji, ki veljajo za podelitev statusa nevladne organizacije v javnem interesu po ZNOrg, in najkasneje do 31. marca 2019 Ministrstvu za kulturo poslati prenovljene ustanovitvene akte. S tem namenom je izvršni odbor društva pripravil nova **Pravila Arhivskega društva Slovenije**, v katera so vključena določila, ki jih določa ZNOrg, določila na temelju Splošne uredbe o varstvu osebnih podatkov (Ur. l. EU 2016/679), dodani so tudi člani v zvezi z izvedbo volitev, kot to določa Zakon o društvih (Ur. l. RS, št. 64/11 – UPB in 21/18 – ZNOrg). Podrobneje opredeljeni oziroma dodani so člani o evidencah društva, premoženju društva in razdelitvi pristojnosti v zvezi z upravljanjem premoženja društva, ki so bili navedeni pri nalogah organov društva. V obdobju med 4. in 11. marcem 2019 je

potekala javna obravnava pravil društva, ki jih je zbor članov sprejel na rednem zboru članov 14. marca 2019.

V skladu s 34. členom Pravil društva častno razsodišče kot organ društva vodi postopke in izreka disciplinske ukrepe v skladu z disciplinskim pravilnikom. Ker društvo do sedaj ni imelo disciplinskega pravilnika, je bila dne 22. maja 2019 imenovana komisija v sestavi mag. **Boštjan Zajšek**, **Bojana Aristovnik**, **Metka Nussdorfer – Vuksanović** in **Nataša Budna Kodrič**, ki je pripravila predlog **Disciplinskega pravilnika Arhivskega društva Slovenije**. Predlog je izvršni odbor na svoji 8. redni seji, dne 17. septembra 2019, sprejel in določil za javno obravnavo, ki je potekala med 21. in 28. februarjem 2020.

Izvršni odbor društva je med februarjem in marcem 2020 v sodelovanju s člani Komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj pripravil predlog **Pravilnika o podeljevanju Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj**. Predlog pravilnika nadomešča in združuje obstoječa pravilnik o podeljevanju in poslovnik komisije v en pravni akt. Predlog pravilnika je bil med 9. in 16. marcem 2020 v javni obravnavi.

Oba predloga, ki sta bila v letu 2020 v javni obravnavi, sta bila na dnevnem redu rednega zbora članov, ki je potekal korespondenčno med 27. in 30. marcem 2020. Vsi pravni akti so bili pred sprejetjem posredovani članom društva za namen javne obravnave.

Prav tako smo z vstopom Splošne uredbe o varstvu osebnih podatkov (Ur. l. EU 2016/679) v veljavo 25. maja 2018 vse člane društva obvestili o načinu obdelave njihovih osebnih podatkov, hkrati pa smo pristopno izjavo uskladili z uredbo.

Reševanje odprtih strokovnih vprašanj

Javna razprava o določanju in načinu oblikovanja cen reprodukcij arhivskega gradiva ter njegove uporabe v slovenskih javnih arhivih

Med naloge društva spadata tudi reševanje odprtih strokovnih vprašanj in izvajanje raziskovalne dejavnosti s področja dejavnosti društva. S tem namenom je izvršni odbor v imenu društva odprl javno razpravo o določanju in načinu oblikovanja cen reprodukcij arhivskega gradiva ter njegove uporabe v slovenskih javnih arhivih prek elektronske arhivske dopisne liste 18. februarja 2020.

V preteklosti so se regionalni arhivi večkrat neuspešno poskusili odtegniti praksi, ki velja za organe državne uprave, namreč, da cene storitev oziroma nadomestil materialnih stroškov določa pristojni minister. Elaborat za razpravo, ki temelji na primerjavi zakonodaje ter praks slovenskih in tujih javnih ustanov na področju kulture, je pripravila **Nataša Budna Kodrič**.

Imenovanje predstavnikov društva za sodelovanje z drugimi sorodnimi institucijami in društvi

Izvršni odbor društva je na temelju 15. alineje 28. člena Pravil društva imenoval svoja predstavnika v strokovna sveta javnega zavoda Zgodovinski arhiv Ljubljana in javnega zavoda Pokrajinski arhiv Maribor dr. **Zdenko Semlič Rajh** (5. novembra 2019) in **Katjo Zupanič** (17. decembra 2019), posamično.

Strokovne ekskurzije

Ena izmed vsekakor bolj sproščujočih nalog izvršnega odbora je organiziranje strokovnih ekskurzij in družabnih srečanj članov društva. Nekdaj so ekskurzije vodile člane tudi po tujini, zadnji dve leti pa so udeleženci ekskurzij spoznavali znane in neznane lepote Slovenije.

2018

Društvo je s turistično agencijo Oliver organiziralo enodnevno **strokovno ekskurzijo v Posavje** (1. junija 2018). Prvi na vrsti je bil Sevniški grad s svojo bogato opremo, na grajskem pobočju so si udeleženci ekskurzije ogledali tudi Lutrovske kiet z zanimivo poslikavo, nato pa v tamkajšnji kavarni poskusili znamenito Melanijino torto. Sledil je ogled stalne razstave *Slovenski izgnanci 1941–1945* na Rajhenburškem gradu. Ekskurzija se je nadaljevala v Krškem, kjer so udeleženci obiskali Valvasorjevo hišo. Tukaj je znameniti polihistor nazadnje bival, zato je danes v hiši urejen muzej. Dan se je zaključil z okušanjem domačih dobrot iz družinskega vinograda na Straži pri Krškem.

2019

Društvo je v sodelovanju z zaposlenimi v Pokrajinskem arhivu Koper organiziralo enodnevno **strokovno ekskurzijo v Koper in severozahodno Istrro** (7. junija 2019). Dr. **Zdenka Bonin** je udeležencem ekskurzije predstavila bogato zgodovino Kopra, nato so si ogledali arheološko zbirko v Pokrajinskem muzeju Koper. V Izoli so si udeleženci ogledali *villo rustico* in v družbi **Jana Cottiča** iz Pokrajinskega arhiva Koper spoznavali vsakodnevno življenje rimskih legionarjev in pokusili dobrote, pripravljene po rimskih receptih. V Kaštelirju nad Kortami je sledil ogled arheološkega najdišča ostankov gradišč iz bronaste in železne dobe, na koncu pa še pozno, a zaslužno kosilo z domačimi istrskimi specialitetami lokalne gostilne v Kortah.

* * *

Arhivsko društvo Slovenije je v letih 2018 in 2019 v celoti realiziralo zastavljena programa, vse pogodbene obveznosti do sofinancerjev smo izpolnili. Finančna sredstva smo porabili predvsem za izvajanje rednega dolgoročnega programa, ki je v javnem interesu na področju raziskovalne dejavnosti, znanosti in kulture. Velika večina sredstev je šla za pokritje stroškov tiska publikacij, plačilo avtorskih honorarjev raziskovalcev, prevajalcev in lektorjev ter podelitev stanovskih nagrad in izvedbo 29. zborovanja, nekaj pa tudi za opravljanje splošnih nalog društva.

Zahvala

Na koncu bi se rada zahvalila vsem, ki ste na kakršen koli način pomagali društvu, da je uresničilo in preseglo predvidene dejavnosti v zadnjih dveh letih.

Zahvala gre Ministrstvu za kulturo RS za finančno podporo, ki omogoča izvedbo programa. Posebej se moram zahvaliti mag. Nini Zupančič Pušavec, vodji Sektorja za muzeje, arhive in knjižnice, za njeno neutrudno podporo društvenih programskih in finančnih vsebin. Kakovost izvedbe programskih vsebin je tudi zasluga sponzorjev in donatorjev, s pomočjo katerih sta bila predvsem naša odmevnejša dogodka (zborovanje in podelitev stanovskih nagrad) lažje izpeljana.

Zahvaljujem se vsem direktorjem slovenskih arhivov, ki podpirajo delovanje društva, še posebej se zahvaljujem Pokrajinskemu arhivu Maribor za odlično soorganizacijo 29. zborovanja društva v Mariboru.

Zahvaljujem se izvršnemu odboru, odgovornima urednikoma *Arhivov* in *Virov* dr. Gregorju Jenušu in dr. Zdenki Bonin ter drugim članom uredniških odborov, Komisiji za podeljevanje Aškerčevih nagrad in Aškerčevih priznanj ter članom drugih društvenih organov za nemoten potek dela društva v zadnjih dveh letih. Dejavnost pa ni bila omejena samo na člane organov. V poročilu sem namenoma s krepko označila imena oseb, ki so sodelovale pri izvedbi programov, verjetno sem kakšno ime nenamerno izpustila. Velika zahvala vsem navedenim in morebiti nenavedenim.

Med najzaslužnejše pa nedvomno spadata oba tajnika, s katerima sem imela čast sodelovati v zadnjih dveh letih. Jernej Križaj, ki mi je pomagal spoznati in se uvesti v delo vodenja društva, in Tanja Žohar, ki z izjemnimi organizacijskimi sposobnostmi skrbi, da prihajajo vsebine društva neposredno do članov. Oba sta skrbela, da je delo v zadnjih dveh letih teklo po programu in predpisih. Hvala obema!

mag. Hana Habjan, predsednica Arhivskega društva Slovenije

O DELU ARHIVOV IN ZBOROVANJIH ON THE ACTIVITIES OF THE ARCHIVES AND THE CONFERENCES

Poročilo o delovanju medarhivskih delovnih skupin v letu 2019

(skupno poročilo pripravil koordinator dr. Matevž Košir)

1.1. Pravne podlage za delovanje medarhivskih delovnih skupin

Osnova za delovanje medarhivskih delovnih skupin je Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (Uradni list RS, št. 30/06, 24/14 – odl. US in 51/14), ki v sedmem odstavku 54. člena določa, da za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega strokovnega dela minister, pristojen za arhive, ustanovi medarhivske delovne skupine za posamezna področja arhivske dejavnosti. Za usklajevanje dela medarhivskih delovnih skupin minister določi koordinatorja. Medarhivske delovne skupine delujejo pri državnem arhivu. Podrobnejše delovanje medarhivskih delovnih skupin določa Pravilnik o delu medarhivskih delovnih skupin (Uradni list RS, št. 66/16). Na temelju prvega odstavka 4. in 5. člena navedenega pravilnika je minister, pristojen za kulturo, 20. februarja 2017 izdal Sklep o ustanovitvi medarhivskih delovnih skupin, imenovanju članov medarhivskih delovnih skupin in imenovanju koordinatorja medarhivskih delovnih skupin. Za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega dela so bile ustanovljene medarhivske delovne skupine za področja: uprave, pravosodja, zdravstva in socialnega varstva, kulture in znanosti, vzgoje in izobraževanja, gospodarstva ter skupina za arhivsko strokovno izrazje. Skupine imajo po sedem članov iz slovenskih javnih arhivov. Generalna ocena je, da so bile medarhivske delovne skupine v letu 2019 dejavne in da se je njihovo delovanje pri reševanju številnih vprašanj pokazalo kot uspešen prostor izmenjave strokovnih mnenj in delovnih praks ter pri organizaciji izobraževanj ipd. ter kot uspešna pomoč pri delu posameznih arhivistov.

1.2. Skupni sestanki medarhivskih delovnih skupin

V letu 2019 je bil organiziran skupni strokovni sestanek medarhivskih delovnih skupin 15. maja 2019 v avli Arhiva RS, na katerem so člani delovnih skupin obravnavali predlagano vsebinsko in tehnično rešitev klasifikacije fondov in zbirk v skupni podatkovni zbirki. Odprta vprašanja klasifikacije so bila v veliki meri rešena.

Delo medarhivskih delovnih skupin in glavno problematiko njihovega dela so 4. oktobra 2019 na 29. zborovanju Arhivskega društva Slovenije v Mariboru predstavili koordinator in vodje posameznih delovnih skupin. Predstavitvi je sledila razprava o aktualnem dogajanju na različnih področjih dela. Arhivsko društvo Slovenije je v skladu s sklepom 29. zborovanja ADS v Mariboru po njegovem zaključku predlagalo ustanovitev dodatne medarhivske delovne skupine za področje informatike.

Skupni sestanek vodij medarhivskih delovnih skupin je potekal 18. decembra 2019 v sejni sobi Arhiva RS. Prisotni so bili: mag. Hedvika Zdovc ZAC (za Medarhivsko delovno skupino za področje uprave), Anja Prša ZAC (za Medarhivsko delovno skupino za področje pravosodja), mag. Mojca Grabnar ARS (za Medarhivsko delovno skupino za področje zdravstva in socialnega varstva), mag. Mirjana Kontestabile Rovis PAK (za Medarhivsko delovno sku-

pino za področje kulture in znanosti ter za Medarhivsko delovno skupino za vzgojo in izobraževanje), Aleksandra Mrdavšič ARS (za Medarhivsko delovno skupino za gospodarstvo), dr. Zdenka Semlič Rajh PAMB (za Medarhivsko delovno skupino za arhivsko strokovno izrazje), dr. Matevž Košir ARS (kot koordinator medarhivskih delovnih skupin). Glavne teme sestanka so bile: pregled delovanja in aktualna vprašanja pri delovanju medarhivskih delovnih skupin, poročilo o delu medarhivskih delovnih skupin, poenotenje delovanja delovnih skupin in priprava poročil o delovanju posameznih skupin za leto 2019.

Delovne skupine so nadaljevale z dejavnostmi iz leta 2018. Večinoma znotraj medarhivskih delovnih skupin v njihovem delu dejavno sodelujejo vsi člani iz vseh slovenskih javnih arhivov. Delovanje skupin je še posebej učinkovito pri reševanju konkretnih zadev, ki zadevajo isto strokovno področje več arhivov. Skupine so pri svojem delu obravnavale večinoma aktualna vprašanja na področju delovanja, posebno tista, ki obsegajo usklajeno delo pri postopanju z ustvarjalci, usklajevanju klasifikacijskih načrtov, pripravi pisnih strokovnih navodil, klasifikaciji fondov in zbirk, izobraževanju ipd.

Posamezni vodje oziroma drugi člani medarhivskih delovnih skupin so podali poročilo o njihovem delu v letu 2019. Za medarhivsko delovno skupino za področje pravosodja je podala poročilo Anja Prša (ZAC). Poročilo je sicer pripravila mag. Aida Škoro Babić, ki pa se sestanka ni mogla udeležiti. Delovna skupina je največ delovala v okviru dopisnih sej. Ena od glavnih tem je bilo vprašanje prevzemanja hibridnega arhivskega gradiva, ki ga sestavlja fizično in elektronsko gradivo. Poseben izziv je, ker so evidence za sodišča in tožilstva za vse vodene centralno. Delno so evidence elektronske, delno pa so to še vpisniki, ki jih hranijo na sodiščih. Skupina predlaga rešitev, ki bi zagotavljala celovitost, tako da elektronske evidence prevzame ARS, regionalni arhivi pa gradivo. Regionalnim arhivom pa se uredi dostop do elektronskih evidenc. Prizadevajo si, da bi »pilotsko« prevzeli elektronske evidence. Ukvarjali so se še s pripravo klasifikacijskega načrta za državna tožilstva, svetovanjem pri pripravi notranjih pravil ipd. Veliko težavo predstavlja prostorska stiska pri ustvarjalcih in javnih arhivih. Delno je že potekel 30-letni rok, ko bi bilo treba gradivo na temelju zakona prevzeti v arhiv. Po zakonu bi bili sicer gradivo dolžni prevzeti, a zaradi prostorske stiske tega za enkrat (še) ne morejo. Ugotavlja se velik razkorak med teorijo in prakso. Poleg tega se je skupina ukvarjala s pristojnostmi posameznih arhivov glede ustvarjalcev v REGUSTU. Glede vprašanja arhivskega statusa kazenske evidence pa arhivska stroka nima enotnega stališča.

Za medarhivsko delovno skupino za upravo je podala poročilo Hedvika Zdovc. Poleg sestankov skupine so največ komunicirali prek elektronske pošte. Osrednja tema skupine je bil pravilnik o določanju rokov v javni upravi, ki je bil objavljen v avgustu 2019. Pravilnik je bil dobro sprejet, vendar je treba prilagoditi klasifikacije. S skupnostjo občin in upravnimi enotami so se ukvarjali, kako razčleniti klasifikacijske znake, in z enotnim klasifikacijskim načrtom za upravne enote, ki je bil sprejet kot priloga pravilnika (sprejela MJU v novembru, veljaven s 1. 1. 2020). Postavljena je bila posebna komisija za upravne enote, v kateri bo tudi predstavnik medarhivske delovne skupine za upravo. Tudi občine bodo morale novelirati klasifikacijske načrte. Pregledali so tudi klasifikacijski načrt Zavoda za gozdove z enotami. Ukvarjali so se tudi s sodelovanjem pri pripravi izobraževanj.

Poročilo medarhivske delovne skupine za zdravstvo je predstavila mag. Marija Grabnar. Največji fokus je bil na pripravi in organiziranju dveh izobraževanj. Velike težave se pojavljajo pri e-hrambi v zdravstvenih domovih, prav tako pri uporabi splošnega klasifikacijskega načrta in enotnega klasifikacijskega načrta za zdravstvene domove. V veliki meri se ta ne uporablja. Zadeve poskušajo reševati tudi prek skupnosti zdravstvenih domov. Fokus skupine je bil še na centrih za socialno delo, ki so se reorganizirali (s 60 na 16). Sodelujejo tudi s skupino za pravosodje, saj se nekatere pristojnosti prenašajo na sodišča. Zaradi reorganizacije centrov za socialno delo se bo treba dogovoriti tudi glede terito-

rialne pristojnosti med arhivi, saj so se te ponekod spremenile. Ukvarjali so se tudi z vprašanji, kako pristopiti h koncesionarjem, saj so prejeli vprašanje, ali se lahko gradivo uniči oziroma, kam z njim, kaj je arhivskega ipd. Zaradi kompleksnosti vprašanja za enkrat še ni prave rešitve, je pa bilo vprašanje posredovano svetu direktorjev.

Poročilo medarhivske delovne skupine za gospodarstvo je podala Aleksandra Mrdavšič. Največ so se ukvarjali z ustvarjalci na področju energetike, s katerimi sodelujejo, čeprav formalno niso več njihovi ustvarjalci. Težava je definicija javnoupjavne osebe, zato bi bilo treba ob priliki popraviti tozadevne člene v ZVDAG-a.

Poročilo medarhivske delovne skupine za arhivsko strokovno izrazje je podala dr. Zdenka Rajh. Skupina se je sestala dvakrat. Skupina je obravnavala nekaj arhivskih definicij in izrazov, pri katerih se je pojavljala dvom o ustreznosti oblik, npr.: digitalizacija/digitizacija ipd. Redno delajo na terminološkem slovarju. Potem so se ukvarjali z uskladitvijo splošne klasifikacije arhivskega poklica arhivist/arhivar. Klasifikacijo vodi Statistični urad RS, ki izhaja iz prevzetih klasifikacij EU. Pri nekaterih izrazih v klasifikaciji bo potrebna sprememba.

Poročilo medarhivske delovne skupine za področje kulture in znanosti ter Medarhivske delovne skupine za vzgojo in izobraževanje je podala mag. Mirjana Kontestabile Rovis. Pri šolstvu so se največ ukvarjali z enotnim klasifikacijskim načrtom za šole in sodelovali z delovno skupino, ki je pripravila roke hrambe. Skupina za kulturo pa se je osredotočila na Javni sklad za kulturne dejavnosti in organizacijo izobraževanj.

Na sestanku so med drugim sklenili, da bodo predlagali, da bi Tanjo Martelanc PANG imenovali v medarhivsko delovno skupino za terminologijo. Udeleženci na sestanku načelno podpirajo ustanovitev nove medarhivske delovne skupine za arhivsko gradivo društev. Obenem pa je pri ustanavljanju skupin potrebna previdnost, da jih ne bo preveč, saj so kadrovske viri arhivov omejeni. Opozorjeno je bilo, da mora vsaka delovna skupina v skladu s Pravilnikom (9. člen) letno organizirati dve redni seji skupine, sicer pa sodelovanje poteka prek dopisnih sej ipd. Do konca meseca januarja 2020 posamezne medarhivske delovne skupine posredujejo letno poročilo koordinatorju, ki do konca meseca februarja pripravi skupno poročilo.

Podrobnejša poročila medarhivskih delovnih skupin, ki sledijo v nadaljevanju, so pripravili vodje posameznih medarhivskih delovnih skupin. Vodje medarhivskih delovnih skupin so mag. Hedvika Zdovc (delovna skupina za upravo), mag. Aida Škoro Babić (delovna skupina za pravosodje), Marija Grabnar (delovna skupina za zdravstvo in socialno varstvo), dr. Bojan Himmelreich (delovna skupina za področje kulture in znanosti), Mirjana Kontestabile Rovis (delovna skupina za vzgojo in izobraževanje), mag. Nina Gostenčnik (delovna skupina za gospodarstvo) in dr. Zdenka Semlič Rajh (delovna skupina za arhivsko strokovno izrazje).

1.3. Poročilo o delu medarhivske delovne skupine za upravo za leto 2019 *(pripravila vodja skupine mag. Hedvika Zdovc)*

Medarhivska delovna skupina za področje uprave, v sestavi Suzana Čeh (PAM), Aleš Jambreč (ZAP), Tatjana Šenk (ZAL), Jurij Rosa (PANG), dr. Teja Krašovec (PAK), Vesna Gotovina (ARS), mag. Hedvika Zdovc (ZAC), je bila imenovana na temelju sklepa Ministrstva kulturo z dne 20. februarja 2017.

Za obravnavo posameznih strokovnih vprašanj in usklajevanj se je v večini premerov uporabljala elektronska pošta, redni delovni sestanek pa je potekal 30. septembra 2019 v sejni sobi Zgodovinskega arhiva Celje. Poleg članov delovne skupine so bili pri obravnavi strokovnih tem vključeni tudi drugi arhivisti, ki delajo na področju upravnih organov.

V prvi polovici leta 2019 (od januarja do junija) je delovna skupina (Vesna Gotovina, mag. Hedvika Zdovc, Luka Zupanc) za pripravo novega pravilnika o določanju rokov hrambe v javni upravi opravila številna usklajevanja po elektronski pošti zaradi priprave čistopisa in objave pravilnika v uradnem listu.

Novi Pravilnik o določanju rokov hrambe dokumentarnega gradiva v javni upravi je bil izdan 5. avgusta 2019. Po objavi v uradnem listu bi morali predstojniki organov javne uprave v roku treh mesecev pripraviti nove klasifikacijske načrte in jih posredovati v pristojne arhive v ponovno določitev arhivskega gradiva. Zato je mag. Hedvika Zdovc imela več izobraževanj, kjer je predstavila novosti novega pravilnika, pojasnila strukturo zbirnega kataloga in podala navodilo za uporabo II. III. in IV. poglavja zbirnega kataloga o določanju rokov hrambe v javni upravi (24. septembra 2019 na izobraževanju, ki ga je pripravila za občine Skupnost občin Slovenije v Ljubljani, 24. oktobra 2019 dopolnilno strokovno usposabljanje za uslužbenice upravnih enot v organizaciji Zgodovinskega arhiva Celje v Celju, 19. novembra 2019 na posvetu šolskih tajnic v Laškem, 28. novembra 2019 dopolnilno strokovno usposabljanje za uslužbenice javnopravnih oseb v organizaciji Zgodovinskega arhiva Celje v Celju). Skupaj z Vesno Gotovina pa je 12. novembra 2019 potekala še predstavitev novega pravilnika o določanju rokov hrambe za zaposlene v Zgodovinskem arhivu Ljubljana.

Kljub izvedenemu izobraževanju so občine postavljale še veliko vprašanj, zlasti glede razčlenitve klasifikacijskih znakov 3. nivoja na 4. oziroma 5. nivo in ustrezne prilagoditve vsebine iz 3. nivoja.

Konec avgusta 2019 je s pripravo novega klasifikacijskega načrta začel Zavod za gozdove Slovenije. Nov klasifikacijski načrt sta pripravila Niko Rainer (Zavod za gozdove Slovenije) in mag. Hedvika Zdovc (Zgodovinski arhiv Celje). Osnova za pripravo novega klasifikacijskega načrta je bil sprejet klasifikacijski načrt iz leta 2008. Po noveliranju je bil novi načrt klasifikacijskih znakov poslan na vpogled v Arhiv Republike Slovenije, in sicer zaradi priprave skupnega pisnega strokovnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. Slednjega sta pripravili Vesna Gotovina (Arhiv Republike Slovenije) in mag. Hedvika Zdovc (Zgodovinski arhiv Celje), v komisiji za sprejem pa sta sodelovala še dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv Nova Gorica) in dr. Vinko Skitek (Pokrajinski arhiv Maribor). Dopolnitev skupnega pisnega strokovnega navodila je bila izdana 10. decembra 2019.

Pri pripravi pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za občine in upravne enote se je postavilo vprašanje, ali bi se lahko izdalo za omenjene ustvarjalce skupno pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva.

Glede na to, da so bila nekaterim občinam že izdana pisna strokovna navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva in da lahko občine klasifikacijske znake v klasifikacijskem načrtu iz 3. nivoja za lastne potrebe razdelijo na 4. oz. 5. nivo, morajo pristojni arhivi tudi vnaprej za vsako občino posebej pripraviti pisno strokovno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva.

Obstaja pa možnost priprave skupnega pisnega strokovnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za upravne enote, ker imajo le-te z Odredbo o enotnem načrtu klasifikacijskih znakov za upravne enote (Ur. l. RS, št. 71/2019), v prilogi odredbe objavljen Enotni načrt klasifikacijskih znakov za upravne enote. Zato je medarhivska delovna skupina predlagala, naj se preveri, ali arhivska zakonodaja omogoča pripravo le-tega in že podala predlog za sestavo komisije (mag. Hedvika Zdovc, Zgodovinski arhiv Celje, Tatjana Šenk, Zgodovinski arhiv Ljubljana, in Aleš Jambreč, Zgodovinski arhiv Ptuj), iz upravnih enot pa Ernest Mencigar in Karmen Strenčan.

Mestna občina Ljubljana se je na Arhiv Republike Slovenije obrnila z vprašanjem, kdo od uslužbencev je dolžan opraviti preizkus strokovne usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom. Iz dopisa izhaja, da imajo na mestni

občini organizirano glavno pisarno, naloge glavne pisarne pa opravljajo tudi uslužbenci tajništva na posameznih oddelkih in službah.

Zaradi uskladitve razumevanja 1. odstavka 2. člena Pravilnika o strokovni usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom so člani delovne skupine sprejeli sklep, da morajo preizkus strokovne usposobljenosti za delo z dokumentarnim gradivom opraviti javni uslužbenci v glavni pisarni, tajništvu služb in enot oziroma osebe, določene za opravljanje nalog glavne pisarne.

Že nekaj časa ima Pokrajinski arhiv Koper težave z Zavodom Republike Slovenije za zaposlovanje na Območni službi Koper. Pristojni arhivist je na temelju popisa dokumentarnega gradiva pripravil dodatno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. Vendar je centralna služba zavoda odbiranje arhivskega gradiva zavrnila s pojasnilom, da mora strokovna navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za celoten zavod pripraviti Arhiv Republike Slovenije, ker je bilo enotno pripravljeno tudi pisno strokovno navodilo za zavod leta 2011. Po mnenju zavoda bi odbiranje po posameznih službah privedlo do različnih usmeritev, kar ni v interesu zavoda, ki je centralno organiziran.

Ustaljena praksa je, da za dokumentarno gradivo državno-upravnih organov, ki so se centralno organizirali po letu 1994, dodatno pisno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva do reorganizacije pripravi pristojni arhiv.

Zato je delovna skupina predlagala, naj se ustaljena praksa ne prekine in sprejela sklep, da Arhiv Republike Slovenije ponovno stopi v stik s centralno službo zavoda in s pojasnili skuša rešiti nastalo težavo, ker ima zavod tudi v pisnem strokovnem navodilu za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega iz leta 2011, pri naslovu 2.1 Odbiranje arhivskega gradiva, določeno: »... ZRSZ mora pred začetkom odbiranja arhivskega gradiva obvestiti pristojni arhiv. Pri odbiranju se morajo upoštevati tudi pisna in ustna strokovna navodila, ki jih lahko dajejo pristojni arhivi pred ali med odbiranjem arhivskega gradiva. Za kriterije vzorčenja dokumentarnega gradiva prevzame odgovornost vsak pristojni arhiv.«

Zaradi zlitja baz Arhiva Republike Slovenije in Vzajemne podatkovne zbirke Siranet je treba poenotiti tudi klasifikacijsko shemo fondov in zbirk med arhivi. Zopet se je pojavila težava uvrščanja fondov za centre za socialno delo in inšpektorate. Medarhivska delovna skupina je predlagala, naj se centri za socialno delo razvrstijo pod skupino Posebni organi in organizacije za delo, družino, socialno varstvo in zdravje od leta 1945, inšpektorati pa pod skupino Inšpektorati od leta 1945.

1.4. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje pravosodja (MDS) za leto 2019 (pripravila vodja skupine mag. Aida Škoro Babić)

Medarhivsko delovno skupino za področje pravosodja sestavljajo:

Žarko Bizjak (ZAL), Deborah Rogoznica (PAK), Lilijana Vidrih Lavrenčič (PANG), Boštjan Zajšek (PAM), Aleš Jambreč (ZAP), Anja Prša (ZAC), Aida Škoro Babić (ARS).

MDS za pravosodje je v letu 2019 delovala prek dopisnih sej, saj so bila aktualna vprašanja pereča v tej meri, da jih je bilo treba ad hoc reševati.

Dopisne seje so bile izvedene v obdobju 15. 1.–24. 1. 2019, 18. 2. 2019–26. 2. 2019, 13. 5. 2019–16. 5. 2019, 16. 12. 2019.

Pri svojem delu je MDS zaznala naslednje stanje v pravosodnih organih:

- ☉ digitalizacija in informatizacija pisarniškega poslovanja,
- ☉ poenotenje in ponekod centralizacija podatkovnih baz,
- ☉ gradivo sodišč/tožilstev/odvetništva je hibridno: evidence/vpisniki so elektronski, spis oziroma zadeva je v digitalni in papirnati obliki;

- ☉ centralizirani vpisniki/evidence več različnih ustvarjalcev, ki so v pristojnosti različnih arhivov.

MDS je v letu 2019 delala na poenotenju stališč. Pripravljala je in nadaljuje s pripravo enotnih pisnih strokovnih navodil za okrajna sodišča do leta 1994. V pripravi so tudi enotna pisna strokovna navodila za Upravno sodišče.

MDS je začela pogovore glede pilotnih prevzemov elektronskih evidenc z Vrhovnim sodiščem in Državnim odvetništvom RS, ki smo ju vključili v projekt e-ARH.si. MDS pa se je vključila tudi v projekt Vrhovnega sodišča e-hramba.

MDS je dejavno sodelovala pri pripravi državnotožilskega reda oziroma priloge slednjega – klasifikacijskega načrta. Sodelovanje je potekalo z Ministrstvom za pravosodje in Vrhovnim državnim tožilstvom RS.

MDS je v letu 2019 odprla naslednja vprašanja: sistem centralno vodenih vpisnikov in evidenc terja tudi centralno vodeno stalno zbirko dokumentarnega in arhivskega gradiva. To je vprašanje, pri katerem se srečujemo s tem, kako obravnavati gradivo po letu 2014, ko so vsi vpisniki že elektronski. Pojavlja se vprašanje pristojnosti arhivov oziroma kateri arhiv je pristojen – obenem pa se pojavlja vprašanje spoštovanja načela provenience in celovitosti (namreč niso vsi vpisniki centralizirani – samo nekaj teh).

Ustvarjalce smo opozorili na obvezno sprejetje notranjih pravil iz 18. čl. ZVDAGA. Ustvarjalci so sami dolžni pripraviti klasifikacijski načrt, v primeru, da bi želeli uskladitev z arhivsko stroko, naj imenujejo odgovorno osebo za usklajevanje z MDS. Trenutno pri pripravi notranjih pravil dejavno sodelujemo z Ustavnim sodiščem, Vrhovnim sodiščem, Državnim odvetništvom in jim svetujemo.

Prav tako se je pojavilo vprašanje glede hrambe gradiva notarjev in Notarske zbornice, pri čemer je Notarska zbornica izrazila željo po strokovnem sodelovanju MDS.

MDS za pravosodje je dejavno sodelovala tudi z drugimi medarhivskimi skupinami. Tako se je dogovorila z MDS za zdravstvo in MDS za upravo za skupni sestanek članov glede vprašanj vrednotenja gradiva, ki se pojavlja v teh skupinah (v dveh ali v vseh treh).

Na vprašanje MDS za upravo pa je MDS za pravosodje po tehtni preučitvi in razmisleku podala mnenje, da kazenska evidenca mora ohraniti status arhivskega gradiva.

MDS za področje pravosodja je sprejela naslednje sklepe:

- ☉ vzpostaviti je treba komunikacijo z najodgovornejšimi funkcionarji pri ustvarjalcu,
- ☉ ozaveščati je treba najvišje funkcionarje, namreč izhajajoč iz dejstva, da je izobraževanje zaposlenih pomembno, ugotavlja, da je ozaveščenost najvišjih še bolj,
- ☉ člani MDS za pravosodje nujno potrebujejo dostop do osnovnega orodja za dostop do pravih informacij – do IUS INFO, vendar ga ne dobijo, ker dostop za člane MDS arhivom predstavlja previsok strošek.

Nujna pereča vprašanja, ki bi jih po mnenju MDS za področje pravosodja najvišja telesa na področju varstva arhivskega gradiva morala rešiti, so:

- ☉ ureditev Regusta – oziroma dogovor med arhivi glede pristojnosti glede na centralizirano vodene evidence,
- ☉ prostorska stiska za hrambo gradiva pri ustvarjalcih,
- ☉ prostorska stiska pri arhivih,
- ☉ gradivo sodišč mora biti hranjeno v prostorih, ki so v lasti države,
- ☉ ker je rok za prevzem arh. gradiva sodišč (30 let) glede na vsebino gradiva absolutno prekratek, MDS poziva k spremembi določb ZVDAGA glede dostopnosti tega gradiva v javnem arhivu.

1.5. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za zdravstvo in socialno varstvo (MZSV) v letu 2019 (pripravila vodja skupine Marija Grabnar)

Medarhivska delovna skupina za zdravstvo in socialno varstvo je delovala v naslednji sestavi:

1. Bojana Aristovnik, Zgodovinski arhiv Celje
2. Dušan Bahun, Zgodovinski arhiv Ljubljana
3. Gordana Šoveješ Lipovšek, Pokrajinski arhiv Maribor;
4. Nataša Majerič Kekec, Zgodovinski arhiv Ptuj
5. Ivanka Uršič, Pokrajinski arhivi Nova Gorica
6. Matej Muženič, Pokrajinski arhiv Koper
7. Grabnar Marija, Arhiv Republike Slovenije

SESTANKI

V minulem koledarskem letu je opravila dva sestanka:

1. 26. septembra 2019 v prostorih ARS, Zvezdarska 1, prisotni vsi člani skupine, sestanek je trajal od 9. do 11. ure.
Obravnavane teme:
 1. ocena nove klasifikacije fondov in zbirk (združena klasifikacija ARS in pokrajinskih arhivov) za področje zdravstva in sociale,
 2. priprava enotnega pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za zdravstvene domove,
 3. problematika varstva zdravstvene dokumentacije/podatkov izven bolnišničnih ustanov (Nacionalni inštitut za javno zdravje, centri za socialno delo, domovi za ostarele ...),
 4. stanje gradiva centrov za socialno delo po reorganizaciji,
 5. problematika varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva Splošne bolnišnice dr. Franca Derganca Nova Gorica po inšpekcijskem nadzoru 1. 7. 2019 (poročilo o tem).

2. 11. decembra 2019 v prostorih ARS, Zemljemerska 12 (prisotni vsi člani skupine, razen Gordane Šoveješ Lipovšek, ki jo je nadomestil Vinko Skitek, sestanek je trajal od 10.00 do 12.30 ure.
Obravnavane teme:
 1. nadaljevanje priprave enotnega pisnega navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva zdravstvenih domov,
 2. ravnanje z gradivom centrov za socialno delo:
 - vpeljava dokumentnega sistema Krpan – je certificiran?
 - vrste evidenc v EKN za CSD – v kolikšni meri jih centri vodijo,
 - težava arhiviranja gradiva o priznavanju očetovstva in razvezah v centrih za socialno delo, ki je tudi na sodiščih in upravi – gre za enako gradivo, kje ga hraniti,
 3. ravnanje z gradivom manjših koncesionarjev (2 zaposlena) – izvajalcev javne službe oziroma javnega pooblastila – kako izvajati varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva pri njih v skladu z arhivsko zakonodajo (primer manjšega koncesionarja z Obale, ki želi arhivu v Kopru predati izbor kartonov umrlih pacientov),
 4. organizacija dopolnilnih izobraževanj v drugi polovici leta 2020 (izbira kraja, vsebine na sestanku v februarju 2020).

OPRAVLJENA DELA

ORGANIZACIJA IZOBRAŽEVANJ

1. 24. januar 2019: izpeljava enodnevnega dopolnilnega izobraževanja za bolnišnične zavode za štajersko območje (tehnična organizacija Zgodovinski arhiv Celje, Splošna bolnišnica Celje, vsebinska priprava programa in predavateljev MZSV, čas izobraževanja 9.00–13.30 ure, 7 predavateljev, 83 udeležencev, vsebina: pregled fondov zdravstvenih ustanov v javnih arhivskih ustanovah na Slovenskem (Marija Grabnar), pomen izobraževanj za delo z dokumentarnim gradivom za ustvarjalce s področja zdravstva (Bojana Aristovnik), skrb za javno zdravstvo v drugi polovici 19. stoletja v fondih uprave Zgodovinskega arhiva Celje (Hedvika Zdovc), Spolne bolezni v Mariboru in okolici na osnovi matičnih knjig Splošne bolnišnice Maribor v času med obema vojnoma (Gordana Šovegeš Lipovšek), osebni podatki pacientov in njihove pravice (Katja Ramšak), posebnosti varstva arhivskega gradiva izvajalcev zdravstvene dejavnosti, ki vsebuje osebne podatke (Luka Zupanc), izzivi pri prevzemanju arhivskega gradiva Psihiatrične bolnišnice Idrija (Mira Hodnik).
2. 5. marec 2019: izpeljava enodnevnega dopolnilnega izobraževanja za domove za starejše, posebne socialno-varstvene zavode, varstveno-delovne centre, socialno-varstvene zavode za usposabljanje za štajersko območje (tehnična organizacija Zgodovinski arhiv na Ptuj, vsebinska priprava programa in predavateljev MZSV, čas izobraževanja 9.00–13.30, 5 predavateljev, 47 udeležencev, vsebina: kadrovska dokumentacija, zakonski predpisi, roki hranjenja (Andreja Samec Koderman), ravnanje z dokumentarnim in arhivskim gradivom treh izvajalcev institucionalnega varstva starejših in posebnih skupin odraslih, napotki za pravilno ravnanje z njim (Nataša Majerič Kekec), uporaba EKN za domove za ostarele in posebne socialno-varstvene zavode (Darja Naglič), zagotavljanje varstva gradiva v digitalni obliki v skladu z zakonskimi določili (Jože Škofljanec), organizacija materialnega varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva s poudarkom na preprečevanju poplav oziroma reševanju poplavljenega gradiva (Tatjana Rahovsky Šuligoj).

DELA V ZVEZI S PRIPRAVO STROKOVNEGA NAVODILA ZA ODBIRANJE ARHIVSKEGA GRADIVA IZ DOKUMENTARNEGA GRADIVA ZA ZDRAVSTVENE DOMOVE

Dušan Bahun (ZAL) in Marija Grabnar (ARS) sta na temelju pregleda poslovanja največjega zdravstvenega doma v Sloveniji – Zdravstveni dom Ljubljana (uradni zaznamek sestanka z njimi dne 11. 5. 2019) ugotovila, da posluje že od 12. aprila 2012 na temelju EKN za zdravstvene zavode, da uporablja certificiran informacijski sistem Origami, da mu je ZAL dne 26. septembra 2017 izdal Pisno navodilo za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. Zavod je dovolil uporabo KN vsem drugim zdravstvenim domovom po Sloveniji.

Člani MZSV so poročali, da je na njihove zahteve (pisne, prek telefona) le malo zdravstvenih domov izrazilo željo po sodelovanju pri pripravi pisnih navodil (doslej je izdanih le 13 zdravstvenim domovom od okoli 65).

NOVA KLASIFIKACIJA FONDOV IN ZBIRK

Po udeležbi na strokovnem sestanku 15. maja 2019 (vodja skupine Marija Grabnar in nekaj članov) je bilo ugotovljeno, da ni bistvenih razlik glede naših predlogov pri klasificiranju zavodov s področja zdravstva in sociale, razen

vključitve centrov za socialno delo med upravne fonde (skupina je predlagala vključitev med socialne fonde).

PREDSTAVITEV DELA MZSV

Marija Grabnar je predstavila delovanje Medarhivske strokovne skupine ARS za problematiko zdravstva in sociale v letih 2007–2019 na zborovanju ADS v Mariboru 4. oktobra 2019.

POGRAM DELA MZSV v letu 2020:

1. organizacija dopolnilnega izobraževanja v drugi polovici leta 2020 (Koper ali Ljubljana) o problematiki varstva zdravstvene dokumentacije/podatkov izven bolnišničnih ustanov in digitaliziranju le-teh (prenos papirnih dokumentov na drug medij),
2. organizacija sestanka 10. februarja 2020 s predstavniki medarhivske skupine za sodstvo in upravo glede arhiviranja dokumentov očetovstva in razvez,
3. priprava dopisa, naslovljenega na zdravstvene domove, glede sodelovanja pri pripravi pisnih navodil,
4. priprava dopisa, naslovljenega na Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, glede vodenja evidenc s strani CSD,
5. vprašanje, posredovano Svetu direktorjev, glede pristojnosti združenih CSD (nekatero večje enote združujejo centre, ki so bili prej v pristojnosti dveh arhivov),
6. vprašanje, posredovano Svetu direktorjev, glede poenotenja ravnanja z arhivskim gradivom manjših koncesionarjev.

1.6. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje vzgoje in izobraževanja (MadsVIZ) za leto 2019 (pripravila vodja skupine Mirjana Kontestabile Rovis)

Medarhivska delovna skupina za področje vzgoje in izobraževanja se je sestala na sestanku (1. 2. 2019), drugo problematiko smo reševali prek dopisovanja.

Medarhivska delovna skupina za področje vzgoje in izobraževanja je v letu 2019 nadaljevala z dopolnili novega Pravilnik o določanju rokov hrambe v javni upravi, v katalogu za področje vzgoje in izobraževanja.

Problematika odbiranja osebnih map otrok, ki jim je nudena pomoč v vrtcih in šolah, ki jih arhivi razglasimo kot A-vzorčno gradivo, ponekod še vedno naleti na nasprotovanje, kljub poslani okrožnici z Ministrstva za šolstvo. V skupini se dogovorimo, da nadaljujemo z ozaveščanjem vzgojno-izobraževalnih zavodov o pomenu tega gradiva. Medarhivska skupina je o tej problematiki obvestila Inšpektorat za kulturo in medije RS (IRSKM), ki je podal neobvezujoče mnenje v zvezi s problematiko osebnih map v vzgojno-izobraževalnih zavodih kot A-vzorčnega gradiva in s problematiko seznanil ministra MIZŠ.

V letu 2019 je bila poudarjena problematika zasebnih šol oziroma, kdaj katera šola opravlja javno službo in katere zasebne šole imajo koncesijo, oziroma, katere so brez koncesije in opravljajo javno službo. Katere od teh naj bodo zavedene v REGUSTU in katere so arhivski ustvarjalci. Maja Povalej je na MZIŠ preverila, ali vse šole, vpisane v razvidu izvajalcev vzgoje in izobraževanja, opravljajo javno službo.

Hana Habjan je opredelila gradivo, ki je v evidencah o maturi in je označeno kot arhivsko gradivo. Ugotovile smo, da sta za pravno varnost pomembna le zapisnik o opravljeni maturi in zapisnik maturitetne komisije. Za drugo gradivo,

ki je količinsko obsežno, predlagamo, da ima značaj dokumentarnega gradiva oziroma naj roke hrambe določi vzgojno-izobraževalen zavod sam. Skupina bo dala predlog za spremembo na Pravilnik o šolski dokumentaciji v srednješolskem izobraževanju.

Vse več vzgojno-izobraževalnih zavodov že prakticira elektronsko hrambo. Ne gre samo za elektronsko redovalnico, veliko šol v elektronski obliki vodi tudi matične liste. Šole so v dvomu, ali naj na koncu šolskega leta matične liste tudi natisnejo. Ugotovile smo, da je praksa od šole do šole različna. Nekatere šole ne tiskajo matičnih listov, druge tiskajo na koncu šolskega leta oziroma v srednjih šolah, ko zaključijo zadnji letnik. Če so sprejeta notranja pravila, pri e-arhiviranju matičnih listov ni treba tiskati.

Ugotovile smo, da je na seznamu za obveščanje, ki ta članice skupine za šolstvo uporabljamo za dopisovanje oziroma izmenjavo mnenj s področja problematike vzgoje in izobraževanja solstvo@zal-lj.si, prijavljenih veliko takšnih, ki z vzgojo in izobraževanjem nimajo neposrednega stika oziroma še veliko arhivskih delavcev, ki so že v pokoju. Dogovorimo se, da skrbniku seznama posredujemo nov seznam tistih, ki smo neposredno povezani z arhivskim delom na področju vzgoje in izobraževanja. Skupina bo prek skrbnika seznama obvestila vse člane seznama, naj sporočijo, ali želijo še nadalje biti člani, v nasprotnem primeru jih izbrišemo.

1.7. Poročilo o delu medarhivske delovne skupine za področje kulture in znanosti v letu 2019 (pripravil vodja skupine dr. Bojan Himmelreich)

V letu 2019 se je skupina sestala le enkrat.

Na začetku leta se je članica skupine sestala z inšpektorico Inšpektorata RS za kulturo in medije glede možnosti vložitve predloga za začetek postopka proti JSKD. Pridobila je predlog dopisa, ki ga je skupina poslala inšpektoratu, ko so ji člani skupine posredovali podatke o območnih izpostavah (OI), pri katerih so zaposleni že imeli opravljen preizkus znanja. Pri odpremi dopisa je sodeloval tudi Jernej Križaj, ki je v ARS pristojen za JSKD. Njihova centrala je namreč odločala, katera OI so smela poslati svojega zaposlenega na izobraževanje.

Člani skupine so se dogovorili, da bodo, kljub očitnemu ignoriranju dogovora na strani vodstva JSKD, vztrajali pri izvedbi dogovorjenega. Tretje skupno izobraževanje za zaposlene na OI JSKD sta jeseni organizirala PANG in PAK. Pred tem so z vodstva JSKD zagotovili pripravljenost za polno sodelovanje, ki so ga kasneje tudi uresničili. Jeseni je na seminarju sodelovalo dogovorjeno število udeležencev.

Pri izobraževanju predstavnikov ustvarjalcev je sodelovala tudi članica skupine iz ARS dr. Mateja Jeraj, ki je imela predavanje za muzealce v sklopu dejavnosti sekcije za dokumentacijo pri Skupnosti muzejev.

Bojan Himmelreich je predlagal, da bi skupina izdelala publikacijo, ki bi v uvodu podala skupni pregled arhivskega gradiva gledališč (že prevzetega in tudi tistega, ki je še pri ustvarjalcih, po količinah in vrstah), prinesla opis stanja hrambe gradiva pri ustvarjalcih ter izdelala tipska navodila za odbiranje njihovega gradiva in poskusila izdelati klasifikacijski načrt. Izdaja te publikacije (v nadaljevanju razprave je tekla beseda tudi o njenem poimenovanju), ki bi obsegala tudi zakonodajo in primerjavo s stanjem v tujini, naj bi bila del akcije za pridobitev gradiva gledališč v pristojne arhive, saj bi s predstavitvijo arhivov kot javnih zavodov ter njihovih strokovnih kompetenc in boljših pogojev za materialno varstvo gradiva morda le omajali trdno stališče nekaterih gledališč, ki vztrajajo pri lastni hrambi (za katero pa še nihče ni izpolnil pogojev). Pri tem bi bilo bistveno še enkrat poudariti pogoje ustrezne hrambe gradiva in predvsem pogoje, ki jih zahteva lastna hramba. K pisanju uvoda te publikacije bi lahko pritegnili tudi katerega od zgodovinarjev.

Publikacija bi bila potrebna, ker se nekatera gledališča izgovarjajo na predajanje delov gradiva v Slovenski gledališki inštitut ali na nekakšne pretekle ustne dogovore, da lahko sami hranijo gradivo.

Članice skupine so poročale o svoji dejavnosti: dr. Mateja Jeraj je pripravila navodila za Slovensko narodno gledališče Opera in balet Ljubljana, osnutek KN pa so pripravili sami. Ta bi lahko bil osnova za KN za gledališča. Marjana Kos in Mirjana Kontestabile Rovis sta poročali, da PAK in ZAL zaradi pomanjkanja prostora nimata več možnosti prevzemanja arhivskega gradiva. Nataša je poročala, da je prevzela gradivo JSKD, OI Ptuj. Člani skupine so si izmenjali pisna strokovna navodila za odbiranje raznih ustvarjalcev gradiva. Poizvedovali so tudi, ali se je že kdo lotil priprave KN za arhive.

Člani skupine so na poziv Mirjane K. Rovis izrazili pripravljenost na sodelovanje pri pripravi publikacije o gradivu ustvarjalcev na področju kulture.

V prihodnjem letu skupina namerava (poleg besedil za pravkar navedeno publikacijo) pripraviti besedila za publikacijo o varstvu arhivskega gradiva gledališč, nadaljevati s pripravo vsaj enega skupnega izobraževanja za ustvarjalce s področja kulture ter nadaljevati s sodelovanjem članov pri izmenjavi informacij o KN, navodilih za odbiranje, notranjih pravilih, stanju gradiva in njegovega prevzemanja pri ustvarjalcih s področja kulture in znanosti.

1.8. Poročilo o delu medarhivske delovne skupine za gospodarstvo za leto 2019 (pripravila vodja skupine mag. Nina Gostečnik)

Strokovna skupina za fonde in ustvarjalce s področja gospodarstva je v letu 2019 izvedla dve redni, redno pa je potekala tudi korespondenca prek korespondenčne liste.

Na seji 21. maja 2019 je skupina obravnavala klasifikacijo fondov in zbir v skupni podatkovni zbirnik slovenskih javnih arhivov ter na predlog načrta podala svoje pripombe, ki so bili upoštevani.

Na seji 28. novembra 2019 so člani skupine, ki so pristojni za proizvajalce in prodajalce električne energije, obravnavali razglasitev v navodilu za odbiranje ovrednoteno gradivo za arhivsko gradiva HSE d. o. o. za arhivsko.

Korespondenčno je skupina reševala predvsem strokovna vprašanja, ki so se pojavila v praksi in so bila v veliki večini vezana na Register ustvarjalcev arhivskega gradiva, valorizacijo ustvarjalcev in sodelovanje z njimi.

Tako je obravnavala sprejem pisnih strokovnih navodil pri javnopravnih osebah, ki niso določene s sklepom, klasifikacijski načrt razvojne agencije ter predlog klasifikacije fondov in zbir.

1.9. Poročilo o delu medarhivske delovne skupine za arhivsko strokovno izrazje v letu 2019 (pripravila vodja skupine dr. Zdenka Semlič Rajh)

Člani delovne skupine so dr. Zdenka Semlič Rajh, dr. Tatjana Hajtnik, dr. Bojan Himmelreich, mag. Mitja Sadek, Olga Pivk, Matej Muženič in dr. Tanja Martelanc kot opazovalec.

Delovna skupina se je v letu 2019 sestala enkrat, večino dela pa je komisija opravila z dopisnimi konzultacijami prek elektronske pošte. Večina članov je dejavno sodelovala pri izvedenih sejah, medtem ko se eden/a izmed članov sej komisije ne udeležuje redno.

Komisija se je v letu 2019 sestala 12. novembra, na seji pa so se člani komisije na prošnjo arhivskega sveta vključili v reševanje problematike neustrezne definicije poklica arhivist. V Sloveniji obstajajo namreč različne definicije in klasifikacije pojmov, ki se nanašajo na področje varstva dokumentarnega in arhivskega gradiva. Standardna klasifikacija poklicev ter Klasifikacijski sistem

izobraževanja in usposabljanja temeljita na evropski klasifikaciji in po tem povzemajo tudi zavodi za zaposlovanje in statistiko, Agencija za raziskovalno dejavnost RS pa ima svojo klasifikacijo. Skupina je sprejela sklep, da se pripravijo predlogi definicij za naslednje poklice in področja: arhivist, arhivski sodelavec, arhivar, arhivski uradnik, dokumentalist in dokumentolog.

Na osnovi sprejetih sklepov se je vodja skupine dogovorila za sestanek s skrbniškim odborom SKP-08 in KLASIUS na Statističnem uradu RS, na katerem bi predstavili našo problematiko in skušali uskladiti mnenja. Sestanek je bil predviden v mesecu januarju 2020.

Na seji skupine v novembru 2019 so se člani skupine ponovno opredelili o definiciji pojmov »digitalizacija« in »digitizacija« ter potrdili mnenje, ki so ga oblikovali že na seji v letu 2018. Glede na dosedanjo prakso in SSKJ ostajamo pri enem pojmu digitalizacija, ki zajema tako pretvorbo podatkov v digitalno obliko kot uvajanje tehnologije, ki omogoča to pretvorbo. Ker pa v angleškem govornem okolju obstajata za to dva ločena pojma: digitalizacija za uvajanje tehnologije in digitizacija za pretvorbo podatkov v digitalno obliko, se v terminološkem slovarju navajata oba pojma in ob tem pojasni razliko.

Poleg sodelovanja s projektno skupino e-ARH glede terminoloških rešitev v okviru projekta je skupina nadaljevala s pripravami za izdelavo terminološkega slovarja.

Člani skupine so se 15. maja 2019 udeležili strokovnega sestanka na temo Klasifikacija fondov in zbirk. S svojimi pripombami so sodelovali tudi pri oblikovanju pripomb na omenjeno klasifikacijo.

Vodja skupine je v decembru 2019 sodelovala na sestanku koordinacije vodij medarhivskih skupin, kjer je bila predstavljena problematika dela omenjene medarhivske skupine.

Načrt dela za leto 2020

Delo, ki smo si ga zastavili, se bo nadaljevalo v letu 2020. V mesecu januarju, natančneje 23. januarja 2020, bomo opravili sestanek na SURS v zvezi s SKP-08 in KLASIUS.

Skupina bo pripravila vso potrebno dokumentacijo in opise posameznih kategorij, ki bodo služile kot osnova za spremembo v teh dveh klasifikacijah.

Skupina bo nadaljevala s pripravami za izdelavo terminološkega slovarja.

dr. Matevž Košir

51. posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva

Slavonski Brod (Hrvaška), 23.–25. oktober 2019

51. posvetovanje Hrvaškega arhivskega društva je potekalo od 23. do 25. oktobra 2019 v Slavonskem Brodu na Hrvaškem.

Posvetovanja so se udeležili hrvaška arhivska javnost ter številni predstavniki arhivskih institucij in društev iz sosednjih držav. Tema zborovanja je bila Upravljanje z elektronskim gradivom in sodobna arhivska praksa.

V sredo, 23. oktobra 2020, se je začel plenarni del posvetovanja. Ob otvoritvi so okoli 200 zbranih udeležencev pozdravili organizator ter predstavniki arhivskih ustanov in društev iz regije.

Prvi dan posvetovanja so bile obravnavane tri teme. Prva je bila upravljanje z dokumentarnim gradivom, pri čemer so bili predstavljeni štirje prispevki:

1. Arian Rajh (Highflott d. o. o.): AMMA model zrelosti: procjene zrelosti procesa s gradivom u pismohranama stvaratelja, arhivima u sastavu i arhivskim ustanovama
2. Edvin Buršić (Financijska agencija): Proširenje upravljanja dokumentar-

- nim gradivom za potrebe digitalizacije s ciljem stvaranja autentičnog digitaliziranog gradiva
3. Marina Ribić (Državni arhiv u Virovitici): Upravljanje i zaštita elektroničkih dokumenata kod stvaratelja arhivskog gradiva – promišljanja i iskustva Državnog arhiva u Virovitici
 4. Petra Špoljarić (Državni arhiv u Bjelovaru): Problemi zaštite i očuvanja suvremenog gradiva u digitalnom obliku na primjeru Državnog arhiva u Bjelovaru

Druga tema je obravnavala dolgoročno hrambo elektronskega gradiva. V tej sekciji se je predstavilo pet predavateljev:

1. Dario Franić (Državni arhiv u Sisku): Digitalizacija projektne dokumentacije arhivskog fonda Rudarskogudruženja Talionica Caprag 1938–1946.
2. Jože Škofljanec (Arhiv Republike Slovenije): Pokušaj koraka prema stvarateljima digitalnoga gradiva (primjena koncepta submission agreementa u slovenskim arhivima)
3. Natko Martinić Jerčić (Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata): Pohranjivanje audio i videozapisa stručnih i znanstvenih skupova o Domovinskom ratu u Hrvatskom memorijalno-dokumentacijskom centru Domovinskog rata
4. Katarina Pavelić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, studentica): Vodič za digitalno očuvanje
5. Ana Vukadin (Nacionalna i sveučilišna knjižnica): Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima

Tretji sklop je obravnaval temeljna arhivska načela v e-okolju. Svoje prispevke so predstavili štirje predavatelji:

1. Lana Žaja (Hrvatski državni arhiv): Politika digitalnog očuvanja u javno dostupnim podatcima i strateškim dokumentima na mrežnim stranicama odabranih nacionalnih arhiva u zemljama Europske unije
2. Hrvoje Stančić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu): Disruptivne tehnologije u arhivima
3. Josip Mihaljević (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje): Izrada mrežnog arhivističkog rječnika
4. Danijel Jelaš (Državni arhiv u Osijeku), Petra Kolesarić (Filozofski fakultet u Osijeku, studentica): Stavovi i iskustva hrvatskih studenata povijesti vezanih za korištenje online dostupnih povijesnih izvora

Večerni del prvoga dne posvetovanja je bil nemenjem ogledu Slavonskega Broda.

Drugi dan posvetovanja je bil namenjen ekskurziji, kjer so si udeleženci ogledali Franjevački samostan v Cerniku. V popoldanskem delu so se v Državnem arhivu Slavonskega Broda zbrale sekcije, ki so bile namenjene posameznim temam: sekcija za elektronsko gradivo, sekcija za popisovanje arhivskega gradiva, sekcija za gradivo izven arhivov, sekcija za arhivsko pedagogiko, sekcija za zakonodajo in študentska sekcija. Le-te so podale poročila o svojem delu.

Tretji dan posvetovanja so predavatelji predstavili svoje prispevke na temo Obstoječe/potrebne kapacitete v javnih arhivih in možnosti EU-financiranja:

1. Ivo Orešković (Državni arhiv u Dubrovniku): Biti (metar dužni) ili ne biti (metar kvadratni)?
2. Radoslav Zaradić, Damir Gabrić (Splitsko-dalmatinska županija): Prikaz upravljanja (elektroničkim) gradivom u Splitsko-dalmatinskoj županiji
3. Valentina Cepanec, Hrvoje Stančić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), Ivan Penava (Središnji državni ured za razvoj digitalnoga društva): Planiranje i izgradnja nacionalnoga digitalnog arhiva

4. Tatjana Hajtnik, Bojan Cvelfar (Arhiv Republike Slovenije): e-ARH.si: javni e-arhiv pod upravljanjem slovenske javne arhivske službe.

mag. Nina Gostenčnik

Poročilo o udeležbi na 40. avstrijskem arhivskem dnevu 2019

Salzburg (Avstrija), 23.–24. 10. 2019

Okroglo obletnico avstrijskega srečanja arhivskih delavcev je gostil Salzburški deželni arhiv. Na povabilo Združenja avstrijskih arhivistk in arhivistov sem kot predstavnica društva odpotovala v prestolnico zvezne dežele Solnograška, kjer sem se udeležila srečanja 40. avstrijski arhivski dan, ki je potekal 23. in 24. oktobra 2019. Gostitelji vedno povabijo predstavnike arhivskih združenj sosednjih držav, tako so poleg mene tujino zastopali še predstavniki Češke, Hrvaške, Madžarske, Nemčije in Slovaške.

Avstrijski arhivski dan poteka po ustaljeni praksi v obliki dveh dni z jutranjo registracijo in dopoldanskimi delavnicami, po kosilu sledi ogled kraja, kjer poteka srečanje, popoldne pa zasedajo strokovne skupine. Sledijo še zbor članov in uradni pozdravi ter predavanje vabljenega govorca na določeno temo, večer pa se zaključí z družabnim delom. Naslednji dan dopoldanski del zasedajo predavanja, zgodaj popoldne pa sledi zaključek. Po takšnem scenariju je potekal tudi 40. avstrijski arhivski dan v Salzburgu.

Na dvodnevem posvetovanju so avstrijski arhivski delavci razpravljali na temo *Kulturna dediščina – strategije upravljanja z dediščino*. Program prvega dne se je začel s tremi dvournimi delavnicami, med katerimi so lahko udeleženci izbirali. V Salzburškem deželnem arhivu (*Salzburger Landesarchiv*) je njihov direktor Oskar Dohle vodil delavnico na temo arhivalij, ki vsebujejo občutljive osebne podatke – natančneje so se osredotočili na kartoteke pacientov, ki jih hranijo v arhivu. V *Haus der Stadtgeschichte* so se zbrali tisti, ki so želeli razpravljati o priložnostih in možnostih digitalnega arhiviranja, delavnico je vodila Susanne Fröhlich iz Avstrijskega državnega arhiva (*Österreichisches Staatsarchiv*). Nadškofijski arhiv (*Archiv der Erzdiözese Salzburg*) pa je gostil udeležence delavnice na temo upravljanja z zapisi, kjer sta predstavitev prakse prevzela Christine Gigler (*Archiv der Erzdiözese Salzburg*) in Markus Schmidgall (*Vorarlberger Landesarchiv*). V popoldanskem delu so potekale seje strokovne skupine priznanih cerkva in verskih skupnosti ter strokovne skupine univerzitetnih arhivistov in arhivistov znanstvenih ustanov. Hkrati je potekal arhivski tabor delovne skupine občinskih arhivistov.

Za druge udeležence so organizirali ogled prenovljenega muzeja v utrdbi na gradu (*Festungsmuseum*), ki je ponovno odprl svoja vrata leta 2000, leto kasneje pa je muzejski kompleks, katerega 50 zgradb obsega 33.000 kvadratnih metrov površin, osvojil avstrijsko muzejsko nagrado. Muzej deluje v okviru Salzburškega muzeja, ki med drugim obsega tudi *Neue Residenz*. Razstava v utrdbi, katere najstarejši deli izvirajo iz 11. stoletja, prikazuje zgodovino utrdbe in življenja na gradu, na ogled so tudi del zidu rimske utrdbe, mučilne naprave in v celoti ohranjena grajska kuhinja. Ob ogledu in animiranem vodenju mine več ur, kot bi mignil.

Ob 17. uri je v nekdanjem kompleksu salzburških škofov (*Kuenburg-Saal/Neue Residenz*) zasedal zbor članov Združenja avstrijskih arhivistk in arhivistov. Ob 18.30 se je začel večerni program, kjer so udeležence pozdravili Brigitta Pallauf, predsednica deželnega zbora, Oskar Dohle, direktor Salzburškega deželnega arhiva, in Karin Sperl, predsednica združenja. Dr. Christina Antenhofer z

oddelka za zgodovino Univerze v Salzburgu (*Fachbereich Geschichte der Universität Salzburg*) je imela predavanje na glavno temo zborovanja – *Kulturna dediščina – strategije upravljanja z dediščino*. Njeno predavanje z naslovom *Kulturna dediščina in vloga arhiva* je obsegalo naslednje teme: porast raziskovalnih tem o arhivu, arhiv kot kraj znanja in kulturnega spomina, digitalni preobrat in izzivi za arhive, novo zanimanje za materialnost in vlogo arhiva, arhiv kot kraj učenja in izmenjave znanja. Večer se je zaključil s pogostitvijo in animirano razpravo med stanovskimi kolegi.

Naslednji dan dopoldne so sledila tri predavanja. Ob 9. uri je imel Martin Schlemmer iz deželnega arhiva v Severnem Porenju-Vestfaliji (*Landesarchiv Nordrhein-Westfalen*) z malce provokativnim naslovom »*Unsexiest Must-have ever?*« precej interaktivno predavanje o ocenjevanju upravljanja zapisov s strani arhivov, kjer so lahko poslušalci sproti sodelovali in istočasno izpolnjevali spletno anketo prek spletne strani Mentimeter (www.menti.com), ki omogoča delo na daljavo (kar je v sedanjem času še posebej aktualno). Sodelovanje v anketi je ob ugotavljanju rezultatov sprožilo precej smeha med udeleženci. Predavanje – iz prakse za prakso – se je osredotočilo na temo priprave in svetovanja oblastem v kontekstu upravljanja digitalnih dokumentov uprave. Predavatelj je mnenja, da naj bo v ospredju interes pravočasno prepoznati in predvideti potrebe, želje, vprašanja in pomisleke uprave, ter tudi ponuditi lastne arhivske storitve brez precenjevanja lastnih možnosti in veščin. Sledila je Liane Tiefenbach (*Wiener Stadt- und Landesarchiv*) s predstavitvijo digitalnega vrednotenja arhivskega gradiva na primeru mesta Dunaj. Leta 2001 ustanovljena delovna skupina (*ARChE – Archivierung elektronischer Aufzeichnungen*) za pripravo rešitev v zvezi s prevzemom digitalnega gradiva dunajske mestne uprave (ELAK – elektronska dokumentacija) je pri svojem delu prišla do zaključka, da je ohranjanje digitalne dokumentacije mogoče samo s pomočjo uspešno implementiranega pisarniškega poslovanja. Predstavitev je vsebovala tako prikaz kratkega zgodovinskega razvoja upravljanja s podatki v okviru dunajskega magistrata kakor tudi predstavitev izločanja in prenosa dokumentacije iz ELAK-a v digitalni arhiv. Jakob Wührer (*Oberösterreichisches Landesarchiv*) je predstavil prve izkušnje, možnosti in tveganja v zvezi z GDPR-jem in njegovim odražanjem na prihodnje vrednotenje arhivskega gradiva. Poudaril je, da se arhivisti že dolgo časa ukvarjajo z razvojem strategij vrednotenja in njihovimi izboljšavami, ki jih sedaj prenašajo še na digitalno gradivo. Po njegovem mnenju povečana občutljivost glede varstva podatkov daje še en potreben vidik, ki arhivom omogoča ne samo uveljavljanje, temveč predvsem profiliranje.

Naši avstrijski kolegi se, tako kot mi, srečujejo z izzivi digitalizacije in varovanja osebnih podatkov, predvsem občutljive narave. Obe temi sta izzvali precej burnih odzivov na srečanjih, ki sem se jih udeležila (delavnica na temo arhivalij, ki vsebujejo občutljive osebne podatke in predavanja drugega dne) – nekaj podobnega kot na našem zborovanju v Mariboru – in jasno kaže, da bodo (bomo) še nekaj časa iskali rešitve, predvsem pa bo ta tematika dvigovala precej prahu v naših razpravah, kar pa nas ne sme odvrniti od slednjih.

mag. Hana Habjan

Študij arhivistike (prva stopnja), arhivistike in dokumentologije (druga stopnja) ter arhivskih znanosti na Visokošolski izobraževalni ustanovi Alma Mater Europaea – Evropski center Maribor

V Sloveniji in tujini nastaja vsak dan vedno več dokumentov, zato sta upravljanje le-teh in njihova dolgoročna hramba zelo pomembna. Učinkoviti

poslovni sistemi brez skrbno urejenih in ohranjenih dokumentov ter hitrega dostopa do njih ne morejo delovati. To velja tudi za sodobne arhivske ustanove. Zato je potreba po strokovnjakih s področja arhivistike in dokumentologije vedno večja. Alma Mater Europaea – Evropski center Maribor izvaja od oktobra 2019 študij arhivistike na vseh treh stopnjah. Magistrskemu študijskemu programu na drugi bolonjski stopnji (od leta 2012) in študiju arhivistike na prvi bolonjski stopnji (od 2017) se je z akreditacijo februarja 2019 pridružil tudi doktorski študij arhivskih znanosti na tretji bolonjski stopnji.

Vsi študiji se izvajajo na lokacijah v Mariboru, Ljubljani in Kopru, poleg klasičnih predavanj potekajo tudi videokonferenčna predavanja, e-srečanja in e-govorilne ure v skladu z izvedbenim načrtom pri posameznih predmetih. Na vseh treh stopnjah je poudarek na dejavnem in sprotnem študijskem delu.

Študijski program arhivistike traja tri leta. Po končanem študiju študentje pridobijo naziv diplomirana arhivistka/diplomirani arhivist. Študijski program ponuja znanja, ki so potrebna za obvladovanje arhivskega in dokumentarnega gradiva od njegovega nastanka, urejanja, vrednotenja, prevzemanja, popisovanja, dolgoročne hrambe, uporabe do arhiviranja. Pridobljena znanja omogočajo diplomantom upravljanje in celovito obvladovanje dokumentov v različnih okoljih in z različnimi informacijskimi sistemi. Kakovosten, informacijsko podprt študij arhivistike na Alma Mater Europaea – EC Maribor izvajajo visoko priznani strokovno usposobljeni predavatelji s predavanji, konzultacijami, razlagami primerov iz prakse, udeležbami na domačih in mednarodnih konferencah, v arhivskih šolah, s strokovnimi ekskurzijami in z izmenjavami študentov. Posebnost študija na Alma Mater Europaea – ECM je obvezna dejavna udeležba študentov na konferencah.

Predmetnik na prvi stopnji je zelo obširen in obsega študijske obveznosti udeležbe na predavanjih, opravljanje izpitov ter izdelavo seminarskih in projektnih nalog. Študij študentje zaključijo z izdelavo diplomske naloge. V treh študijskih letih študentje poslušajo naslednja obvezna predavanja: uvod v arhivistiko, poslovna informatika, uvod v raziskovalne metode, menedžment v kulturi, zgodovina institucij, zgodovina arhivske dejavnosti, teoretične osnove arhivske znanosti, teoretične osnove dokumentologije, e-arhivi, materialno varstvo, arhivsko pravo, zakonodaja s področja upravljanja podatkov, konservacija in restavriranje arhivskega gradiva, tipologija arhivskega gradiva, upravljanje podat-

kov, popisovanje in urejanje arhivskega gradiva, metode in postopki dela z arhivskim in dokumentarnim gradivom pri ustvarjalcih. V tretjem letniku opravljajo študentje dela iz arhivske prakse in projektne naloge ter izdelajo diplomsko nalogo. Poleg obveznih predmetov lahko izbirajo tudi med izbirnimi predmeti, ki širijo njihova obzorja in omogočajo kakovostnejše delo v arhivu. Izbirni predmeti, med katerimi lahko izbirajo študentje v tretjem letniku, so naslednji: upravljanje dokumentov in model upravljanja dokumentacije pri ustvarjalcih, latinski jezik (1 in 2), pomožne arhivske vede, latinska paleografija, informacijska varnost, informacijska oprema in infrastruktura javnega e-arhiva ter njuno upravljanje, standardi s področja varnosti v elektronskem okolju, zajem in hramba e-gradiv in spremljevalnih storitev, kulturna zgodovina Slovencev, občna zgodovina novega veka, upravni postopek in inšpekcijski postopki s področja arhivskih dejavnosti. Izbor izbirnih predmetov je načrtovan tako, da omogoča povezavo med zlahotno tradicijo arhivistike v preteklosti in digitalno prihodnostjo.

Študijski program arhivistike in dokumentologije na drugi bolonjski stopnji traja dve leti. V prvi letnik magistrskega študija se lahko vpišejo kandidati, ki so končali študijske programe prve stopnje z ustreznih strokovnih področij, dosedanje študijske programe za pridobitev visoke strokovne ali univerzitetne izobrazbe z ustreznih strokovnih področij (predbolonjski študij) ali enakovredne študijske programe z drugih strokovnih področij. Ti morajo pred vpisom opraviti diferencialne izpite. Študentje po končanem programu pridobijo naziv magistrica oziroma magister arhivistike in dokumentologije. Predmetnik magistrskega študija obsega naslednje predmete: teoretične osnove arhivske znanosti in arhivske etike, osnove dokumentologije, pravna država in ureditev pravnega varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva, osnove organizacije informacij, e-arhivi in hramba digitalnega gradiva, raziskovalne metode, zgodovina arhivske dejavnosti, varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva. Predmetnik obveznih predmetov dopolnjuje široka paleta izbirnih predmetov: dostop do informacij, uporabniki informacijskih virov in storitev, zgodovina Evrope novega veka, informacijski marketing, elementi kartografije, izbrana poglavja s področja standardizacije na področju upravljanja dokumentov, razvoj in struktura institucij, elementi konserviranja in restavriranja arhivskega in dokumentarnega gradiva, vrednotenje arhivskega in dokumentarnega gradiva, kulturna zgodovina Slovencev, varstvo arhivskega in dokumentarnega gradiva v izrednih razmerah ter izbrana poglavja iz arhivske teorije in prakse. Alma Mater Europaea omogoči vsem študentom tudi udeležbo na mednarodni konferenci Inštituta arhivskih znanosti Trst – Maribor in udeležbo na poletni arhivski šoli v Trstu. Študentje v drugem letniku poleg seminarskih nalog izdelajo projektno nalogo in z zagovorom magistrske naloge dokončajo študij.

Študijski program doktorskega študija arhivskih znanosti je zasnovan proaktivno. Razvija obstoječa spoznanja s področja arhivske teorije in prakse in omogoča razvoj ter implementacijo znanj, rešitev, metod in postopkov, ki so potrebni za objektivno dolgoročno stabilno upravljanje že obstoječih in pričakovanih novih oblik arhivskega gradiva, ne glede na njihove pojavne oblike in okolja, v katerih nastajajo.

Medtem ko predstavljata študija na prvi in drugi stopnji novost v slovenskem prostoru, predstavlja doktorski študij arhivskih znanosti novost tudi v mednarodnem prostoru. Prvi doktorji znanosti iz arhivistike bodo imeli vsa znanja za urejanje in reševanje najodgovornejših nalog, s katerimi se srečujejo (srečujemo) ustvarjalci arhivskega gradiva. Poudarek doktorskega študija na fakulteti Alma Mater Europaea – EC Maribor je na dejavnem in sprotnem študijskem delu, na uporabi zahtevnejših znanstveno-raziskovalnih metod, na problemsko zasnovanem študiju in na individualnem študiju. Obvezni sestavni del programa so razumevanje in uporaba različnih raziskovalnih metod skozi raziskovalne projekte, znanstveno pisanje, publiciranje in predstavljanje rezultatov raziskav pred strokovno in znanstveno javnostjo.

V doktorski program študija arhivskih znanosti se lahko vpišejo diplomanti študijskih programov druge stopnje, dosedanjih študijskih predbolonjskih programov za pridobitev univerzitetne izobrazbe in za pridobitev magistrira znanosti oziroma specializacije.

Predmetnik je sestavljen iz naslednjih predmetov: relacije arhivskih znanosti, elektronsko arhiviranje in informacijska infrastruktura, metodologije znanstvenega raziskovanja, metodologije priprave, izdelave in urejanja znanstvenega dela, raziskovalne metode v arhivistiki in izdelava dispozicije doktorske disertacije, izdelave doktorske disertacije in dveh izbirnih predmetov. Seznam izbirnih predmetov obsega naslednje predmete: dokumentni sistemi in arhiviranje, organizacijski sistemi v arhivistiki, tipologija arhivskega gradiva, temeljne prvine arhivskega prava, elementi konserviranja in restavriranja arhivskega gradiva, jeziki in spomeniki – raba, edicije in ohranjanja, glavna dejstva kulturnega razvoja slovenskega prostora, uporaba arhivskega gradiva in varovanje osebnih podatkov, hramba elektronskih dokumentov v zasebnem sektorju, raziskovanje spleta in spletne tehnologije, upravljanje tveganj pri elektronskem arhiviranju, varovanje in vzdrževanje arhivskih knjig in knjig v arhivih, viri za slovensko kulturno zgodovino, latinska epigrafika, latinska paleografija, arhivsko gradivo in pravni interes, varovanje arhivskega gradiva v vojnih in izrednih razmerah.

Temeljni cilj študijskega programa je oblikovanje diplomanta z ustreznimi kompetencami, ki jih potrebujejo ne samo ustvarjalci arhivskega gradiva v javnem in zasebnem sektorju, ampak tudi različne arhivske ustanove, ponudniki storitev in druge osebe, ki so kakor koli povezane s področji upravljanja, ohranjanja in uporabe arhivskih vsebin ter njihovih nosilcev v celotnem življenjskem ciklu. Študij v vseh študijskih programih poteka v majhnih skupinah, kjer je pretok znanja od predavatelja do študenta neposreden, predavatelji pa so vsakemu študentu dnevno dosegljivi. Kakovost študijev vseh smeri na Almi Mater Europaea pa najbolj potrjuje visoka zaposljivost diplomantov. Diplomanti magistrskega študija arhivistike in dokumentologije so se zaposlili tudi v mednarodnih arhivskih organizacijah.

Vsi trije študijski programi s področja arhivistike in dokumentologije so podrobno predstavljeni na straneh www.almamater.si. Vse študijske programe Alme Mater Europaea – ECM akreditira Nacionalna agencija Republike Slovenije za kakovost v visokem šolstvu.

Aleksander Lavrenčič

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH IN RAZSTAVAH
REVIEWS AND REPORTS ON THE PUBLICATION AND EXHIBITIONS

Publikacije || Publications

Urbarji Nadškofijskega arhiva Ljubljana

Avtorji vodnika: Marija Čipić Rehar, Tone Krampač, Blaž Otrin, Julijana Visočnik.

Ljubljana: Nadškofijski arhiv Ljubljana, 2019, 127 strani.

V Vodniku po urbarjih Nadškofijskega arhiva Ljubljana (v nadaljevanju NŠAL), ki so ga pripravili arhivisti Marija Čipić Rehar, Tone Krampač, Blaž Otrin in Julijana Visočnik ter je izšel leta 2019, v nakladi 100 izvodov, najdemo popis vseh fondov in zbirk NŠAL.

Vodnik obsega 127 strani. Začne se z uvodom, ki ga je lektorirala in hkrati prevedla v angleški jezik Maja Sužnik. Avtorji v njem najprej razložijo pomen izraza »urbar« in na kratko predstavijo njegovo uporabo v preteklosti. Nato se osredotočijo na urbarje, ki jih hrani NŠAL, zapisane bodisi v latinskem bodisi v nemškem jeziku, in so v veliki meri cerkvenega izvora, zaradi katerega so razdeljeni na tri velike skupine, ki jih v nadaljevanju uvodne besede tudi natančno opišejo z vsemi izjemami med urbarji. Navajajo, da so si fonde opravljenega popisa razdelili med seboj. Marija Čipić Rehar je obdelala urbarje gospostev Gornji Grad (NŠAL 20, NŠAL 21, NŠAL 23), Pfalz (NŠAL 25), Goričane (NŠAL 26) in zbirko NŠAL 116 Gospostva, Julijana Visočnik Kapiteljski arhiv Ljubljana (NŠAL 100) in Škofijski arhiv Ljubljana 1 (NŠAL 1), župnijske arhive od črke A do črke O je obdelal Blaž Otrin, od P do Ž pa Tone Krampač. Pri tem so opozorili, da vodnik predstavlja le osnovni popis po urbarjih NŠAL in ne razlikuje natančno med temeljnimi, priročnimi, reformiranimi urbarji, štiftnimi registri, urbarijalnimi registri itd. Ravno tako niso navedene materialne značilnosti, kot so dimenzija knjige, sestava platnic, ohranjenost, jezik in pisava, vsebina drugih vpisov.

Uvod sledi rubrika Popisni elementi, kjer bralec, na osnovi dveh razloženih primerov, dobija snesne in koristne napotke, katere podatke vsebuje posamezni popis, kaj pomenijo in pod katero signaturo določeni urbar v arhivu najdemo. Za tem sta priložena dva seznama. Prvi je seznam kratic in okrajšav, drugi pa seznam uporabljenih priročnikov, enciklopedij, leksikonov. Nadalje se začne popis urbarjev, narejen po abecednem vrstnem redu krajev, torej sedežu zemljiškega gospoda oziroma njegove enote, zaradi lažjega iskanja in v izogib krajevnemu kazalu. Kot edina posebnost se v vodniku omenja imenja Janeza Edlinga, ki je vpisano pod črko E. Sicer pa popis razlikuje več vrst imetnikov zemljiške posesti: samostansko posest, gospostvo, graščino, dvorec, imenje, župnije, vikariate, kuracije, lokalije, kaplanije, beneficije, urade, trge, nekatere župnijske in podružnične cerkve.

Na koncu imata svoje mesto še v angleščino prevedena povzetek ter seznam kratic in okrajšav.

Kar se tiče uporabljenega slikovnega gradiva, v njem najdemo slike: na naslovnici urbar gospostva Vrbovec, 1615 (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 1, mapa 1); na zadnji platnici urbar župnije Ihan, 1715 – 1734 (NŠAL, ŽA Ihan, knjige, šk. 1 [Ž 121]); v notranjosti knjige pa glavni urbar gospostva Gornji Grad za trg Gornji Grad, urade Tirosek, Dreta, Volog, trg Ljubno ob Savinji, urad Posavinje, trg Rečica, urada Radmirje in Luče, 1602, 1. del (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 2, mapa 2); ter najstarejši urbar v NŠAL: urbar gospostva samostana Gornji Grad; 1426 (NŠAL 20, Gornji Grad – Avstrija, šk. 2, mapa 1).

V praksi se je izkazalo, da je vodnik, ki je napisan razumljivo in z razloženiimi pojmi, ne glede na morebitne težave, s katerimi so se pri snovanju srečali njegovi ustvarjalci, številnim uporabnikom dobrodošla smernica za uspešno in hitrejše iskanje posamičnega urbarja v Nadškofijskem arhivu Ljubljana.

Nataša Car

Dekade: petdeseta 1950–1959 @Celje

Avtorji prispevkov: Bojana Aristovnik, Borut Batagelj, Bojan Himmelreich, Sonja Jazbec, Jože Kranjec, Vesna Kočever, Hedvika Zdovc, Aleksander Žižek,
urednika: Borut Batagelj, Aleksander Žižek.
Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2019, 128 strani.

V letu 2019 je Zgodovinski arhiv Celje (ZAC) izdal katalog k razstavi Dekade: petdeseta 1950–1959 @Celje. Z razstavo (ki si jo lahko ogledate v galeriji Zgodovinskega arhiva Celje do predvidoma junija 2020) in katalogom Arhiv v Celju zaključuje »petletko« projekta Dekade, ki ga je zagnal z obravnavo devetdesetih let 20. stoletja ob pripravah na praznovanje svoje šestdesetletnice leta 2015. V letu 2019 je predstavitev nadaljeval s petdesetimi leti 20. stoletja.

Katalog je razdeljen na več poglavij, ki obsegajo in obravnavajo vsa pomembnejša področja človekovega življenja in delovanja. Kot vsaka Dekada doslej, nam tudi obravnavana podaja dve izpostavljeni temi, obe iz leta 1954. Prva je *poplava* junija, ki je bila ena izmed najhujših v seriji številnih poplav 20. stoletja, drugi dogodek pa je ena izmed najbolj množičnih prireditev na Slovenskem minulega stoletja: Štajerska v borbi na Ostrožnem. Dogodka se je po poročanju tiska udeležilo kar 350 000 ljudi.

V katalogu je najprej predstavljeno področje uprave. Mesto Celje je namreč v tej dekadi doživelo vrsto upravnih sprememb. Najprej je bilo leta 1949 izločeno iz okraja in je do leta 1954 tvorilo upravno enoto mesto Celje, ki je bila marca 1954 ukinjena, Celje pa ponovno vključeno v okraj Celje – okolica. Pri tem je bila ustanovljena tudi Mestna občina Celje z ljudskim odborom (LOMO) in je postala politično-teritorialna organizacija ter temeljna družbeno-gospodarska skupnost občanov. Za lažje sodelovanje s krajani je občina istega leta ustanovila krajevne urade. V Celju so v petdesetih letih dvajsetega stoletja na področju pravosodja delovali: okrajno, okrožno in okrožno gospodarsko sodišče, javno tožilstvo in javno pravobranilstvo. V okviru civilnega sodstva so izstopale razveze zakonskih zvez, v porastu pa so bile predvsem tožbe s področja delovnega prava. Kazensko sodstvo se je v tem času srečevalo s porastom gospodarskega in tudi mladostniškega kriminala. Ena od sprememb družbenopolitičnega sistema, ki jo je v Jugoslaviji prinesel prevzem oblasti Komunistične partije Jugoslavije leta 1945, je bilo delovanje petih družbenopolitičnih organizacij, in sicer Zveze komunistov Slovenije (ZKS), Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS), Ljudske mladine Slovenije (LMS), Zveze sindikatov za Slovenijo (ZSS) in Zveze borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije (ZBNOV). S pomočjo omenjenih organizacij je skušala oblast vplivati na miselnost in ravnanja ljudi ter seveda tudi na njihovo politično odločanje. Celjsko gospodarstvo je bilo v petdesetih letih že dodobra poddržavljeno in vpeto v izvajanje petletnih programov razvoja. V republiški plan je bilo vključenih več celjskih podjetij (Tovarna emajlirane posode, Tovarna tehtnic, Etol, Cinkarna, Tovarna organskih barvil ...), saj je plan razvoja narodnega gospodarstva namenil največ sredstev razvoju lokalne industrije. Poleg tega so želeli poceniti in pohitrili distribucijo živil in potrebščin, dokončati elektrifikacijo, povečati število vozil mestnega prometa in povrniti sloves Celju kot turističnemu mestu. Na področju šolstva je treba poudariti veliko šolsko reformo leta 1958, ki je uvedla enotno osemletno obvezno osnovno šolo. Ukinjene so bile nižje gimna-

zije, iz katerih so nastali višji razredi t. i. popolne osemletne osnovne šole. Na področju srednjega šolstva so leta 1958 ukinili osemletne gimnazije in jih skrajšali na štiri leta. V Celju so tako II. gimnazijo preuredili v osemletno osnovno šolo (III. osnovna šola Celje), dijake takratnih višjih letnikov pa prešolali na I. gimnazijo. V Celju je bilo poskrbljeno tudi za izobraževanje odraslih, kar jim je med drugim omogočila Ljudska univerza Celje, ki je neuradno začela delovati že leta 1950.

Glavni cilj zdravstvene politike v prvem povojnem obdobju je bila organizacija ustrezne mreže javnih splošnih ambulant, ki naj bi nadomestile zasebne ordinacije in razvijale različne oblike preventivne dejavnosti. Celjska bolnišnica je imela v tem času štiri oddelke: internega, kirurškega, ginekološko-porodniškega in infekcijskega. Prvi novoustanovljeni oddelek po vojni je bil pediatrični, ki je na začetku deloval v Westnovi vili na Golovcu in se je preselil v bolnišnico leta 1957. Osnovno zdravstveno službo je opravljal Mestni zdravstveni dom, lekarniško dejavnost pa Mestna lekarna Celje, iz katere sta leta 1952 nastali I. in II. mestna lekarna. Ti dve sta se kmalu preimenovali v Lekarno Center in Staro lekarno. Na področju kulture se je v zvezi z množično amatersko dejavnostjo uporabljala beseda prosveta. Kulturna (prosvetna) društva so se takrat ukvarjala predvsem z izobraževanjem in ne toliko z amatersko kulturno dejavnostjo. Poskrbela so tudi, da je bila kultura dostopna čim širšemu krogu ljudi, pospeševala pa so ljudsko in ne toliko elitne (profesionalne) kulture. V Celju je tisti čas delovalo več kot dvajset prosvetnih društev (PD Ivan Cankar Celje, PD Zarja Trnovlje, PD France Prešeren ...). Za ljubitelje gibljivih slik je bilo poskrbljeno v dveh kinematografih: Union in Dom (kasneje Metropol), ljubitelji gledališča pa so prišli na svoj račun v Mestnem gledališču Celje, ki se je leta 1957 preimenovalo v sedanje ime: Slovensko ljudsko gledališče Celje. Petdeseta so bila tudi obdobje, v katerem je Celje izgubilo dva plodna literarna ustvarjalca – leta 1950 Almo Karlin in leta 1957 Vladimirja Levstika. Na področju športa (fizkulture) so si v tistih časih prizadevali, da bi postal množično dostopen in da bi se vključil kot eden od vzgojnih dejavnikov pri utrjevanju novega družbenopolitičnega sistema. Športne organizacije so se opirale predvsem na zvezo telovadnih društev Partizan, ki je s številnimi društvi po državi predstavljala osnovo za množičnost (npr. organizacija zletov). Med športnimi društvi v Celju je bilo najbolj prepoznano Atletsko društvo Kladivar, ustanovljeno leta 1950, pod vodstvom vsestranskega Fedorja Gradišnika ml. Prvo ime celjske atletike je bil sprinter Stanko Lorger, v letih 1958 in 1959 celo najboljši športnik Jugoslavije. Največja pridobitev med športnimi objekti v Celju pa je bilo brez dvoma novo letno kopalnišče z olimpijskim bazenom leta 1957. Zadnja obravnavana tematika kataloga je, kot pri vseh do sedaj, posvečena Zgodovinskemu arhivu Celje. Slednji je bil kot »Arhiv s sedežem v Celju« ustanovljen 13. decembra 1956, odločbo o ustanovitvi pa je 10. aprila 1957 potrdil tudi Izvršni svet Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije. Prvi vodja in dolgo edini zaposleni v arhivu je bil upokojeni celjski zgodovinar prof. Janko Orožen. Arhiv je sprva deloval le na papirju, brez lastnih prostorov. Profesor Orožen je moral tako popisovati in urejati arhivsko gradivo v kletnih prostorih takratne občinske stavbe. Svoje prve prostore in še kakšnega zaposlenega je arhiv pridobil šele leta 1961.

Katalog Dekade: petdeseta 1950–1959 @Celje je izšel v 300 izvodih pri založbi Zgodovinskega arhiva Celje. S tem katalogom se tudi zaključuje zgodba Dekad, ki smo jo spremljali kar pet let in je ohranila rdečo nit, to je poudariti arhivsko gradivo kot primarni vir raziskovanja. Arhiv je z Dekadami skušal, in to mu je uspelo, doseči tesnejšo povezavo arhiva z lokalno skupnostjo in javnostjo s tem, da je lahko ta pri ustvarjanju razstave in posledično kataloga sodelovala tako, da je posodila ali podarila gradivo. Ljudje so se lahko pri tem prostovoljno z gradivom »mrežili« tudi na družabnih omrežjih, s tem, da so uporabljali enotni ključnik #dekade50.

Duška Žitko: EL TARTINI IN PIASSA/Tartini na trgu.

Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera«, 2019, 155 strani.

»Tartinijevo leto« (2020) se glasbeno vrti med Slovenijo in Italijo. Kajti ves glasbeno omikani svet obhaja 250-letnico smrti violinista in violinskega pedagoga, skladatelja in glasbenega teoretika: roj. je bil pri nas, v Piranu (8. april 1692, umrl pa 26. februarja 1770 v Padovi). Sicer Italijan, je bil torej slovenskega rodu oziroma rojen na Slovenskem v Piranu/Pirano. Večinoma je živel in deloval v Padovi in Pragi. Bil je zagotovo neke vrste glasbeni poliglota. Glasbeno šolanje je začel v rodnem Piranu in sosednjem Kopru. 16-leten se je (1708) vpisal na pravno fakulteto v italijanski Padovi. V Assisiju je v samostanu študiral violino in osnove kompozicije ter raziskoval akustične glasbene zakonitosti. Od leta 1714 je igral v opernem orkestru v Anconi in leta 1721 postal prvi violinist-koncertni mojster v baziliki sv. Antona v Padovi. V letih 1723–26 je bil na gostovanju v Pragi, leta 1727 pa je v Padovi ustanovil svojo lastno violinsko šolo. Iz nje so izšli pomembni violinisti tistega časa. Tartini je obogatil violinsko tehniko: uporabljal je debelejšje strune, daljši lok, izpopolnil je tehniko leve roke violinske igre in iznašel t. i. diferenčni ton.¹ Avtorsko je ustvarjal instrumentalno glasbo, saj njegov opus obsega okrog 125 solističnih koncertov, največ violinskih in 200 violinskih sonat. Med njimi je zagotovo najznamenitejša *Vražji trilček* (1713; dandanašnja obliko ji je dal sloviti violinski virtuoz Fritz Kreisler, 1875–1962).² Tu je še okrog 50 *triosonata*. Pisal pa je tudi razprave o akustičnih vprašanjih (npr. *Traktat o glasbi*, 1754).

Ta monografija opisuje ne le Tartinija, temveč tudi Piran v drugi polovici 19. stoletja ter ozadje in priprave na največji dogodek v zgodovini Pirana, otvoritev spomenika Tartiniju leta 1896 v slovenščini, angleščini in italijanščini. Naslov knjige je povzet po citatu znanega vzklika številnih in ponosnih Pirančanov ob tem slavnostnem dogodku. Tudi predstavitev knjige (5. februar 2020) je bila simbolno postavljena na Tartinijev trg in v Tartinijevo rojstno hišo. Danes je tu sedež Združenja oziroma Samoupravne skupnosti Italijanov G. Tartini (Kajuhova ul. 5) s stalno muzejsko zbirko Pomorskega muzeja »S. Mašera« (v še eni od bližnjih ulic na Cankarjevem nabrežju 3); vse skupaj pa je en veliki Tartini v sicer majhnem in starodavnem obmorskem mestu Piran. Tokratna zgodba o spomeniku, ki jo je v knjigo *El Tartini in piassa* prelila Duška Žitko, se bere kot napet roman, poln podrobnosti iz tistih časov. Obenem je knjiga vpeta v letošnje (2020) Tartinijevo leto. Pirančani in celoten slovenski narod s številnimi kulturnimi dogodki praznujejo 250. obletnico smrti svojega najslavnejšega meščana Giuseppeja Tartinija. Ta se zdaj veselo smehlja na spomeniku, medtem ko v roki drži violino in lok. Leta 1896 ga je v bronu ustvaril beneški kipar in profesor na tamkajšnji Akademiji lepih umetnosti Antonio Dal Zotto (1852–1918); tankočuten in prefinjen umetnik, dobro seznanjen s Tartinijem in z zavestjo, da mora Piranu izročiti svoje najboljše delo. Tudi zato je njegov avtor ponosno stopil 2. avgusta (1896) pred Tartinijev spomenik (v Piranu) na novem trgu, danes Tartinijevem trgu, ki je bil komaj dve leti poprej še (piranski) mandrač.³ Takratna postavitve spomenika je bila za Piran pomemben zgodovinski dogodek – uokvirjen v posebno ozračje in hrepenenje. Razgibalo je večnacionalno istrsko sceno še v času avstrijske vladavine, v imenu italijanstva, ki je bilo še posebej živahno v urbanih središčih. Dogodek pa je bil kolektivni poklon najuglednejšemu med Pirančani, »učitelju narodov,« ki je s svojim opusom še pred

¹ Kombinacijski ton, ki se sliši ob razliki frekvenc dveh tonov, ko npr. zvenita $c^2 = 517$ Hz in $g^2 = 775$ Hz, je slišati tudi g^2-c^2 , tj. ton $c^1 = 258$ Hz.

² *Sonata v g-moiu* iz leta 1713.

³ Mandrač ali notranje pristanišče za jadrnice in ribiške čoine. Navadno je bil zunaj mestnega obzidja.

prvimi zametki nacionalizma postal ena od univerzalnih ikon glasbe. Avtorica D. Žitko, sicer umetnostna zgodovinarica, muzejska svetnica v Pomorskem muzeju »S. Mašera« Piran, v katerem tudi skrbijo za Tartinijevo zapuščino in njegovo violino, ki pa je obiskovalcem na ogled v muzejski zbirki v njegovi rojstni hiši v Piranu. Avtorica z njo zdaj nadaljuje pisanje o dediščini G. Tartinija. Bralca seznanja z ustvarjalnim in strastni nabitim obdobjem ob koncu 19. stoletja v Istri. Knjiga je obenem posvečena tudi slovitemu dirigentu in skladatelju Claudiu Scimoneju (1934–2018), ustanovitelju in doživljenjskemu umetniškemu vodji slovitih *I solisti Veneti/Beneški solisti*, ustanovljenemu leta 1959; saj sta prav on in ansambel negovala prav poseben odnos do Tartinija, poudarja Žitkova, in sicer že od prvega njihovega koncerta (29. oktober 1959), ko so izvedli prvega od šestih Tartinijevih *Violinskih koncertov* D 85 (1725–35). Dotlej so bila znana le redka Tartinijeva dela, Scimone in slavni orkester pa sta njegovo glasbo igrala nenehno. Vsako leto so priredili tudi koncert neizdanih rokopisov Tartinijevih del v ž. c. sv. Katarine v Padovi. In navsezadnje so leta 2016 na povabilo piranskega *Tartini festivala, Skupnosti Italijanov G. Tartinija Piran, Pomorskega muzeja »S. Mašera«* iz Pirana in *Občine Piran* odigrali slavnostni koncert ob 120. obletnici postavitve spomenika Giuseppeja Tartinija.

Podoba ali lik Tartinijevega kipa je očitno z enega od umetnikovih koncertov, ko se njen glavni akter (Tartini) ves zadovoljen in prevzet od pravkar odigrane skladbe na rahlo priklanja ploskajoči množici. Kip dominira na današnjem osrednjem piranskem –Tartinijevem trgu tako zaradi dobro izbrane lokacije kot zaradi svojih monumentalnih dimenzij. Visok je kar 2,45 m, torej nadnaravne (človekove) velikosti in stoji na 4,22 m visokem podstavku. Ta je sestavljen iz dveh enot: kvadratnega kamnitega podesta, ograjenega s kovano železno ograjo, na vogalih vpeto v kamnite stebričke, in iz kamnitega klesanega pokončnega dela, okrašenega predvsem na posnetih vogalih z volutami,⁴ akantovimi⁵ listi in drugim neobaročnim kamnoseškim okrasjem; v čelnem polju je napis: *A GIUSEPPE TARTINI L'ISTRIA MDCCCLXXXVI* (1896). Skupaj s kipom ustvarja enoten vtis dominantne igrive lahkotnosti, ki od kovane ograje, polne polkrožnih krivih in spiralnih linij, prehaja prek mehko modeliranega kamnitega okrasja do bronaste sohe. G. Tartini je prikazan v baročnem slogu, z dolgimi, na tilniku spetimi lasmi, z okoli vratu zavezanim šalom, tričetrtinskim plaščem z bogato okrašenimi zavihki in hlačami do kolen, tako da prihajajo do izraza atletska meča, ki jih je Tartini pridobil kot strasten sabljač. Spomenik naravnost (po)vabi gledalca, naj se sprehodi okoli njega. S hojo okrog spomenika se okrog gledalca zavrti tudi vsa arhitektura, ki obkroža trg, in tako se kot v vrtincu s središčem v spomeniku zavrti vse mesto. Ali, kot je zapisala /dr./ Sonja Žitko: »S svojo prijetno teatraliko rokokojske figurine spreminja trg v gledališki prostor, sebe pa v igralca na odru – iluzija, ki jo je bil sposoben ustvariti zreli pozni historizem.« Spomenik z domišljeno postavitvijo obvladuje trg in ga prostorsko povezuje s kompleksom ž. c. sv. Jurija, ki sicer dominira nad mestom. Nazadnje so leta 2016 restavriral kipi s podstavkom in ograjo.

Ta druga knjiga, že druga z navdihom velikega piranskega glasbenika,⁶ naš Pomorski muzej, skrbnik Tartinijeve dediščine v Piranu, nadaljuje s popularizacijo Tartinijevega lika in opusa interdisciplinarno in multidisciplinarno ter vseh, ki so ga znali in ga še znajo primerno ovrednotiti ter v prizadevanja vključiti celotno skupnost. Te prireditve in spomini pa se letos še kar nadaljujejo, ne le v Piranu. Iz programske knjižice, ki je izšla prav za to priložnost, naj v času od 5. februarja 2020 do 12. februarja 2021 naštejemo več kot 50 prireditev, mdr. tudi

⁴ Spiralasti zavoj, polžasti okrasek v arhitekturi.

⁵ Okras na glavah korintskih in rimskih stebrov v obliki listov okrasne rastiine s širokimi nazobčanimi listi.

⁶ Žitko D., *G. TARTINI 1692–1770* (Piran, 2017–2018).

mednarodni muzikološki simpozij (Ljubljana–Piran, 16. –17. november 2020) z naslovom *V iskanju popolne harmonije: Tartinijeva glasba in glasbena teorija v lokalnem in evropskem okviru*. Omenjena knjiga (17 €) je s 155 stranmi le predtakt vsemu temu. Tudi likovno bogato opremljeno delo se pne od uvodnih (dveh) posvetilih C. Scimoneju in spomeniku (G. Tartiniju in A. d. Zötto), prek ponosa Pirana (Franco Juri), uvoda (D. Žitko), Tartinijevega trga, razmer v drugi polovici 19. stoletja, od mandrača do Tartinijevega trga, dojemanja med letoma 1888 in 1893, dogajanj med letoma 1894 in 1895, odkritja Tartinijevega spomenika v Piranu 2. avgusta 1896, A. d. Zötta, konservatorijskega načrta, razstave, časopisnih člankov in do zaključnega popisa oziroma informacij o objavljenih fotografijah in literaturi (vse avtorica).

Zanjo so (izdajatelj Pomorski muzej »S. Mašera« Piran; zanj Franco Juri) poleg avtorice D. Žitko še najbolj zaslužni: lektor (in prevajalec v angleški jezik) Henrik Ciglič, prevajalca (F. Juri in Ivan Markovič; v italijanski jezik), (številni) avtorji in lastniki fotografij (teh nam je uspelo naštetih kar nekaj čez 90). Digitalizacijo sta prispevala Veronika Bjelica in Natalie Fink, oblikovanje Duška Đukić, tisk pa je za tisoč izvodov opravil *EUROGRAFIS, d. o. o.* Zgleden izdelek domače, slovenske umetnostne zgodovine, ki tokrat povezane z glasbo, še enkrat več opozarja na vezi med dvema znanstvenima in umetniškima disciplinama, je zagotovo veliko več kot zgolj popularizacija in afirmacija domače, slovenske naravne in kulturne dediščine.

dr. Franc Križnar

Sto let Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru: drama, opera, balet: [1919–2019]

Urednik: Vili Ravnjak.

Maribor: Slovensko narodno gledališče, 2019, 659 strani.

Pred nami je obsežna ali kar monumentalna knjižna izdaja, s katero se v tem trenutku ne more ponašati prav nobeno drugo slovensko gledališče.

»Z vidika večnosti je naših 'sto let' samo bežen trenutek. Ob dejstvu, da je v SNG Maribor v stotih letih ustvarjalo preko 500 različnih gledaliških umetnikov in približno toliko tehničnih in drugih sodelavcev, ki je skupaj ustvarilo 1649 premier s približno 22.000 predstavami, postanejo imena posameznih ustvarjalcev in dogodkov del velike 'anonimne množice'. Ne glede na to, kako je kdo pomemben oziroma umetniško ustvarjalen v svojem času, smo v resnici vsi samo 'brezosebna manifestacija kozmičnega principa Umetnosti na minljivem odru človeškega Sveta'«! To je citat, s katerim je (urednik) Vili Ravnjak zaključil monografijo *100 let Slovenskega narodnega gledališča Maribor* ali kar vseh njenih treh izvajalskih ansamblov: *Drame, Opere in Baleta*.

Celo leto (2019) je bilo v Mariboru v znamenju 100-letnice Slovenskega narodnega gledališča ali kar vseh njenih treh izvajalskih ansamblov: *Drame, Opere in Baleta*. Tako nekdanja mala in stara dvorana kot sedaj že desetletja povsem na novo zgrajeni veliki avditorij združujejo največjo in osrednjo slovensko kulturno inštitucijo. Pojavljale so se tako, kot si sledijo v omenjeni obširni, obsežni, da ne zapišem voluminozni knjižni monografiji urednika V. Ravnjaka. Ta na velikem, večjem od A-4-formata, knjižnem obsegu (skoraj 4,00 ali natančno 3,745 kg težki knjigi) prinaša v glavnem obširno in obsežno, bogato slikovno gradivo; urejeno po kronologiji nastankov na vsega 659 (oštevilčenih) straneh. Besedila so prispevali še Saša Arsenovič, Blaž Brodnjak, Jerneja Ferlež, Primož Jesenko, Blaž Lukan, Tone Partljič, Zoran Poznič, Danilo Rošker, Manica Špental, Benjamin Virč in Suzana Žilič Fišer. *Slovensko narodno gledališče Ma-*

ribor je lani (2019) praznovalo 100-letnico delovanja. 27. septembra 1919 je na odru gledališča prvič zazvenela slovenska beseda. To gledališče obstaja sicer že od leta 1852, vendar je bilo takrat še nemško. Danes je SNG največji javni kulturni zavod v državi in obenem edino gledališče v Sloveniji ter med redkimi v Evropi, ki pod eno streho združuje dramo, opero in balet ter simfonični orkester idr. Poleg umetnikov in drugih neposrednih (po)ustvarjalcev repertoarja so tu še strokovne in tehnične službe ter druga logistika. V SNG Maribor je več kot 300 stalno in okrog 150 honorarno zaposlenih ljudi. Obenem pa sta pod isto streho še vsakoletni osrednji festival slovenskih dramskih gledališč *Borštnikovo srečanje* in tekmovanje mladih pevskih nadarjencev »*Ondina Otta Klasinc*.«

Prve (dramske) predstave segajo v Mariboru, še predno se je za njihovo 100-letnico delovanja (1919 ustanovitev *Dramatičnega društva Maribor* z začetkom stalnega polpoklicnega slovenskega gledališča v mariborskem *Narodnem domu*, 1909–1914) dvignila zavesa prvega slovenskega poklicnega gledališča v Mariboru za dramsko predstavo, gledališko igro, tragedijo Jurčič-Levstikovega *Tugomerja*, 27. septembra 1919. Še v isti, torej v prvi sezoni (1919/20), je bila 1. maja 1920 na sporedu prva operetna predstava vodvil⁷ *Mam 'zelle Nitouche* Francoza Louisa Augusta Florimonda Rougerja, prva opera pa »šele« v naslednji sezoni (1920/21, 5. januarja 1921, enodejanka Čeha Vilema Bloudeka, *V vodnjaku*). Kajti redno predvojno delovanje mariborske *Opere* sega »šele« v sezono 1922/23 pa do leta 1928. Kot prva baletna predstava je v Mariboru zabeležena Ipavčeva pantomima⁸ *Možiček* (27. april 1926). In tako je teklo vse do lani oziroma do dandanes, razen s prekinitvijo v letih (druge svetovne) vojne (1941–45). V tistem času so bile seveda v skladu z aktualno okupacijo v istih prostorih izključno nemške predstave, nemško gledališče. Prelomnice, ki se v omenjeni monografiji kažejo kot najpomembnejše, so zagotovo: ponovno, po vojno in neprekinjeno delovanje (1945→), začetek delovanja *Mariborske filharmonije* (1950–1965), začetek festivala *Teden slovenskih gledališč* (1966–1970; *Borštnikovo srečanje*, 1971→), začetek delovanja *Simfoničnega orkestra SNG* (1993→), otvoritev novozgrajene *Velike dvorane* (1994 z uprizoritvijo Verdijeve opere *Traviata*, 13. oktober 1994), začetek *Mednarodnega tekmovanja mladih pevcev »Ondina Otta«* (1999→), začetek obnove *Stare dvorane* (prva premiera na obnovljenem odru Linhartova komedija *Matiček se ženi*, 15. oktober 2003), leta 2003 pa si je SNG Maribor pridobilo nacionalni, vsedržavni status.

V tej celotni kroniki ali kar kronologiji lahko sledimo od uvodnikov prek *Sobivanja različnosti* (V. Ravnjak; str. 14–21), *Gledališča v Mariboru pred letom 1919* (J. Ferlež; 22–51), *Maribora in gledališča* (T. Partljič; 52–69), *Ključnih dogodkov* (P. Jesenko; 70–173), *Stalnosti v spreminjanju: Iskanju podob in vlog mariborske Drame v drugi polovici stoletja (1967–2019)* (B. Lukan; 174–295), *Igralskega ansambla (1919–2019; 226–300)*, *Dobitnikov Borštnikovega prstana* (člani in članice mariborskega SNG; 1970→; 301), *Zgodovine mariborske Opere od začetkov do danes* (M. Špendal; 302–333), *Med velikani mariborskega opernega Parnasa* (B. Virc; 334–423), *Zgodovine mariborskega baleta* (B. Virc; 424–517), *Zgodovine gradenj in obnavljanj stavbnega sklopa SNG Maribor (1848–2003)* (V. Ravnjak; 518–569) do *SNG Maribor v jubilejni sezoni 2019/2020* (570–587), *Repertoarja Drame, Opere in Baleta (1919–2019)* s: 1.028 premierami v *Drami*, 502 v *Operi*, 119 baletnih, ali skupaj torej 1.649 premierami v vseh treh umetniških enotah s približno 22.000 predstavami (v celoti; 588–591); gre še za sezname (vseh) upravnikov (593) in umetniških vodij oziroma ravnateljev (594–596),

⁷ Iz franc. vaudeville, ki pomeni prvotno ljudsko pesem vesele, satirične vsebine. V (glasbenem) gledališču pa je to danes lahkotna veseloigra, navadno enodejanka, s šaljivimi pevskimi vložki ali tudi gledališče, kjer take igre uprizarjajo.

⁸ Gledališka igra z gibi in mimiko brez besed.

popis (vseh) uprizoritev (597–636), statistiko del, ki so bila v *SNG Maribor* uprizorjena največkrat (637; med njimi najdemo največkrat izvedena dela: Cankarjevo *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, Linhartov *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* in Shakespearjev *Sen kresne noči*, med operami so to Verdijeva *Traviata*, Puccinijeva *La Bohème*, Smetanova *Prodana nevesta* in Foersterjev *Gorenjski slavček*, med operetami pa še Kálmánova *Grofica Marica* in Straussov *Netopir*; med baleti pa *Hrestač* Čajkovskega, Hrističeva *Ohridska legenda* in Delibesova *Coppélia*, repertoarno kazalo (638–642) in kazalo osebnih imen (643–651), avtorji in lastniki fotografij oziroma slikovnega gradiva (652–653) in *Summary* (povzetek monografije v angl. jeziku; B. Virč; 654–659). Na koncu so še logosi nekaterih najodmevnejših mecenov izdaje (4 nepaginirane strani). Ti dajo vedeti, kdo to so. Celotna knjiga, zlasti pa še oblikovanje slikovnega gradiva (na stotine objavljenih tovrstnih dokumentov v različnih oblikah in vsebinah) sta bila lahko objavljena po dosežkih urednika slikovnega gradiva (in njegovega opisa/komentarjev P. Premzl; razen v besedilu J. Ferlež) in grafičnem oblikovanju ter prelomu (M. Wenzel). Med slikami (fotografije, gledališki listi, letaki, plakati ...) sem jih mdr. naštel čez 700 (723), ali po W. Shakespearu (Prosperov monolog iz *Viharja*): »Iz takšne smo snovi kot sanje, in življenje naše majhno obdaja spanje.« Med njimi najdemo dvostranske in celostranske, črno-bele in barvne pa vse do miniaturo (portreti nekaterih) akterjev *SNG Maribor* v omenjenem, več kot sto let trajajočem zgodovinskem razvoju mariborskih ansamblov: *Drame, Opere* in *Baleta Slovenskega narodnega gledališča Maribor*.

Med njimi najdemo tudi večja ali kar najbolj izpostavljena imena, ki so vseh teh sto let vodila *SNG Maribor*, med katerimi so bili: Hinko Nučič, Juro Kislinger, Stane Jurgec in zadnji aktualni Danilo Rošker (2001→). Med umetniškimi vodji ali kar ravnateljji *Drame* so spet: H. Nučič, Milan in Vladimir Skrbinšek, Miran Hercog, Ferdo Delak, Fran Žižek, Branko Gombač, Bojan Štih, V. Ravnjak, Tomaž Pandur, nazadnje pa še Aleksandar Popovski (2018→); umetniški vodje oziroma ravnateljji *Opere* Anton Neffat, Demetrij Žebre, Ciril Cvetko, Jakov Cipci, Vladimir Kobler, Boris Švara, Henrik Neubauer, Stane Jurgec in nazadnje Simon Krečič (2013→). Med vodji *Baleta* pa so popisani še Marta Remškar, Peter Golovin, Maks in Irena Kirbos, Iko Otrin, Edi Dežman, Ljiljana Keča Rošker in sedanji aktualni vodja Edward Klug (2003→). Za marsikaterega od njih bi lahko zapisali, da so igrali v *SNG Maribor* po večkrat kar več vlog, za številne med njimi pa je ostal trajen ali kar neizbrisen pečat vodenja ali celo epohe določene enote tega največjega in vsedržavnega gledališča.

Iz razpoložljivega kolofona razberemo še lektorico (Mojca Marič), korektorico (Snežana Štabi), avtorje kazal (S. Štabi, P. Premzl in Katarina Kraševac), med lastniki slikovnega gradiva so to *SNG Maribor*, /druge/ javne institucije in (navedeni) zasebniki, grafično oblikovanje in prelom (M. Wenzel in *Milimeter Studio*), reprografijo (*Atelje za črko in sliko/Murska Sobota*), tisk in vezavo (*Florjančič tisk/Maribor*). Delo je izšlo v nakladi 1.500 izvodov (v prvi izdaji), izdajatelj in založnik je *SNG Maribor* (zanj direktor D. Rošker) in sozaložnik *Umetniški kabinet P. Premzl*.

dr. Franc Križnar

Arhivski kuharski rokownik

Avtorice transkripcij besedil: Dunja Mušič, Elizabeta Eržen Podlipnik, Mira Hodnik, Hana Habjan, Barbara Žabota; urednica: Dunja Mušič.
Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2019, 288 strani.

V letu 2019 je Zgodovinski arhiv Ljubljana premierno izdal rokownik s kulinarično vsebino, ki tematsko dopolnjuje film *Od jajc do jabolk ali Od začetka*

do konca (2017) iz arhivske Filmoteke. *Arhivski kuharski rokovnik* obsega ščepec receptov iz arhivskih fondov v obliki transkripcij, prevodov in povzetkov.

Arhivske vire smo arhivistke zbirale v arhivskih enotah: Dunja Mušič v Novem mestu, Elizabeta Eržen Podlipnik in Mira Hodnik v Škofji Loki, Hana Habjan v Kranju in Barbara Žabota v Ljubljani. Rezultat raziskav je pravi arhivski kuharski jedilnik, ki zajema predjedi, solate, ribje in mesne jedi, sladice ter pijače.

V novomeškem fondu, *SI_ZAL_NME/0194 Družina Kozina-Kovač*, nečakinja skladateljca Marjana Kozine, Tite Artemis Kovač, se skriva paleta hudomušnih misli, rekov in idej za kuharske navdušence. Kulinarične zgodbe so povzete v uvodnem delu rokovnika in med drugim zajemajo recepte za dolenske štruklje in žlinkrofe.

Drugi kuharski sklop na sredini rokovnika se nanaša na fond družine Holchaker in Mayr, *SI_ZAL_KRA/0124 Družina Holchaker in Mayr*. Kuharski zvezek vsebuje recepte za solate, krofe, vinsko kremo in krhke flancate, zelo uporabna sta recepta za šabeso in domače svetlo pivo.

V rokovniku so objavljene različne vrste pisav. V uvodu so predstavljeni najmlajši zapisi v gajici, zadnji del rokovnika pa je obogaten z recepti iz najstarejših kuharskih knjig v bohoričici in gotici. Jedi, zapisane v bohoričici iz dveh fondov *SI_ZAL_ŠKL/0018 Slavko Julij Flis, Škofja Loka* in *SI_ZAL_ŠKL/0291 Zbirni fond*, so: zrezki, mleto meso, gobova in fižolova juha, orehovi in ajdovi štruklji, ocvrte kruhove rezine in jabolčni kompot. Med najpogosteje zapisane sladice sodi mandljeva torta.

V fondu *SI_ZAL_LJU/0359 Zbirni fond* najdemo najstarejše recepte iz kuharske knjige v gotici. Za pokušino so objavljene naslednje meščanske dobrote: kopun ali puran v testu, žajbljeva mlečna in hrenova juha, pečeni lignji, maslena polenovka, marelična in limonina pena, cimetovo in pistacijevno mleko.

Prvi recepti za slovenske gospodinje v mestu ali na deželi so bili prevodi kuharic v nemškem jeziku. Uporabnost receptov iz 18. in 19. stoletja pušča veliko virtuoznosti, saj se pri zapisih večinoma uporabljajo le sestavine, konkretne količine so namreč velikokrat izpuščene.

Slikovno gradivo v rokovniku je večinoma vezano na rokopise receptov. Objavljen je tudi dvojezični slavnostni jedilnik ob otvoritvi belokranjske železnice, ki ga hrani enota Zgodovinskega arhiva v Novem mestu v fondu *SI_ZAL_NME/0003 Okrajno glavarstvo Novo mesto*.

Velikost rokovnika je primerna za delo na terenu, v pisarni ali doma. Bogato število črtnih listov z navedbo dni in mesecev nudi veliko prostora tako za načrtovanje delovnih dejavnosti kot tudi za zapisovanje priljubljenih domačih receptov. Uredniški odbor ZAL je z izdajo 300 brezplačnih spiralnih rokovnikov nadomestil izdajo stenskih koledarjev, saj na prvih straneh rokovnika najdemo pregledne letne koledarje.

Arhivski viri nam nudijo zanimiv pogled v svet kulinarike. Stare kuharske knjige niso le v pomoč pri pripravi jedi tistega časa, ampak nam ponudijo tudi neposreden vpogled v jezikovno kulturo. Hkrati spoznamo, da poklic arhivista zahteva široko paleto veščin, detektivsko žilico in nenehno pridobivanje širokega znanja z različnih področij. Vsak arhivski dokument je odličen vir novih spoznanj, a tudi novih vprašanj.

Dunja Mušič

Matjaž Grahornik: Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690.

Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor, 2019, 256 strani.

Pred nami je monografija zgodovinarja Matjaža Grahornika, ki je kot mladi raziskovalec zaposlen na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU in se primarno ukvarja z raziskovanjem zemljiško-posestne in socialne podobe (Spodnje) Štajerske v okviru nekdanje habsburške monarhije med 16. in 18. stoletjem. Knjižno delo *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690*, ki je izšlo v tokratnem 44. zvezku *Gradiva za zgodovino Maribora*, je torej s področja njegovih primarnih znanstvenih raziskav in predstavlja kritično izdajo izredno zanimivega zgodovinskega vira, ki zelo podrobno osvetljuje premoženje rodbine Khisl v Mariboru in njegovi okolici. Avtor je monografijo razdelil na več vsebinskih poglavij. Na začetku nas avtor uvede v obravnavano problematiko ter nas opozori na uporabljene okrajšave in opombe, na katere je treba biti pozoren pri branju te kritične izdaje vira. Pri tem dosledno opozori na dejstvo, da se je ob nastajanju tega znanstvenega dela pokazala velika praznina na področju raziskav zapuščinskih inventarjev plemiških rodbin na Spodnjem Štajerskem. In tu lahko brez velikega pretiravanja zapišemo, da je avtor med prvimi zaoral v to izredno prostrano in v večini slabo raziskano polje spodnještajerske zgodovine. Za bralca so izredno koristne tudi opombe v drugem poglavju, kjer je najprej razloženo, da gre pri tej kritični izdaji vira za njegovo transkripcijo in ne transliteracijo. Ustrezno so pojasnjene tudi vse razlike pri zapisovanju nekaterih črk in besed, ki so v originalu zapisane drugače kot v sedaj izdani knjigi. Tu je avtor ubral pragmatično pot v želji približati vsebino zapuščinskega inventarja tudi tistim skupinam bralcev in raziskovalcev, ki jim starejše oblike nemškega jezika niso ravno blizu. Za laičnega bralca bi bila uporaba nekaterih takratnih oblik zapisa moteča, kar bi utegnilo privedi do napačnega razumevanja nekaterih delov vsebine zapuščinskega inventarja. Smiselno je tudi, da se je avtor zaradi lažjega razumevanja odločil, da je besede, ki so jih konec 17. stoletja pisali ločeno, zapisal v nemški obliki, ki je v rabi danes. V seznamu kratic nam avtor podaja njihovo smiselno in uveljavljeno okrajšavo v nemškem, latinškem in slovenskem jeziku.

V četrtem poglavju nam avtor približa zgodovino rodbine Khisl, ki se ji je v 16. stoletju uspelo iz klasične trgovske družine v Ljubljani povzpeti med kranjsko deželno plemstvo. Že leta 1571 so posedovali hišo v Gradcu in od leta 1575 tudi gospostvo Spodnji Maribor, ki so ga imeli sprva v zakupu, leta 1620 pa so postali njegovi lastniki. Njihova sposobnost pa se ni odražala samo v opravljanju raznih deželno-knežjih služb in kopičenju premoženja, ampak tudi v njihovi podpori umetnosti in glasbi. Vrhunec je rodbina na Štajerskem doživela, ko je bila za časa Janeza Jakoba grofa Khisla 14. marca 1623 povzdignjena v državni grofovski stan z nazivom – grofje Kočevja, baroni Fužin in gospodje Maribora. Po tem daljšem zgodovinskem orisu nas avtor v nadaljevanju popelje skozi zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu, ki je bil sestavljen 29. marca 1690 in zajema premoženje Khislov v njihovi hiši v Gradcu, združenega gospostva Zgornji in Spodnji Maribor, gospostva Betnava, posestva Miklavž ter premoženje gospostev Hainfeld in Farmgraben na avstrijskem Štajerskem.

Pomembnost objave tega zapuščinskega inventarja se najprej kaže skozi listine, ki jih je Janez Jakob Khisl hranil v svoji hiši v Gradcu in drugih gradovih. Ti kratki regesti listin so zelo pomembni za podrobnejše razumevanje, kako so Janez Jakob in njegovi predhodniki upravljali svoje premoženje. Hkrati pa lahko iz njih izbrskamo izredno dragocene zgodovinske podatke, tako da tvorijo solidno bazo za njihovo iskanje v domačih in tujih arhivih, če so seveda originali listin sploh še ohranjeni. Izredno zanimivi so podatki o knjigah, ki jih je posedoval Janez Jakob Khisl. Večina jih je bila v nemškem jeziku, nekaj pa tudi v francoskem

in latinskem. Posebno zgodovinsko vrednost imajo za širši nabor raziskovalcev podatki o orožju, oblačilih, slikah, pohištvu, zalogah vina, predmetih iz zlata in srebra, medenine, bakra, kositra, pločevine, železa in usnja. V ta sklop lahko uvrstimo tudi tesarsko, kovaško, sodarsko in vrtno (poljedelsko) orodje. Tu se odpira horizont širokih možnosti za različne zgodovinske in interdisciplinarne raziskave, ki bodo dale odgovore na številna vprašanja, zakaj so določena orodja in premičnine uporabljali, morda celo, kje so jih izdelali, od kod uvozili, s katerimi deželami so imeli Khisli posledično stikane trgovske in druge povezave itd.

Monografska publikacija *Zapuščinski inventar po Janezu Jakobu grofu Khislu iz leta 1690* predstavlja pomemben avtorjev prispevek k natančnejšemu poznavanju zgodovine zgornjega in spodnjega mariborskega gradu ter njune opreme ob koncu 17. stoletja. Enako težo ima to njegovo delo za poznavanje zgodovine gospostva Betnava, posestva Miklavž in drugih posesti Jakoba Janeza grofa Khisla na Štajerskem.

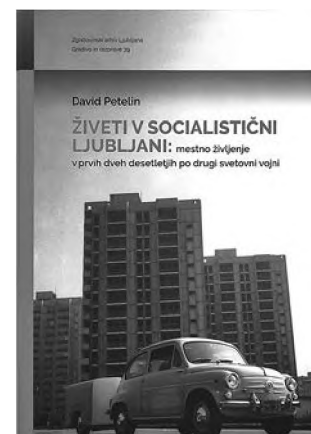
Vsekakor je omenjeno znanstveno delo izredno koristno branje, ki bo zelo zanimivo ne samo širokemu krogu raziskovalcev in študentov iz različnih znanstvenih disciplin, temveč bo vsečno tudi laičnim ljubiteljem zgodovine. Potrebe po raziskavah plemiških zapuščinskih inventarjev so v slovenskem zgodovino-pisju velike in na temelju nadaljnjih korakov v tej smeri bomo lahko odločno odrinili na odprto polje medsebojnih primerjav bivanjske kulture v različnih slovenskih gradovih in dvorcih. S tem bi prišli do spoznanj, kakšna je bila bivanjska razlika med plemiškimi rodbinami iz vrst višjega ali visokega plemstva ter tistimi iz vrst srednjega in nižjega plemstva. Ob koncu velja avtorja spodbuditi, da bi s svojim znanstvenim delom na tem področju nadaljeval in zaoral še kakšno brazdo v to široko polje slovenske zgodovine in kastelologije.

dr. Vinko Skitek

David Petelin: Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni.

Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana, 2019, 402 strani.

Konec leta 2019 je pri Zgodovinskem arhivu Ljubljana izšla monografija dr. Davida Petelina *Živeti v socialistični Ljubljani: mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni*, ki je letošnjega februarja ugledala drugo dopolnjeno izdajo. Avtorjev prvenec je nekoliko predelana in dopolnjena doktorska disertacija, ki jo je zagovarjal julija 2016 na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Knjiga skupaj z vsemi dodatki, kot so spremna beseda, priloge, krajevno, stvarno in imensko kazalo, ter bogatim fotografskim gradivom iz Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Muzeja športa in Slovenskega etnografskega muzeja obsega 402 strani. Uredila jo je Dunja Mušič, recenzenta pa sta bila zgodovinarja dr. Jurij Hadalin in dr. Aleš Šafarič. Naslovnico z močno rdečo obrobo krasi fotografija priljubljene »fička« pred skoraj dokončanimi novimi bloki v Savskem naselju, ki simbolično nakazuje tematiko in obdobje monografije. Ta, kot je že razvidno iz naslova, obravnava zgodovino Ljubljane od leta 1945 do leta 1965, s poudarkom na celostnem zgodovinskem prikazu tega obdobja in njegovem doživljanju skozi oči takratnih prebivalcev. Kot poudari že sam avtor, sicer Ljubljančan, ki sanja in živi to mesto, zgodovino slovenske prestolnice obdelujejo številne publikacije, a še vedno obstajajo »bele lise«, predvsem pa manjka temeljno delo, ki bi na enem mestu zajelo njeno bogato zgodovino. Ta knjiga te vrzeli resda ne zapolnjuje v celoti, dodaja pa en kamenček v njen mozaik in nakazuje smer, v katero bo treba kreniti, da bomo dobili zgoraj omenjeno delo.

Obraunavani prvi dve povojni desetletji zaznamuje gradnja, naj si bo govora o izgradnji novega socialističnega sistema, oblasti, človeka in družbe ali o fizični obnovi infrastrukture in gospodarstva. Morda bi nekdo lahko označil obdobje tudi kot prehodno, ki da prehaja od starega predvojnega meščanskega sveta v novi socialistični svet, pri čemer se ustavi ravno v letih, ko začnejo zadeve šele postajati zanimive. Namreč ravno od 60. let je Ljubljana prišla do številnih pridobitev, od stanovanjskih blokov, šol, športnih objektov, bolnišnic do druge osnovne mestne infrastrukture, katere sadove uživamo še danes, hkrati pa so se zgodili dogodki in izoblikovale navade, ki jih še danes v spominu nosi starejša generacija, mlajša pa je o njih vsaj delno podučena ali pa jih celo nadaljuje. Oznaka prehodnosti je seveda sila subjektivna in zelo nedefiniran pojem, ki ga ne moremo preprosto ukalupiti. Tega se zaveda tudi avtor, ki kljub jasno postavljenima letnicama v naslovu ti dve redno prehaja in tako ni ujetnik kronologije. Kar pa ne pomeni, da delo ni kronološko strukturirano.

Vsebinsko je razdeljeno na šestnajst poglavij, ki se dalje delijo na krajša podpoglavja kot zaključene celote. Te se medsebojno navezujejo, tako da bralec niti ne opazi resno, kdaj je prešel z enega področja na drugega. Dr. Petelin najprej predstavi teoretično podlago raziskovanja vsakdanjega življenja, nato v prvem poglavju (simbolično) odpre zgodbo z osvoboditvijo Ljubljane 9. maja 1945. Pri tem pokaže obe plati, na eni strani optimizem ter vero v nov sistem in njegove obljube, na drugi pa stiske in težave ljudi, ki jih je ta isti sistem jemal za sovražne. Nadaljuje s povojnim družbeno-političnim zgodovinskim orisom, nato pa po delih obdela teme, kot so prebivalstvo, industrija, gospodarstvo, politika in upravljanje, arhitektura in urbanizem, stanovanjske razmere, infrastruktura in promet, družabno življenje, šport, kultura, šolstvo in zaključí s prazniki. Avtor prehaja od »velikih« tem, kot so povojna nacionalizacija in zaplembe, petletke, modernizacija življenja, novi urbanistični načrti, gradnja socialističnega sistema, do najbolj intimnih delov posameznikovega življenja in njegovega preživljanja prostega časa, naj si bo to športno in kulturno udejstvovanje, nakupovanje prek meje, praznovanje dedka Mraza ali pa zabavanje v nočnih lokalih. Kot jedro besedila lahko jemljemo poglavje o prebivalcih Ljubljane, kjer je orisana družbena podoba mesta. Začne se z demografskimi spremembami in podobo v obraunavanih letih ter nadaljuje z opisom spremembe elit, ki jih je prinesla revolucija. V tem poglavju odpira tudi zanimivo vprašanje konca meščanstva, ki ga odstira na primeru nekaj izbranih družin. S podobnimi »bodicami« želi avtor bralca še večkrat spodbuditi k razmišljanju in ga usmeriti v dodatno strokovno gradivo.

Slednje je bogato in predstavlja osnovo monografije, a v primerjavi s »klastičnimi« zgodovinskimi deli dr. Petelin primarne vire dopolnjuje ali kar nadgrajuje z ustnimi pripovedmi in spomini posameznikov – neposrednih akterjev ali pa zgolj opazovalcev sprememb. Brez teh, zgolj z naslonitvijo na arhivske in časopisne vire, si težko predstavljamo, da bi dobili pravi vpogled v vsakdanje življenje, vsekakor pa je pri njihovi uporabi treba biti pazljiv. Avtor sicer ne pojasni meril za izbor ali zavrnitev posameznih ustnih virov, zato so si ti na mestih lahko celo nasprotni, a to dejansko bralca na koncu le obogati za spoznanje o subjektivnosti doživljanja vsakdanjika. Subjektivnosti, ki je tako nasprotna zgodovinarjem, a vseeno dejstvo samo po sebi in jo je zato treba pretresati in upoštevati.

Glede na to, da je spekter področij, s katerimi avtor v knjigi operira, resnično obsežen, so ta na mestih nekoliko manj obdelana in poglobljena, kar pa je treba razumeti v luči prostorske omejitve in zasnove dela. Zagotovo bi si vsa naštetá poglavja zaslužila prostor tudi v samostojnih publikacijah, toda cilj dr. Petelina, zaobjeti sliko povojne Ljubljane v prvih dvajsetih letih oziroma totalnost zgodovine, je s pričujočim delom zagotovo dosežen. Knjiga Živeti v socialistični Ljubljani zapolnjuje mozaik t. i. mestne (urbane) zgodovine, ki zavzema pomemben segment družbeno-kulturnih zgodovinskih študij, ki se je v pretek-

lih desetletjih razvil skoraj v samostojno znanstveno disciplino z močnim interdisciplinarnim značajem in je danes na evropskem kontinentu dobesedno v razcvetu. Knjiga je tudi svojevrsten poklon slovenski prestolnici, mestu, kjer je Trubar skoval knjižno slovenščino, Prešeren pisal verze, kjer je prvič zavihrala slovenska narodna zastava ter kjer sta bili razglašeni Država SHS ter samostojna Slovenija.

dr. Aleš Šafarič

Vesela Goriška: zbornik o ljubiteljski kulturi.

Nova Gorica: Zveza kulturnih društev, 2019, 175 strani.

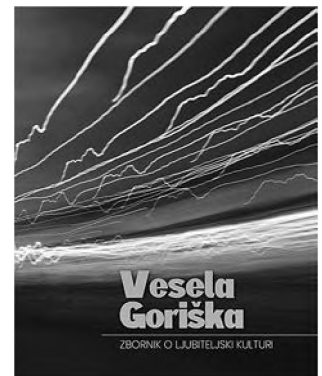
Zbornik o ljubiteljski kulturi *Vesela Goriška* je izdala Zveza kulturnih društev Nova Gorica. Pri njegovem nastajanju je od priprave zasnove do izdaje in predstavitve sodeloval tudi Pokrajinski arhiv v Novi Gorici.

V zborniku sta predstavljena delovanje in pomen Zveze kulturnih društev oziroma njenih predhodnikov za ljubiteljsko ustvarjanje na Goriškem. Sestavljen je iz petih vsebinskih sklopov. Uvodni članek z naslovom *Stoletje društvenih dejavnosti na Goriškem* izpod peresa dr. Branka Marušiča govori o kulturno-prosvetnih društvih v zgodovinsko in narodnostno mešani deželi Goriški od srede 19. stoletja do leta 1947. Avtor predstavi društveno življenje s poudarkom na čitalnicah z začetka tega obdobja in na času od leta 1915 do leta 1947, ki je vse do danes ohranilo trdne ustvarjalne osnove in vsebinsko usmerjenost. Tega niso mogli nikdar zamajati ali celo uničiti številni in različni družbenopolitični viharji, v katere je bila Goriška vpletena v minulem poldrugem stoletju.

Osrednji del zbornika je posvečen Zvezi kulturnih društev Nova Gorica oziroma njenim predhodnicam. Študijo o začetkih zveze z naslovom *Ljudska prosveta in kultura na poti občinske povezave* je napisal Jurij Rosa. V času od leta 1947 do vključno leta 1962 je bila ljubiteljska kultura organizirana in povezana na ravni goriškega okraja. Njegovo območje je zaobjelo neko zaokroženo celoto, ki jo opredelimo kot Goriško. Zato je prvi del študije posvečen tudi kratki predstavitvi okrajne zveze in njene dejavnosti. V novogoriškem pokrajinskem arhivu je ohranjen arhivski fond goriške okrajne zveze Svobod in prosvetnih društev iz časa 1947–1963. Iz raziskanega gradiva se je pokazalo, da lahko za pravo predhodnico današnje zveze štejemo letnico 1956, ki je uradna časovna iztočnica za obstoj Sveta Svobod in prosvetnih društev občine Nova Gorica, krovne organizacije ali zveze.

Pomemben prispevek pri odkrivanju prvih let občinske zveze pomenijo tudi dokumenti iz fonda Zveze kulturnih organizacij Slovenije, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, ter časopisna poročila iz Primorskih novic, takrat edinem vestniku dogajanj na Goriškem znotraj meja Slovenije. Decembra 1962 je prišlo do ukinitve okrajev, močnejšo vlogo pri graditvi politične in upravne ureditve so pridobivale občine. Temu je sledila tudi občinska zveza kulturno-prosvetnih organizacij, ki je po večji spremembi upravnih območij postala temeljna in edina povezovalna organizacija ljubiteljske kulturne dejavnosti na Goriškem. Pot do uveljavitve občinske zveze je bila precej težka, spremljalo jo je pomanjkanje kadrov, sredstev in prostorov.

Leta 1964 je bila s preimenovanjem Sveta Svobod in prosvetnih društev občine Nova Gorica ustanovljena Zveza kulturno-prosvetnih organizacij (ZKPO) občine Nova Gorica. Obdobje delovanja ZKPO med leti 1964 in 1977 je predstavila Ivanka Uršič. Zveza je postala pomemben dejavnik kulturne politike tako v mestu kot v krajevnih skupnostih. Tudi v tem obdobju se je srečevala s pomanjkanjem prostorov, kadrov in finančnih sredstev; opustila je lastno prireditveno dejavnost ter sprejela vlogo povezovalca in svetovalca prosvetnih društev in

skupin. Osredotočila se je na amatersko kulturno-umetniško in prireditveno dejavnost. Najbolj razvita in organizirana je bila glasbena dejavnost, uspehe pa je zveza nizala tudi na likovno-razstavnem področju.

Z namenom, da bi kulturo približali delovnemu človeku, se je zveza povezala s Temeljno kulturno skupnostjo Nova Gorica v t. i. kulturni akciji: skupne akcije v glasbeni, gledališki in likovni dejavnosti.

Na področju prireditvene dejavnosti je ZKPO Nova Gorica organizirala gledališke, koncertne in filmske abonmaje. Koncertni abonma je prvič razpisala leta 1974. Prizadevanja so bila v smeri vzpostaviti čim boljše sodelovanje z zamejstvom in uresničiti želje po enotnem slovenskem kulturnem prostoru. ZKPO in Slovenska prosvetna zveza (SPZ) sta pripravili usklajene programe za kulturno življenje v obeh mestih in v slovenskem zaledju.

O dogajanju v zvezi med letoma 1977 in 2000 je pisala Jasna Fornazarič, ki je črpala iz bogatega arhivskega gradiva ZKO Nova Gorica, katerega obsežni del je za oddajo v PANG skrbno pripravil Boleslav Simoniti, dolgoletni uslužbenec zveze. Med letoma 1977 in 2000 je prišlo v zvezi do precejšnjih organizacijskih sprememb: od sprejetja dveh novih statotov, pa do spremembe organizacije in financiranja v 90-ih letih ter navsezadnje do spremembe imena v Zvezo kulturnih organizacij (ZKO) Nova Gorica. Povečalo se je število že uveljavljenih oblik kulturnega ljubiteljskega delovanja. Pojavile so se nove skupine, večina v krajevnih skupnostih, redkeje pa v delovnih organizacijah. Veliko sredstev je bilo vloženo v ureditev prostorov za kulturne dejavnosti; tako leta 1980 v Kulturni dom v Novi Gorici, leta 1994 v novo gledališko hišo.

Kljub težavam in krizam je bilo bogato kulturno življenje v občini Nova Gorica in novonastalih občinah ob koncu drugega tisočletja prav odsev zavzetosti zveze in njenih članov po napredku na področju, ki je pomembno za razvoj ne le posameznika, ampak tudi skupnosti in naroda.

Zvezo kulturnih društev Nova Gorica (ZKD) in njeno delovanje danes je predstavila mag. Martina Trampuž. Poudarila je temeljne prelomnice, ki so po letu 2000 vplivale na delovanje ZKD, in sicer ustanovitev Sklada Republike Slovenije za ljubiteljske kulturne dejavnosti leta 1996, ki se je leta 2010 preimenoval v Javni sklad RS za kulturne dejavnosti (JSKD) in izpostave v Novi Gorici. ZKD se je usmerila predvsem v zagotavljanje strokovnih, organizacijskih, prostorskih in finančnih razmer v Mestni občini Nova Gorica in Občini Šempeter-Vrtojba, z letom 2007 pa tudi v Občini Renče-Vogrsko, ki bi omogočile kakovostnejši razvoj društev in ljubiteljske kulture v goriškem prostoru. Druga pomembna prelomnica v delovanju ZKD je bila pridobitev prostorov za potrebe novogoriških društev in lastne potrebe, t. i. Točka ZKD. Tretjo večjo prelomnico v delovanju ZKD pa pomenijo spremembe pri kadrovske strukturi.

Pomemben del zbornika predstavljajo opisi oseb oziroma intervjuji z osebami, ki so zaznamovale delovanje zveze od druge polovice 20. stoletja dalje: Alenka Saksida, Boleslav Simoniti, Klavdij Koloini, Ivan Mignozzi, Danilo Štekar, Sergij Pelhan in Emil Aberšek. Avtorici Metka Sulič in dr. Petra Kolenc sta na papir prelili njihove izkušnje in bogato dediščino, s katerimi so krojili zgodovino ljubiteljske kulture, društev in zveze na Goriškem.

Zadnji del zbornika je pripravila Vlasta Tul. Sestavila je seznam kulturnih društev, delujočih med letoma 1961 in 2019 na območju današnje Upravne enote Nova Gorica po kraju njihovega delovanja. Kot osnovni vir so uporabljene registrske knjige, ki jih za čas od okrog leta 1961 do leta 2007 hrani PANG. Od leta 2008 naprej pristojni organi društvene registre vodijo elektronsko. V seznam društev so zajeta društva, ki se ukvarjajo izključno ali v večji meri s kulturo, kar je razvidno tudi iz njihovega imena. Tu so najpogostejša društva, ki se ljubiteljsko ukvarjajo z likovno, literarno, plesno ali kako drugače izraženo ustvarjalno in poustvarjalno obliko dejavnosti.

Zbornik bogatijo tudi misli vseh 28 trenutno delujočih društev, članov zveze. Kulturno društvo Moški pevski zbor Lipa Ravnica je prispeval naslednje

sporočilo: »Pod mogočno, več kot 700 let staro lipo v Ravnici, se je vedno pelo. Moški pevski zbor LIPA iz Ravnice se s pomočjo ZKD Nova Gorica trudi, da slovenska pesem v Ravnici odmeva tudi danes in se bo razlegala po vasi tudi v prihodnosti.«

Zbornik je posvečen vsem ljubiteljem Goriške kulture nekoč in danes. Poleg vseh avtorjev besedil so v uredniškem odboru sodelovale mag. Darinka Kozinc, Petra Paravan in odgovorna urednica Polona Kante Pavlin. Fotografije današnje Nove Gorice na naslovnici in notranjih straneh med poglavji so delo fotografa in slikarja Jerneja Skrta. Zbornik je oblikovala Nika Zuljan, lektorsko delo pa je opravila Anja Mugerli.

Nastanek zbornika sta strokovno podprla Pokrajinski arhiv v Novi Gorici in ZRC SAZU. K izidu knjige so pripomogli tudi Mestna občina Nova Gorica, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti, Zveza kulturnih društev Slovenije in občine Šempeter-Vrtojba, Renče-Vogrsko, Brda, Kanal ob Soči in Miren-Kostanjevica.

Uvodni zahvali mag. Martine Trampuž vsem ustvarjalcem zbornika in besedi glavne urednice Polone Kante Pavlin so v zborniku prispevali svoje misli: Miran Rustja, predsednik ZKD Nova Gorica, mag. Marko Repnik, direktor JSKD, Mija Aleš, predsednica ZKD Slovenije, mag. Jože Osterman, predsednik ZKD Slovenije, in župani občin, ki jih je zveza povezovala v preteklosti in jih povezuje tudi danes.

Naslov zbornika je pomenljiv, saj nosi ime po prireditvi Vesela Goriška, ki je med letoma 1956 in 1961 spodbudila amaterske glasbenike, plesalce, recitatorje in posameznike, željne drugih umetnosti, da so razveseljevali občinstvo. In čeprav je v ljubiteljski kulturi vedno težko, največkrat zaradi pomanjkanja denarja, je prav v ljubiteljstvu ključ do ustvarjalnosti, druženja in veselja do življenja. Gre za prvo tovrstno delo v prostoru, ki pa hkrati odpira tudi nova vprašanja za raziskovanje v prihodnosti, je zborniku na pot napisala urednica zbornika Polona Pavlin Kante.

Ivanka Uršič

**Die Zukunft der Vergangenheit in der Gegenwart:
Archive als Leuchfeuer im Informationszeitalter.
Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische
Geschichtsforschung, zvezek 71**

urednica: Elisabeth Schögggl-Ernst.
Dunaj: Böhlau Verlag, 2019, 284 strani.

Leta 2016 se je dunajski Inštitut za avstrijsko zgodovino pisje prvič v svojem dolgoletnem delovanju odločil, da bo tematika njegovega tradicionalnega zborovanja predstavitev dosežkov s področja arhivske znanosti. Logična posledica odločitve je bilo sodelovanje avstrijskih arhivov in strokovnih združenj pri pripravi in izvedbi zborovanja. Svoje moči so združili dunajski mestni in deželni arhiv, Gornjeavstrijski deželni arhiv, Štajerski deželni arhiv in avstrijsko arhivsko društvo. Znanstveni prispevki na zborovanju so bili objavljeni v pričujočem zborniku. Naslov zborovanja in publikacije je »Prihodnost preteklosti v sedanjosti: arhivi kot svetilniki v informacijski dobi«. Naslov temelji na prepletenosti treh časovnih entitet – preteklosti, sedanjosti in prihodnosti – v smislu usmerjenosti današnjega arhivskega strokovnega dela v prihodnost, vendar ob hkratnem upoštevanju pretekle kontinuitete tega dela. Podnaslov »Arhivi kot svetilniki v informacijski dobi« odraža hipotezo, da naj bi bile arhivske ustanove neke vrste »svetilniki, torej orientacijske oznake, in nudile pomoč v dobi preobilja informacij«. Gre torej za vprašanje vloge in pomena arhivov v okviru sodobne informacijske družbe.

Zbornik obsega 284 strani povečanega formata A5. Razdeljen je na pet večjih vsebinskih sklopov, na koncu publikacije pa so dodani še kontaktni podatki avtorjev prispevkov kakor tudi skupni imenski, krajevni ter stvarni indeks. Avtorji prispevkov, skupno jih je dvajset, so iz različnih držav, tudi iz Slovenije (Miroslav Novak). Članki nenemško govorečih avtorjev so v angleščini.

Prvi del zbornika sestavljata dva prispevka. Uredniško-izdajateljska trojica E. Schöggel-Ernst, T. Stockinger in J. Wührer je napisala uvodno besedilo k zborniku. V njem predstavljajo vsebinska in organizacijska izhodišča za izvedbo zborovanja ter izdajo zbornika. Med drugim poudarijo zapis britanske arhivistke J. Hill: »*There has never been a more interesting time to be an archivist.*«⁹ Glavno sporočilo uvodnika je, da se morajo metode in strategije arhivskega strokovnega dela prilagoditi dobi, v kateri ima informacijska tehnologija vse večji vpliv. Avtorji menijo, da morajo arhivisti razviti nove veščine oziroma znanja, vendar pri tem ne smejo pozabiti prejšnjih veščin. To se jim zdi povsem v skladu s tudi siceršnjo značilnostjo arhivov: »*Novo pride zraven, ne da bi pri tem izpodrivalo staro.*«

Drugi prispevek uvodnega dela zbornika ima naslov »Pravica biti pomnjen in dolžnost do spominjanja«, napisala ga je L. Duranti. Od začetnega jedrnatega zgodovinskega pregleda pomena arhivov do poznega 18. stoletja preide k vprašanju pomena arhivov znotraj sodobne družbe. Po njenem mnenju mora vsak način hrambe, tudi dandanašnji v oblakih, zagotavljati zaupanje v avtentičnost oziroma verodostojnost gradiva. To pa ne pomeni, da se moramo ukvarjati samo z varstvom podatkov v gradivu, temveč si moramo prizadevati tudi za posredovanje le-teh javnosti. Prihodne generacije lahko namreč na podlagi zgodovinskega spomina razvijajo nove družbene vrednote. »*Zato pa verjamem,*« zaključi avtorica, »*da bodo arhivske ustanove v prihodnosti igrale vlogo prostora javnih razprav, promocije demokracije, gojenja svobodnega izražanja in družbene znanja, prostora izmenjave in učenja.*«

Pri naslednjem večjem vsebinskem sklopu gre za prikaz stanja na področju preučevanja arhivskega gradiva kot zgodovinskega vira. Kot prvi v tem sklopu predstavlja R. Kretschmar članek »Arhivsko viroslovje v zgodnjem 21. stoletju«. V njem predstavi potencialne, ki izhajajo s področja preučevanja arhivskih virov. Meni, da je človeštvo trenutno v »začetnem digitalnem veku«, ta pa nudi nove, širše možnosti predstavitve virov. Tako je deželni arhiv Baden-Württemberg oktobra 2016 začel projekt »Südwestdeutsche Archivalienkunde«. Gre za oblikovanje posebnega modula znotraj deželnega informacijskega sistema LEO-BW, ki se nanaša na preučevanje arhivskih virov iz jugozahodne Nemčije. To so lahko tako srednjeveške listine kot tudi elektronski dokumenti. Omenjeni modul bo imel spletno povezavo s podatkovno bazo, v kateri baden-württemberški arhiv omogoča dostop do vodnika po arhivskih fondih in zbirkah ter do drugih iskalnih pripomočkov. Avtor upa, da bodo rezultati projekta kot presek med viroslovjem in arhivistiko prispevali k »obroditvi sadov« na obeh področjih.

Prispevek H. Berwinkla se posveča področju dokumentalistike. Novosti v pisarniški opremi in spreminjajoča se pravila pisarniškega poslovanja so imela velik vpliv na nastajanje dokumentov 20. stoletja, tako da je bilo proizvedenega ogromno dokumentarnega gradiva, in to v zelo različnih pojavnih oblikah. Nastale so tudi nekatere vmesne stopnje nastajanja dokumentov, npr. stenoграмski zapis kot posrednik med narekom in njegovim končnim zapisom na papirju – s fenomenom nosilcev medijev kot prenosnikov vsebine se torej, tako Berwinkel, ne srečujemo šele s pojavom digitalnega gradiva, ampak že veliko prej. Dokumentalistika kot »analiza procesov« je po mnenju avtorja neke vrste »hevrstika, ki se skozi kroge spoznanj bliža verjetni ugotovitvi«. Pri tem se mu zdi pomembno, da se uveljavi kot »pristna historična disciplina«.

E. Kata je bila nekaj časa zaposlena v Arhivu ženskega in lezbičnega giba-

⁹ Prevod: »Še nikoli prej ni bilo bolj zanimivo biti arhivist.«

nja STICHWORT. V svojem prispevku razčleni vire za zgodovino sodobnih aktivističnih gibanj, in sicer z genetičnega, analitičnega in sistematičnega vidika. Pri genetičnem vidiku gre za raziskovanje nastanka dokumentov – v primerjavi z gradivom organizacij (korporacij) gradivo aktivističnih gibanj pogosto ne nastaja hierarhično in tudi ne po načelih pisarniškega poslovanja. Drugi, analitični vidik zajema notranje in zunanje značilnosti dokumentov – pri notranjih gre za semantiko, uporabo fraz ali izrazov, specifičnih za določeno obdobje ali regijo, za simbole ali znake, ki lahko čez nekaj desetletij postanejo raziskovalcem nerazumljivi, saj niso več v uporabi ipd. Tretji, sistematični vidik preučevanja virov pomeni različno tipizacijo gradiva (npr. razvrstitev dokumentov glede na hierarhične povezave, glede na namenskost ipd.). Avtorica meni, da je za gradivo družbenih gibanj najprimernejše razvrščanje po naslovniku (komu je bil torej nek dokument namenjen), vendar je tudi znotraj te kategorije možna nadaljnja tipizacija dokumentov.

Prispevek H. MacNeil »Zaupati dokumentom digitalne dobe« se ukvarja z vprašanjem zagotavljanja verodostojnosti podatkov (informacij), ki izhajajo iz gradiva, še zlasti digitalnega, saj je slednjega moč dokaj preprosto spreminjati in podvajati (reproducirati). Po njenem prepričanju verodostojnost ne temelji samo na načelu provenience in varni hrambi gradiva, temveč tudi na dokazovanju neprekinjene kontinuitete hrambe. »In nazadnje,« meni avtorica, »temelji kredibilnost /.../ digitalnih dokumentov na naši zmožnosti, da predstavimo verodostojnost načel, strategij in praks, po katerih smo jih upravljali«.

Tretji večji vsebinski sklop obsega področje vrednotenja gradiva in s tem povezanega ohranjanja kulturne dediščine. H. Penz, zaposlena v arhivu avguštinskega samostana Herzogenburg, predstavlja dediščino arhivov katoliških redovnih skupnosti. »Samostanski arhivi se v arhivskih zgodovinopisnih besedilih po koncu srednjega veka obravnavajo le obrobno ali pa sploh ne,« ugotavlja avtorica in meni, da se tudi avstrijski zakon o spomeniškem varstvu v tistem delu, kjer omenja cerkveno dediščino kot kulturni spomenik, v glavnem nanaša na gradivo starejšega obdobja. Tako ni čudno, da so se v nekaterih samostanskih arhivih ohranili le drobcji iz vsakdanjega življenja samostana. Novi koncepti vrednotenja gradiva bodo prihodnjim rodovom zapustili bogatejšo kulturno dediščino redovnih skupnosti.

O (ne)zahtevnosti vrednotenja kot »kraljevski disciplini arhivskega kano-na« piše M. Buchholz. Avtor predstavi člene iz avstrijskega zakona o spomeniškem varstvu, v katerih je določeno, katero gradivo ima značaj arhivskega. V nadaljevanju opomni še na kodeks arhivske etike, ki ga je oblikoval Mednarodni arhivski svet. Ker na področju vrednotenja ne obstaja neka objektivna absolutna resnica, bi lahko rekli, da vrednotenje ni pretirano zahtevno. Po drugi strani ima arhivist v tem postopku z vidika etike obvezo ohraniti gradivo, ki je pomembno za kulturno dediščino. Vendar, kot meni avtor, teoretično se da raziskovati prav vse. Ima zato gradivo, ki je zanimivo za raziskovalce, večjo vrednost od gradiva, ki služi zagotavljanju pravne varnosti? Prispevek se zaključi z ugotovitvijo, da mora biti vrednotenje transparentno. Obstajajo celo mnjenja o tem, da bi morali arhivisti za postopek vrednotenja, če bi bilo potrebno, odgovarjati pred upravnim sodiščem, četudi na temelju rzsodbe prejšnje stanje ne more biti povrnjeno.

Prispevek »Digitalne slike – kaj se sme, kaj je moč ohraniti?« M. J. Pfeifferja se ukvarja z vprašanjem problemov vrednotenja digitalnega fotografskega gradiva. Enega od glavnih vzrokov težavnega vrednotenja vidi avtor v obvladovanju velike količine slik in z njimi povezanih podatkov. V praksi je vrednotenje take množice podatkov z zdajšnjim načinom arhivskega dela nemogoče. Da ne bi v prihodnje prihajalo do arhiviranja »samo zavoljo arhiviranja«, poziva strokovne kolege in kolegice k ustvarjalnosti in pogumu, da na podlagi novih orodij sooblikujejo nov koncept sistematičnega vrednotenja digitalnih fotografij. Po avtorjevem mnenju bodo uporabnike gradiva tudi v prihodnosti zanimala vprašanja,

ki pojasnjujejo časovne in vzročno-posledične povezave: »Kdo je kaj, kje, kdaj in kako, čemu, v katerih pogojih nekaj storil?« Če neka slika uporabniku teh informacij ne da, se postavlja vprašanje, čemu jo sploh ohraniti. Pfeiffer predstavi nekaj programskih orodij oziroma možnosti umetne inteligence, ki bi lahko arhivistom pomagale pri vrednotenju fotografskega gradiva in obenem pri ločevanju med izvirnimi in z raznimi photoshopi predelanimi ali ponarejenimi slikami.

M. Schmidgall predstavlja stanje glede vrednotenja in obdelave digitalnega gradiva v vorarlberškem deželnem arhivu. Ob tem opozori na paradoks, da se kljub inflaciji digitalnega gradiva »večji del uprave nagiba k temu, da porabijo več papirja kot kadar koli prej.« Čeprav pisarniško poslovanje poteka v okvirih dokumentnih sistemov, pa prihaja do težav, saj so opustili strukture centralnih pisarn in tako lahko zdaj vsak oddelek znotraj uprave samovoljno spreminja klasifikacijsko strukturo glede na svoje potrebe ali prakso. Z agendo »Vorarlberger Landesarchiv 2015« so bili storjeni prvi koraki k obvladovanju digitalnega spisovnega gradiva deželne uprave. Deželni arhiv pa se je v zadnjih letih podal na pot standardizacije arhivskega strokovnega dela, tudi zaradi možnosti dostopanja do arhivskih popisov in drugih iskalnih pripomočkov prek spleta. Standardizacija temelji na ISAD(G) in modelu EAD, vendar pa je po mnenju avtorja pri tem nujno upoštevati potrebe uporabnikov arhivskega gradiva, kajti sicer bo vsa on-line ponudba arhivov brez prave uporabne vrednosti in bodo arhivisti ustvarjali »kopico portalov v slogu Potemkinove vasi«.

Četrta večja vsebinski sklop prispevkov ima naslov »Obdelava in posredovanje informacij«. Začenja ga A. Kellerhals, ki za osnovo svojega razmišljanja vzame izrek pisatelja Tomasija di Lampeduse: »Če hočemo, da vse ostane tako, kot je, se mora vse spremeniti.« Med iskanjem odgovora na dilemo, ali naj arhivi v informacijski družbi delujejo kot svetilnik ali bolj kot sistem GPS, namreč ugotavlja, da je klasičnim arhivskim iskalnim pripomočkom, kot so inventarji, kartotečna kazala ipd., dokončno odklenkalo. Informacijska tehnologija omogoča in zahteva nove pristope arhivskega popisovanja, novi standard RIC pa odraža te možnosti, saj od večnivojskega popisovanja prehaja na področje večdimenzionalnega. Razlika med podatki in metapodatki, med dokumenti in podatki počasi izginja. Metapodatki v vlogi podatkov dajejo poizvedovanju po gradivu novo dimenzijo. Prav tako si morajo arhivi po mnenju avtorja prizadevati za to, da se informacije o gradivu pojavljajo na več mestih globalnega informacijskega sveta, ne samo na spletnih straneh arhivov (načelo »*Out of the Box, into the World*«). Kot dober primer navaja najdljivost informacij o gradivu v spletnem brskalniku Google ali v t. i. okoljih povezanih odprtih podatkov (kot je npr. Wikidata). Vse to ne pomeni, trdi Kellerhals, da je bilo preteklo delo na klasičnih arhivskih iskalnih pripomočkih zaman – informacije iz teh pripomočkov je namreč možno in koristno prenesti v informacijske sisteme.

B. Krenn predstavi potencialne, ki jih pri zajemanju in obdelavi strojno berljivega arhivskega gradiva ponuja umetna inteligenca na področju računalniške lingvistike oziroma jezikovne tehnologije (language technology). Pomoč umetne inteligence je dobrodošla zlasti v primeru, kadar metapodatki v gradivu niso zadostni ali ko je treba obdelati velike količine gradiva. Pri jezikovni tehnologiji gre, kot pojasnjuje avtorica, »v glavnem za opis metod, izhodišč in postopkov, ki so primerni za ekstrahiranje različnih vrst informacij iz nestrukturiranih besedil.« To pomeni npr. razčleniti besedilo na posamezne besede ali črke (znake), izdelati indekse ali terminološke slovarje na temelju besedišča, prepoznati in prebrati različne pisave, razčleniti večstavčne povedi na posamezne stavke, določiti semantične povezave znotraj besedila, najti ujemanje določenega besedila z drugimi besedili iz že zbranega korpusa, ekstrahirati lastna imena (osebna, zemljepisna, stvarna) ali pomembnejše podatke iz besedila itd. Predstavljena so že obstoječa orodja in algoritmi, po katerih umetna inteligenca obdeluje besedila. Avtorica za prihodnost napoveduje izoblikovanje novega poklica, ki bo združeval arhivistično in jezikovnotehnoško področje.

Prispevek C. Sonnlechnerja skuša na podlagi predstavitve historiografske platforme »Wien Geschichte Wiki« odgovoriti na vprašanja, komu in na kakšen način naj arhivi posredujejo digitalno gradivo in ali je bolje, da delujejo samostojno ali pa v povezavi z drugimi arhivi oziroma ustanovami. Na omenjeni platformi je bilo do konca leta 2017 objavljenih skoraj 40 tisoč znanstveno-strokovnih prispevkov ter okoli 6000 slikovnih podob na temo zgodovine Dunaja. Tako nastaja posebna platforma znanja o zgodovinskem razvoju mesta, vsebuje pa sedem pomenskih sklopov: osebnosti, topografski objekti, zgradbe, organizacije, dogodki, zemljevidi in drugo. Omenjeni portal Wiki je povezan z informacijskim sistemom dunajskega mestnega in deželnega arhiva, ta pa je del deželnega informacijskega sistema WAIS. S tem je omogočena široka medinstitucionalna interakcija (crowdsourcing). Tako je postal Wiki »*poleg osebne svetovanja v čitalnici instrument, s katerim se zainteresirane uporabnike usmeri k mestom, kjer lahko dobijo na poizvedovanje po dokumentih rezultate prek spleta ali kjer lahko najdejo fonde, v katerih mora potekati njihovo raziskovanje, da pridejo do konkretnih rezultatov*«.

O razmerju med klasično arhivsko strokovno obdelavo gradiva in sodobnim dostopanjem do informacij piše G. Vogeler. Pri tem definira pojem »*digitalno družboslovje*« kot področje raziskovanja vplivov digitalne in digitalizirane kulturne dediščine na družbo. Rezultat raziskovanja ni poglobljena študija posameznega predmeta, temveč narativna študija, ki s pomočjo analitičnih, grafičnih in drugih prikazov ponazori njegovo kontekstualnost in povezljivost znotraj množice. To ponazori konkretno, na arhivskem področju – starejši mednarodni standardi so posebej obravnavali (p)opis gradiva (ISAD(G)), korporacij in oseb (ISAAR(CPF)) ter funkcij (ISDF); po drugi strani pa najnovejši konceptualni model RIC ta različna področja opisa povezuje v celoto, tako da je mogoče s poizvedovanjem po določenem gradivu najti informacije ne samo o njegovi vsebini, temveč tudi o postopku njegovega nastanka, razvrstitvi znotraj klasifikacijske strukture pri ustvarjalcu in v arhivu, o osebah, ustanovah in dejavnostih, ki so na različne načine povezane z gradivom, njegovo vsebino ali katero drugo lastnostjo. Vogeler navede primer iz avstralskega državnega arhiva, kjer lahko uporabnik pri poizvedovanju mdr. razvrsti zadetke po tem, kako pogosto se določena beseda pojavi v naslovu neke popisne (opisane) enote. Ker lahko na podlagi tovrstnega iskanja dobimo veliko število zadetkov, se avtorju zdi pomemben premislek o metodologiji arhivskega popisovanja v prihodnosti, npr. ali naj se pri naslovih dokumentov znotraj neke skupine dodajo tudi podatki o nadrejenih enotah.

Tovrstna razmišljanja nadaljuje M. Novak. Opozarja na to, da obstaja diskrepanca med mnenjem arhivistov o značilnostih arhivskih informacijskih sistemov in izkušnjami uporabnikov tega sistema. »*V arhivski praksi je očitno, da so arhivske ustanove vzpostavile različno, a kompatibilno tehnološko infrastrukturo,*« ugotavlja avtor. »*Toda postavlja se preprosto vprašanje: ali so tudi razvile za to potrebne metode arhivskega strokovnega dela in dosegle znanje, ki ustreza novim tehnološkim možnostim in potrebam uporabnikov.*« V analitičnem pregledu razvoja arhivskih informacijskih sistemov v Sloveniji avtor opozori na težavo, da starejši popisi gradiva niso bili v skladu s standardom ISAD(G) in so morali biti pred prenosom v informacijski sistem podvrženi popravkom. Tradicija popisovanja gradiva v papirnem okolju je mdr. povzročila različne metode oblikovanja naslovov, ki pa se s prehodom na popisovanje v IT-okolju niso spremenile – tako Novak ugotavlja, da v podatkovni bazi slovenskih regionalnih arhivov SIRAnet naslovi na nivoju združenih dokumentov vsebujejo dosti več besed oziroma črk/znakov kot naslovi na višjih popisnih nivojih in so na ta način informacijsko bogatejši. Ta razlika se nato odraža tudi v postopkih poizvedovanja po gradivu. Za oblikovanje ustreznih metod dela je treba razumeti, kaj vse se dogaja z zajetimi podatki v različnih informacijskih okoljih – na primeru mednarodnega arhivskega portala Archives Portal Europe avtor opozori na težave, ki se lahko

npr. pojavljajo ob prevodih že tako osnovnih entitet, kot je ime kraja (Dunaj ima npr. v različnih jezikih različna imena: Wien, Beč, Videň, Vienna ...). Zato Novak med zaključki zapiše: *»Zajeti in urejeni podatki morajo zadostiti številnim zahtevam in standardom na zelo različnih ravneh: tehnični, lingvistični, informacijski idr. Arhivisti bi se morali zavedati vseh posledic, ki nastanejo, kadar arhivski popis ni v skladu s strokovnimi pravili.«*

V zadnjem vsebinskem sklopu, »Arhiv znotraj svojega okolja«, so objavljeni trije prispevki. D. Schenk v svoji predstavitvi razvoja arhivske teorije na področju Nemčije ugotavlja, da se pojavlja vedno več instanc, ki razglašajo, da se spoznajo na pojme kot »arhiv«, »arhiviranje« ipd. To avtor imenuje arhivski preobrat (archival turn). Arhivski strokovni srenji pa za nova »arhivska« razmišljanja *»ne more biti vseeno, saj so vplivna in učinkovito prodirajo v javnost.«* Arhivska znanost bi morala po avtorjevem mnenju razviti veliko širše znanstveno polje, ki bi združevalo praktično, teoretično in historično področje, in na ta način preseči definicijo, da gre le za pomožno zgodovinsko vedo, katere glavna naloga je zagotavljati vire za zgodovinopisje. Z vidika arhivistov bi morala arhivistika v okviru kulturnoznanstvenih in humanističnih razprav opisati in utemeljiti arhivsko prakso *»kot pomemben vidik spominjanja in dožemanja preteklosti.«*

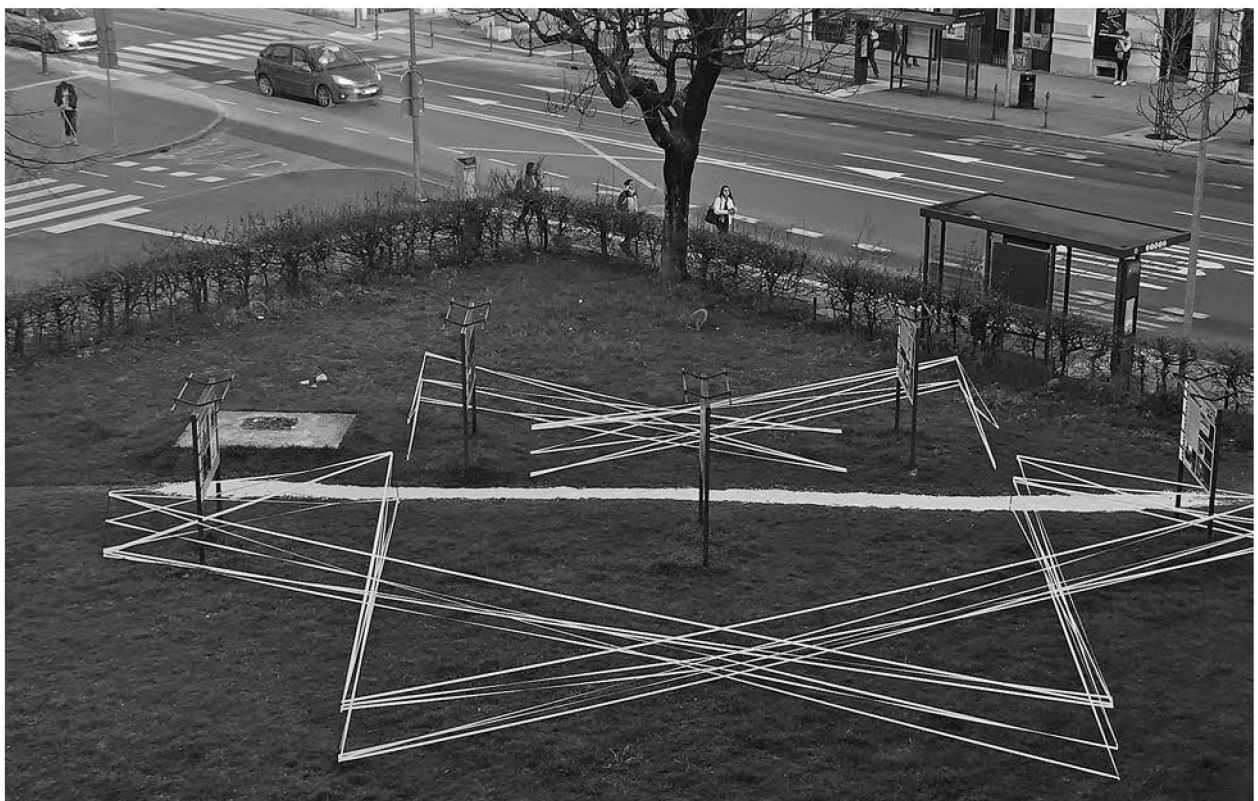
Prispevek J. Kemperja predstavlja možnosti, ki jih sodobna informacijska tehnologija ponuja za uspešno uveljavitev arhivov v javnosti, z namenom znebiti se tradicionalnega predsodka, da poteka arhivsko strokovno delo med kupi zaprašenih listov. Meni, da je *»konec s časi, ko je arhivistom in arhivistkam zadoščevala njihova ustanova s tistimi nekaj osnovnimi nalogami in ko je bilo število uporabnikov oziroma dejavnosti, kot so razstave, pedagoško in drugo izobraževanje ter delo za javnost, le obrobna opomba.«* Veliko priložnost vidi v medijih in družbenih omrežjih, zato predstavi nekatere uspešno izvedene projekte arhivov in drugih ustanov s področja kulturne dediščine, ki so vključevali javnost. Za konec izrazi zadovoljstvo ob pričakovanju prve nemške, po ameriškem vzoru izvedene »noči v arhivu«.

Zadnji prispevek je delo M. Glauerta, skuša pa podati odgovor na vprašanje, kaj pomeni biti »uspešen arhiv«. Avtor ugotavlja, da za definicijo uspešnosti ne obstajajo objektivna merila. Število arhivskih fondov in zbirk, količina hranjenega gradiva v tekočih metrih, število uporabnikov in zaposlenih, število izdanih publikacij in iskalnih pripomočkov, vse to so zelo relativni kriteriji za določanje uspešnosti, saj so odvisni od številnih okoliščin. V Nemčiji, od koder avtor prihaja, arhivi niso pridobitne organizacije, niso podvrženi delovnim normam, prav tako ne pričakovanjem in pritiskom, ki so jih npr. deležni muzeji in knjižnice. So pravzaprav brez konkurence. To je *»gotovo tudi razlog, da so se arhivi morali doslej le v manjši meri dokazovati pri vprašanih primerjave dosežkov, merjenja učinkovitosti ali konzuma.«* Prav to pa po drugi strani povzroča neprepoznavnost arhivov. *»Ne dajejo pečata ugledu nekega mesta ali regije, niso magneti za turiste, tudi ne sredstvo gospodarske pobude ...«*. Glauert meni, da določanje uspešnosti arhiva ne bi smelo temeljiti na obsegu njegove produkcije (output), temveč na rezultatu (outcome) oziroma učinkih le-te (impact). V ta namen si moramo postaviti naslednja vprašanja: katere učinke na družbo si arhivi pravzaprav želimo in katere učinke trenutno izkazujemo, kdo so naši uporabniki in kdo izmed njih od arhivov največ pridobi, kolikšna je ekonomska vrednost nekega določenega gradiva ob predpostavki, da ne bi bilo ohranjeno in tako danes ne bi bilo uporabnikom na razpolago. Iz vsega omenjenega sledi, da arhiv ni uspešen, če npr. lahko izkaže veliko število obiskov svoje podatkovne baze prek spleta, *»temveč če iz tega sledijo naročila, obisk čitalnice in uporaba arhivskega gradiva, posledično pa nova spoznanja, novi raziskovalni rezultati in publikacije ter na koncu celo družbeni učinek na izobraževanje, znanost, kulturo, pravno varnost in demokracijo.«*

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije – priložnostna razstava Arhiva Republike Slovenije

Med priložnostnimi razstavami, ki so v zadnjih letih dobile svoj prostor na travniku pred Gruberjevo palačo, v kateri domuje Arhiv Republike Slovenije, je bila v lanski pomladi in poletju tudi razstava o zgodovini Judov v 20. stoletju. Slednja je bila predstavljena skozi dokumente, ki jih o tej temi hrani osrednji državni arhiv. Postavitev razstave sicer ni bila povezana z obeležitvi kakšne posebne obletnice, čeprav je bila njena otvoritev sprva načrtovana v povezavi s spominjanjem na holokavst; svetovni dan spomina na žrtve holokavsta (27. januar) namreč od leta 2008 obeležujemo tudi v Sloveniji. Skozi dogodke, ki v zadnjih letih spremljajo obujanje spomina na holokavst in njegove žrtve, je očitno, da v slovenski javnosti postopoma naraščata tako zanimanje kot tudi poznavanje zgodovine nekdanjih judovskih prebivalcev širšega prostora, ki ga danes naseljujemo predvsem Slovenci. Ker pa je večino tem običajno mogoče osvetliti še s kakšnega posebnega vidika, je dodaten kamen v mozaik poznavanja kompleksnega, pestrega in večplastnega sobivanja naših prednikov in njihovih judovskih sosedov želela prispevati tudi priložnostna razstava.

Arhiv Republike Slovenije hrani raznoliko arhivsko gradivo, ki neposredno in posredno priča o preteklosti širšega geografskega območja in ljudi, ki so ga poseljevali. Etnična slika ozemlja današnje Republike Slovenije je bila v preteklosti dokaj pisana, saj so po priselitvi Slovencev oziroma njihovih prednikov tu vedno živeli tudi pripadniki drugih narodnih skupnosti. Med maloštevilne, a zagotovo ne neopazne etnične skupine je sodila tudi skupnost Judov. Slednja je bila vsaj v obrobni delih slovenskega ozemlja kontinuirano naseljena od časa antike, pri čemer je sobivanje s preostalim prebivalstvom pogosto ozna-

čevalo nerazumevanje. Posebnost judovske skupnosti namreč ni bila le etnična drugačnost: od preostalega prebivalstva so se Judje ločili zlasti kot drugoverci. Zaradi verskih in etničnih, deloma pa tudi socialno-ekonomskih razlogov so bili Judje največkrat dojeti kot tujci, ki jim ne gre zaupati. To ni veljalo le za čas ob prelomu srednjega v novi vek, ko so bili Judje izgnani iz Koroške in Štajerske (1496) ter Kranjske (1515). Enako značilno je bilo za moderni čas, ko so nacionalno prebujeni Slovenci v tukajšnjih Judih – tudi v omenjenih treh deželah so se lahko ponovno naseljevali po sprejemu decembrske ustave leta 1867 – videli predvsem dejavnik, ki v narodnih sporih podpira težnje nemških, italijanskih in madžarskih narodnih gibanj.

Okvir razstave je bil najprej pogojen z razmeroma majhnim številom panojev (10), ki smo jih imeli pripravljavci na razpolago, nato pa tudi z odločitvijo, da se osredotočimo le na dokumente Arhiva Republike Slovenije, nastale v 20. stoletju (bogato arhivsko gradivo o zgodovini Judov na Slovenskem, ki pa je v preteklosti že bilo predmet tudi monografskih obravnav, seveda hranijo tudi slovenski regionalni arhivi). Pri pripravi razstave smo sodelovali predvsem uslužbenci Sektorja za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, ki v Arhivu Republike Slovenije združuje gradivo nekdanjih »specialnih« arhivov, gradivo družbenopolitičnih organizacij in gradivo pravosodja; pri tem smo bili deležni tudi dobrodošle pomoči sodelavcev, ki dobro poznajo arhivsko gradivo iz časa med obema vojnama. Dodati je treba, da izbrani časovni okvir ni bil izbran naključno. V izbranem časovnem obdobju je šlo za obdobje, ki je – najprej seveda s holokavstom, kasneje pa tudi z odselitvijo – najgloblje poseglo v vez Judov s prostorom tega dela Evrope. Pripravljavci razstave (dr. Matevž Košir, dr. Mateja Jeraj, mag. Tadeja Tominšek Čehulič, Polona Trobec Mlakar, Mojca Tušar, Tanja Žohar, Tadej Cankar) ob danih omejitvah seveda nismo imeli namena prikazati življenja »slovenskih« judovskih skupnosti v vseh njegovih kompleksnih razsežnostih in pri tem predstaviti celotnega obsežnega nabora dokumentov, ki so – lahko zgolj posredno – povezani z Judi na ozemlju današnje Slovenije in sosednjih pokrajin. Ob »velikih« oziroma prelomnih dogodkih zgodovine Judov na širšem slovenskem območju, ki so imela znotraj razstave osrednje mesto, smo skušali predstaviti tudi kakšno njeno slabše poznano poglavje. Razstavo smo tako razdelili na panoje (10), ki smo jih z elektronskim razstavnim katalogom (za oblikovanje obojega sta poskrbela Andraž Seifert in Mima Suhadolc) bistveno dopolnili in razširili. V katalogu (91 strani)¹ smo tako lahko objavili ne le razširjena besedila k posameznim poglavjem/panojem, temveč tudi bistveno širši nabor z obravnavano temo povezanega arhivskega gradiva.

Izbrana poglavja so imela naslednje naslove in vsebino: *Prekmurje – center judovske poselitve na Slovenskem* (predstavitev društvenega življenja Judov v Prekmurju po prvi svetovni vojni, značilnosti njihovega delovanja, orientacija povojnih oblasti do Judov in njihovega verskega življenja v Lendavi in Murski Soboti); *Proces proti Izaku Feuerbergu in drugim komunistom* (prikaz sodnega preganjanja skupine poljsko-judovskih študentov pred sodiščem v Ljubljani leta 1933/34 zaradi njihovega komunističnega prepričanja; Judje iz Poljske so se v obravnavanem času na ljubljansko univerzo vpisovali zaradi omejevanja vpisa judovskih študentov na poljske univerze); *Protijudovska zakonodaja in ukrepi* (predstavitev nekaterih obrisov sistematičnih protijudovskih zakonodajnih ukrepov, ki so bili s ciljem ukinitve državljske enakopravnosti Judov uvedeni v nacistični Nemčiji, kasneje pa so svoj odmev dobili tudi v zakonodajah številnih drugih evropskih držav, vključno z jugoslovansko); *Protijudovska propaganda* (vloga, obseg in pomen protijudovske propagande ter prikaz konkretnih primerov nemške in domobranske propagande v vojnem času); *Holokavst – Šoa* (osre-

¹ https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/Arhiv-RS/Novice-in-dogodki/Publikacije/79d5f4e6bd/Arhiv-RS_judje_katalog.pdf

dnji del je bil namenjen opozorilu na različno usodo judovskih skupnosti v različnih okupacijskih režimih, ki pa je v času do konca vojne povsod privedla ne le do nediskriminatornega pomora posameznih Judov in njihovih družin, temveč tudi do uničenja judovske skupnosti kot take); *Rabska brigada in Judinje bolničarke* (prikaz sosledja dogodkov, ki so prek rabskega internacijskega taborišča v slovenske partizanske enote pripeljali večje število bolničark judovskega rodu); *Rižarna: koncentracijsko in uničevalno taborišče v Trstu* (predstavitev taborišča in redkih ohranjenih dokumentov, ki so nastali v povezavi z njegovim delovanjem, pa tudi odmevov nanj v sočasnih obveščevalnih dokumentih partizanskega tabora); *Preživeli Judje in povojni čas* (prikaz težav in izzivov, ki jih je redkim preživelim Judom prinesel čas uvajanja komunistične oblasti); *Dokumenti o sodelovanju Jugoslavije z nastajajočo judovsko državo* (prikaz zgodnjih stikov ter vzajemne pomoči med povojno Jugoslavijo in nastajajočo državo Izrael).

Kljub temu da razstava ni doživela formalnega odprtja, pa tudi vodeni ogledi so bili bolj priložnostne kot organizirane narave, je po mnenju njenih pripravljavcev svoj cilj vendarle vsaj deloma dosegla. Nedvomno je s svojo nenavadno postavitvijo – panoji so bili obkroženi s trakovi, ki so stilizirali Davidovo zvezdo – pritegnila pozornost marsikaterega posameznika. Kolikor je bilo mogoče opaziti iz stavbe Gruberjeve palače, je največ pogledov – pa tudi začudenja – naključnih obiskovalcev pritegoval slikovno najbarvitejši pano s predstavljenejimi antisemitskimi plakati iz časa druge svetovne vojne.

Priložnostne razstave pred stavbo Arhiva Republike Slovenije so vedno zanimive. Dodatno okrasijo travnik pred slikovito Gruberjevo palačo; krajšajo čas in popestrijo sprehod meščanom in turističnim obiskovalcem Ljubljane; predstavijo pomembne dokumente in prek njih pripovedujejo zanimive zgodbe. Nenazadnje vzbujajo zanimanje za preteklost in na poseben način vabijo posameznike k obisku samega arhiva. Tudi zato je škoda, da občasno ostanejo vsaj deloma spregledane. Je pač tako, da je primerna predstavitev razstav zainteresirani javnosti prav tako pomembna kot njihova priprava.

Tadej Cankar

Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920) – potujoča razstava

Razstava »Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)« je tretja v vrsti razstav Zgodovinskega arhiva Ljubljana, posvečenih prvi svetovni vojni. Prvi »Kuge, lakote in vojske reši nas, o Gospod!« iz junija 2014 je julija 2015 sledila »V zaledju soške fronte«, ki je povezala več kulturnih zavodov s področja Gorenjske in Primorske. Zadnja iz oktobra 2018 je pomenila nekakšen sklep, zaokrožitev dogodkov izpred stoletja, ki so za slovenski narod predstavljali nov začetek v novi državi.

Razstava je – kot vse prejšnje – razdeljena na tematske panoje, ki si sledijo v logičnem zaporedju zgodovinskih dogodkov. Uvodni pano predstavi razstavo in njene ustvarjalke, arhivistke v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki so Judita Šega, Mira Hodnik, Elizabeta Eržen Podlipnik in Dunja Mušič. Sledi pano z naslovom »**Naj počiva v miru**«, ki predstavi zadnje vojno leto, vojaško in politično krizo, zlom soške fronte in nato še avstro-ogrsko države ter akt (premirje) konca vojne. Vzporedno s propadom stare že vse leto 1918 nastaja nova država (pano št. 3: »**Svobodni državljani SHS, 29. 10.–1. 12. 1918**«), v dunajskem parlamentu deluje Jugoslovanski klub, poteka zbiranje podpisov za *Majniško deklaracijo*, konec vojne prinese Wilsonov program o samoodločbi narodov. Oblikuje se kratkotrajna Država SHS. Toda umikajoči razpadli avstro-ogrski vojski

Otvoritev razstave 16. 10. 2018 v Zgodovinskem atriju Mestne hiše Ljubljana, na fotografiji minister RS za kulturo Dejan Prešiček z avtoricami razstave in direktorjem ZAL mag. Mitjo Sadekom (Foto: Tina Arh, ZAL).

že sledi italijanska (pano št. 4: »**Zmagovita Italija prinaša mir in svobodo**«), ki zasede prostor do demarkacijske črte, ponekod tudi čez. Z Rapalsko pogodbo (12. 11. 1920) se je določila meja, ki je obstala vse do leta 1947. Pano št. 5: »**Zahodna in severna meja**« prikazuje spreminjanje mejnih črt na severu in zahodu slovenskega ozemlja ter fotografije krajev ob njej. Dogajanje na Koroškem, ki je bilo razburkano vse do plebiscita 10. 10. 1920, predstavljata dva panoja, št. 6: »**Koroški Slovenci, pozor**« in št. 7: »**Nemirna Koroška**«. Izvemo, da so volivci na plebiscitu izbirali med belimi (za Jugoslavijo) in zelenimi (za Avstrijo) volilnimi lističi, v plebiscitno kampanjo pa se je na jugoslovanski strani vključil tudi slikar Maksim Gaspari. Osmi pano (»**Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev**«) opozarja na manj znano distinkcijo pri imenu nove države, ki jo zgodovinarji doslej niso poudarjali, pogosto celo spregledali: na začetku se je imenovala »kraljestvo«. Ni povsem zanesljivo, vendar je šlo verjetno le za jezikovno (arheotipsko) obliko »kraljevine«, saj so oba pojma pogosto mešali. Od jeseni 1920 pa je bila oblika »kraljevina« navedena tudi na uradnih listinah.

Po vojni se razmere niso kmalu umirile. Poleg vojnih beguncev je čas prinesel še koroške in malo pozneje primorske begunce (pano št. 11: »**Slovenski narod na prepihu**«). Slovenske dežele so preplavili odpuščeni vojaki, sirote, invalidi (pano št. 16: »**Od vojne zaznamovani**«). Pojavile so se bolezni (pano št. 14: »**Nevarni ples nalezljivih bolezni**«), ki so se še hitreje širile z gibanji prej omenjenih množic. Večina je bila posledica vojnih razmer in vsesplošne izčrpanosti, prišla je tudi nova in največja epidemija španske gripe (pano št. 15: »**Obisk španske gospe**«). Tako kot sodobna epidemija covid-19 je tudi španska gripa veljala za zelo nalezljivo bolezen, ne pa nujno smrtno. Prav na izkušnjah te bolezni nas je tudi sedaj strah jeseni, ko zna virus ponovno močneje izbruhniti, tako kot je oktobra 1918 španska gripa.

Z novo državo je prišlo do številnih opaznih sprememb, ki niso imele le reprezentativnega značaja, pač pa tudi zelo konkretnega: naenkrat so bili po-

membni drugi prazniki (pano št. 9: »**Novi prazniki**«), prejšnji sovražniki so postali cenjeni prijatelji (pano št. 10: »**Triumfalni sprejem regenta Aleksandra v Sloveniji**«), zamenjali so se državni simboli, namesto nemščine je prišla cirilica (pano št. 12: »**Jezikovni (pre)boj**«), uvedena je bila nova valuta (pano št. 13: »**Od krone do dinarja**«), ki se je dokončno uveljavila šele leta 1923. Navadni ljudje, ki so štiri leta trpeli vojne strahote, so se morali čez noč prilagoditi vsem tem spremembam. Nemci v javni upravi in na sodiščih so izgubljali službe. Ponovno so se pojavili dvojezični napisi, tokrat v kombinaciji s srbsčino (in cirilico), ki je postala učni predmet. Vojni je sledila gospodarska kriza, pomanjkanje moških delovnih moči, upadla je rodnost, sodno je bilo treba urediti status pogrešanih, dedovanje premoženja padlih in umrlih v vojni ter poskrbeti za njihove vdove in sirote ... Razstava se konča z letom 1920, ko sta Rapalska pogodba in koroški plebiscit dokončno uredila meje nove države Kraljevine SHS.

Vse to so želele, in to jim je tudi uspelo, predstaviti avtorice razstave, tokrat spet same arhivistke. Arhivsko gradivo ponuja številne dokaze, treba ga je skrbno pregledati, izbrati najbolj povedne in reprezentativne primerke, ki morajo biti tudi na pogled zanimivi. Delo ni bilo lahko in ni bilo opravljeno hitro. Vendar je bila razstava »Slovenci, začenjajo se novi časi (1918–1920)« spet presežek. Oblikovanje razstave in kataloga je prevzela ga. Barbara Bogataj Kokalj, ki je oblikovala že prejšnjo razstavo. Katalog je s svojimi kratkimi besedili, ki sodijo k posameznim razstavnim panojem, in slikovito dodatno opremo izjemno zanimivo in poučno branje. Ker naklada (500 izvodov) ne zagotavlja, da jo pridobijo vse javne knjižnice in poleg njih tudi šolske, sta kataloga prve in druge razstave dostopna tudi v digitalni obliki na spletu, kmalu se jima bo pridružil tudi katalog tretje. Posebej za osnovno- in srednješolski pouk zgodovine bi bil katalog dobrodošel učni pripomoček.

Brez pretiravanja lahko rečemo, da takšni izdelki višajo standarde arhivskim razstavam in arhivskemu delu nasploh, na drugi strani pa obravnavano temo in strokovno delo približajo širši javnosti. Da to niso le floskule, dokazuje tudi pot, ki jo je razstava doslej že opravila: iz Ljubljane preko Škofje Loke, Idrije, Kranjske Gore, Logatca, Novega mesta, Semiča, Kranja, Kopra in Železnikov bo v prihodnjih mesecih gostovala še v Stični in verjetno tudi v Zagrebu, kamor jo je povabilo društvo Slovencev na Hrvaškem. Po izkušnjah prejšnjih dveh razstav se znajo tudi v prihodnjih letih najti ustanove in prostori, ki bodo razstavo z veseljem predstavili svojemu občinstvu. Tak je bil primer Parka vojaške zgodovine Pivka z razstavo »V zaledju soške fronte«.

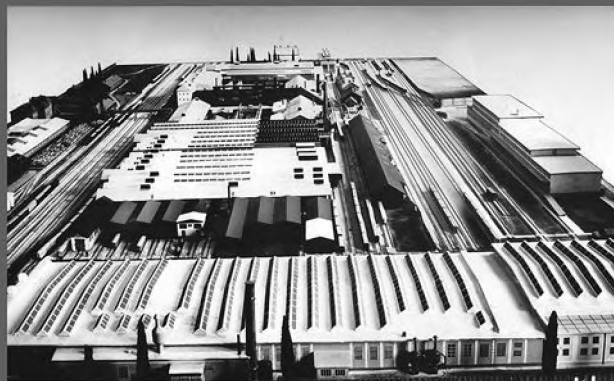
Ob tem še namig: primerno in zanimivo, v teh časih pa skoraj nujno je razstavo prikazati kot multimedijsko interaktivno predstavitev, na kar se avtorice že pripravljajo. Tudi povezava vseh treh razstav bi bila dobrodošla, tako za spletne obiskovalce kot za pedagoško delo v arhivih in na šolah.

Za vse preteklo in prihodnje delo v povezavi z arhivskimi razstavami ob 100-letnici prve svetovne vojne zato avtoricam iskreno čestitamo.

Nataša Budna Kodrič

TVT Boris Kidrič Maribor, Ob progi in za progo, 1863–2009

Na začetku leta 2020 je Pokrajinski arhiv Maribor v razstavišču Archivum odprl novo razstavo iz serije predstavitev arhivskega gradiva mariborskega gospodarstva, ki ga hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Ob razstavi je izšla tudi publikacija z naslovom TVT Tovarna vozil in toplotne tehnike Boris Kidrič Maribor, ki na 80 straneh prinaša zgodovino in razvoj podjetja od njegovega nastanka do

TVT

TOVARNA VOZIL IN TOPLOTNE
TEHNIKE BORIS KIDRIČ
MARIBOR

OB PROGI IN ZA PROGO
1863–2009

stečaja. Avtorica razstave in publikacije je arhivska svetovalka mag. Nina Gostenčnik.

Med številnimi podjetji, ki so Mariboru pustila neizbrisen pečat, je zagotovo tudi podjetje TVT Boris Kidrič Maribor. Takšen naziv je podjetje pridobilo leta 1977, njegova zgodovina pa je starejša za več kot sto let. Že leta 1863 so namreč v Mariboru začele obratovati delavnice južne železnice, ki so skrbele za popravilo železniških vozil na stiku proge Maribor–Dunaj in Maribor–Trst. Že leta 1880 je bilo v delavnicah zaposlenih več kot tisoč ljudi. Med obema vojnoma je upravo prevzela uprava Jugoslovanskih državnih železnic, število zaposlenih pa se je povzpelo nad 2.000.

Po koncu druge svetovne vojne, leta 1947, je bila z odločbo Ministrstva za promet ustanovljena Delavnica železniških vozil Maribor, ki se je že leta 1958 preimenovala v Tovarno železniških vozil Boris Kidrič Maribor. Podjetje je na višku, leta 1981, zaposlovalo kar več kot 3.000 ljudi, ki so izpolnjevali načrtan proizvodni program podjetja: investicijsko vzdrževanje in izdelavo novih tirnih vozil, proizvodnjo toplovodnih kotlov in komponent za toplotni program ter proizvodnjo agregatov in komponent za cestna vozila.

Prostor nekdanje tovarne TVT Boris Kidrič Maribor je tako že od srede 19. stoletja predstavljal cono, v kateri so prevladovali delavnice in ki je zrcalila skokovit industrijski razvoj mesta. 130 let kasneje, kmalu po osamosvojitvi Slovenije, se je podjetje zlomilo. Na njegovi lokaciji je v 90. letih 20. stoletja nastalo več manjših podjetij. Še danes ima kompleks izrazito industrijski značaj.

Poleg industrijskega dela podjetja pa so delavnice pustile v Mariboru še najstarejše delavsko naselje v Sloveniji, Železničarsko kolonijo, s katero je podjetje začelo reševati stanovanjske težave svojih zaposlenih. Danes je kolonija edinstven kulturno-zgodovinski in etnološki spomenik in je od leta 1987 razglašena za urbanistični spomenik I. kategorije.

Pokrajinski arhiv Maribor je redno prevzemal arhivsko gradivo podjetja v hrambo že od leta 1988, zadnja predaja arhivskega gradiva pa je bila izvedena leta 2019, ko je svojo dokumentacijo predalo še podjetje Lentherm d. o. o., ki je leta 2016 šlo v stečaj. V arhivu tako hranimo kar 719 arhivskih škatel gradiva, ki izpričuje zgodovino, razvoj in dejavnost podjetja. Pričujoča publikacija in razstava sta nastali na osnovi ohranjenega gradiva.

Razstava je začela nastajati s pozivom nekdanjim zaposlenim, naj za razstavo prispevajo svoje dokumente in fotografije, ki jih morebiti še hranijo doma. Hkrati jih je arhiv zaprosil tudi za

identificiranje ljudi in dogodkov na fotografijah, ki so ohranjene v fondu, vendar niso opisane.

Razstava in publikacija sta razdeljeni na več sklopov:

1. Delavnice južne železnice
2. Železničarska kolonija
3. Tovarna železniških vozil Boris Kidrič Maribor
4. Tovarna vozil in toplotne tehnike Boris Kidrič
5. TVT Nova d. o. o.
6. Razvoj proizvodov
7. Izobraževanje kadrov
8. Industrijsko gasilsko društvo
9. Kulturna dejavnost
10. Športna rekreacija
11. Čolnarna TVT Boris Kidrič
12. Železničarski dom
13. Letni oddih delavcev
14. Krvodajalstvo
15. Avto-moto društvo Boris Kidrič

Poleg teh je v publikaciji še uvodno besedilo avtorice razstave in nekdanjega urednika tovarniškega glasila gospoda Zmaga Gomzija, ki je podal svoj osebni pogled in izkušnjo dela v tovarni. V publikaciji in na razstavi je predstavljenih več kot 200 kosov slikovnega gradiva, ki je po sklopih razporejeno na 20 panojih. Poleg teh je razstavljenega tudi nekaj originalnega arhivskega gradiva.

Razstava je zasnovana tudi interaktivno, saj so bili nekdanji zaposleni povabljeni, da ob obisku razstave na panoje ob fotografijah pripišejo imena prepoznanih sodelavcev, krajev, dogodkov ali izdelkov. Publikacija je bila izdana v 210 izvodih, zaradi omejitev v času pandemije pa je objavljena tudi spletna izdaja, ki je dosegljiva na naslovu: <http://www.pokarh-mb.si/si/s/341/tvt-boris-kidric.html>.

mag. Nina Gostenčnik

Anton Brcko – Selko Dragar: pozabljeni muzik: 1911–1939

Monografija: Andrej Marinčič

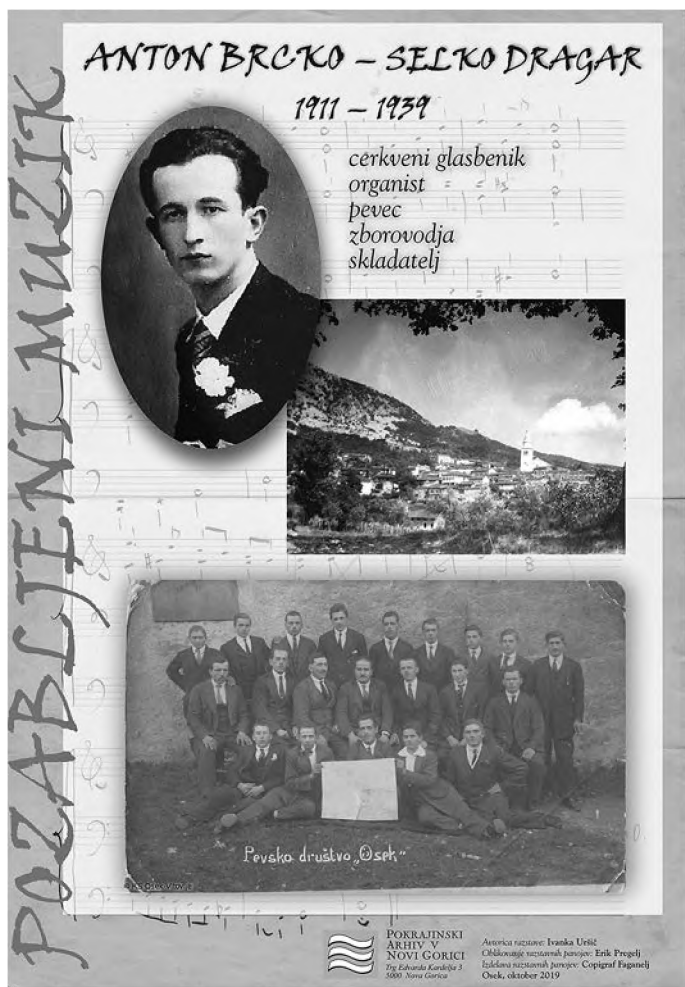
Nova Gorica: Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 2019, 152 strani.

Avtorica razstave: Ivanka Uršič

Oblikovanje razstavnih panojev: Erik Pregelj

Ob 80. obletnici smrti v Oseku v Vipavski dolini rojenega skladatelja Antona Brcka je Pokrajinski arhiv v Novi Gorici finančno podprl in izdal monografijo muzikologa Andreja Marinčiča z naslovom Anton Brcko – Selko Dragar: Pozabljeni muzik (1911–1939). Predstavitev knjige v domu krajanov v Oseku, oktobra 2019, je bila nadgrajena z razstavo avtorice Ivanke Uršič, arhivistke Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

Monografija, ki je sicer osnovana na avtorjevi diplomski nalogi, je razdeljena na tri poglavja: Brckov čas in prostor, Brckovo življenje ter Glasbena ustvarjalnost. Tovrstni vsebinski razdelitvi na desetih panojih sledi tudi razstava. Zelo zanimiv je vpogled v čas in prostor, v katerem je umetnik ustvarjal. Brckova najzgodnejša otroška leta je zaznamovala prva svetovna vojna, šolska leta v Gorici, Kopru in Zadru pa italijanska zasedba Primorske ter stopnjevanje fašistične represije. Ob tem je razstava predstavila tudi ključne osebe, ki so spremljale

Brcka pri njegovem glasbenem in osebnostnem razvoju ter njegove predhodnike. Venceslav Bele, Vinko Vodopivec, Lojze Bratuž in številni drugi kulturni delavci so bili v času fašističnega režima zaradi svoje neomajne zavedne drže deležni številnih trpkih preizkušenj in zagotovo je bil tudi to razlog, da se je Brcko, ki je v tem času ustvarjal pod psevdonimom Selko Dragar, odločil zapustiti domači kraj in svoje novo domovanje poiskati v Jugoslaviji. Zadnji del razstave je namenjen prav temu obdobju umetnikovega življenja, ko se je najprej preselil v Ljubljano, nato pa zadnja leta svojega življenja preživel v Slovenskih Konjicah. Tam se je preživljal kot učitelj glasbe, obenem pa v Katoliško-izobraževalnem društvu vodil pevski zbor, godbo na pihala, nekaj časa pa tudi godalni orkester. Predzadnji pano razstave predstavi še Brckov bogat ustvarjalni opus, podrobnejši vpogled vanj pa podaja tudi monografiji priložena zgoščenka.

Razstava je torej skupaj s knjigo predstavila širši javnosti pravzaprav precej neznanega kulturnega delavca, pozabljenega »muzika« iz Oseka, ki je v svojem kratkem življenju ustvaril opus več kot sto glasbenih del. Obenem je bil s knjigo in razstavo podan nov kamenček v mozaiku razumevanja težkega položaja primorskih kulturnih delavcev v času med obema vojnoma. Žal je bila življenjska pot Antona Brcka kratka – umrl je 21. februarja 1939 v Slovenskih Konjicah, star komaj 27 let. Brckovo zapuščino je Andrej Marinčič leta 2018 izročil Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici.

Razstava bo do nadaljnjega na ogled v prostorih Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici.

Uroš Lavrenčič Mugerli

Arhivske »cvetke« ali tudi uradni dokumenti so lahko zabavni, razstava, pripravljena v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine (DEKD) in Tedna kulturne dediščine (TKD) 2019 (28. 9.–12. 10. 2019)

Oblikovanje razstavnih panojev: Erik Pregelj

Večina ljudi ob besedni zvezi arhivski dokumenti najprej pomisli na suhoparna uradniška pisanja in togo birokratsko izrazoslovje. Vendar so lahko uradni dokumenti tudi šaljivi, kdaj pa kdaj rahlo zbadljivi, predvsem pa ljudsko iskreni.

Arhivisti Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici smo arhivske »cvetke« v arhivskih fondih in zbirkah »nabirali« že dalj časa. Med obdelovanjem arhivskega gradiva smo namreč tu pa tam naleteli na dokumente, ob katerih smo se hudomušno namuznili, pritajeno zahihitali, včasih pa so nas dokumenti nasmejali do solz. Piscem dokumentov se tovrstna tematika verjetno ni zdela tako zabavna, kot se razodeva danes nam, saj je kar nekaj od njih nastalo kot odraz stiske ali nevednosti, v kateri so se znašli, v nekaterih dokumentih zaznamo iskrico kljubovalnosti oziroma upora proti tedanji oblasti, spet tretji so verna podoba časa, v katerem so bili ustvarjeni.

Ker smo si že nekaj časa prizadevali, da bi tovrstno arhivsko gradivo predstavili javnosti, smo v okviru Dnevoev evropske kulturne dediščine in Tedna kulturne dediščine, ki so lani nosili podnaslov: Dediščina # umetnost # razvedrilo, pripravili razstavo, na kateri smo razstavili dokumente, ki se na zabaven način dotikajo našega vsakdana. Tako nas dokumenti popeljejo skozi obdobja življenja vsakega človeka. Najprej se pomudimo v otroštvu, ki nekoč ni bilo samo brezskrbno in prijetno, nato vstopimo v mladoletna leta, ko si pošiljamo ljubezenska sporočila in »strogo resno« odidemo na služenje vojaškega roka, kasneje začnemo spoznavati različne značaje v družbi ter trdo pristanemo na tleh, ko trčimo ob »vsemogočno roko oblasti«. Na koncu pa se srečamo še z večnim vprašanjem svoje minljivosti.

Razstava je bila od konca septembra 2019 do začetka februarja 2020 postavljena na ogled v pritičnih prostorih Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, nato je bila predstavljena v prostore Goriške knjižnice Franceta Bevka, kjer je naletela na pozitiven odziv publike, zato ostaja tam razstavljena do nadaljnjega.

dr. Tanja Martelanc

Razstava in katalog »Fotografske metamorfoze Ptuja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja«, Zgodovinski arhiv na Ptuju, 20. junij 2019–januar 2020

Ptuj: Zgodovinski arhiv na Ptuju, 2019, str. 45.

Ob praznovanju prve pisne omembe Ptuja – Poetovia (Tacit, anno 69) v antičnih pisnih virih (Historiae) smo se želeli mestu in njegovim prebivalcem ob pomembni obletnici pokloniti

Z otvoritve razstave, 20. junij 2019, galerijski hodnik ZAP, Zgodovinski arhiv na Ptuj

s prikazom črno-belih fotografij mesta Ptuj, posnetih iz različnih perspektiv v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Njihov avtor je ugledni ptujski meščan, novinar, fotoreporter in publicist Jože Vrabl (1913–1982), čigar bogato fotografsko zapuščino hranimo v Zgodovinskem arhivu na Ptuj. Bil je poln spoštovanja do ljudi, narave, svojega novinarskega dela, predvsem pa do svojega mesta Ptuj. Ko je njegov fotoaparat vestno beležil dogodke in lokacije iz vsakdanjega življenja Ptujčanov, je s tem poskrbel za izjemno dragocen dokument časa. Danes so se podoba mesta Ptuj, medsebojno poznavanje in povezanost ljudi, še posebej pa stik s podeželjem, zelo spremenili.

Avtorica razstave, Katja Zupanič, je z izborom štiridesetih fotografij iz fonda SI_ZAP/0289, Jože Vrabl, 1924–1981, želela prikazati tiste podobe, dele in utrip mesta, ki izginjajo (ali so že izginili) ter ostajajo samo še v spominih posameznikov. Gledalce smo spodbudili k razmisleku, kako čas in prostor zaznamujeta arhitekturno podobo, kako arhitektura, ki nas obdaja, zaznamuje naše življenje.

Razstavljene fotografije so bile večinoma posnete v obdobju, ko se je naše mesto pripravljalo na praznovanje ob njegovi 1900-letnici. V pripravah na jubilejno leto 1969 je bilo mesto Ptuj skozi leto veliko delovišče. Na ptujskem gradu je bila urejena kanalizacija, utrjena so bila tla, popravljen zid in sanitarije. Urejena je bila tudi fasada proštjske cerkve (Sv. Jurij), poslopje minoritskega samostana, več cest so modernizirali. Velika pridobitev za mesto so bili nova javna razsvetljava, urejen park in otroško igrišče v Ljudskem vrtu. Poleg starega dela mesta Ptuj so se gradila na vseh straneh naselja novih hiš in blokov, s tem pa je rasla tudi potreba po večjih in sodobnejših trgovinskih lokalih. Ob tem se je širila tudi ponudba v mestu in spreminjati se je začel življenjski slog Ptujčanov.

Mesto se je zavedalo pomanjkljivosti glede urejenosti. Čistoča je bila slaba. Mestne oblasti so ugotovljale, da same ne bodo zmogle zalogaja, da bi lahko spomeniško zaščitenemu delu historičnega Ptuja dale novo podobo, novo svetlobo in tudi občutek ugodja ljudem, ki v njem stanujejo. Mestne hiše so potrebovale

nove fasade, na številnih notranjih dvoriščih so v kolibah in lopah redili prašiče, kokoši in zajce, iskala se je rešitev za tržnico, ki je nujno potrebovala streho in skladišče. V mestu je bilo tudi veliko nerešenih prometnih težav. Avtobusna postaja, ki se je izpred gostilne Beli križ premestila pred minoritski samostan, je z decembrom 1969 končno dobila novo, stalno lokacijo na Osojnikovi cesti s centralno ogrevano stavbo, ki je imela čakalnico, dva gostinska lokala, telefonsko govorilnico, prostor za prodajo tobaka in časopisov, sanitarije, sobo za šoferje in prometno pisarno. S tem se je tudi razbremenil promet po ozkih ulicah mesta. Največji prometni vozle v mestu sta predstavljal železniški prelaz in križišče cest na obeh straneh.

Ohranjene fotografije tako v nas oživljajo trenutke, ki so minili, obenem pa predstavljajo most med nami in našimi predniki, za katerimi je prek ohranjenih fotografskih podob ostala edina sled, ki nas povezuje. Slednje velja še posebej za mlajše generacije. Ob podobah gledalec ne ostaja nevtralen, temveč se vživi v posamezno fotografijo, ki pri njem v trenutku prebudi vzporednico in primerjavo z današnjim stanjem ali pa spomin na določeno situacijo, zgodbo, ki jo je morda doživel ob vsakokratnem obisku mesta v obdobju šestdesetih, sedemdesetih let 20. stoletja – na nakupovanje sadja in zelenjave na tržnici, čakanje na javni prevoz pod krošnjami dreves na začasni avtobusni postaji na Minoritskem trgu, vožnjo s kolesom, avtomobilom ali pa kar pešačenje čez dravski most, na legendarno bencinsko črpalko ob mestnem parku, cestne zastoje in prigode v križišču ob prečkanju železniških tirov v smeri Maribor–Ormož. Spomni se na nakupovanje moških in ženskih oblek iz prvovrstnega kamgarna, blaga, perila, nogavic, rokavic, prstanov in ur, poročnih oblek v veleblagovnici/tekstilni hiši Merkur v Murkovi ulici, pa na nakup kozmetike, foto materiala, spominkov, šolskih torbic in drugih izdelkov v prikupni trgovini Jasmin v poslovni zgradbi nasproti hotela Poetovio, ki se je ponašal s prijaznim in urejenim osebjem ter jedilnimi listi v kar petih jezikih. Spomin na malico prvovrstno pripravljenih vampov, ki jih je bilo mogoče dobiti v Kavarni, gostilni Zupančič, Grajski restavraciji, gostilni Pri Roziki, Pri Pošti, gostilni Korošec in gostilni Pri sejmišču, pa na sezonski nakup čevljev v priljubljenih trgovinah Peko in Alpina, kjer je bilo mogoče kupiti tudi smučarske čevlje, na nakupe v samopostrežni trgovini Nama, kopanje na mestnem kopališču, občudovanje lepo okrašenih izložb...

Predstavljene fotografije sledijo zaporedju, kot bi se pripeljali v mesto čez dravski most iz mariborske smeri, naprej mimo minoritskega samostana proti Mestnemu trgu, po Murkovi ulici navzgor, čez Prešernovo ulico, pa na ptujski grad, po Raičevi ulici, Slomškovi ulici, tržnici, Potrčevi cesti, pot pa se zaključi z danes povsem spremenjeno podobo Ormoške ceste.

Z razstavo in katalogom smo želeli v Ptujčanih prebuditi podobe Ptuja, ki jih iščejo med svojimi spomini, in na tak način oživeti dediščino našega mesta.

Katja Zupanič

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE
1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 86
e-pošta: tajnik@arhivsko-drustvo.si
predsednik@arhivsko-drustvo.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE
1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
telefaks: (01) 241 42 76
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE
1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA
1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
telefaks: (01) 234 75 80
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER
6000 Koper, Kapodistriassov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
telefaks: (05) 627 24 41
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran
6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR
2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
telefaks: (02) 252 25 64
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško
2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje
9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 31
e-pošta: gordana.soeveges@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI
5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
telefaks: (05) 302 77 38
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER
Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/skofijski-arhiv

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**
1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE
3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
telefaks: (03) 428 76 60
e-pošta: info@zac.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA
1001 Ljubljana, Mestni trg 27, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 17, 306 13 03
telefaks: (01) 426 43 03
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko
4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
telefaks: (04) 202 44 48
e-pošta: zal.kra@guest.arnes.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino
8000 Novo mesto, Skalického ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
telefaks: (07) 394 22 48
e-pošta: zal.nme@guest.arnes.si

Enota v Škofji Loki
4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
telefaks: (04) 506 07 08
e-pošta: zal.skl@guest.arnes.si

Enota v Idriji
5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
telefaks: (05) 372 22 71
e-pošta: zal.idr@guest.arnes.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU
2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
telefaks: (02) 787 97 40
e-pošta: tajnistvo@arhiv-ptuj.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

ARHIVI
2020

930.25

0033937,1

COBISS ◦

Cod. I.
86
1747

1547

1548

1551

1552

1615